

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

T
KJØBENHAVNS
HISTORIE OG BESKRIVELSE

AF

DR. O. NIELSEN,
ARKIVAR VED KJØBENHAVNS RAADSTUEARKIV.

FØRSTE DEL.

KJØBENHAVN
G. E. C. GADS FORLAG.

Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse.

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Første Del.

Med en lithograferet Grundtegning.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1877.

Kjøbenhavn i Middelaldren.

Af

.

Dr. O. Nielsen,

Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

.

Med en lithograferet Grundtegning.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1877

I. Landsbyen Havn.

Det nuværende Sokkelunds Herred indtager omtrent samme Omraade som Middelaldrens Støvnæs Herred, der indbefattede Værløse, Lyngby, Gjentofte, Gladsakse, Brønshøj Sogne, Kjøbenhavn og Amager. Medens Benævnelsen Støvnæs (Støfnæs, Støffins, Støffuens) Herred forekommer til henimod Reformationen, bruges dog af og til ogsaa Navnet Sokkelunds eller som det tidligst skreves Stokkelunds Herred, paa Grund af at Tinget holdtes paa et Sted, der hed Sokkelund¹⁾. Paa Husum Mark i Brønshøj Sogn findes endnu en „Tinghøj“, og at dette er Herredets gamle Tingsted overbevises vi om ved at efterse Taxationsforretningen for Brønshøj Sogn fra 1682, der gik forud for Matriklen af 1686. En af Husums Vange kaldes nemlig der Sokkelunds Vang, og en Del af denne hed Tingbjerg Aas, ligesom der var en Eng, Tingbjergeng. Stedet laa ogsaa midt i Herredet, saa det er sandsynligt at det har været Tingsted fra Oldtiden og at Brønshøj Kirke, hvis gamle Bygning desværre forlængst er ødelagt, har været den oprindelige Herredskirke. I Oldtiden har Brønshøj Sogn vistnok været Herredets Hovedsted, og navnlig har den Hovedgaard, der laa i Utterslev (Otterslev), hvortil endnu 1186 hørte Bøndergodset i Serridslev, Solbjerg, Hvanløse,

¹⁾ Rørdams Kjøbenhavns Kirker og Klostre, Tillæg S. 11 fra 1349: „in placito Stocchælunde“ og S. 45 fra 1445: „herresfoghet pa Zokkelunds thing“.

Vigerslev og Valby, været en gammel Kongsgaard. En stor Del af Herredet var nemlig fra Oldtiden af Kongefamiliens Ejendom, hvorfor allerede Sven Estridsen kunde give det halve af Herredet til Roskilde Bispestol som Mandebod for de 2 i Trefoldigheds Kirke i Roskilde dræbte Hirdmænd¹⁾. Valdemar den Første ejede endnu en meget stor Del af Herredet eller det halve deraf, som et senere Pavebrev betegner det Gods, der havde været ejet af ham²⁾.

I den sydøstlige Del af Støvnæs Herred laa i det 12te Aarhundrede Landsbyen Havn, der paa Valdemar den Førstes Tid havde sin egen Kirke. Den nævnes første Gang i Historien Aar 1043, da Sven Estridsen blev overvunden af Magnus den Gode i et Søslag ved Aarhus, hvorpaa han med Levningerne af sin Flaade flygtede til Sælland, men Magnus satte efter ham og fandt ham med faa Skibe liggende ved Havn³⁾. En kort Kamp paafulgte, hvorpaa Sven flyde op paa Land, hvor der ogsaa faldt mange af hans Følge. Siden omtales Havn ikke i Løbet af 120 Aar og der er intet i denne lille Beretning, der vejleder os til en Opfattelse af hvad den var paa den Tid Kong Valdemar skænkede den til Biskop Absalon, om den var en Købstad, bygget paa Landsbyen Serridslevs Grund, maaske endog den berømte Handelsplads Haløre eller, hvad der næppe er Tvivl om, var en agerdyrkende Landsby med en Markedsplads ved Stranden.

Forat vinde Klarhed heri maa vi da nærmere betragte dens Grænser mod Nabobyerne. Der er ingen som helst Vidnesbyrd om at Grænsen mod Valby nogensinde har været anderledes end den Dag idag. 1695 førtes en Retstrætte

¹⁾ Saaledes Sakse, men Anon. Rosk., SRD I. 378, der paaberaaber sig selve Gavebrevet, taler ikke om Anledningen og siger, at det er Kongens Moder Estrid, der med dennes Samtykke gav 50 Bol Jord til Kirken. ²⁾ K. D. I. 64. ³⁾ þar sem heitir í Höfn (Knyt. Kap. 22; sml. P. A. Munch Det norske Folks Historie III. 34).

mellem Valby Bymænd og Kjøbenhavns Magistrat, der havde kastet en Grøft mellem Vesterfælled og Valby Mark forat hindre Valbyerne i at lade deres Kvæg græsse paa denne Fælled; det bevistes vel, at det var ifølge gammel Skik, at Valbyerne tiltog sig denne Ret, men Kjøbenhavns Kvæg havde paa den anden Side Tilladelse til at græsse paa den tilstødende Del af Valby Mark, naar den var lagt ud til Græsgang. Ved en Kommissions Dom af 27 Sept. 1695 tillodes det Magistraten at beholde denne Grøft, især da der paa- vistes en ældre Grøft imellem de to Marker; dog maatte Valbyerne i Pløjetiden indtil Valborg Dag slippe deres Heste og Trækstude, som de brugte til Pløjningen i den tilstødende Vang, ud i Vesterfælled, da de ikke selv havde nogen bekvem Græsning i Nærheden. Endvidere maatte Magistraten lade gøre en Stente over Grøften, forat Valbyerne kunde beholde deres Gang over Fælleden til Staden, da der fra gammel Tid havde været fri Færdsel derover. Indgangen dertil var ved den Ejendom i nuværende Rahbeks Allée (den gamle Køgevej), der ligger paa Grænsen af begge Kommuner; tidligere havde man ogsaa der kunnet køre ind paa Fælleden, uagtet der ingen afsat Vej var, og dette gjorde Valbyerne ofte, naar de skulde til Mølle; de kunde køre op paa Broen, hvor de vilde. Det Fællesskab, der saaledes herskede mellem Valby og Kjøbenhavn, var næppe grundet i andet end en venlig Overenskomst; begge Parter havde lige Ret paa hinandens Mark, og dette Forhold hviler ikke paa nogen Overhøjhed, som Valby kan have over Vesterfælled.

I nyere Tider er det oftere blevet omtalt efter Olufsens Collectanea, at der engang laa en By kaldet Himmelstrup, hvor den saakaldte Dronningens Enghave senere var, altsaa nu i Tivoli og dens Omegn. Heri har Olufsen eller hans Hjemmelsmand taget Fejl, ti den eneste Kilde, hvori denne Bys Beliggenhed nævnes, beretter, at den laa ved Kongens Enghave, det er ved Grænsen mellem Valby Mark og Vesterfælled. I Anledning af ovennævnte Retssag om Græsningen paa denne Fælled toges

Tingsvidne af en Mand, der kunde huske 40 Aar, at han havde hørt i sin Ungdom, „at ned imod Kongens Enghave skal have staaet tvende Gaarde, som skal have haft Sædeland og Fællede med Valby, og kendes endnu Ryg og Ren, hvor Agre har været, som nu regnes til Kjøbenhavns Fællede, samme Gaarde forklarede Vidnet at skulle været kaldt Hammelstrup“. Derpaa blev Vidnet tilspurgt, „om han kan sige, at Kjøbenhavns Fællede, som nu omtvistes, har ligget under de 2 Gaarde, som kaldtes Hammelstrup, og om samme da har været fællig med Valby, hvortil Vidnet svarede, at „han kan det ikke vide, men man kan se det af Jorden, at der har været Agerjord, og det af Ryg og Ren, og véd han ikke, hvad Jord til bemeldte Gaarde har været eller hvorledes den er fordelt“. En anden Mand kunde mindes i 30 Aar: „haver han hørt af hans Fader, at der skulde ligget nogle Gaarde nede paa Valby Mark imod Kongens Enghave, men hvor mange Gaarde eller hvad Jord der har været til, véd han ikke, eller hvorledes Jorden er fordelt, véd han ej heller“. Amtsforvalterens Sagfører udtaler i en Skrivelse af 26 Juli 1695, at han ikke har kunnet erfare, „at nogen By udenfor Vesterport er vorden afbrudt, men alene 2 Gaarde har været, kaldet Hammelstrup, fra hvilke 2 Gaarde noget er kommet til Valby og noget til Kongens Enghave, samt skal noget være blevet beliggende fra samme 2 Gaarde til et frit Bed for alle, som Magistraten sig nu alene tilegner“. I Synsforretningen over Valby Mark 1682 i Anledning af Matriklen nævnes der blandt Marker Hammerstrups Aas, der bestod af 14 Agre og laa mellem Tornestykke Aas, Store Enghaveagre, Kongens Enghave og Diget.

Det fremgaar heraf, at denne lille By har heddet Hammelstrup, ligesom en Beskrivelse af Kjøbenhavn af 1720 S. 42 udsiger: „Udenfor Vesterport har og ligget en liden Landsby omtrent ved Dronningens Enge, som var kaldet Hammelstrup.“ Dronningens Enge maa en Tid i forrige Aarhundrede have været Benævnelser paa hvad der før og siden hed Kongens Enghave, ligesom Dronningens Enghave (Tivoli og gamle

Banegaard) i samme Tid ogsaa hed Kongens Enghave, hvilket har givet Anledning til den Fejltagelse, at Hammelstrup, som Navnet rettelig maa være, skulde have ligget tæt udenfor Vesterport, medens den laa udenfor Bymarkens Grænse, var en Torp fra Valby og næppe har afgivet anden Jord til Kjøbenhavn end i det højeste en lille Strimmel, hvis ovennævnte Ytring i Processen har nogen Hjemmel.

Det er en almindelig Antagelse, at der har ligget en By, Solbjerg, hvor nu Vesterbro er, og man har forklaret Navnet af dens Beliggenhed mod Kjøbenhavn, idet et Ord Solbjerg betyder Solnedgang og følgelig som Stednavn maatte betegne et Sted, der ligger vesten for et andet. Solbjerg maa imidlertid være det gamle Navn paa Frederiksberg eller Valby Bakke (i ældre Tid Valby Bjerg) og har givet Navn til den By, der laa nordøst derfor. Det er nemlig visst, at Solbjerg By laa tæt ved nuværende Frederiksberg By, idet det hedder i et Tingsvidne af 1695 om en Mand, der kunde huske 60 Aar og længer tilbage: „Kan han mindes den Tid at Ladegaarden udi Kristian IV's Tid blev indrettet, da blev de Torn plantede paa Grøften, som endnu indhegner Ladegaardsmarken, der nu bruges til Ny Hollænderby, og i hans Barndom blev afbrændt (Fejlskrift for afbrudt) en By, som stod vesten for som nu Ny Hollænderby er opbygget, kaldtes Solbjerg, og Jorden underlagt Ladegaardsjorden.“ Men „vesten for Ny Hollænderby“ (nuværende Alléegade) maa være noget ud i nuværende Smallegade, der som Fortsættelse af Gamle Kongevej forbandt Solbjerg med Kjøbenhavn, og det er vel ikke usandsynligt, at den Dam, der her findes ved Indgangen til Frederiksberg Have, er Solbjergs Gadekær.

I Biskoppens Jordebog fra Slutningen af det 14de Aarhundrede nævnes en By Nyby, der var udgaaet fra Solbjerg og bestod af 12 Gaarde. 1532 bevilgedes „Nybygaard“ Mester Fadder Bøssestøber (Kanonstøber), en paa den Tid meget anset Mand i Kjøbenhavn, med den tilliggende

Enghave. 1539 fik Kjøbenhavns Magistrat Brev derpaa „ad gratiam“ (til videre), men 1548 indrettedes den til en kgl. Ladegaard under Kjøbenhavns Slot, hvor Tienderne i Smørum og Sokkelunds Herreder skulde ydes¹⁾. Den var nu Ladegaard indtil 1623, da den ny Ladegaard ved Ladegaardsaaen indrettedes, og nedlagdes da som saadan. Den har dog ej heller haft nogen Forbindelse med Kjøbenhavns Jorder, thi den laa paa samme Sted som nuværende Grøndal i Frederiksberg Sogn²⁾.

Forat faa nogen Klarhed over, hvor Grænsen har været mellem Kjøbenhavn paa den ene, Solbjerg og Nyby paa den anden Side, maa vi først finde, hvor S. Jørgens Mark har været, og til at bestemme denne er det nødvendigt først at faa Rede paa Kalvehavens Beliggenhed.

Vesterfællend naade ikke helt til Byen, kun noget ind paa Byens Side af Pesthuset³⁾. Indenfor den laa Kalvehaven, der af Byen overdroges til Kristian IV i Mageskitte for Ryvangen. Det har været en stor Mark, thi Ryvangen var 1682 taxeret til over 20 Tdr. Hartkorn, medens Vesterfællend kun var 11 Tdr. 2 Skp.⁴⁾. Om Kalvehavens Beliggenhed har vi den Efterretning i Kæmnerens Instrux 1620⁵⁾, at den laa „sønden ud med Peblingsøes Dæmning“; Peblingsøens Dæmning er den Dæmning der skiller denne Sø fra St. Jørgens Sø; da det nu videre hedder samme Sted, at Kalvehaven under et er inddiget med St. Jørgens Sø, som efter gamle Breve laa til Raadstuen, maa den have strakt sig langs indenfor sidstnævnte Sø og Rosenaaen og ud til Stranden. Kongen havde til forskellige Tider faaet Dele af Kalvehaven, inden Byen gav ham Skøde paa den hele 1 Jan. 1621⁶⁾, navnlig har han faaet noget i Forbindelse med Søerne, hvilke han købte til Grave ved sine ny Fæstningsanlæg 15 April 1619;

¹⁾ K. D. II. 238, 274. ²⁾ Meddelt af Arkivfuldmægtig A. D. Jørgensen.

³⁾ K. D. I. 778. ⁴⁾ Smstds. ⁵⁾ Smstds. I. 596. ⁶⁾ Smstds. I. 632 jfr. II. 647.

da St. Jørgens Sø fortsattes med Volde og Grave ud til Stranden, maa Kongen ogsaa have faaet Jord sønden for denne Sø, hvilket ligefrem udsiges i Borgerskabets Indvilligelse om Afhændelsen af Søerne, hvori der tales om „den Sø ved St. Jørgen med Kalvehaven“¹⁾. Faa Dage efter, 18 April 1619, overdrog Kongen Mikkell Vibe og Jakob Mikkelsen en Grund udenfor Vesterport til et Gæstehæberg og en Skydebane²⁾; denne Grund maa Kongen saaledes være bleven Ejer af ved ovennævnte Mageskifte. Naar vi nu forfølger „Mikkell Vibes Kro“ gennem Jordebøgerne lige til Nutiden, finder vi at det er den Ejendom, der i Matriklen 1682³⁾ ejedes af Ole Jensen, hvilken Grund nu udgør Gadenr. 71 og 69 paa Vesterbrogade, eller 2 Gaarde mellem Saxogade og Danebrogsgade. End videre hørte 5 Grunde fra Værnedamsvejen (Verner Dams Grund) til St. Jørgens Sø under Amtet til 5 Juni 1758, da en kgl. Res. henlagde dem til Staden. Fra 1639—54 afstod Kongen en Mængde Grunde paa Vesterbrogade til forskellige⁴⁾.

Det er bekendt nok, at endnu den gamle Banegaard hører under Amtets Jurisdiktion og at Tivoli og Grundene til henimod Gasværket først nylig er blevene Kommunens Ejendom. Derimod var der enkelte Vænger, der ikke hørte under Kalvehaven og altsaa ikke blev Kongens, nemlig Nr. 2—6 i Matriklen 1682, af hvilke i alle Fald Nr. 4 (Mikkell Vibes Kro)

1) Smstds. I. 594. 595. 2) Smstds. II. 613. 3) Smstds. I. 775. Den Jord der laa mellem denne Ejendom og Fælleden, der 1682 kaldes Peder Hansen Korsørs Vænge, er skødet til denne Mand af Magistraten 6 Sept. 1651; 26 Okt. 1731 gaves kgl. Tilladelse til her at holde Skydebane. Da der ikke er noget bestemt Udtryk i Skøderne med Hensyn til Kalvehaven, er det rimeligt at Kongen ved en stiltiende Overenskomst har ladet Staden beholde alt hvad der laa udenfor de ny Fæstningsanlæg, altsaa udenfor Rosenaaen, ti der er aldrig siden Tale om at Kongen havde Ejendomsret der, efterat have givet Mikkell Vibe ovennævnte Skøde. 4) Oplysninger herom vil findes i Diplomatiets 3die Bind, saaledes S. 189 og flere Steder.

maa have hørt dertil; de indbefattede i alt kun omtrent 5 Tdr. Hartkorn. Tivoli og Grundene op dertil hed i det 17de Aarhundredes Slutning Dronningens Enghave¹⁾; den gamle Banegaards Grund, hvorpaa Kristian VIII gav Skøde 1840, var en Del deraf og hed Dronningens lille Enghave. Inden Strækningen mellem Tivoli og Slotsholmen blev opfyldt og bebygget under Frederik III, var her aabent Vand og det er dette og den Kalvehaven mod Syd omgivende Strand der hed Kallebodstrand, hvorefter ogsaa hele det senere opfyldte Distrikt havde Navn; „Palæet i Kalleboderne“ er endnu et officielt Navn. Kalvehaven har altsaa haft Kalveboder ved Stranden, der har givet den sidste Navn; formodentlig har disse Boder været bestemte til Kalvenes Ophold om Natten, naar de om Somren græssede paa Marken og Engen.

I det Kalvehaven saaledes indtog Grunden indenfor Rosenaaen og St. Jørgens Sø, maa vi søge St. Jørgens Hospital udenfor denne Sø. Det vides, at Kristian IV 1 Jan. 1621 fik Skøde paa St. Jørgens Mark med tilliggende Plads, Ejendom og Herlighed²⁾, at der til Hospitalet laa Have, Ager, Eng og Oredrev, med Vejrmølle og Huse paa Marken, der 1608 udforpantedes for 80 Rdl.³⁾, og at den grænsede til St. Jørgens Sø. 1543 omtales en Bæk ved St. Jørgen, formodentlig nuværende Rosenaa, ti St. Jørgens Gaard laa udenfor Søen ved Gamle Kongevej. St. Jørgens Vejrmølle laa ved St. Jørgens Stenbro, der maa være Dæmningen sønden for St. Jørgens Sø⁴⁾. Det har altsaa været en stor Mark, der allerede 1508 havde en Avlsgaard⁵⁾. Selv om Kalvehaven ikke havde ligget indenfor St. Jørgens Sø, vilde der næppe have været Plads nok til saa stor en Mark; vi véd nu i

¹⁾ Smstds. I. 778. ²⁾ Smstds. I. 631. ³⁾ Smstds. I. 574—76.

⁴⁾ Smstds. I. 453, 550—53, II. 261. ⁵⁾ Smstds. I. 278—79; som Jørgensen paaviser var denne Avlsgaard Hospitalets Ejendom fra ældre Tid og blev ikke givet af Kong Hans (Aarb. f. nord. Oldk. 1872, S. 268).

ethvert Tilfælde, at den ikke kan have ligget andre Steder end paa den anden Side af denne Sø, saa meget mere som en gammel Afskrift af Skødet 1621 siger, at St. Jørgens Mark blev den bedste Del af den netop umiddelbart efter opførte Ladegaards Mark¹⁾. St. Jørgens Mark, der maa betragtes som hørende under Byen fra gammel Tid²⁾, har formodentlig været begrænset af St. Jørgens Sø og Ladegaardsaaen, mod syd af Kjøbenhavns nuværende Grænse, medens Udstrækningen mod vest ikke kendes; dog har Marken vel gaaet ligesaa langt ud som Vesterfælled.

Med Hensyn til Serridslev Mark, som Staden købte 1525 og 1527, hvilket senere vil blive omtalt, da er det af Vigtighed at faa bestemt hvor selve Byen laa³⁾. Det er Pontoppidan, der først er fremkommen med den Paastand, at den laa ved Enden af Nørregade, uagtet et af ham selv meddelt Prospekt, der udgives at være fra 1520, lægger Byen lige indenfor Peblingsøen. Men dette Prospekt er falsk og lavet efter forudfattede urigtige Meninger⁴⁾. En ældre Tradition (se det S. 4 citerede Skrift) siger, at Byen laa „udenfor Nørreport omtrent som Fuglestangen siden stod“⁵⁾, og

¹⁾ Denne Bemærkning er skreven 50 Aar efter af Resen. ²⁾ I Jordebogen fra c. 1370: terra ville in qua stetit domus sancti Georgii. ³⁾ Om selve Erhvervelsen se D. Saml. VI. 301—04. ⁴⁾ Lige saa lidet Vægt tillægger Pontoppidan dette Prospekt, som han selv har optaget i Orig. Hafn., naar han S. 275 siger at Nikolaj Kirke intet Taarn havde før Valkendorf lod et opføre 1582; den maa dog vel have haft et Taarn før den Tid, da den havde 3 Klokker (Rørdams Kirker og Klostre. 244—45). Petri Kirke har der et spidst Taarn med en Fløj paa, men hvis man kunde stole paa en Tegning af denne Kirke fra 1597 (Boldt: Sct. Petri Kirche zu Copenhagen 1875 S. 12), havde den da endnu et Gavлтаarn som de sælandske Landsbykirker, men da denne Tegning kun er en Gengivelse af en Afbildning udenpaa Kirkens ældste Salmebog, er dens Værd i høj Grad tvivlsom. ⁵⁾ Fuglestangen var forskellig fra Papegøjestangen, der tilhørte Skydeselskabet „Danske Kompagni“. I N. P. Nielsens Bog om dette Selskab S. 64 nævnes at Skydeselskabet 1694

Kæmnerregnskabet fra 1706 og flere følgende Aar giver den Oplysning, at en Vangemands Hus laa „ved den nordre Side paa Stadens Fællede ved Fuglestangen“. Ved at forfølge Bestallingerne for Vangemændene ses, at Huset vedblev at ligge paa samme Sted i Borgmester og Raads Vang indtil 1771, da denne bortsolgte; da købtes Huset af den daværende Vangemand. 1807 kaldtes det Tagens Hus, og er endnu til under dette Navn et lille Stykke hinsides Jagtvejen ved Tagensvej. En anden Bestemmelse har vi i et Skøde af 18 Dec. 1530, hvorved Magistraten i Mageskifte for „Degnehaven“ giver Dekanetet en Jord langs Stranden, hvis Grænser var Gammel Vartov (Rosbæk Mølle) Mark, et gammelt Dige og Serridslev Dige; denne Jord maa have været en Del af den da Staden tilhørende Serridslev Mark, og Omtalen af Diget forudsætter at selve Byen ikke har været langt borte. Endvidere er under Belejringen 1523 flere Kongebreve daterede Serridslev¹⁾, der da blev øde og aldrig mere opbygget. At Kongen skulde have opslaaet sit Hovedkvarter umiddelbart under den belejrede Bys Mure, kan dog ikke antages.

Naar det endelig maa anses for givet, at de nuværende Fællede aldrig har været andet end Græsmarker (allerede fra før 1254 har det været tilladt Borgerne med eller uden Afgift at lade sit Kvæg græsse lige til Rosbæk²⁾), hvad de bevislig var 1539³⁾), og at derimod de fjernest fra Kjøbenhavn liggende Dele af Serridslev Mark lige siden Erhvervelsen har været under Drift, saa kan Serridslev ikke have ligget andre Steder end mellem Jagtvejen, Rørsøen, Lygtevejen og Strandvejen; nogen nærmere Betegnelse tør man ikke give, naar man ikke med Sikkerhed

fik en Plads udenfor Nørreport, „hvor i fordums Dage en Stang har været oprejst og standet Falkene derved at afrette“; Navnet Fuglestangen er saaledes bevaret ogsaa efterat Stangen forlængst har været nedtaget.

1) Geh. Ark. Danske Kongers Historie Fasc. X. 12. XI. 80 og fl. St.

2) Kbnh. Dipl. I. 21. 3) Smstds. I. 396.

kan paavise de gamle Veje; sandsynligvis var Lyngby Landevej dens Kirkevej.

Om Serridslev Mark har gaaet lige til Søerne, derom vides intet, men hvis Søerne fra Arilds Tid har tilhørt Staden, maa denne vel have haft Grund paa begge Sider. Herom kunde maaske findes Vidnesbyrd i Borgerskabets Andragende 9 Maj 1525¹⁾, hvori omtales at „vor Oredrift som vi havde her til Kjøbenhavn, have vi bestæmmet med Damme²⁾ og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsning er os dermed betaget“, ti Oredriften eller den udyrkede Græsmark har dog ikke ligget inde ved Byens Mure, og vi véd, hvorledes St. Jørgens Sø snart var opdæmmet Sø, snart udlagt til Eng; dette kan ogsaa have været Tilfælde med de andre Søer, hvorpaa Navnet Sortedam, den sorte Dæmning, tyder, hvis Dam tages i den Betydning; tages Ordet i almindelig Betydning, da har Sortedam kun været en meget lille Vandsamling, medens den nu er større end nogen af dem der fra Arilds Tid har baaret Navn af Sø. Vi véd ogsaa, at Kongen netop i de Aar virkede for Byens Befæstning ved Søerne, idet han 28 Sept. 1524 lader Magistraten kaste 2 Grøfter ved Peblingedammen og en ved Stranden, (altsaa formodentlig over den daværende Udgang til nuværende Nørrebro og den til Vesterbro) ligesom en „Dam“ over Rosbæk³⁾; altsaa var Søerne da opdæmmede og Adgangene imellem dem blev nu forsvarede ved Grave. I alle Fald ses her, at Byen havde Jorder til Søerne, ellers vilde det ikke have været Borgerne paalagt at gøre Befæstningsarbejder derved, ti da havde Staden endnu ikke faaet Serridslev Mark.

Den Omstændighed, at det forbydes at holde Svin paa den nyerhvervede Serridslev Mark for den Skade, som Stadens Volde og Grave kunde lide deraf, giver intet Vidnesbyrd om,

¹⁾ Smstds. I. 360. ²⁾ Dam betyder Dæmning; „Damme som er Broer og Veje“ hedder det f. E. i Vognmændenes Lavsskraa 1610 (K. Dipl. II. 570). ³⁾ K. Dipl. I. 333.

at denne Mark stødte lige op til Voldene, ti der kan ikke menes andet dermed, end at naar Svinehjorder daglig dreves ud og ind ad Portene, kunde det let ske, at disse da gjorde den befrygtede Skade.

Den Hovedgaard i Serridslev, der ifølge Jordebogen fra c. 1370 havde et Tilliggende af $3\frac{3}{4}$ Bol eller næsten ligesaa megen Jord som de 10 Bøndergaarde tilsammen, der laa i Byen, delte selvfølgelig Skæbne med Kjøbenhavn og dens Birk under deres skiftevide Overgange mellem Biskopperne og Kongerne. Fra at være Bispens Hovedgaard blev den, da den under Erik af Pommern endelig kom i Kongens Magt, til Kongsgaard, og der er virkelig Breve fra 1433 og 1434 der nævner Serridslev Kongsgaard. Det ene Brev er udtrykkelig dateret Serridslev By og Kongsgaard (villa Seritzlaf et in curia serenissimi principis et domini Erici¹⁾); det er et Notarial-instrument, ved hvilket Dekanerne for Kjøbenhavn og Roskilde var tilstede, hvoraf maa sluttet sikkert, at det i ethvert Tilfælde var et Sted i Sælland og sandsynligt, at det laa paa et for disse 2 Mænd belejligt Sted. Særslev i Skipping Herred synes ogsaa at have heddet Serridslev, og her var paa den Tid en Hovedgaard, men denne var ikke nogen Kongsgaard, idet den 1426 ejedes af Jep Andersen, 1447 af Sønnen Anders Jepsen og 1469 af Sønnesønnen Peder Andersen²⁾. Serridslev Hovedgaard og Serridslev By laa altsaa sammen eller meget nær ved hinanden og Hovedgaarden maa søges nærmest ved Rosbæk Mølle, der vel er den Mølle der 1350 nævnes i Forbindelse med den³⁾; en Hovedgaard og en Mølle maa altid søges i nær Forbindelse paa den Tid.

Den Tilladelse Kjøbenhavns Borgere før og efter 1254 havde til at lade sit Kvæg græsse lige til Rosbæk, kan stamme fra Arilds Tid, fra et Fællesskab i Henseende til Udmarker mellem Kjøbenhavn og Serridslev.

¹⁾ Pontoppidans Annaler II. 557. ²⁾ Ældste Arkivregistr. II. 119. 121. 128. ³⁾ Kbnh. Dipl. I. 89.

Iøvrigt maa vi hævde, at der intet vides eller kan vides, om det gamle Havn var Udflytter fra nogen omliggende Landsby eller om den selv var nogen Adelby, fra hvilken Serridslev, Solbjerg og Valby var Torper¹⁾. Saa tidlig vi kan vide noget, havde Staden temlig udstrakte Jorder, der idetmindste udenfor Vesterport gik langt hinsides St. Jørgens Sø og sandsynligvis paa de andre Sider ogsaa gjorde dette, i alle Fald omfattede al Jord indenfor disse. Kjøbenhavn var en agerdyrkende By og altsaa en oprindelig Landsby¹⁾.

Et væsentligt Vidnesbyrd herom giver en Tiendeoverenskomst, som i et af Aarene mellem 1178 og 1201 sluttedes mellem Kjøbenhavns Sognemænd og deres Præst, hvorved tredje Delen af Korntienden (altsaa Kirketienden) henlagdes til Frue Kirkes Opbyggelse og Prydelse, hvilket i Forening med ovenstaaende stadfæster den af Dr. H. Rørdam udtalte Mening²⁾, at Kjøbenhavn var en agerdyrkende By og at den kun da havde 1 Sognekirke. At Frue Kirke allerede har været til før den Tid, men da har faaet sin Bygning af Træ ombyttet med en af Sten, som Dr. L. Helveg i sin Kirkehistorie før Reformationen I. 491 mener, kan være meget sandsynligt. Naar sidstnævnte Forfatter imidlertid fastholder³⁾, at Kjøbenhavn paa den Tid maa have haft flere Sognekirker, da lægger han navnlig Vægten paa, at Kapitlet allerede omtrent 1209 blev oprettet af Absalons Fftermand paa Bispesædet i Roskilde Peder Sunesen, Biskop 1191—1214, og at en saadan Indstiftelse maatte være grundet paa flere Kirker i Byen selv. Der vides imidlertid intet andet om Kapitlets Oprettelse, end hvad der omtales i et Andragende fra Biskop Joakim Rønno til Frederik I, at Biskop Peder af Roskilde „haver funderet 6 Kannikedømmer udi samme Kollegiatkirke paa

¹⁾ Jfr. om Stadens oprindelige Forhold Forfatterens Ath. i D. Saml. VI. 289—312 og 2 R. IV. 234—50. ²⁾ Kjøbenhavns Kirker og Klostre S. 8. ³⁾ Kirkehist. før Reformationen II. 1039.

de Sognekirker udi Byen og nogle udenfor¹⁾, saa dette Vidnesbyrd ikke er af de aller paalideligste og maaske kan have Hentydning til Forholdet i en lidt senere Tid. 1313 havde Kapitlet af Landsbykirker Amager, 3: Taarnby, Brønshøj og Rødovre; de 2 første af disse var netop dem, som Absalon 1193 fik pavelig Tilladelse til at beholde i sin Levetid, foruden Kirken i Havn. Pavens Brev herpaa har fremkaldt endel Opmærksomhed, da det var fejlfuldt aftrykt hos Thorkelin efter en Afskrift; men i Originalen staar aldeles sikkert²⁾: *ecclesiam de Hafn et de Brunshoga et de Amabe, quas prius castro assignaueras, tue prouisioni regendas committimus*; altsaa: „Kirken i Havn, [Kirken] i Brønshøj og [Kirken] i Amager“, og af dette Udtryk kan ikke ses rettere, end at det indeholder Bevis for, at Kjøbenhavn ligesom Brønshøj og Amager 1193 hver endnu kun havde 1 Kirke. Afgørende synes ogsaa Tiendeoverenskomsten at være, idet alle Kjøbenhavns Indbyggere efter den ydede Korntiende til Frue Kirke og ikke til andre Kirker; hvis Byen da havde haft flere Kirker, maatte der nødvendig have været Tale om, at disse ogsaa skulde have denne Indtægt. Det synes saaledes at være en afgjort Sag, at Kjøbenhavn, i ethvert Tilfælde da Absalon blev Erkebiskop 1178, kun havde 1 Kirke, idet vi ikke som aldeles uimødsigeligt vil fastsætte dette Forhold for 1193, da Beviset her maaske kunde rokkes og der intet Datum er for Tiendeforeningen. Formodentlig har Absalons Borg og hans Ejendomsret over den nærliggende Landsby med den fortrinlige og nu sikre Beliggenhed, idet en aaben Kjøbstad uden Beskyttelsen af en Borg paa hine Tider ikke vilde kunne bestaa mod Sørøvernes Anfald, fremkaldt en hurtig Bebyggelse af Grunden; og de mange Aar fra 1167 til den Tid Kapitlet blev oprettet, formodentlig over 40 Aar, kan meget godt give Tid baade til Anlæg af en Kjøbstad og

¹⁾ Rørdam a. S. S. 39. ²⁾ Kjøbenhavns Dipl. I. S. 3.

dennes Fremvækt, saa den har kunnet faa 2 eller 3 ny Kirker i de sidste Aar af dette Tidsrum, da denne Tid netop var den, der fremkaldte Massen af Kirkebygningerne i Danmark.

II. Køpmannæhafn.

Foruden Havn (Hafn, Hafnæ¹⁾), der blev Stadens latinske Navn, fremtræder Byen allerede i Saksens første Omtale som „vicus qui mercatorum portus nominatur“, hvilket er den latinske Gengivelse af den gamle Form for Stadens Navn Køpmannæhafn, Købmændenes Havn. Ved vicus forstaaer Sakse nærmest en Landsby²⁾, om det maaske enkelte Steder hos ham kan forklæres ved en Flække, men Udtrykket Købmændenes Havn fremkalder dog let Formodning om, at Stedet har været mere end en simpel Landsby. Navnlige er i den nyeste Tid en Formening om en ældre Købstads Tilværelse støttet paa den Omstændighed, at „Gaderne ved Stranden“ senere ydede Jordskyld til Biskoppen, men det øvrige af Købstadgrunden ikke, hvilket har ført til den Slutning, at disse Gader var „den ældste By, det Havn, der alt var til, da Kongen tilskødede sin Ven Borgen og alt dens Tilliggende“³⁾. Lad os da efterse Jordebogen fra c. 1370⁴⁾, der indeholder denne Oplysning, forat se hvilke Gader der ikke ydede Jordskyld. Det var Vestergade, Nørregade, Klædeboderne, Tydskemanagergade (Skovbogade og Vimmelskaft) og dens Fortsættelse (Klostret nævnes, hvilket maa være Graabrødrekloster, der dog laa i nogen Afstand fra denne Gade, og derfra 19 Grunde, den sidste ved Bjørnebrogade, nu Købmagergade). Derpaa fortsættes, uden at det udtrykkelig nævnes, ned ad Østergade

¹⁾ Hafnia er en temlig sen latinsk Benævnelse. ²⁾ Danske Saml. VI 292—93, J. Kinch i Aarbøger for nord. Oldk. 1874, S. 329.

³⁾ A. D. Jørgensen i Aarb. f. nord. Oldk. 1872, S. 259. ⁴⁾ K. D. I. 93—111.

med 19 Grunde, den sidste er en Jord ved Rødeport, der maa være Østerport¹). Ved denne nævnes Slottets Kaalhave og der omkring 4 andre Grunde, den ene igen nærved Bjørnebrogade, saa vi maa antage at disse sidste laa i Egnen omkring Pilestræde; dernæst følger en Mængde Grunde, og der omtales Byens almindelige Rende eller Grav (communis fossura), Rosengaarden, hvilket alt maa være hvad der ligger vesten for Købmagergade, især da derpaa følger Grundene østenfor samme Gade, blandt hvilke Grønnegade nævnes. Det følgende indeholder den øde Del af Byen, der har ligget omkring S. Klemens Kirke. De Gader, der ydede nævnte Jordskyld, har altsaa ligget mellem Tydskemannegade og Østergade paa den ene Side og Stranden paa den anden; Grundene i disse Gader opregnes ogsaa i Jordebogen, og deri nævnes Grunde ved Ladbrogade, Nikolaj Kirkegaard og Østergaard, samt i Overskriften „ved Stranden nær Graven“; da de begynder fra Vest, saa har de begyndt ved Gravens daværende Udmunding i Havet eller omtrent ved Farvergade.

Naar der i første Del af ovennævnte Fortegnelse ikke synes at være nævnt de Grunde, der laa paa den sydlige Side af Tydskemannegade og Østergade ud til disse Gader, ser man, at det ogsaa er dem der harydet den omtalte Jordskyld tilligemed alt hvad der laa mellem dem og Stranden. Efter nuværende Forhold er det et stort Stykke, men dengang var der virkelig kun en smal Strimmel Jord mellem disse Gader, navnlig Vimmelskaftegade, og Stranden. Det er saa heldigt, at vi har Oplysning om flere Steder, hvortil Stranden øjensynlig har gaaet op. Saaledes nævner en Optegnelse fra Slutningen af det 17de Aarh.²): „I Raadhusstræde blev Aar 1660 en Kælder opkast paa Hans Villadsens Byggetoft, da fandtes nede i Jorden et Brokar af Tømmer ophugget, med Kampesten fyldt, og en Baad derved liggende“³). Ved at forfølge denne Ejendom

¹) Roskildes Østerport hed ogsaa Rødeport (Aarb. f. nord. Oldk. 1874 S. 426). ²) Langebeks Excerpter Nr 42. ³) Jfr. Orig. Hafn. 15—16.

gennem Grundtaxterne til vore Dage, ses det at Hans Villadsens Gaard var en Del af Gadenummer 4 i Raadhusstræde, altsaa nær ved Nytorv. Samme Optegnelse beretter videre: „I Badstuestræde, da en Kælder opkastedes paa Thomas Dobbeltstens Byggetoft, fandtes nede i Jorden en Skude bunden til en Pæl“. T. Dobbeltstens Ejendom nævnes i Grundtaxten 1689 og er nu Gadenummer 11 i Badstuestræde. Naar videre fortsættes: „I Vimmelskaftet Nr. — blev i lige Maade fundet et Anker nede i Jorden“, saa maa vi vel beklage at vi ikke kan finde denne Grund efter den Paavisning, men det er i en nyere Tid oplyst¹⁾, at det ved Udførelsen af et nyt Kloakanlæg 1860 i Store Købmagergade opdagedes, at Stranden har gaaet lige op til Helliggejstesstræde, at der har været Landingsbro mellem Østergade og Silkegade og i samme Egn i sin Tid et Vandløb udmundet, hvilket formodenlig har været den ældste Bygrænse paa den Side. Den Tid, da Stranden gik lidt op paa Købmagergade over Højbrøplads og Amagertorv maa være samtidig med den Tid da ovennævnte Landingspladser i Raadhus- og Badstuestræde var til, ti disse Steder ligger lige højt over Havet; Stranden har gaaet i lige Linie fra omtalte Ejendom i Raadhusstræde til Hjørnet af Lille Helliggejstesstræde og Amagertorv. Vi véd ogsaa, at „Strandbadstuen“, der ifølge sit Navn har ligget i Stranden, omtrent har ligget paa Hjørnet af Kompagnistræde²⁾. Gaderne ved Stranden har saaledes kun været Grundene langs Stranden og de smaa korte Badstue- og Hyskenstræde, der næsten kun har været Bagbygninger til Vimmelskaftet. Paa den anden Side af Højbrøplads har Nikolaj Kirkegaard formodenlig gaaet ud til Stranden, men om Forholdene der omkring vides kun lidet fra gammel Tid; det vides dog,

¹⁾ Af Løjtnant S. Fritz i Industriforeningens Kvartalskrift 1862 65—73. ²⁾ 1460: en Grund nordvest fra Strandbadstuen paa et Hjørne (K. Dipl. I. 198); 1485: en Grund norden ved det Stræde, som er fra Danske Kompagni ud østen næst Strandbadstuegården (K. Dipl. II. 152).

at der mellem Østergade og Stranden kun var lidet bygget og det først var fra det 16de Aarh. af, at de store ubebyggede Grunde her udlagdes til Byggepladser. De Ejendomme, vi i Jordebogen ser nævnedes tilsidst, betegnes ogsaa oftest som „Jorder“, ikke „Gaarde“¹⁾. Vi kan ikke se, hvorledes Tallet af de omtalte Grunde er fordelt paa begge Sider af nuværende Højbroplads, men det synes dog at de fleste falder paa den Egn ved Nikolaj Kirke, hvor saa godt som hele Strækningen endnu i det 15de Aarh. tilhørte Kongen. Den oprindelige By, som Jørgensen vil søge langs Stranden, kan han efter det foreliggende ikke søge i den smalle Jordstrimmel mellem Vimmelskaflet og Stranden, men den kan kun søges omkring Nikolaj Kirke, nærved Østergaard og nærved Gamlebodehavn.

I Efterskriften til Stadsretten 1294 siges, at Biskoppens verdslige og gejstlige Ret²⁾ strækker sig fra Tuleshøj til Gamlebodehavn, Amager, Saltholm, Kjøbenhavn og hvad der ligger imellem. Om Gamlebodehavn findes heldigvis en Oplysning fra Grevens Fejde. Under Kjøbenhavns Belejring 1535 indesluttedes Byen fra Søsiden først i November³⁾. I den Anledning udstædtes 2 Kongebreve, der vel kun kendes i udaterede Uddrag, men hvis Hovedindhold er klart nok: „Item dette skal gives Amiralerne for paa Skibene, først at de ville fortøve at forsænke Gamlebodyb og det andet, ti at der er bestilt Skuder dertil, som ufortøvet fremkomme skal. — Item at nogle løber for Gamlebodyb til saa længe at samme Skuder komme did.“ Det andet Uddrag er saaledes: „et Brev til Stubbekjøbing, at vi forundrer, hvorfor deres Jagt uden Forlov saa er løben hjem, at hun kommer straks igen og løber i Kallebosund til vor Bojert, som Jep Thorsen

¹⁾ Af de 135 Grunde var kun 58 Gaarde. I enkelte af dem der nævnes som „terra“ eller „fundus“ opføres faste Beboere, men de fleste af dem synes kun at være bebyggede med Boder.

²⁾ Hermed maa forståas hele Byen med Birket, se S. 23 Anm.

³⁾ Pal. Müller: Grevens Fejde II. 185.

er paa¹⁾. De 2 Dyb, der skulde tilstoppes, var følgelig Havnens 2 Indløb, det ene Kallebosund, hvis Beliggenhed ved Havnens vestlige Indløb er bekendt nok og ovenfor omtalt; det andet Gamlebodyb, der følgelig er tæt ved Gamlebohavn, om ikke det samme, og altsaa Havnens østre Indløb. Her paa Holmene ved Nikolaj Kirke, ti Gammelholm, det gamle Bremerholm, var næppe til i Byens ældste Tid uden som en mindre Holm men er efterhaanden opfyldt Jord, maa der have været Forhold, der har bevirket Navnet Gamlebodehavn, og disse søger vi da i Købmandsboder, der til Forskel fra nyere Boder kaldes gamle Boder; det 13de Aarhundredes ny Boder var saa vistnok Købstadens paa Torvet. Men ved Navnet gamle Boder ledes vi hen til Forstaaelse af den ofte omtalte gamle Jordskyld.

Jordskyld er og har altid været den Afgift, som en Bruger af en Grund har ydet Ejeren; saaledes yder de fleste udenbys Grunde endnu Jordskyld til Byen, der ved deres Bebyggelse var Ejer. Naar Biskoppen har faaet Jordskyld af de omtalte Grunde ved Stranden, da har han været Ejer af Grunden, medens Husene der stod derpaa selvfølgelig ikke tilhørte ham. Ved Fiskerlejerne (dette Ord ikke i nuværende Betydning men i Middelaldrens eller i Vestjyllands), hvor visse Tider om Aaret en stor Menneskemasse kom sammen for at fiske og handle, ydedes Bodegæld af Grunden, hvorpaa Boderne stod. Dragør, hvor der næppe var fast Beboelse førend i det 17de Aarh., er et nærliggende Exempel derpaa. I en Jordebog over Amager 1518 (i Geh. Ark.) nævnes der ingen anden Afgift af Dragør end Told. Dragør var kun Stranden til en Del af Magleby Mark, og da den fik fast Bebyggelse, maatte Indbyggere yde Græspenge til Magleby²⁾, ja Bodegælden har her endog Navnet Jordskyld i flere Kongebreve³⁾. I gamle Tider, længe før Absalon fik Kjøbenhavn

¹⁾ D. Mag. 3 R. V. 260, 310. ²⁾ Vidensk. Selsk. Skr. 1747, III. 138—39. ³⁾ K. Dipl. II. 314, 315.

til Gave af Kongen, har her paa Stranden udviklet sig en Markedsplads; Byens Herre har faaet Afgift af Grunden, hvorpaa Købmandsboderne stod, og er vedbleven at være Strandens privatretlige Herre, ogsaa efterat den har faaet fast Bebyggelse, men da har Bodegælden faaet Navn af Jordskyld. En saadan Opfattelse synes at ligge langt nærmere end at søge en gammel Købstad i disse Egne, af hvilke den ene Del langt hen i Tiden saa godt som var ubebygget og den anden en smal Jordstrimmel. Det vilde ogsaa være underligt, om man aldrig skulde have truffet paa lokale Navne, der kunde tyde paa en saadan gammel Kjøbstads Tilværelse. Paafaldende vilde det tilmed være, om man, efterat den faste Borg var anlagt, havde flyttet Byens naturlige Midtpunkt indad og fjernere fra denne. Tværtimod tyder alt paa Gammeltorv med de derfra udgaaende Nørregade, Vestergade, Klædeboderne, der er en Del af det oprindelige Torv, Frue Kirkes Nærhed og det ældste Raadhus i Klædeboderne som Stadens oprindelige Udgangspunkt, hvor Landsbyen stod, medens Tydskemannegade nærved Stranden peger hen paa den Omstændighed, der ændrede Navnet fra Havn til Kjøbmandhavn.

Ogsaa andre Steder i Norden har baaret Navnet Havn uden derfor at gøre Krav paa anden Herlighed end den vi tillægger det ældste Kjøbenhavn; saaledes fandtes i Haaloga-land Handelslejet Harðstaðahöfn, almindeligvis kun kaldet Höfn¹⁾. Paa Island omtales i Landnáma Gaarden Höfn. I Slutningen af Stednavne kan vi f. E. henvise til Kallehave i Sydsæland, der først hed Skaningæhafn²⁾, hvor der ej heller kan tænkes paa nogen Kjøbstad; dens oprindelige Navn har formodentlig ogsaa været Hafn, men som et Fiskerleje, hvortil navnlig Skaaninger søgte, faaet Navnet ændret efter disse. Jeg antager Forholdet saaledes, at i den graa Oldtid, da de første Nybyggere nedsatte sig her, fandt de en Havn,

¹⁾ P. A. Munch Norges gl. Geografi 61. ²⁾ Min Udgave af Valdemars Jordebog 118.

og derefter kaldtes den Gaard eller By her opstod „at (ved) Havn“ og siden alene Havn. Med Hensyn til Slottet har samme Forfatter, der har tillagt Staden en høj Alder, ogsaa søgt at forene de 2 Udtryk: Saksens „en ny Befæstning paa Holmen“ og Pavebullens „Borgen Havn, som Kong Valdemar gav dig“ saaledes, at Absalon har faaet en ældre Borg her, der skal være Gaarden Østergaard i Nærheden af Nikolaj Kirke, og derefter opført en ny paa Slotsholmen. I Saksens Betegnelse „*novo castelli fundamento*“ ligger ganske vist en Tvetydighed, men han bruger det samme ved Kalundborg: „*novi munimenti præsidio*“, hvor man dog aldrig har paa-staaet at der har været nogen Befæstning førend Esbern Snares. Der har ej heller nogensinde været Tale om at oversætte paa anden Maade end „fra ny af“; selv den gamle Oversættelse fra Slutningen af det 15de Aarh.¹⁾, da Mindet om den formentlig ældre Borg dog ikke har været forsvundet, ja da den endnu maa have været til, oversætter: „Det samme Aar byggede Absalon et lidet Slot af ny“.

Den Gaard, der skal have været den ældre Borg, er den saakaldte Østergaard, der 1298 maaske har været omgivet af en Grav²⁾ og som tilhørte Biskoppen; 1328 fremtræder den tydelig som en Avlsgaard til Slottet, idet der som Inventarium nævnes 3 Plovheste og 6 Plovjærn³⁾; endelig nævnes den i Jordebogen fra c. 1370⁴⁾; af denne ses ogsaa hvor den laa, ti i Brevet af 1298 faar Sorø Kloster en Grund mellem Østergaards Grav og Havet nærved Muren, og denne Grund siges i Jordebogen fra c. 1370 at ligge ved Nikolaj Kirkegaard. Man maa derefter formode, at Vandet har gaaet op til Nikolaj Kirkegaards vestre Side og at en Mur har gaaet ud mod Stranden; at ovennævnte Grund har ligget sønden

¹⁾ K. Dipl. I. 250. ²⁾ Kbnh. Dipl. I. 34. Østergaards Grav kan ogsaa betegne Byens Grav ved Østergaard, som St. Klemens Kirkes Grav er Stadsgraven tæt ved denne Kirke. ³⁾ smstds. I. 69. ⁴⁾ smstds. I. 95.

for Kirkegaarden og Østergaard østen derfor; altsaa er Jørgensens Mening rigtig at Østergaard er det samme som den senere Vingaard. Her var længe en stor Plads, der ikke var bebygget og som førend det 16de Aarh. strakte sig lige til Østergade. Det er ogsaa meget muligt, at Østergaard har været en gammel Kongsgaard, hvor Kongens Foged bode, som havde Tilsyn med Markedet og med at Kongens Interesser der haandhævedes. Men om den just paa Absalons Tid har været en Borg er ikke sandsynligt, men det er muligt. Dens Navn Østergaard synes dog nærmere at hidrøre fra Byens eller Slottets Standpunkt, og kan ikke godt være noget oprindelig Navn. I Stadens dobbelte Navn paa Sakses Tid kan ikke ses andet end at det netop maa stamme fra de Købmænd, der kom her i Markedets Tid og købslog; en Købstad i nuværende Betydning uden et saadant Marked havde saa lidt med Købmænd at gøre, at den ikke kunde faa Navn derefter.

Overlærer Kinch har nylig paavist i sine grundige Bidrag til en Tekstkritik af Sakse¹⁾, at der haves et historisk Vidnesbyrd om Kjøbenhavns Alder som Købstad i Sakses Omtale deraf. Før 1167 kalder han den vicus²⁾ men 1171 urbs (absalonica), hvormed Sakse betegner en befæstet Købstad. „Vi have vistnok her et paalideligt Vidnesbyrd baade om Byen Kjøbenhavns Alder og om at den ligesaavel som Borgen betragtedes som en Stiftelse af Absalon, siden den benævnedes efter ham“. Med Hr. Kinchs Fortolkning af Sakse, der forbinder nøje Kendskab til den klassiske Literatur med grundigt Studium af vore egne Kilder, maa vi slaa os til Ro; Byens Mure omtales allerede i den ældste Stadsret, og Mure ud mod Stranden, (hvorpaa efter Sakse de vendiske Sørøveres Hoveder blev opsatte) nævnes i det ovenfor omtalte Skøde af 1298.

¹⁾ Aarbøger for Oldk. 1874 328—29. ²⁾ Hr. Kinch er altsaa enig med mig i Opfattelsen af vicus.

I Midten af det 12te Aarhundrede laa her altsaa en Landsby Havn med sin Sognekirke, helliget Vor Frue, til hvilken desuden søgte de omkringliggende Landsbyer Serridslev, Solbjerg og maaske mere af det der siden blev Birket under Slottet¹). Paa Landsbyens Strand havde udviklet sig et Marked, hvor fremmede søgte paa Fiskeriets Tid og hvor Kongen nød en Afgift af den Grund, paa hvilken disses Boder var byggede; dette Marked holdtes i den ældste Tid navnlig i Egnen omkring Nikolaj Kirke, hvorefter Gamlebodehavn og senere Gammelstrand havde Navn, medens Markedspladsen ogsaa senere var udstrakt langs den hele Strand ligeoverfor den senere Slotsholm. Denne Markedsplads har ændret hele Byens Navn fra Havn til Købmandshavn. De Forfattere, der har ment, at Kjøbenhavn oprindeligt var et Fiskerleje, har altsaa for saa vidt Ret, naar man tager dette Ord i den samme Mening som f. Eks. Dragør, der i Middelalderen var ubebot undtagen paa Markedets Tid, og ikke som f. Eks. Skovshoved, men Kjøbenhavn var tillige en Landsby med Sognekirke og temlig udstrakte Marker. Biskop Absalon opbyggede den faste Borg paa Slotspladsen, omgav Landsbyen Havn med Fæstningsværker og omdannede den til en Købstad, der hurtig tiltog, saa den allerede 40 Aar efter kunde have et Domkapitel og maaske flere ny Sognekirker.

Vi maa paa dette Sted omtale den af den berømte Nordmand P. A. Munch fremsatte Formodning om at det i

¹) Birket søgte efter Frue Kirkes Oprettelse til Kollegiatkirke siden Petri og St. Klemens Kirke og lagdes efter Reformationen igen til Frue Kirke (Rørdams Kirker og Klostre 223, 235). Birket gik ifølge Tillægget til Stadsretten 1294 fra Tuleshøj (ved Skovshoved eller Vigerslev) til Gamlebodehavn, og indbefattede desuden Amager og Saltholm. Biskoppens Vragret strakte sig imellem Skovshoved og Rødovre Aa (Awarthæha, K. Dipl. I. 24), hvor vi altsaa ser Grænsen for Bispens Ejendomme i Sokkelunds Herred, da Strandretten selvfølgelig strakte sig udenfor de ham tilhørende Byer.

Oldtiden berømte Haløre Marked holdtes ved Kjøbenhavn. Munch drager den Slutning, at da Haløre ophører at nævnes ved den Tid Kjøbenhavn træder frem, er de to Steder det samme med forskellige Navne. Da nærværende Forfatter paa et andet Sted udførlig har paavist¹⁾, at Haløre er Byen Hulerød og Dronningemøllen ved Esrom Kanals Udløb og at her endnu i det 16de Aarh. var et Udskibningssted, saa vil det her være nok alene at omtale denne Hypotese, der i sin Fremstilling er tiltalende og i og for sig ikke kunde stride imod hvad ovenfor er fremsat.

III. Kjøbenhavn gives til Biskop Absalon.

Aar 1167 hærjede Nordmændene Erling Skakke og Orm Kongsbroder paa de danske Kyster, idet de havde sluttet et hemmeligt Forbund med den danske Prins Buris Henriksøn. Kong Valdemar fik paa et Vendertog Underretning herom, vendte tilbage og lod Buris fængsle. De norske overvandt derpaa den tilbagevendte jydsk Ledingsflaade ved Dyrsaa og plyndrede Grenaa, hvorpaa de styrede mod den By som kaldes „Køpmannhavn“, som Sakse udtrykker sig.²⁾ Men her stod Biskop Absalon med Sælænderne og hindrede dem i Landgangen. Skønt han vidste, at Nordmændene var dygtige Bueskytter, stillede han sig dog paa Stranden med 15 Mand tilfods forat vise hvor lidt han frygtede dem. For at fremskynde Angrebet gik Nordmændene derpaa i Baadene, men ved disses gyngende Bevægelse hindredes Pilene i at ramme og faldt dels paa Jorden dels i Vandet, saa Baadene maatte vende om, hvorpaa nogle Mænd sendtes i Land forat underhandle; der bestemtes da at Erling og Absalon næste Dag skulde mødes med lige Vaaben og et lige stort Følge. Dette skede, og Absalon tillod Erling at lade hente fersk Vand til sine Folk, hvorpaa han drog bort. Man maa med

¹⁾ D. Saml. VI. 295—99, 2 R. IV. 250. ²⁾ „ad vicum qui mercatorum portus nominatur“.

Munch¹⁾ slutte at Sakse i sin Fortælling har forbigaaet flere Biomstændigheder, da der ellers ingen Grund var for ham til at vise sig saa føjelig mod Fjender, der kort i Forvejen havde plyndret de danske Kyster og været i Ledtog med Landsforrædere.

Samme Aar, fortæller Sakse umiddelbart efter, byggede Absalon forat hindre Angreb fra Søsiden paa en Ø i Havet en Borg af ny og ydede ved en liden Befæstning Fædrelandet stor Hjælp, ti dens Beliggenhed afskrækkede fjendtlige Skibe fra Landgang og gjorde den nærmeste Del af Havet sikkert for de indfødte. Sakse siger vel ikke med rene Ord, at det var ved Kjøbenhavn Absalon anlagde denne Borg, og baade ældre og nyere Forfattere har gættet paa Hjelm, Samsø og Sprogø.²⁾ Men allerede en gammel Forfatter fra Slutningen af det 15de Aarh., som Suhm omtaler³⁾ og hvis Uddrag af Sakse nu er trykt⁴⁾, og efter ham Petrus Qlai, Hvitfeld, Suhm og mange andre fortolker Stedet som sigtende til Kjøbenhavn. Sakse selv giver ogsaa nærmere Vejledning, ti ved Aar 1171 omtaler han at Absalon ved Stevns Klint opsamlede alle de glatte Stene, der var skikkede til at kaste med, forat bruge dem til Forsvar af den „Borg, som han havde anlagt i Kjøbenhavn“. ⁵⁾ Med denne Ladning kom han til Borgen, hvor han gik i Bad. Her hørte han, at Folk, der stod udenfor Badstuen, talte om, at de saa et Sørøverskib komme nord fra, og skønt han kun var halv færdig, iførte han sig dog i en Hast Klæderne, ilede ned til Skibet, der endnu laa tiltaklet i Havnen, og fór afsted ledsaget af sin Staller Niels, der førte et andet Skib, fangede Sørøverne og lod deres Hoveder afhugge og sætte paa Stager paa Stadens (absalonica urbs) Mure, hvor Sælænderne kort i Forvejen havde fæstet andre Sørøveres Hoveder. Da Erke-

¹⁾ Det norske Folks Historie IV. 23. ²⁾ Se f. Eks. Saxo ed. Müller S. 810 Not. 2. ³⁾ Danm. Hist. VII. 700. ⁴⁾ K. D. I. 249—50.

⁵⁾ quod in publico negotiatorum portu condiderat.

biskop Eskil 1178 forlod Skaane forat drage til Frankrig, tog han først til Kjøbenhavns Borg (castellum), hvor Absalon behandlede den gamle, svagelige Mand med stor Venlighed og ledsagede ham paa sit eget Skib til Slesvig. Da Absalon 1180 blev fordreven fra Skaane, raadede man ham til at skjule sig, men han svarede, at det ikke var hans Sæd at krybe i Skjul, men at det var ham hæderligere at begive sig til den Borg, han havde i Sælland¹⁾.

Da det, som anført, fire Aar efter at Absalon siges at have opført en Borg paa en Ø i Havet (eller en Holm), udtrykkelig fortælles, at han havde bygget en Borg i Kjøbmandhavn, og der ingensinde ellers omtales nogen anden ham tilhørende Borg ved Havet, saa er der ingen Tvivl om at Sakse paa alle ovennævnte Steder mener Kjøbenhavns Borg. Det vides nu tilmed at Absalon har faaet Havn i Gave af Kong Valdemar, som straks skal vises, men Tiden derfor kendes ikke sikkert. Det er sandsynligt, at Kongen har givet sin Ven Havn og det andet Gods allerede før Erlings og Orms Angreb, og at Absalon da var i Færd med Værker til Stedets Forsvar eller Kjøbstadens Indrettelse, siden han netop befandt sig paa dette Sted. Men i alle Fald synes Borgens Opførelse at være sket som en Følge af det norske Angreb, ved hvilken Lejlighed man saa hvor let tilgængelig Stranden var for fjendtlige Anfald.

Desværre er Kongens Gavebrev til Absalon ikke mere til, og dets Indhold kendes kun af de pavelige Stadfæstelser, efterat Absalon havde givet det samme Gods, som han havde faaet af Kongen, til Roskilde Bispestol. Deri nævnes baade Borgen og Landsbyen (villa), men da vi véd at Absalon byggede hin længe før Udstædelsen af det første af disse Pavebreve (1186), saa tør vi ikke af disse slutte at Kongen har givet Absalon nogen allerede tilstedestående Borg.

Borgen har aldrig baaret noget andet Navn end Borgen

¹⁾ Saxo ed. Müller S. 809, 888—89, 918, 936.

i Havn (castrum de Hafn), senere Kjøbenhavns Slot eller Hus. Den har aldrig heddet Akselhus eller Stejleborg.¹⁾ Den nuværende Slotsholm er foruden ved Opfyldning dannet af mindst 3 Øer, og paa den sydligste af disse stod Borgen, vistnok allerede i den tidlige Middelalder omgivet af en rund Grav. Den oprindelige Borg var formodentlig ikke stort andet end et rundt Taarn. Ved denne kunde Indløbet til Havnen beherskes og den Kjøbstad, som Landsbyen Havn blev omdannet til, kunde nu frit udvikle sig.

Foruden Havn fik Absalon hele Omegnen: Utterslevgaard med dens tilliggende Gods, nemlig Serridslev, Solbjerg, Hvanløse, Vigerslev, Valby, 1 Gaard i Brønshøj, Emdrup, der omtrent 1370 var 2 Bol Jord og en Mølle, Gentoftegaard med dens tilliggende, Mørkhøjgaard, Bagsværdgaard, Virumgaard, Høsterkøbgaard, Ovregaaard,²⁾ Borgby³⁾ og Nærumgaard. Dette var vel en betydelig Gave, men dog kun en ringe Gengæld for de Tjenester Absalon havde vist Kong Valdemar og sit Fædreland.

IV. Strid om Ejendomsretten til Kjøbenhavn.

Erkebiskop Absalon var baade Fædrelandets trofaste Forsvarer og Kirkens nidkære Stridsmand. Han indsaa, at Kirkens Myndighed først da var grundfæstet, naar den kunde

¹⁾ Se f. Eks. P. A. Munchs samlede Afhandlinger III. 632—37.

²⁾ Ovre, senere delt i Rødovre og Hvidovre, hed tidligere Awarthæ, men i Pavebrevene er Navnet forvansket til Awerchi og Hawerthi, hvilket sidste Uhyre af et Navn igen er optaget i den nyeste Tid og tildelt en Gaard i Øverød, idet man efter A. Kall har antaget at dette var Øverøds ældste Navn. Forresten synes Awarthæ ikke at henhøre til Valdemars Gave, ti Esbern Snares anden Hustru Ingeborg gav sin Gaard af det Navn til Sorø Kloster, der igen mageskiftede den til Absalon (S. R. D. IV. 468). ³⁾ Borgby var Kongsgaarden i Taarnby paa Amager. Om disse ovennævnte Steder henvises til Danske Samlinger VI 289—90.

forene den verdslige Magt med den aandelige, og han gav derfor de ham af Kong Valdemar skænkede Ejendomme til Roskilde Bispestol. Dette havde Kongen næppe tænkt sig, og denne Handling fremkaldte vistnok mange Betæneligheder hos Rigets Stormænd og hos Valdemars Søn og Efterfølger. Vi véd ikke hvilket Aar dette skede, men det er formodenlig umiddelbart derefter at Absalon udvirkede Pave Urban III's Stadfæstelse 21 Okt. 1186. Heraf ses, at Absalon i sin Levetid forbeholdt sig Borgen, medens det øvrige Gods og andre Ejendomme, som hans Borgfoged Niels havde erhvervet i Falster og Sælland, uden Tvivl straks tilfaldt Bispestolen. Man maa antage at der er blevet indvirket paa Absalon for at faa ham til navnlig at overgive Borgen til Kongemagten, da man saa, hvor stærk og vigtig en Fæstning den var, men han har ventelig ment at i Kirkens Haand vilde den være et endnu stærkere Værn for de Interesser, der opfyldte hans Sind, end hvis den verdslige Magt ejede den. Men han tog Fejl, Kjøbenhavn blev i lange Tider en Kilde til Tvedragt mellem Kongen og hans gejstlige Undersaat.

Da Pave Urban var død, fik Absalon hans Efterfølger Clemens III's Stadfæstelse paa sit Gavebrev,¹⁾ og da han selv 1191 ophørte at være Biskop i Roskilde, hvilken Stilling han, som bekendt, havde forbundet med den som Erkebisp, fik han den pavelige Legat Centius, der da netop opholdt sig i Danmark, til at give en ny Stadfæstelse, ligesom denne ogsaa i hans Levetid gav ham fri Raadighed over Kirken i Kjøbenhavn, i Brønshøj og paa Amager, hvilke Ahsalon tidligere havde henlagt under Borgen, medens de efter hans Død straks skulde tilfalde Biskoppen i Roskilde, med andre Ord, Patronatsretten skulde være Bispestolens. Sandsynligvis har Absalon forsynet disse 3 Kirker med ny Bygninger. Det hedder videre i Centius's Brev, at da han indsaa, at Hensyn baade til Sælændernes Tarv og Rigets Gavn ofte krævede

¹⁾ Dette er ikke bevaret, men dets Tilværelse ses af K. D. I. 3.

Absalons Nærværelse i Sælland, skulde den, der lovlig efter Kirkeretten indsattes til Biskop i Sælland, have fælles Bord med Absalon, saa ofte han var tilstede, og yde ham den Hæder og Ærbødighed, som en Søn skyldte sin Fader. Til Biskop i Roskilde udnævntes derpaa Absalons Fætter Peder Sunesen. For ham udvirkede Absalon en Bulle fra Pave Cølestin III af 12 Feb. 1193, hvorved det forbødes ham og hans Efterfølgere at afhænde Borgen fra Bispestolen efter Absalons Død, ligesom han stadfæstede det ovennævnte af Centius udstædte Brev.

Den næste Pave Innocens IV stadfæstede samme Aar, som han tiltraadte, 1198, Absalons Gavebrev, saa denne ved sin Død 1201 kunde se Bispestolen i Besiddelse af saa trygge Adkomstdokumenter, som det var muligt at skaffe til Veje. Det er mærkeligt, at Kong Valdemars Gavebrev til ham aldrig omtales som tilværende under de følgende Stridigheder; det har formodenlig dog kunnet gøres til Genstand for forskellig Opfattelse, om Absalon ifølge dette havde fuld Ret til saaledes at afhænde den af ham anlagte faste Borg.

Andreas Sunesens Efterfølger og Brodersøn Peder Jakobsen døde paa en Pilgrimsfærd til det Hellige Land og efterfulgtes 1225 af Niels Stigsen, ogsaa af Absalons Æt. Mellem ham og Kong Erik Plovpenning opkom en heftig Strid, under hvilken Biskoppen i Efteraaret 1247 maatte forlade sit Stift og ende sine Dage i Udlandet. Grunden hertil opgives vel intet Sted udtrykkelig, men i de Pavebreve, der omhandler dette Forhold, kommer Kjøbenhavn stadig frem, og det er en højst sandsynlig Antagelse af Dr. Helveg,¹⁾ at Hovedgrunden til Trætten netop var Besiddelsen af Kjøbenhavn; af Frygt for Kongen, hedder det i den Forestilling om Sagen, som Paven havde, var Biskoppen gaaet i Land-

¹⁾ Danmarks Kirkehistorie før Reformationen I. 568 flg.

flygtighed, og Kong Erik havde bemægtiget sig Borgen Kjøbenhavn og andre Ejendomme, der tilhørte Bispestolen; dette fremføres i de forskellige Breve, hvori Paven overdrager Gejstlige at afsige Voldgiftskendelser eller sørge for at disse traadte i Kraft. Men den fordrevne Prælat kom ikke tilbage, og hans Efterfølger Jakob Erlandsen fik en pavelig Legat med sig fra Rom, der ifølge en pavelig Bulle af 18 Maj 1250 skulde sætte igennem at Kjøbenhavn og Bispestolens øvrige Gods blev givet tilbage; kunde dette ikke ske med det gode, skulde der lyses Band over dem, der røvede Biskoppens Gods.

Erik Plovpenning dræbtes saa kort efter, 10 August, at den pavelige Bulle næppe er kommen ham i Hænde; derimod maatte hans Efterfølger Kong Abel under de vanskelige Forhold, der havde skaffet ham Tronen, se at komme til Rette med Bispestolen, hvorfor vi ogsaa finder, at Kjøbenhavn næste Aar var i Biskoppens Besiddelse, ti et Pavebrev af 7 Marts 1251 omtaler Kjøbenhavns Borg og omliggende Byer, der hørte til Bispens Mensalgods og som var blevne opbrændte og plyndrede af Lybækkerne 1248, hvorfor det overdroges Franciskanernes Provincialminister at lyse Band over disse, indtil de havde godtgjort Biskoppen den ham tilføjede Skade. Paa samme Betingelse lovede Biskoppen og Domkapitlet dem Tilgivelse under 26 Juli og 30 Sept. 1253.

Jakob Erlandsen gav Byen dens første Stadsret 1254. Under de voldsomme Stridigheder, der opstod efterat denne Mand var bleven udvalgt til Erkebisp, kom Kjøbenhavn atter en kort Tid i Kongens Magt, ti den ny Biskop Peder Bang flygtede til Rygen efterat have forkyndt almindeligt Interdikt for sit Stift fra Kjøbenhavns Borg, hvorpaa Kongen inddrog hans Ejendomme. Biskoppen bevægede den rygiske Fyrste Jarmer til at sætte sig i Spidsen for en Hær, der 19 eller 20 April 1259 indtog Kjøbenhavn og brød gennem Stadens Befæstning paa det Sted mellem Vester- og Nørreport, der længe efter hed Jermers Gab og hvorefter Helmers

Bastion har Navn. Borgen belejredes, indtoges og blev nedbrudt. Et Pavebrev af 29 Marts 1260 byder Biskoppen af Sverin, at han under Bandsstraf skulde tilholde de Lægsmænd af Roskilde Stift (Ryboerne), der havde nedbrudt Kjøbenhavns Borg, at de selv skulde genopføre den og godtgjøre Bispens den Skade, han havde lidt. Her har Biskoppens Venner altsaa gaaet videre end han selv ønskede.

Skønt Kjøbenhavn under de urolige Tider i det 13de Aarhundrede maaske oftere har været besiddet af Kongen, saa findes i alle Fald ingen Vidnesbyrd derom, og man faar nu i lang Tid kun Oplysning om, at det er Biskoppens Borg og Stad. 18 Feb. 1293 forlenede Biskoppen saaledes sin Staller Absalon med Borgen og dens tilliggende, og denne gjorde igen Tue Jakobsen til sin Foged. Da sad paa Bispestolen Johannes Krag, der havde faaet denne Stilling 1290 imod Kongens Ønske. Han gav en ny Stadsret 29 Januar 1294, der vistnok har fremkaldt megen Misfornøjelse, navnlig ved den Bestemmelse der begynder den, at ingen Gilder, hemmelige eller aabenbare, eller nogen som helst andre lignende Sammenkomster maatte holdes i Staden. Paa den Tid var den hæftige Strid mellem Kongen og Erkebiskop Jens Grand, paa hvis Parti den roskildske Biskop stod. Det er derfor rimeligt nok, at Kongen har staaet bagved det Oprør, der 1294 eller følgende Aar opstod i Staden. Biskoppen var netop tilstede paa Borgen, da der samledes en Hob udenfor denne med truende Ord og Voldshandlinger, medens man ringede med Stormklokkerne. En Del af Hoben var væbnet og med Blider blev der skudt skarpe Pile mod Borgen, dog uden at man kunde udrette noget imod den. Om Natten holdt Oprørerne Raad paa Nikolaj Kirkegaard og næste Dag holdt de Raadstuemøde, hvor der opsattes Klagepunkter imod Biskoppen, hvilke derpaa overgaves til Kongen, „hvis Naade samme Biskop ikke havde paa den Tid“. Desuden holdt man de af Biskoppen forbudte højtidelige Gildelag. Hvorledes Oprøret blev dæmpet, om det er Band-

straalen eller Kongens Mangel paa Evne til at staa Borgerne bi, vides ikke, men 30 Januar 1296 maatte Raadet paa Byens Vegne udstede den Tilstaaelse, at det offentlig havde aflagt Ed paa i Fremtiden at ville overholde Biskoppens Paabud, baade de ældre og dem han gav i Fremtiden med sit Kapitels Samtykke. Desuden skødede det til Biskoppen alle Grunde, Huse, Klokker, Indkomster, kort sagt alt hvad de omtalte Gilder ejede. De Grunde i Byen, der ikke hidtil havde ydet Jordskyld, og nogle Jorder udenfor Gravene skødedes dernæst til Biskoppen, dog skulde de nuværende Beboere og deres Arvinger beholde dem, men i Fremtiden aarlig yde af de første 6 Penninge og af de sidste 1 Sk. eller 12 Penninge; denne Afgift henlagde Biskoppen til det ny Hospital, han havde begyndt at bygge i Staden. Ved denne Afhændelse opnaade Biskoppen at blive godkendt som Herre over hele Bygrunden, idet der med Herligheden over Jordskyld var forbunden den Ret, at naar Grundene gik ud af Familien maatte de tilbydes Biskoppen først inden de kunde sælges til fremmede. Iøvrigt hører vi aldrig siden til denne Afgift og den er formodenlig eftergivet ved en eller anden Lejlighed; 80 Aar efter ydedes den ikke mere. Det er mærkeligt, at et Pavebrev, der stadfæster et Forlig mellem Biskoppen og Borgerskabet, er dateret 17 Sept. 1295, altsaa 4 Maaneder førend ovennævnte Forlig kom i Stand, saa enten har der været en foreløbig Overenskomst, som Paven stadfæster eller ogsaa er et af Brevene urigtig dateret. Borgerne er her dømt efter Stadsrettens § 29, ifølge hvilken den der gjorde sig Umage for, at Staden kunde faa nogen anden Herre end Biskoppen i Roskilde, skulde have sin Ejendom forbrudt og drives med Vanære ud af Staden, men Naade er dog gaaet for Ret, idet de slap med fra Selvejere at blive Arvefæstere. Endelig er det formodenlig ved denne Tid, at der formuleredes en Ed som hvert tiltrædende Medlem af Raadet skulde aflægge. Snart efter, 9 Marts 1299, fik Biskoppen en ny pavelig Stadfæstelse paa Absalons Gave,

nemlig paa Byen Kjøpmannehavn og „det halve Herred i hvilket den ligger“.

1328 tilstod Ridder Ingvar Hjort at have faaet i Len af sin Broder Biskop Jens Hind Kjøbenhavns Slot og By og den østerste Gaard der, kaldet Østergaard, tilligemed Byerne Serridslev og Solbjerg, med Boskab og Afgifter, men han forpligtede sig til at overdrage det hele igen til Biskoppen, naar denne krævede det, eller til Kapitlet i Roskilde i Tilfælde af dennes Død; den samme Tilstaaelse udfærdigede han med Hensyn til Indboet paa Slottet og Østergaard. Næste Aar skede det, at Kong Kristoffer ledsaget af sin Broder Johan igen kom ind i Riget, efterat den sønderjydske Valdemar, der ved Holstenernes Hjælp i nogle Aar havde beklædt Tronen, igen havde nedlagt Spiret. Da de kom udenfor Kjøbenhavn, red Ingvar Hjort dem imøde og da Kongen spurgte, hvorledes han turde driste sig til at komme for hans Øjne, hvem han tidligere havde fornærmet saa groft, svarede han at han ønskede Forsoning og vilde overgive Kjøbenhavn, hvorfor han straks stillede Borgen. Men Grev Johan vilde have Sikkerhed for sit Tilgodehavende hos Kongen og sendte i en Hast Folk i Forvejen, som tog Slottet og Byen i Besiddelse paa Kongens Vegne. Da Kristoffer nu kom henimod Byen, saa han at det holstenske Nulleblad blev stukket ud og blev saa forbitret at han øjeblikkelig vendte om og forlod Sælland. Saaledes fortæller Hvitfeld. Nu var det for lange Tider ude med Bispens Herredømme over Kjøbenhavn, ti det fremmede Regimente, som da paafulgte, spurgte ikke efter Adkomstbreve. Kristoffer var dog i Kjøbenhavn 21 Sept. 1329,¹⁾ og 12 Nov. samme Aar pantsatte han til Grev Johan Skaane, Sælland, Laaland og Sjettedelen af Skatterne af Fyn og Jylland, foruden at han gav ham Femern til arveligt Len. Dette Forhold fandt endnu Sted ved Kristoffers Død 1333 og ved Valdemar Atterdags

¹⁾ Suhm XII. 182.

Tronbestigelse 1340. Efter Ingvar Hjorts Død omtrent 1334¹⁾ tog Roskilde Kapitel 10 Januar 1337 Vidisser paa hans Forpligtelse for sig og sine Arvinger til at levere Lenet fra sig igen, men selvfølgelig har den tyske Panthaver intet Hensyn taget hertil. Vi finder tvært imod fra den Tid tyske Lensmænd, saaledes den voldsomme Ridder Eggert Brokdorf²⁾, til 1332 Høvedsmand paa Helsingborg; 1338 havde Henrik Wend Slottet og Byen i Befaling og 1340 giver Markvard Stove den ældre og Otto Golenbæk, Høvedsmænd i Kjøbenhavn, paa deres Herre Greven af Holstens Vegne Lybækkerne Tilladelse til i dette Aar at komme til Kjøbenhavn til Sildefangst og paa Handlens Vegne.

Da Valdemar Atterdag havde besteget Tronen, maatte hans første Bestræbelser gaa ud paa at faa det pantsatte Land indløst. Forat vinde Fodfæste i Sælland var Kjøbenhavn ham af største Vigtighed, og vi finder derfor hans Tilstaaelse af 16 Januar 1341, at Biskop Jens Nyborg i Roskilde havde overladt ham Kjøbenhavns Slot og By indtil 6 Dec. næste Aar; derimod fik han ikke Amager eller de 2 nærmeste Herreder med, hvilke formodenlig har ligget under Slottet. Borgerne i Byen maatte ikke betynges med Paalæg, ej heller fanges eller fængsles, og den Kongen betrode Slottet og Byen skulde vise dem de sædvanlige Tjenester. De gejstlige maatte ikke fornærmes i deres Rettigheder. 11 Feb. 1341 stadfæstede Kongen Borgerne alle de Privilegier, som fremfarne Konger havde givet dem, til Tak for den Uforsagthed og Troskab, som de havde vist ham og hans. Hvori disse Fortjenester har bestaaet, véd vi nu ikke. Kjøbenhavns Besiddelse i 2 Aar har imidlertid ikke kunnet yde Kongen den tilstrækkelige Understøttelse, hvorfor han endnu i den første Halvdel af 1341 pantsatte Biskoppen det

¹⁾ S. R. D, IV. 530. ²⁾ K. D. I. 73. Dette Brev er dateret omtrent 1333, men den rette Datum kan vel gerne være efter Ingvar Hjorts Død.

ødelagte Søborg Slot og 5 Herreder i Sælland, fordi han velvillig havde overdraget ham til Indløsningen af hans Land Kjøbenhavns Slot og Stad, Amager samt Bispegods paa Rygen og Møn; dette Gods havde Kongen igen pantsat til Markvard Stove „og andre“ for 7000 Mk. rent Sølv; da vi endnu 1342 finder Markvard Stove og Otto Golenbæk som Hovedsmænd paa Kjøbenhavns Slot, maa den sidste vel være forstaaet under Udtrykket „og andre“. Hvis Søborg og Herrederne paa nogen Maade med Vold eller paa anden Maade blev fratagne Biskoppen, vilde Kongen inden 1 Aar indløse Kjøbenhavn og det andet Gods, der var pantsat til Sælands Indløsning og Befrielse.

Kong Magnus Smek i Sverig overtog derpaa Pantet Kjøbenhavn, men han havde det ikke længe, ti i Valdemar Atterdags Fredslutning med ham 2 Avg. 1343 bestemtes, at Erkebispens skulde have Kjøbenhavns Slot, Byens Taarn og hele Byen med Amager og tilliggende Herreder i sin Værge, indtil de 24 Voldgiftsmænd, der skulde møde i Varberg og bestemme de 2 Kongers Mellemværende, afgjorde hvem det skulde tilhøre. Ved det omtalte Møde 18 Nov. samme Aar overtog Valdemar ovennævnte Pant for de 7000 Mk., medens han afhændede alle Provinser østen for Øresund til Magnus Smek.

Biskop Jens i Roskilde døde 1344 og hans Efterfølger Jakob 1350. I den sidstes Tid hører vi ikke Tale om Kjøbenhavn; Kongen har besiddet den, og i de besværlige Tider vilde det ogsaa have været til ubodelig Skade for Landet, om han ikke havde haft Raadighed over denne vigtige Fæstning. Den ny Biskop Henrik Gertsen erkendte ogsaa dette, ti 21 Nov. 1350 kundgjorde han ved et Brev, at Kong Valdemar ikke alene havde udrevet Kirken, Kleresiet og Folket af Fjendens Trældom, af hvilken de en Tid var nedtrykte, men ogsaa udløst hans Forgænger og Kirkens undergivne af Fangenskabets Aag med adskilligt Tab og Udgift, hvorfor han for sin Livstid overdrog Kongen Slottet og Byen

med deres Tilliggende, som han hidtil havde haft det, foruden Biskoppens Gods i Serridslev og en Mølle sammesteds.

18 Okt. 1368 døde den fædrelandssindede Biskop Henrik og nu skulde Kjøbenhavn altsaa falde tilbage til Bispestolen, men for Øjeblikket var dette af ingen Betydning, ti 2 Maj samme Aar havde Hansestædernes Flaade indtaget baade By og Slot, hvilket sidste blev nedbrudt. Efter Fredslutningen kunde der ej heller blive Tale om at udlevere Kjøbenhavn, dertil var Valdemar Atterdags sidste Aar altfor urolige. Men næppe var han død, førend Biskop Niels Jepsen inddrog det under Bispestolen. Siden kom stor Tvist om den Maade, hvorpaa han fik det; det hed sig at det ikke skede efter Lands Lov og at han tog det „med Vælde“. Det skede i alle Fald med Dronning Margretes Samtykke, ti ikke alene undlod hun at gøre Indsigelse, men 7 Dec. 1375 skænkede hun Biskoppen Næbbe Slot og pantsatte ham Sømme og Ramsø Herreder foruden de kongelige 3 Fjerdedele af Roskilde for 3000 Mk. rent Sølv, som Godtgørelse for den Skade som Bispestolen havde lidt ved, at Kong Valdemar gennem hele sit Liv havde nydt Indtægten af Kjøbenhavns By, og for Slottet, der var ødelagt og jævnet med Jorden i hans Krig med de tydske Stæder, for Bispegodset paa Rygen og Møn, som han havde pantsat, og for Kalke han havde faaet fra Sælands Kirker og Klostre til at indløse Vordingborg for, samt for hans Sjæls Frelse. Dette Brev stadfæstede Kong Olav 7 Maj 1376. Efter 47 Aars Forløb kom Kjøbenhavn saaledes tilbage til Bispestolen, og der blev umiddelbart efter optaget en Jordebog over Staden, der indførtes i den almindelige Jordebog over Bispestolens Ejendomme. Under 27 Nov. 1397 gav Biskop Peder Jensen Lodehat Dronning Margrete og Kong Erik Kvittering for Godtgørelse for den Skade, som Bispestolen havde lidt i Kong Valdemars Tid, og stadfæstede et lignende Brev udstædt af Biskop Niels, ifølge hvilket Dronningen fik igen alle kongelige Personers Forpligtelsesbreve til Kirken, der-

iblandt et hvori Kong Valdemar udsagde, at han laante Kjøbenhavn af Kirken. Ligeledes fik Dronningen igen ovennævnte Pantebreve, der var givne som Godtgørelse for Bispestolens Tab i hendes Faders Tid.

I den følgende Tid var Bispestolen i uhindret Besiddelse af Kjøbenhavn. Saaledes tilstod Ridder Folmer Jakobsen 6 Dec. 1394 at have faaet Godtgørelse for den Skade han kunde have lidt, da han havde Kjøbenhavns Slot og Len af Biskop Niels. 30 Okt. 1403 udhetalte Anders Lavridsen, „Høvedsmand paa Kjøbenhavns Hus“, paa Biskoppens Vegne en Sum Penge til ovennævnte Folmer Jakobsen, og i Aarene 1407 og 1411 bortskødede Biskoppen Grunde i Bjørnebrogade.

Biskop Peder Jensen Lodehat døde 19 Okt. 1416, og nu fandt Kong Erik af Pommern Lejligheden gunstig til at opfordre Roskilde Domkapitel til at overlade ham Kjøbenhavn. Han truede Kapitlet, at hvis det ikke vilde overlade ham eller „nogle Herrer“ (Rigens Raad) Slottet, vilde han konfiskere det rørlige og urørlige Gods, som tilhørte Biskoppens Bord og Kapitlet, og dette maatte falde til Føje efter først at have udstædt en alvorlig Protest 5 Nov. 1416. 8 Nov. derefter kom den Overenskomst i Stand, at Slottet skulde overgives til en Biskop af Rigens Raad, indtil en ny Biskop i Roskilde blev valgt; denne sidste skulde da gøre Krav paa at faa Slottet overleveret, og da skulde en Kendelse afsiges af Erkebisen og 5 Biskopper og Prælater af Rigens Raad, som Biskoppen skulde udnævne, samt af Ridder Axel Pedersen og 5 verdslige Medlemmer af Rigens Raad, som Kongen skulde udnævne, inden næste Kyndelmisse, eller hvis ingen Biskop til den Tid var indviet, inden 6 Uger efter hans Indvielse. Den Kendelse, som saa blev afsagt, vilde begge Parter rette sig efter. Faa Dage efter udvalgte Kapitlet Jens Andersen til Biskop og han tiltraadte Overenskomsten 13 November.

Nu kom de gamle Brevskaber frem paa ny, den pave-

lige Bulle af 1193, hvorved det forbødes af afhænde Kjøbenhavns Slot, og forskellige andre Stadfæstelser fremlagdes og undersøgte. 3 Feb. næste Aar traadte Domstolen sammen. Kong Eriks Paastand for denne var at Biskop Niels ikke fik Kjøbenhavn med rette efter Landslov efter Kong Valdemars Død, medens Kapitlet og Biskoppen sagde det modsatte og paastod at de burde have det i Værge. Nu skred Sagen til Doms, men efter moden Overvejelse turde Dommerne intet afgøre selv og afsagde den Kendelse „at 12 velbaarne, sanddru, gamle (alderne) og bofaste Mænd i Sælland, og af dem Sagen bedst kunde vide og Sandhed om spørge, skulde med deres svorne Ed Sandhed sige og sandelig ende, hvad heller Biskop Niels af Roskilde fornævnte fik Kjøbenhavn med rette efter Landslov efter Kong Valdemars Død og ej tog det med Vælde“, i hvilket Fald saa Bispestolen skulde have det, eller hvis det modsatte befandtes, skulde det overgives til Kongen.

Derpaa tog Kongen Slottet og Byen i Besiddelse, men tilstod 19 Feb. at ville overgive det til Biskoppen, hvis de blev denne tildømt af 12 af Rigens Raad, der skulde afgøre Sagen ved Mikkelsdagstid; Kongen udsiger i dette Brev, at Slottet og Byen var ham tildømt af ovennævnte 6 Biskopper og 6 Riddere, men det omtaler deres Kendelse ikke, lige saa lidt som at den ny Domstol skulde bestaa af Medlemmer af Rigsraadet. Herpaa har Biskoppen ikke villet gaa ind, hvorfor han paa Landstinget 26 Jan. 1419 fremlagde Kongens Brev, at denne vilde pleje Ret med ham for Rigens Raad hvad Tid Biskoppen vilde, men Biskoppen vilde kun fremkomme med sine Bevisligheder for den ny Erkebisp, naar denne var stadfæstet af Paven, og alle Biskopperne, naar Kongen vilde sammenkalde dem til Sælland. Maanedsdagen efter havde Kongen en personlig Sammenkomst med den ny Erkebisp Peder Lykke og Biskop Jens og da udtalte Kongen følgende Ord: „Min Herre Biskop i Roskilde, vi har hørt, at I nylig paa Sælends Landsting har krævet Kjøbenhavns Slot, som

vi har i vor Besiddelse, og dens Tilliggende, nemlig Byen og Gods paa Landet, hvortil vi svarer Eder, at vi nu og fremdeles er villige til paa en os begge passende Tid at møde for denne nærværende Erkebisp i Lund og staa til Rette for ham og Rigens Raad og høre hvad I har at fremsætte om det som kan omhandles mellem os ad Rettens Vej“. Biskoppen vilde ikke og herved blev det. Formodenlig har han indset, at de verdslige Raader i det hele vilde staa paa Kongens Parti i denne Sag, da Slottet var uundværligt for Riget; en anden Sag er det hvem der havde Retten paa sin Side, og der er næppe Tvivl om at Biskoppen havde saa klar en Adkomst som var mulig. Bispestolen havde aldrig givet nogetsomhelst Afkald paa sin Ejendomsret og det var efter en mindelig Overenskomst, at Valdemar Atterdag under sin Regering havde haft Kjøbenhavn „til Laans“.

Fra nu af er Bispestolens Indsigelser tomt Mundsvejr, der kun kommer frem til enkelte Tider, hvor det passer ind i Tidens politiske Strømning. 1443 brændte Kongsgaarden i Roskilde og nu blev Kjøbenhavns Slot det egenlige Kongesæde og Staden altsaa Regeringsstaden. Dette fremkalder en stor Forandring i alle Forhold.

Som Betingelse for at Biskop Jens Pedersen 13 Juli 1448 vilde hylde Kristiern I maatte Hertug Adolf og Kristiern love denne at ville lade Sagen paadømme af Rigets gejstlige og verdslige Raad, og saalænge skulde Biskoppen have Møn med dets Slot, Len, Stad, Fiskeri og Forstrand. Dette Brev tog Biskoppen Vidisse af 9 April 1453, men mere skede ikke under denne Konge. Under Biskop Oluf Mortensen (1461—85) er Sagen atter bragt for Rigsraadet, men næppe i anden Form end som en Protest.

1493 kom Sagen frem igen. Men nu havde Kronen Hævd paa sin Besiddelse. Derfor fremtraadte Lensmanden paa Slottet Hans Gris først 21 Nov. paa Sokkelunds Herredsting og fik et Stokkevidne af 12 Danemænd, „at de aldrig havde hørt, spurgt eller til Minde kunde drages andet, end

at Kjøbenhavns Slot, Amager, Birket og deres Tilliggende har været uildet og ukæret her til Tinge i 60 Aar og mere. 22 Jan. 1494 fik han et lignende Vidne fra Landstinget „at de i Sandhed have hørt og spurgt at der gik et Nævn imellem Kronen og Kirken om forskrevne Kjøbenhavns Slot og at forskrevne Nævn svor Kronen forskrevne Kjøbenhavns Slot til og at de ej have hørt og spurgt, at der til Tinge har været givet Illing eller Kære paa forskrevne Kjøbenhavn Slot i 60 Aar“. Næste 5 og 19 Feb. fremkom paa Landstinget Kannik i Roskilde Peder Lavrensen, der vidnede at han i sin Tid havde været Kapellan hos Biskop Oluf Mortensen og da havde ført til Kjøbenhavn nogle Breve, som Biskoppen fremlagde for Kongen og Rigens Raad, hvor de blev undersøgte; disse Breve handlede om Kjøbenhavns Slot, men han vidste ikke hvad der blev afgjort ved dem. Desuden havde han hørt af troværdige Folk, at Biskop Peder ved sin Død rolig besad Slottet og at Kong Erik efter hans Død tog det til sig uden Ret og beholdt det, uagtet Biskop Jens Andersen ofte krævede det tilbage; ogsaa om Kong Kristierns Tilstaaelse vidste han Besked. 16 Marts erklærede en anden Kannik paa Landstinget paa Biskoppens Vegne, at Tabet af Kjøbenhavn var til stor Skade for Bispestolen og at han krævede sin Ret godkendt. Kongen beskikkede noget efter Rigens Kansler Jørgen Marsvin til Dommer i denne Sag, men da han mødte paa Bispegaarden i Kjøbenhavn 29 Avg. 1497, udtalte Biskop Niels Skave at det vel var kommet til hans Kundskab at den Sag, der var imellem ham og Kongen om Kjøbenhavn, skulde forhandles for Jørgen Marsvin, men denne Mand var Lægmand og følgelig partisk i en gejstlig Sag, der ikke kunde dømmes af en verdslig Dommer, der hverken havde Jurisdiktion eller Magt over Biskoppen i den Sag, men han vilde alene have den henvist til Erkebispens eller gejstlige Dommere.

Den Skibbyske Krønike fortæller, at Biskop Joakim Rønno v 1533 efter Frederik I's Død fandt paa Hjortholm

Bispestolens Bevisligheder paa Kjøbenhavn, og han opfordrede Kapitlet til at overdrage ham og hans Arvinger dets Ret, idet han vel ikke ventede at faa Slottet, men dog kunde have Haab om at faa enten andet Gods eller Penge i Stedet, forat der kunde komme en endelig Afgørelse paa den lange Strid. Kapitlet vilde først ikke, men Biskoppen tiltog sig nu Retten over Kapitlets Fæstebønder og optraadte med saa stor Myndighed, at man ikke turde nægte ham noget, og det overdrog ham sin Ret til Kjøbenhavns Slot.¹⁾ I Anklageskriftet, udstædt af Kristian III mod Biskopperne 1536, findes følgende om denne Sag:²⁾ „Den Tid at Kong Frederik var død og afgangen og Riget og Kronen var uden Herre og Konning, da haver han tænkt: Nu er det ret Tid paa at drage de 3 danske Løver (som end da lidet Haar havde) Huden al sammen af Ørene. Og der haver i Rette talet Rigens Slot og Hovedstad Kjøbenhavn, som Danmarks Konger haver haft deres kongelige Sæde roligere mere og længere end udi 200 Aar, og vilde saa for hans Gærrigheds Skyld draget den fra Riget, Kronen og Kongen og under sig og sit Vold (Magt) og mente, at fordi at paa den Tid ikke var Konning til, som kunde svare og tale for Kronens Ret og Rettighed, og han havde alle Breve, Segl og Bevisninger udi sine Hænder, som man skulde forsvare Kronens Ret med (han var nemlig Rigens Kansler), at han da des lettere kunde vinde Sagen og fuldkomme sin Vilje. Endog at samme Tid haver været nogle gode, ærlige Mænd af Rigens Raad, som haver talet derudi og sagt ham, at det ikke vel vilde skikke sig, at han udi den Tid skulde drage Hovedstaden Kjøbenhavn fra Riget, men dersom han mente sig nogen Ret eller Tiltale at have om samme Stad, at han saa længe dermed vilde lade bestaa (bero), til at Riget fik en

¹⁾ Rørdams Monumenta hist. Dan. I. 94—96. ²⁾ smstds. 169—70. Kilderne til dette Afsnit er forøvrigt trykte i K. D. I og II, hvor de let kan opledes.

Konge igen, som kunde forsvare og fordedinge Kronens Ret; dersom han da vilde kalde Sagen udi Rette, da vederfor ham vel der og saa meget som Ret var. Saa haver han dog afvist samme gode, ærlige Mænd Rigens Raad samme Tid med mange spidsige (spydige) trodsige Pukkeri og uskikkelige Ord og Tale. Og om saadan Handel er sig saa forløben og gangen, ville vi sætte det ind til Eder Rigens Raad selv at give Vidnesbyrd derom. Og er det og mange andre flere ærlige Mænd vel vitterligt, at saa ganget og faret er“. End videre havde han sagt paa den Tid der var Tale om at udvælge en Konge, at han aldrig vilde have nogen Konge, førend man havde tilfredsstillet ham med Penge for hans Ret til Kjøbenhavns Slot og Stad.

Reformationen og alt Bispe- og Klostergodses Inddragning under Kronen gjorde Ende paa denne Tvist.

V. Stadens Befæstning og Omkreds.

Naar man vil undersøge Spørgsmaalet om Kjøbenhavns oprindelige Omfang, maa man gaa ud fra det sikre Grundlag, der haves i Kendskabet til Byens Omkreds i Kristian IV.'s første Regeringstid. Imellem Vester- og Nørreport var Grænsen da den samme som senere, men paa de andre Sider gik Volde og Grave gennem senere opfyldte og bebyggede Strækninger. Fra Vesterport (for Enden af Vestergade) fulgte Grænsen Retningen af Husrækken paa Halmtorvet og endte i et Taarn, der omtrent har staaet midt i Vartovs Gaard, gik derpaa omtrent langs med Løngangsstræde til Vandkunsten og derfra i en lige Linje indtil Assistentshusets sydøstlige Hjørne, fulgte saa Stranden i dens nuværende Retning indtil Holmens Bro, derfra langs Holmens Kanal til Østerport, hvis Bastion laa noget ud paa Kongens Nytorv, medens Husrækken paa Østergade ikke naade længer end omtrent til Peder Madsens Gang; dernæst en Retning langs denne henimod Lille Regnegade og Møntergades Berøring med

Gotersgade,¹⁾ derpaa langs Gotersgade til Enden af Slippen, hvor der var et Taarn; herfra gik Grænsen i Retning mod Nørreport, saaledes at den stødte sammen med den nordligste Del af Aabenraa. Det er nødvendigt at fastholde denne Grænse til Forstaaelsen af hvad her fremsættes om den ældste Befæstning.

Naar Sakse, som ovenfor S. 25 er berørt, omtaler at Biskop Absalon befæstede Sørøvernes Hoveder paa Murene paa „Urbs Absalonica“, da mener han dermed Murene omkring Staden Kjøbenhavn, ikke om Slottet, og i disse Ord har vi da et Vidnesbyrd om Stadens Befæstning mod Søsiden, hvor disse Hoveder sattes til et afskrækkende Eksempel. Om disse Mure ved Stranden og da i Særdeleshed i Egnen omkring Nikolaj Kirke oplyses vi af et Skøde af 1298, hvor der tales om en Grund imellem Østergaards Grav og Stranden nærved Muren.²⁾ Det hører nødvendigt med til Grundlæggelsen af en Købstad i Slutningen af det 12te Aarhundrede at forsyne den med Fæstningsværker, men det er ikke sandsynligt, at Kjøbenhavn blev omgivet af Mure saa tidligt; et Vandløb og en Vold vilde vistnok være tilstrækkeligt Værn mod Landsiden. Som Vidne til en Helbredelse af en Kvinde fra Kjøbenhavn ved Abbed Vilhelms Grav paaberaabes foruden Dekanus ved Domkapitlet Absalon og Kannikerne ogsaa alle Borgerne i dette befæstede Sted (*omnes cives illius castris*).³⁾ Absalon var den første Dekanus, altsaa samtidig med Kapitlets Stiftelse omtrent 1209. Benævnelsen *castrum* paa Staden svarer aldeles til Saksens *urbs* og viser at den ligesom de tyske Stæder har faaet en tidlig Befæstning. Det latinske Udtryk svarer til det danske Borg og deraf kaldtes Beboerne af den befæstede Stad Borgere.

¹⁾ Her er dog en mindre Afvigelse, ti 1539 skulde en ny Grav og Rundel lægges udenfor Klare Rundel, men denne Udvidelse har næppe bestaaet i andet end at der er lagt en Bastion udenfor Klare Taarn og en Grav udenom denne. (K. D. I. 395).

²⁾ K. D. I. 64. Jfr. S. 21. ³⁾ S. R. D. V. 492.

Den ældste Befæstning mod Landsiden har vistnok været simpel. Der tales rigtignok i Stadsretten 1254 om Forbrydelser begaaede indenfor Stadens Mure og Grave, men deraf kan næppe hentes noget fuldstændigt Bevis for, at Mure har omgivet den helt, idet det snarest er en almindelig Omskrivning for „indenfor Byfreden“. ¹⁾ Der er nemlig saa mange Vidnesbyrd om en Plankebefæstning imellem Vester- og Nørreport, at Tilværelsen af en saadan maa anses for sikker; den har vistnok været tilstrækkeligt Værn, hvor et sidt Jordsmon eller bredere Vandløb har været tilstede foran. ²⁾ I Stadsretterne af 1254 og 1294 findes Bestemmelser om, at naar i Fredstid nogen har Skyld i at Gravene har lidt Overlast eller Plankerne er faldne ned, skal han gøre dem i Stand inden 3 Dage; men er det sket i Krigstid, skal det ske samme Dag, eller Kommunen skal gøre det paa hans Bekostning. De Staden tilfaldne Bøder skal anvendes til Stadens Gavn, nemlig til Grave, Planker og Broer (Brolægning). I Stadsretten 1294 betegnes Byfreden som værende indenfor Byens Planker, naar det hedder, at den, der gaar ind og dræber nogen indenfor Byens Planker, skal sættes i Fængsel paa Livstid. Samme Straf eller 40 Mk.'s Bøder bestemmes for den, der bryder Stadens Laas, gaar igennem Havnens Bom, kryber ind under Plankerne eller løsner dem forat komme ind, eller tager de Stene bort der er satte til Stadens Befæstning. I Aaret 1293 maatte en Mand bøde 10 Mk., fordi han om Natten havde brudt gennem Plankerne. ³⁾ Endnu i Kristoffers Stadsret 1443 V. § 27 bestemmes Straf for lignende Forhold, saa da maa der endnu paa sine Steder

¹⁾ Svarer til „septa civitatis“ i § 7. ²⁾ Da det er Forf. bekendt at der næres Tvivl om at Plankebefæstning kan have udgjort en Stads Værn uden i Forbindelse med Mure, saaledes at Plankerne har staaet indenfor disse, vil han for Tydsklands Vedkommende henvise til G. L. Maurer: Städteverfassung in Deutschland I. 112—14 og de der citerede Kilder. ³⁾ K. D. I. 33.

have været Plankebefæstning, men der nævnes i Forbindelse med Planker ogsaa Mure og Volde, saaledes V. § 2 og 3: „Hvo som stiger over Bysens Mur eller Planker eller over Bysens Fæstning eller bryder Planker ud“ osv.; „om Dige (Vold) eller Planker fordærves eller nedfalder“ osv. Altsaa: i det 12te og 13de Aarh. nævnes Mure mod Stranden, Planker i det mindste for en Del imod Landsiden; i Midten af det 15de Aarh. en Blanding af Volde, Mure og Planker.

Af de ovenfor omtalte Vidnesbyrd om Planker mellem Nørre og Vester Port vil vi hidsætte nogle. 1497 nævnes en Grund ved Nørreport ved Plankerne vesten og østen for 2 andre Grunde, altsaa i Voldgaden, der i den nørre Ende „hos Plankerne“ strakte sig i øst og vest 20 Alen.¹⁾ 1498 nævnes Antonii Klosters Gaard, der laa paa den vestre Side af Teglggaardstræde; der var i Længden fra det Dige ved Plankerne af nør i syd langs ud med Strædet 94 Alen, Bredden paa den nørre Ende langs ud mod Diget af øster i vester 86 Alen. 1519 fik Karmeliterne en Jord vesten op til deres Gaard (nuv. Valkendorfs Kollegium) i St. Pedersstræde indtil det Tværstræde, som løber i nør til Byens Planker;²⁾ dette Stræde er Teglggaardstræde. 1496 nævnes en Gaard ved Jermers Gab vesten i gamle Raadhusstræde (nu Studiestræde) næst Plankerne og 1523 en Jord paa et Hjørne vesten ved Byens Planker ud mod Jermers Gab norden det gamle Raadhusstræde.³⁾ Plankerne har saaledes gaaet mellem Nørreport og Studiestræde. Paa de andre Sider nævnes derimod i Slutningen af det 15de Aarh. Mure østen for Nørreport, ved Østerport, ligesom fra Østerport mod Bremerholm; saaledes 1532 „det Stræde som løber ud med Muren,“ 1546 „den gamle Mantelmur.“⁴⁾

Det er yderst vanskeligt at komme til Klarhed om, hvor den ældste Befæstning har gaaet. Et Vandløb, der

¹⁾ K. D. I. 246. ²⁾ K. D. I. 251. II. 218. ³⁾ K. D. I. 240, 335.

⁴⁾ K. D. I. 234, 243, 244, 381, 407, II. 230.

nedlagdes i Begyndelsen af det 16de Aarh. og kaldtes Byens Rende, kunde maaske yde Vejledning. 1543 kaldes Krystalgade „det Stræde som løber ned fra Renden paa Nørregade“; 1512 fik Æbelholt Kloster en Jord i Lars Bjørnsens Stræde, sønden op til Klostrrets Gaard og som kaldes Byens Rende, i Bredden ud til Strædet 4 Alen paa østre Ende, i sin Længde fra Strædet saa lang som Klostrrets Gaard og Haverum rækker, paa vestre Ende i sin Brede $2\frac{3}{4}$ Alen.¹⁾ 1527 nævnes en Gaard op til Byens Rende paa Vestergade, og 1541 købte en Mand paa Vestergade af Byen Renden op til hans Gaard, hvilken Jord og Rende han indbyggede og satte sin Gavlfra paa; denne Gaard laa paa Gadens søndre Side.²⁾ Renden har saaledes sandsynligvis haft Indløb fra den nordre Ende af Nørregade, gaaet udenom Petri Kirke, skaaret Lars Bjørns Stræde og Vestergade og derfra gaaet ud i den ikke fjerne Strand. At en anden Rende har gaaet ad en Del af Købmagergade ses af nedenfor omtalte Udgravninger i 1860, og 1514 nævnes en Grund i Pilestræde sønden ved Byens Rende.³⁾ I Jordebogen c. 1370 kaldes Renden communis fossura villæ og betegnes ogsaa der forskelligt fra Gravene omkring Byen.⁴⁾ Der er imidlertid en væsentlig Omstændighed, der taler imod at Byens Rende har været en gammel Bygrav. Staden var ikke gammel, da den blev indtaget af Fyrst Jarmer af Rygen 1259, og det var paa Hvitfelds Tid en Tradition, som der ingen Grund er til at betvivle, at han brød ind i Byen paa det Sted der længe efter hed Jermers Gab. Dette var den Del af Befæstningen der laa udenfor den vestlige Ende af Studiestræde, saa vi kan være sikre paa at 1259 var Byens Befæstning her. Det er nemlig ikke sandsynligt at Byen da allerede skulde være udvidet. I det hele er der intet der tyder paa at Byens Grænse mellem Nørre- og Vesterport nogensinde har været nogen anden end nu. Der-

¹⁾ K. D. I. 403. S. R. D. VI, 212. ²⁾ K. D. I. 289, 338, 346, 529.

³⁾ K. D. II. 197. ⁴⁾ K. D. I. 106.

imod har formodenlig Renden fra Nørreport til Stranden været en oprindelig Grav, saaledes at det meste af hvad der ligger østen for Købmagergade en Tid har ligget udenfor Byen.

At Nørreport i Slutningen af det 14de Aarh. har ligget ved Enden af Nørregade og denne Gade omtrent gaaet saa langt ud som nu, oplyses vi om af den gamle Jordebog. Denne opregner nemlig alle Grunde paa Nørregade, idet den begynder ved Gammeltorv paa Gadens vestre Side. Til St. Peders Kirkegaard var da 10 Grunde, og derfra 14 til Nørreport; nu er Tallet paa Grundene 9 til St. Pedersstræde og 18 derfra til Gadens Ende; paa Gadens østre Side var fra Porten til Skolen 12 Grunde, derfra 6 til Klædeboderne; nu 16 til Frue Plads og 3 imellem denne og Klædeboderne; hvoraf ses at Nørregade for 500 Aar siden har været omtrent af samme Længde som nu.

I et Brev af 2 Sept. 1289 takker Biskop Ingvar Raadet og Borgerne for deres Troskab mod ham og Kirken og især for deres gode Forsæt at ville befæste Staden, og tilstaar dem derfor til de er færdige dermed Stadens Del af Bøder, som de hidtil kun tildels havde nydt.¹⁾ Dette Brev er fremkaldt ved den Belejring Byen havde udholdt kort i Forvejen, i det en norsk Flaade i Begyndelsen af Juli havde lagt sig i Revshaledybet i det Øjemed at angribe Staden, men Borgernes kække Holdning holdt de norske tilbage, der derimod i en Maanedstid blev liggende ved Amager. Manglerne ved den

¹⁾ K. D. I. 31. S. R. D. I. 249. Steenstrup fortolker jus civitatis som Borgerskabspenge (Studier S. 139), fordi dette Ord udtrykkes ved jus civile i Middelaldrens Dokumenter. Men dette var en ringe Indtægt, derimod vilde de halve 40 og 3 Mk.'s Bøder, som Staden maatte dele med Biskoppen (Stadsretten 1254 § 1) være et aneligere Beløb. I Stadsretten 1294 § 10 bestemmes vel samme Deling som 1254, men der indrømmes dog de fulde Bøder i nogle nyere Bestemmelser af Biskoppen, som det synes i alle ny Tilfælde, der omtales i denne Stadsret men ikke 1254.

gamle Befæstning maa her have vist sig iøjnefaldende. At Befæstningen virkelig er sket, oplyser de Esromske Annaler, der ved 1290 siger: Kjøbenhavn blev befæstet. Vi véd ikke hvori denne Befæstning har bestaaet, men det er sandsynligt ved denne Lejlighed, at ovenomtalte Distrikt østen for Købmagergade og Amagertorv er indtaget og at Staden har faaet det Omfang som den havde lige til Kristian IV's Tid. Denne ny Befæstning har sikkert været Mur.

Ved Voldenes Sløjfning i de sidste Aar traf man 1874 udenfor Lars Lejstræde en saakaldet Rundel af en gammel Murbefæstning. Det vides, at Kristian IV. lod Muren afbryde mellem Nørre- og Vesterport 1618 og ligeledes de gamle Rundeler, der da var gjorte til Taarne, idet de var tilmurede mod Staden, hvor de oprindeligt havde været aabne. Denne gamle Bygning ses af Sammenføjningen af Stenene og disses Form næppe at være yngre end fra Slutningen af det 14de Aarhundrede¹⁾ og dette lærer os at man da har givet denne Side af Byen en ny Befæstning, formodenlig efterat den gamle er ødelagt under dette Aarhundredes Uroligheder. Ovenfor har vi imidlertid set, at her til ind i det 16de Aarh. stod en Plankebefæstning, der saaledes enten har staaet indenfor den nyere Mur eller paa de fleste Steder har vedblevet at være Stadens egenlige Værn bagved en bred Grav, medens Rundelerne var faste Tilflugtsteder for Besætningen. Det er jo ogsaa en Mærkelighed, at der aldeles ingen Mursten fandtes op til Taarnet uagtet der blev gravet dybt paa alle Sider, men derimod et Bulværk med Pallisader, der stod lodret og syntes at være Rester netop af Byens Planker, om de end laa henkastede i en Retning som de i saa Fald ikke oprindeligt kunde have indtaget. De Fortandinger, der

¹⁾ Den er vel næppe gammel nok til at stamme fra Befæstningen 1290 og paa den anden Side er den vel for ung til at hidrøre fra 1455, da Kristiern I befalede at Byen skulde fuldkommen „plankes og fastgøres“.

findes paa begge Sider af Aabningen mod Byen og som man nærmest maatte antage at have forbundet Taarnet med en tilstødende Mur, har ganske sikkert aldrig haft en saadan Forbindelse. I Retning mod Vesterport fandtes lidt fra Taarnet 2 Murstenspiller, hvori der havde været Hængsler som til en Port, men der var ej heller Mur mellem dem og Taarnet. Det synes som man har haft i Sinde at gøre Mur paa dette Sted, men at det aldrig er sket. Det er ogsaa overensstemmende hermed, at der 1532 tales om en Jord „paa den gamle Teglgaard næst op til Byens Volde og østen ud mod Strædet,“¹⁾ hvilket er den østre Hjørnegrund i Teglgaardstræde, hvis vestre Grund nogle Aar i Forvejen siges at ligge op til Plankerne (se foran S. 45); Benævnelsen Plankerne forsvinder, da der i Begyndelsen af det 16de Aarh. sker Forandring med Befæstningen, saa det ligger nær at antage at Volden her træder i Plankernes Sted.

I Kristiern I's Tid foretoges Forbedring af Befæstningen, der skulde „plankes og fastgøres med Broer“, men hvori dette forøvrigt har bestaaet, vides ikke.²⁾

I Kong Hanses sidste Regeringsaar foretoges betydelige Arbejder ved Befæstningen, navnlig med Hensyn til Portene, udenfor hvilke der anlagdes Udenværker; saaledes var det 1505 overdraget Raadmand Jep Nielsen at bygge et Bulværk udenfor Østerport; 1511 gjorde Borgmester Oluf Adsersen Regnskab for sit Udlæg ved Bekostningen paa den „Hømmeydh“³⁾ ved Østerport, og 1512 gjordes Afregning med Raadmand Mogens Lavridsen for Udgifterne ved Østerports Hvælving og Tækning. 1508 gjorde Raadmand Mogens Lavridsen og Hans Dankordsen Regnskab, fordi de efter Kongens Befaling „lode bygge og gjorde de Piller færdige paa Nørreport og det Bulværk derhos ved Dammen“ (Dæm-

¹⁾ K. D. I. 345. ²⁾ K. D. I. 190—91. ³⁾ Hvad betyder „Hømmeydh“, der ogsaa skrives „Hoffmey“? Hømmestolper kendes endnu som de Stolper, der bærer en Vindebro.

ningen). Ved Klare Mur (Muren ved Klare Kloster) byggede Raadmand Hans Klavsen 1510 en Hommeydh, hvortil Borgmester Hans Bogbinder leverede Kalk og Sten. En anden Hommeydh byggede Raadmand Peder Kempe. Samme Aar gjorde Raadmand Hans Klavsen en Skanse paa Bremerholm og Raadmand Oluf Adersen en ved Vandmøllen, ligesom han gjorde nogle „Damme“ istand, købte 4 Bøsser (Kanoner) og gjorde Udlæg til Baand til den Hommeydh, Hans Klavsen lod bygge. Samme Aar laante Magistraten af forskellige 750 Mk. „til den Bygning, som vi have ladet bygge omkring Kjøbenhavns By for den Frygt og Fare, som nu er paa Færde om den Krig imellem vor kæreste naadige Herre og de Lybske“. ¹⁾ 1516 søger Magistraten om at faa Accisen a Vin og Øl til en Forbedring af „Mur, Volde og Taarne og andet som Behov gøres.“ ²⁾ Fra Belejringen 1523 skriver sig følgende Udgifter: Bekostning paa Skansen udenfor Nørreport 148 Mk. og den udenfor Vesterport 70 Mk.; paa det Taarn mellem Nørreport og Jermers Gab 134½ Mk. og paa „de tvende Taarne“ sammesteds 120 Mk., paa Skansen udenfor Køge Barfred 380 Mk., paa Hans Klavsens Taarn 8 Mk., paa Plankeværk mellem Smørhætten (et Taarn tæt sønden for Østerport) og Reberbanen (paa Bremerholm?) 90 Mk. 12 Sk. og for den Bygning der var bygget paa de Stakitter omkring Byen 320 Mk. ³⁾

Efter Stadens Overgivelse til Fredrik I. skede en væsentlig Forandring med Befæstningen. Vi har set, at der allerede tilforn var bygget Udenværker omkring Portene, nu blev der lagt Jordvolde omkring hele Byen, støttende sig til Murene og saa brede, at Hans Mikkelsen 1530 kunde skrive til Kristjern II. at Kjøbenhavns Borgere „endnu daglig bygge paa deres Volde“ og at de have forhøjet Volden inden udi Byen saa høj som Muren er høj til, hvorved Vandringen ovenpaa Volden er bleven 16 Alen bred. ⁴⁾ Paa

¹⁾ K. D. I. 258—62. ²⁾ K. D. I. 300. ³⁾ K. D. I. 334—37.

⁴⁾ Allen, Breve og Aktstykker I. 594.

Prospekter af Byen fra Slutningen af det 16de Aarh. ses endnu de gamle Taarne og Murene, medens selvfølgelig Volden der ligger bagved ikke fremtræder. Naar der paa disse ses Mur hele Vejen mellem Nørre- og Vesterport, da maa dette efter det foreliggende meget betvivles at have været overensstemmende med Virkeligheden. Til dette Værk bidrog Kronens Bønder med personligt Arbejde, men Stadens Bidrag dertil faldt den dog meget besværligt.¹⁾

De Taarne, der fandtes i Muren, var følgende: Ved Stranden stod Vandmølletaarnet²⁾ og Vandmølleskansen, ved Vandmøllens Dæmning, hvor Graven løb ud i Stranden, omtrent ved Vandkunsten; paa den anden Side har vistnok været et Taarn, der kaldtes Vestre Mag,³⁾ som har givet Magstræde Navn. Imellem Vandmølletaarnet og Vesterport stod et Taarn, der formodentlig er det, der kaldtes Køge Barfred.⁴⁾ Imellem Vesterport og Jermers Taarn var mindst 1 („de Skanser og Taarn som ere imellem Vesterport og Jermers Taarn“). Jermers Gabs Beliggenhed udfor Enden af Studiestræde er foran omtalt; det nævnes endnu 1535 og er en fra Jermers Taarn forskellig Lokalitet, ti dette sidste laa noget norden for i det skarpe Hjørne, hvor Nørre- og Vestervold støder sammen. Jermers Taarn nævnes kun 1 Gang (1529), ellers stadig Jermers Skanse, men dog først 1528. 1523 nævnes 2 Gange „det Taarn mellem Nørreport og Jermers Gab“ og 1 Gang „de tvende Taarne“ paa dette Sted⁵⁾, men deraf kan vi næppe slutte at det ene af disse skriver sig fra den Tid; ved det ene af disse maa menes Jermers Taarn, hvis Navn endnu ved en mærkelig Navneforandring skjuler sig i Helmers Bastion, ved det andet menes det gamle Taarn, der er udgravet udenfor Larslejstræde, som siden hed Hanetaarnet og hvoraf Hahns Bastion fik Navn. Imellem Nørre- og Østerport var kun 1 Taarn

¹⁾ Lassen, Kjøbenhavns Befæstnings Historie S. 8—10. ²⁾ K. D. I. 344, 403. ³⁾ K. D. I. 336. ⁴⁾ K. D. I. 334. ⁵⁾ K. D. I. 334, 336, 337.

omtrent paa Hjørnet af Slippen og Gotersgade, og det er vistnok det der hed Hans Klavsens Taarn.¹⁾ Sønden for Østerport var et Taarn, kaldet Smørhætten, der 1523 forbandtes med Reberbanen ved et Stakit, og noget sønden derfor Kringelen, liggende „paa det Hjørne sønden for Østerport og østen for Her Benediktes Gaard“ (Vingaarden), alt-saa det af hvilket Levninger for et Par Aar siden blev fundne i „Hotel du Nord“ Have.²⁾

Den Tid, da Stranden er gaaet op til Nr. 11 i Badstuestræde og derfra over Amagertorv, saa Enden af Købmagergade naade lige til Havet, se ovenfor S. 17, er formodenlig Stadens aller ældste Tid. Den ældste Bygrav maa have løbet i Stranden noget indenfor Farvergade; paa det nordre Hjørne af Raadhusstræde og Farvergade er en Opfyldning af 6 Fod, derimod paa søndre Hjørne 10 Fod; derfra har Stranden gaaet op imod Lavendelstræde, hvor omtrent Graven er strømmet ud deri. Det er denne Del af Graven og Stranden, der maa have heddet Kattesund, hvorefter siden dette Kvarter fik Navn („Lavendelstræde i Kattesund“), medens den nuværende Gade af dette Navn hed saaledes fordi den førte til Kattesund. Muligvis er Kattesund vedblevet som stillestaaende Vand længe efter at Grunden udenfor er opfyldt og Graven flyttet længere ud, og har faaet dette Navn paa Grund af dets stinkende Beskaffenhed, da man har kastet Aadsler og anden Urenlighed deri. Ogsaa andre Byer har Gader som hedder Kattesund. Samtidig var Østergade Land og der gik en stor Odde derfra, der omtrent naade til Boldhusgade. Mere vanskeligt er det at forklare den Omstændighed, at da man gravede Grunden til Trinitatis Kirke, fandt man der en Baad bunden til en Pæl; ti den Egn af Byen ligger saa højt, at Stranden umuligt kunde gaa derop. Besynderligt nok støder op dertil Pustervig, der

¹⁾ K. D. I. 334. ²⁾ K. D. I. 234, 334. Both i „Nær og Fjern“, 1873, Nr. 36.

ligesaa umuligt kan have været en Vig af Havet; den maa have Navn af et Vandløb, der har haft Udløb gennem nuværende Købmagergade og paa det Sted maaske dannet en lille Sø. Som ovenfor bemærket har dette Vandløb været den ældste Bygrænse.

Men Byen udvidede sig hurtig og man opfyldte Stranden. Nikolaj Kirke er opført i Løbet af det 13de Aarh., og omkring den har dannet sig en Samling af Beboelser, der vel har gjort Krav paa at indlemmes i Kjøbenhavn. Derfor er Øjemedet med den ny Befæstning 1290 vistnok at flytte Fæstningsværkerne forat indeslutte denne Egn indenfor Byfreden, og idet man her gjorde Grænsen saa stor at Befæstningen indesluttede næsten alt hvad der nu hedder Østergade, blev man nødt til ogsaa at medtage store ikke bebyggede Strækninger mellem denne og Nørreport eller hvad der længe efter hed Rosengaarden, ligesom Eggen sønden for Nikolaj Kirke og Østergade ikke blev bebygget førend i det 16de Aarh. Af den ældste Strand omkring Nikolaj Kirke og dens Befæstning har man i nyere Tid fundet Levninger,¹⁾ idet man i Vingaardstræde mellem Skvaldergade og Admiralgade fandt et gammelt Bolværk, der løb omtrent parallelt med Skvaldergade tværs over Vingaardstræde. I Grundene til Ejendommene mellem Holmensgade og Nikolajgade, ud til denne sidste, fandtes en Stensætning af 4 til 5 Fods Tykkelse og 5 Fods Højde af raa Kampesten, der mod Øst var forsynet med Jærnringe, som var indhugne i de store Stene i en 5 til 6 Alens Afstand fra hinanden og som øjensynlig har tjent til at fastgøre Fartøjer. Paa Østsiden af denne

¹⁾ A. Colding og Jul. Thomsen Om Koleraens ulige Styrke 1853, S. 77—78. Dette Skrift indeholder saa mange Oplysninger om de oprindelige Jordbundsforhold og Opfyldningerne rundt om i Staden, at det er et vigtigt Kildeskrift, medens de historiske Oplysninger, hvormed hine suppleres, er af en mer end tvivlsom Værdi, da de paa anden Haand næsten alle stammer fra et i alle Henseender upaalideligt Haandskrift af Jens Rostgaard.

Stensætning fandtes den faste Strandbund i en Dybde af 3 til 4 Fod under dagligt Vande, og under den derover værende Opfyldning fandtes Rester af gamle Baade; paa Vestsiden af Dæmningen laa et fast Lag Ler i lige Højde med Stengærdet. Stensætningen gik fra nord til syd over Vingaardstræde og Lille Kongensgade. Det er ved denne Halvø eller Ø, der har været begrænset af Dybensgade, hvor man ogsaa har truffet et Bulværk fra øst til vest mellem Nellikegade og Holmensgade, at vi maa antage at den ovenomtalte Gamlebodehavn, de ældste Købmandsboder og det Marked der gav Byen sit Navn har haft deres Plads. Østergaard, der maa være det samme som Vingaarden, nævnes 1298, idet der omtales en Grund mellem Østergaards Grav og Stranden ved Muren; efter dette var Østergaard ikke indlemmet i Staden, men der har været en Grav mellem den og omtalte Stenmur, og den nævnte Grund har ligget mellem denne Grav og Stranden, medens den paa den anden Side er gaaet op imod Nikolaj Kirkegaard. Jævnfør S. 21.

Idet Biskoppen skænker denne Grund bort synes det at fremgaa at han ønsker at denne Egn maa blive bebygget og at den er indlemmet i Staden.

Befæstningen i denne Egn har været støttet af et Taarn. I Valdemar Atterdags Fredsslutning med Magnus Snek omtales foruden Slottet og Byen ogsaa Byens Taarn (*turris villæ*). If. Overskriften til Stadsretten 1294 § 65 begrænses Havnen paa den ene Side af Endebod, og paa den anden Side af et Taarn, der yderligere bestemmes ved at der i Texten i Mod-sætning til Endebod tales om Indløbet til Havnen; Endebod har formodentlig staaet i Egnen omkring Snaregade, og det omtalte Taarn, der ikke kan have staaet paa Slotsholmen, finder saaledes sin Plads i Egnen omkring Nikolaj Kirke. Det er dog muligt, at „Byens Taarn“ er forskelligt fra det i Stadsretten omtalte, men det er næppe tvivlsomt at det har ligget ved Stranden. Jævnfør længer hen under Havnen.

Det omtales endnu i Erik af Pommerns Oversættelse af denne Stadsret, men aldrig siden.

Om Befæstningen 1290 maa det altsaa antages at den paa Landsiden har naat samme Omfang, som den havde over 300 Aar efter, medens Strandsiden stadig skiftede Grænse og ved Inddæmning og Opfyldning Aar for Aar voksede mod syd.

Enhver gammel By vokser ved Opfyldning; i ældre Tider kastede man al Urenlighed paa Gaden, der selvfølgelig vokser i Højde, medens de gamle Huses Indgang kommer til at ligge dybt under dennes Overflade. Men da Ildebrande har hærjet Kjøbenhavn saaledes, at de gamle Huse for længe siden er forsvundne, har man ingen synlige Spor af at Byen er vokset i Vejret. Selv i den ældste Del af Byen vil man saaledes finde Opfyldning, men ikke i stor Højde, og enkelte Steder findes den oprindelige Jordbund lige under Stenbroen, saaledes i Skovbogade, imellem Skindergade og Store Kannikestræde og den øverste Del af Købmagergade. Om de ældste Jordbundsforhold i Købmagergades nedre Del og de tilstødende Gader gav det Kloakanlæg, der 1860 udførtes mellem Højbroplads og Skindergade, interessante Oplysninger. Af Løjtnant S. Fritzes Efterretninger herom hidsetter vi følgende:¹⁾

„Som yderligere Oplysninger om de under Opfyldningen forefundne Jordlag kan anføres, at der paa Højbroplads udførte Midten af Østergade, det nederste Sted, hvortil Udgravningen strakte sig, og hvor Overfladen af det blaalige Sandlag laa i en Højde af $2\frac{1}{4}$ Fod over dagligt Vande, blev arbejdet noget ned i dette Sandlag; det viste sig derved, at Laget hurtigt mistede sin haarde og faste Karakter, idet det gik over til at blive vandførende, med en Vandrejsning til $1\frac{3}{4}$ Fod over dagligt Vande; et lignende Forhold ved Sand-

¹⁾ Industriforeningens Kvartalskrift 1861 S. 65—73.

laget viste sig en 50 Alen højere oppe i Terrænet, hvor der ligeledes blev arbejdet ned i det. Indtil 50 Alen ovenfor Silkegade naade Udgravningen, uden just at berøre Sandlaget, saa nær til det, at det jævnlig eftersporedes; derfra op til Løvstræde naade Udgravningen derimod ikke igennem Opfyldningen, undtagen ved Helliggejstesstræde, hvor Funderingen for en Nedgang til Kloaken forðrede en større Dybde, og hvor Sandlaget da atter blev truffet i den foran nævnte Højde; ovenfor Løvstræde hævede de underliggende Jordlag sig derimod, saa at Udgravningen snart naade et Stykke ned i dem. Der mangler altsaa en bestemt Begrænsning af det blaalige Sandlags Udstrækning ovenfor Helliggejstesstræde. Ved Løvstræde blev ikke alene Blaalerslaget truffet, men ved en dybere Fundering for en Nødgang blev det ogsaa gennemgravet, og under det fundet et Lag fint, stenfrit Sand af en gulagtig Farve; Blaalerslaget var der $1\frac{1}{2}$ Fod tykt. Ovenfor Løvstræde krydsede Udgravningen de gamle Render for Stadens Vandforsyning fra Peblinge Sø, der omtrent ligge i den samme Dybde som Kloaken, og det var derfor kun undtagelsesvis, at det naturlige Jordsmon blev truffet uforstyrret; det blev truffet 50 Alen ovenfor Løvstræde, hvor Blaalerslaget naade op til $10\frac{1}{2}$ Fod over dagligt Vande, og endelig nærmest Skindergade, hvor det, som alt anført, naade op til 12 Fod over daglig Vande; her naade Udgravningen ogsaa igennem Blaalerslaget og ned i et Sandlag, ganske som det ved Løvstræde; Blaalerslagets Tykkelse var $2\frac{3}{4}$ Fod, og Sandlaget, hvori der for Fundering af Nedgangen ved Skindergade arbejdedes 3 Fod ned, førte endnu ikke Vand i denne Dybde.

Af den Antydning, der er bleven givet ved de under Opfyldningen forefundne Jordlag, maa det altsaa fremgaa, at Købmagergades Terræn oprindeligt har haft et helt andet Udseende end det nu har. Terrænet har forholdsvis ligget meget lavt, og en Del af det, fra Højbroplads til ovenfor Helliggejstesstræde, synes i sin Tid at have været overflydt af

et Vand, der i Helliggejstesstræde og ved Løvstræde har fundet en Begrænsning ved Jordmonnets Stigning. En yderligere Bekræftelse paa disse Forhold har Udgravningen givet ved tvende under Opfyldningen forefundne Anlæg, nemlig en Stensætning paa det lave Terræn nedenfor Silkegade, som det synes bestemt for at kunne lægge til med Baade, og en kunstig anlagt Vej over det højere liggende Terræn.

Paa en Strækning af 70 Alens Længde imellem Østergade og Silkegade, indtil 3 Alen nedenfor Silkegade, blev ved Udgravningen optaget en Række Sten, hvis Størrelse varierede imellem 5 og 10 Kubikfod. Disse Sten laa paa de nederste 58 Alen af Strækningen nøjagtig op til hinanden og alle med en flad Side opad og i samme Højde, nemlig 5 Fod over daglig Vande; paa de øverste 12 Alen nærmest Silkegade var der derimod jævnlige Afstande af omtrent $\frac{1}{2}$ Alen imellem Stenene, og Overkanten af de sidste naade op til 6 Fod over dagligt Vande; de mindste Sten laa nærmest Silkegade. Stenene vare tildels støttede ved en Underpakning med mindre Sten, og i den nederste Ende af Rækken naade de ned til det blaalige Sandlag; under de øverste laa der derimod Opfyldning eller Jord. Der viste sig ved Udgravningen kun en enkelt Række saadanne Sten, som fulgte Udgravningens lige Linie. I Opfyldningen, der laa over, ved Siden af og tildels ind under denne Række Sten, fandtes ingen Murbrokker, hvorimod den sorte Masse indeholdt Indblandinger af Læderstumper og navnlig en Mængde Knogler omkring de øverste Sten.

Det maatte vel herefter ligge nærmest at antage, at denne Række Sten i sin Tid har været hensat som en Art Bro, der fra Land førte ud i et fladt Vand, vel nærmest for at kunne lægge an dertil med Baade eller Pramme, saaledes som det ogsaa nu hyppigt er Tilfældet ved Fiskerlejerne. Hvad det imidlertid har været for et Vand, der paa en Tid, da Landet har været beboet, har gaaet op her, kan vel næppe afgøres efter en saa enkeltstaaende Iagttagelse. Vilde

man antage, at det var Stranden der strakte sig derop, vilde en saadan Antagelse, idet Søbunden nu ligger 3 Fod og Broens Overkant 5 Fod over daglig Vande, medføre den Slutning, at Terrænet siden den Tid maatte have hævet sig en 4 til 5 Fod; Terrænet maatte da, at slutte efter, at Søbunden endnu er funden ved Helliggejstesstræde i en Højde af 5 Fod over daglig Vande, allerede tidligere være undergaaet en Hævning, og Broen maatte da tilhøre en meget tidlig Periode.

Det andet under Opfyldningen forefundne Anlæg synes i ethvert Tilfælde at maatte tilhøre en sildigere Periode end den omtalte Stensætning. Det er en Vejbane, dannet af en Sort Stenbro, der ved Anlægget af Sideledninger for at optage Rendestenene fra Amagertorv, Helliggejstesstræde og Skindergade blev gennemskaaren, paa de to første Steder i en Afstand af 10 Alen fra Kjøbmagergade, paa det sidste lige ved Kjøbmagergade, og hvis Overflade paa alle tre Steder laa 5 Fod under den nuværende Stenbro, eller

paa Amagertorv . . .	4 ¹ / ₄	Fod	over	dagligt	Vande
i Helliggejstesstræde .	10	"	"	"	"
ved Skindergade . . .	14 ¹ / ₄	"	"	"	"

Paa Amagertorv (hvor Nedløbskisten staaer) blev det blaalige Sandlag, den gamle Søbund, truffet i en Højde af 2¹/₂ Fod over dagligt Vande; paa den ligger et 1 Fod tykt Lag Tørv eller en tørveagtig Masse, og derpaa hviler den gamle Vejbane, som bestaar af et 9 Tommer tykt Lag runde Sten omtrent af en knyttet Næves Størrelse. Under den Forudsætning, at den foran omtalte Stensætning har været en Bro ud i Stranden, er det altsaa øjensynligt, at der er hengaaet en lang Tid fra den Gang, da her var aaben Strand, som besejledes op til Broen, indtil der anlagdes en Vejbane ovenpaa en Tørvemasse, der har dannet sig i Mellemtiden.

I Helliggejstesstræde har den gamle Vejbane en lignende Bygning som paa Amagertorv og ligger med Overfladen 1 Fod over Blaalerslaget; ved Skindergade er Materialet det samme,

men der skjelnedes tydelig fire forskellige Lag, saa at Vejen her efterhaandan maa være gjort højere; de fire Lag ligge fra Blaalerslaget til 2 Fod over dette. Da Materialet, hvormed Vejbanen er bygget, paa alle tre Steder er det samme, kan der næppe fejles ved at antage, at de høre sammen til en Vej, der fra det højere Terræn har ført ned imod Stranden. At dømme efter, at Vejbanen hviler umiddelbar paa det naturlige Jordsmon, har den været anlagt før, end den store Opfyldning af Terrænet i det mindste er skreden væsenlig frem.

Disse to Anlæg maatte altsaa tilhøre temmelig fjerne Tidsperioder, da Terrænet, hvorpaa Kjøbenhavn er bygget, endnu var i sin oprindelige af Naturen dannede Tilstand, og begge have ligget hen i Aarhundreder, medens Opfyldning dængedes paa Opfyldning, indtil Terrænet efterhaanden har antaget en Form, der tilfredstillede de Fordringer, som maatte stilles for en stærk Bebyggelse. Fra denne lange Opfyldningsperiode er der ved den omhandlede Udgravning forholdsvis kun fundet faa Spor, der kunde afgive Oplysninger om tidligere Bebyggelse eller andre Forhold. Der er i selve Købmagergade aldeles intet Spor fundet af Murværk, hvad der iøvrigt maatte berettige til den Slutning, at der her bestandig har været en ubebygget Passage; ved Anlæg af en Sideledning er man derimod i den forreste Ende af Kronprinsensgade truffet paa gammelt Murværk, tilsyneladende af anselige Dimensioner. Udfør Løvstræde fandtes i Opfyldningen i en Dybde af 6 Fod under Stenbroen Spor af et Vejanlæg, bestaaende i et 9 Tommer tykt Lag af Murbrokker og runde Sten, hvis Overkant laa $10\frac{3}{4}$ Fod over daglig Vande.

Mere Interesse synes nogle tynde Sandlag at frembyde, der strakte sig som tynde Striber i Opfyldningen fra Østergade til et Stykke ovenfor Silkegade. Massen i disse Striber bestod af hvidt Sand, der undertiden gik over til meget grovt og skarpt Sand eller fint Grus. Paa de nederste

50 Alen fra Østergade forekom to af disse Sandlag over hinanden, det nederste med en 4 Tommers Tykkelse og med en Stigning af 1 Fod, idet Overkanten i den nederste Ende laa 4,4 Fod, i den øverste 5,4 Fod over dagligt Vande, det øverste med en Tykkelse af 9 Tommer og en Stigning af $1\frac{1}{4}$ Fod, idet Overkanten henholdsvis laa i 5,6 og 6,8 Fod over dagligt Vande. Derefter ophørte det nederste Sandlag, hvorimod det øverste fortsattes uafbrudt til ud for Silkegade; paa de næste 25 Alen beholdt Laget den samme Tykkelse, men dets Overkant sænkede sig fra 6,8 Fod til 6,5 Fod; paa de følgende 40 Alen, til 15 Alen nedenfor Silkegade, tiltog Lagets Tykkelse til 12 Tommer, og dets Overkant hævede sig 2 Fod, fra 6,5 Fod til 8,5 Fod. Fra dette Punkt delte Laget sig i tre over hinanden liggende tynde Lag, hvis indbyrdes Afstande tiltog, indtil Overfladen af det øverste ud for Silkegade laa 9,1 Fod, at det nederste 7,1 Fod over dagligt Vande, og alle tre Lag forsvandt, inden Silkegade var passeret. En 20 Alen ovenfor Silkegade optraadte igjen to Sandlag over hinanden paa en kort Strækning, hvert af en 3 til 4 Tommers Tykkelse og med en 9 Tommers mellemliggende Opfyldning; Overkanten af det øverste Lag laa her 8,6 Fod over dagligt Vande.

Disse Sandstribers Forekomst midt i Opfyldningen synes aabenbart at maatte tilskrives Virkningen af Vand, der paa en eller anden Maade har været i Bevægelse, og derved har kunnet udvaske og afsætte Sand, de maatte enten hidrøre fra Bølgeslaget i en Dam eller Sø, eller fra Strømskæringen i et Vandløb. At der her, efterat allerede en betydelig Opfyldning var paaført, paa én Gang skulde være dannet et større Vandbassin, er imidlertid næppe sandsynlig, og derimod taler ogsaa saavel, at Vandspejlet maatte have ligget i den betydelige Højde af 9 Fod over dagligt Vande, hvortil Striben hæver sig ved Silkegade, som og at denne samme Stribe ved Østergade kun ligger $5\frac{1}{2}$ Fod over dagligt Vande. Der er derfor sikkert god Grund til at antage, at Sandstriberne

hidrøre fra et Vandløb, der i sin Tid har ført over denne Del af Terrænet til Stranden. Sandlagenes Fald ned imod Østergade svarer da til Vandløbets Fald, og at dets Fald ikke er aldeles regelmæssigt lader sig forklare ved at antage, at Vandløbet har bugtet sig gennem Terrænet, idet nemlig den lige Udgravning derved snart kan have afdækket Vandløbets Bund, snart kun berørt Siderne af Vandløbet. At Sandlagene jevnlig findes over hinanden lader sig ligeledes forklare, enten ved Indstyrtning af Vandløbets Sider, eller ved at hele Løbet er blevet forlagt i Terrænet efterhaanden, som dette har hævet sig ved en bestandig fortsat Opfyldning“.

En Opfyldning af 4 til 5 Fod er det almindelige i den ældste Del af Byen, Nørregade, den Del af St. Pederstræde og Vestergade der er nærmest ved Nørregade, Studiestrædes østlige Del, Gammeltorv ved Nygade, Vestergade ved Gammeltorv, ligesom der findes en gammel Stenbro 4 Fod under den nuværende sønden for Frederiksberggade. Videre findes omtrent samme Opfyldning i S. Gertrudstræde, Rosenborggade, Tornebuskegade, Pustervig, vestre Hjørne af Store og Lille Regnegade.

En Opfyldning af 6 Fod og lidt mere findes paa Østersiden af Kultorget, den øvre Del af Aabenraa, Hjørnet af Østergade og Integade, Graabrødretorvs sydlige Side, Vimmelskiftet udenfor Helligaandskirke, Brolæggerstræde, Kompagni-stræde, det nordre Hjørne af Farvergade og Raadhusstræde. I Forbindelse med det Resultat, vi ovenfor kom til, peger dette hen paa at nævnte Steder ikke hører til den først bebyggede Del af Staden, men dog skriver sig fra en meget gammel Tid. En Opfyldning af 8—10 Fod findes ud imod de gamle Vandløb eller den gamle Strand. Saaledes Vestervold, Hjørnet af Hausergade og Aabenraa, Slippen, Brøndstræde, Vognmagergade, Myntergade, Gammeimynt, Didrik Badskærs gang, Store Grønnegade, Peder Madsens gang, Kristen Bernekovsstræde, Pilestræde, Antonistræde, Vingaardstræde og dertil stødende Del af Kongens Nytorv, Trompetergangen,

Vimmelskaflet udfor Badstuestræde, Badstuestrædes øvre Del, Gammel Amagertorv, Højbroplads, Nytorv ved Slutteriet.

Opfyldning af 10 Fod og mere har Teglgårdstræde, Lars Bjørnstræde (begge Steder bevirket ved Stadsgraven og Byens Rende), Kjøbmagergade mellem Silkegade og Kronprinsensgade, hele Østergade, Kongens Nytorv mellem Østergade og Gotersgade, Lille Kongensgade, Enden af Vester-gade og Frederiksberggade mod Volden (disse sidste Steder bevirket ved den nære Stadsgrav).

12 Fod har Hjørnet af Myntergade og Vognmagergade, Ny Adelgade og Præmmandens Gang, hvor ogsaa var den under Kristian IV ophævede gamle Stadsgrav. Hjørnet af Stormgade og Frederiksholms Kanal er fyldt med 10—14 Fod, Nyhavn og det kgl. Theater 14—16; det sidste stod lige over den gamle tilkastede Stadsgrav.

Af ovennævnte ses, at den dybeste Opfyldning er imod de gamle Grave, men at der dog i den indre Stad er en gradvis Tiltagen i Opfyldning, eftersom Stederne fjerner sig fra det oprindelige Midtpunkt ved Gammeltorv¹⁾.

Som vi har set, var det Staden selv, der sørgede for sin Befæstning, dog af og til understøttet af Biskopperne og Kongemagten, i hvis Interesse dens Fasthed selvfølgelig var. 1455 udstedte Kristiern I et Brev „at Vi det saa skikket har for Rigens Bedste og Værns Skyld og endeligen ville, at vor Kjøbstad Kjøbenhavn skal fuldkommelig plankes og fastgøres med Broer og i andre Maader, som stor Magt paa ligger, og ere vore Borgere og Almue der ganske besværede med, ti at faa af dennom have der selv Hus og Jord“, hvorfor

¹⁾ Se ovennævnte Skrift af Colding og Jul. Thomsen S. 69—87. Et Par historiske Rettelser maa vi her tilføje. Den Kirkegaard, der if. S. 79 er funden ved den militære Højskole (nuv. kgl. Theater) er den gamle Holmens Kirkegaard, der endnu var til midt i det 17de Aarhundrede. Kirkegaarden i Trompetergangen (S. 80) tilhørte Graabrødrekloster, der nedlagdes 1536. Den i Fiolstræde fundne Kirkegaard var en Fattigkirkegaard indtil 1760.

alle baade Adel og Uadel, som baade havde Hus og Jord i Staden, skulde hjælpe med derved¹⁾. 1520 paabød Dronning Elisabet Bønderne i de omkringliggende Herreder at møde med Skovle og Spader at oprense en Dam ved Kjøbenhavn²⁾. Dette maa have staaet i Forbindelse med Byens Befæstning, og det er sandsynligvis St. Jørgens Sø, der er gjort til en vaad Grav, naar man sammenligner hermed Borgerskabets Klage 1525 at deres Oredrift omkring Staden var bestemt med Damme og Vand³⁾. Ved Stadens Overgivelse 1523 giver Kongen Staden følgende Privilegium: „Kjøbenhavns Stad skal blive ved sin Skik og Bygning, som den nu bygget og befæstet er og skal ej herefter fordærves eller afbrydes udi nogen Maade, men hvis Bygning og Forbedring, som han herefter med forbedres kan, det skal staa til Borgmestre, Raad og Menigheden, hvilken dennem tækkes, og ikke skal nægtes eller forbydes udi nogen Maade“⁴⁾. Da Serridslev Mark 2 Aar efter overdroges Borgerne, hed det ogsaa at det var „paa det de bedre kan befæste og fastgøre deres By“⁵⁾. Fredrik I befaler Bønderne 1526 og 1529 at hjælpe med til at arbejde paa Kjøbenhavns Vold, og skaffer Borgerskabet et Laan hos Frue Kirke⁶⁾. Derimod gik Befæstningen over til Kongen 1536, som det hedder ved Overgivelsen: „Dog ville Vi (Kongen) selv være Kjøbenhavns Stad med sin Befæstning mægtig med hvis Skøts, Krudt, Lod og andre Krigs-tilbehøring, som udi Kjøbenhavn er eller være kan“⁷⁾.

Ogsaa i denne Retning gør 1536 en Skilsmisse imellem den gamle og den ny Tid, idet Retten til Befæstningen herefter ikke alene tilkom Borgerne, men paa den anden Side paahvilede Omkostningerne dem dog ej heller udelukkende i den foregaaende Tid.

¹⁾ K. D. I. 190—91. ²⁾ K. D. I. 303. ³⁾ K. D. I. 360. ⁴⁾ K. D. I. 320. ⁵⁾ K. D. I. 358, 359, 360. ⁶⁾ Lassen, Befæstnings-historie S. 90—91. ⁷⁾ K. D. I. 388.

VI. Stadsretter.

Idet Landsbyen Havn omdannedes til en Købstad, bevarede selvfølgelig samme Underdanighedsforhold til Byens Herre som tidligere; medens vel Fæsteafgiften ændredes til en fast aarlig Byskat, saa vedligeholdtes Hoveriet til Hovedgaarden i Serridslev dog i Form af forskellige Haandværkeres og næringsdrivendes Ydelser til Biskoppen af deres Gærning. Under de forandrede Forhold og Byens Tiltagen maatte der imidlertid fremkomme adskillige Tvistæmner; og det var en Bilæggelse af dem, der fremkaldte den første saakaldte Stadsret af 1254. Vi siger saakaldte, fordi den i Virkelighed ikke har nogen Karakter af Stadsret, men alene er en Forening mellem Bispen og hans Undersaatter. Den begynder saaledes: „Vedtægter (leges) om Forholdet mellem Roskilde Biskop og Kjøbenhavns Borgere, givne af Biskop Jakob i Roskilde. Hvis enhver afsagde Dom i sin egen Sag efter eget Tykke, vilde den tøjlesløse Begærlighed, der er Moder til Trætte og Emne til Kiv og ikke forstaar at holde sig paa sit eget Omraade, omstyrte Retfærdigheden og aldeles opluge andres Ret. Derfor har Vi Jakob, af Guds Naade Biskop i Roskilde, villet hindre al Grund til Strid om Ret, Sædvaner og Statuter, der hidtil er iagttagne og i Fremtiden skal iagttages imellem os og vore Efterfølgere paa den ene og Kjøbenhavns Borgerskab paa den anden Side, saa at de tvivlsomme Spørgsmaal, der kunde opstaa, vil blive opklarede for alle; med samme Borgeres fælles Raad og Samtykke tager vi følgende Bestemmelser og styrker dem ved nærværende Optegnelse.“ Den fremtræder vel som en Overenskomst imellem ligestillede, men ses nærmere efter, er det navnlig Biskoppens Ret, der stadfæstes. De fleste af de 17 Paragrafer handler alene om Biskoppens Fordel, kun i enkelte tilstaas Borgerne nogle Friheder. Først handles om Biskoppens Ret til Bøder; medens i Kongens Købstæder af de dobbelte Bøder den ene Del tilfalder Staden, maa her dennes Del atter deles med

Biskoppen med Undtagelse af 9 Skillings Bøder. Biskoppen faar altsaa de 3 Fjerdedele. Videre handles om hans fri Befordring til Skaane, om Ydelse af Midsommersgæld, Ølgæld, Jordskyld, Sildepenge, Tyvestød. Derefter handles om Bøder af fremmede Handlende, om Borgernes Forpligtelse til personligt Forsvar for Bispens Ejendom og undergivne, til Vedligeholdelse af Fæstningsværker og Gader, om Biskoppens Tilsyn med Udstødelse af Breve i Stadens Navn, Forbud mod at afhænde Grunde til Fyrster, Riddere eller Herremænd og Paabud om først at tilbyde Biskoppen den Grund man vil sælge (Lovbud). Udenbys maatte ikke overtage noget Værgemaal. Hvad der ydes Borgerne er, at ingen maatte tvinges til at give Kredit eller stævnes for Biskoppen eller nogen anden Dommer længer end til Roskilde, hvilket allerede viser, hvor meget de stod tilbage for andre Købstadborgere, der kun maatte stævnes til deres eget Ting. Men navnlig viser ovenomtalte Bestemmelse om Lovbud og Delingen af Bøderne, at Kjøbenhavn endnu ikke havde hævet sig til de fulde Købstadrettigheder. Videre fritoges de for, hvad der betegnes at være fremkommet ved Misbrug, at yde Ølgæld i Skanør, nemlig til Biskoppens Foged, der altsaa hidtil havde tiltaget sig en saadan Afgift af de Borgere, som havde Øludsalg paa Skanør Marked; ligeledes fritoges de for at yde Dagsværk i Gældsbetaling, det er for at afbetale sin Gæld med personligt Arbejde, og for Afgift af de Skibe, der gik til Skanør Marked. Videre stadfæstedes Retten til Græsning lige til Rosbæk uden Afgift¹⁾.

1294 udfærdigede Jakob Erlandsen en Stadsret, ved hvilken Staden dog vokser noget i Selvstændighed. Den ovenomtalte Deling af Bøderne er ved at tabe sig, idet der i § 10 forudsættes at 40 Marks Bøder helt kan tilstaaes Staden til Grave, Planker og Broer. Stadens Magistrat har nu ogsaa faaet en vis Selvstændighed ved Siden af Slotsfogden. Men iøvrigt ses

¹⁾ K. D. I. 15—21.

endnu Stadens store Afhængighed. Ingen kunde saaledes blive Borger uden at aflægge Troskabsed til Biskoppen, og den Borger, der havde gjort Ed til nogen anden Herre, skulde inden 3 Maaneder sælge sit Arvegods og ikke mere regnes for Borger. Hvis en Kvinde ægtede en Herremand (der jo var Kongens Mand), skulde hun forlade Staden og sælge sit Arvegods til Borgere inden samme Tid. Den Borger, der for nogen verdslig Dommer klagede over Biskoppen eller over Medborgere eller over Gæst for Fornærmelse der var tilføjet i Staden, skulde miste al sin Ejendom og for bestandig forvises Staden. I det vi iøvrigt senere kommer tilbage til de fleste af Stadsrettens enkelte Bestemmelser, vil vi endnu kun henvise til at Slotsfogdens Nærværelse og Billigelse udkrævedes til alt hvad Raadet bestemte, ligesom Bysvendene bar Biskoppens og ikke Stadens Mærke¹⁾. Denne Stadsret er ikke som Landets ældre Købstæders udgaaet fra ældre Retssædvaner, men viser netop ved det stadige Hensyn til Biskoppens Fordel og Borgernes store Underkuelse, at Kjøbenhavns Ælde som Købstad da ikke kunde være stor. Ogsaa er den Bestemmelse betegnende, at alle gejstlige Sager skulde afgøres efter kanonisk Ret, ti de fleste Sager i en Biskoppen tilhørende Stad kunde paa denne Maade undrages den almindelige Landsret. Denne Stadsret forblev i Kraft i 150 Aar. Da Staden gik over til Kronen under Erik af Pommern, er der alene gjort den Forandring heri, at Kongens Navn blev indsat istedenfor Biskoppens og en dansk Oversættelse besørget, men denne er kun til i en senere daarlig Text²⁾ og synes aldrig at have været avtoriseret, da Raadstuearkivet aldrig har haft Exemplar deraf. Derimod udstædte Kristoffer af Bayern 1443 en ny Stadsret paa Grundlag af den ældre, der sætter Kjøbenhavn paa et Standpunkt, der er

¹⁾ K. D. I. 33—59. Der er 2 Texter, omtrent enslydende, men med Forskel i Paragrafernes Følge. ²⁾ Rosenvinge, Gamle danske Love V. 126—44.

mere overensstemmende med Landets andre Købstæders. Den er derfor ogsaa benyttet af andre Byer og har faaet Titel af almindelig Stadsret, men det er ikke sandsynligt at Kongen har givet den almindelig Gyldighed¹⁾. „Fogden af Huset“ eller „Slottet“ (Slotsbefalingsmanden) vedbliver at bevare sin Myndighed ved Siden af Magistraten, skønt ikke i saa fuldt Maal som tidligere; det maa være samme Person som den i V § 59 nævnte Kongens Foged, men hans Forretninger, at varetage Kongens Tarv f. E. ved Oppebærelse af Bøder, gaar vist mere og mere over til Byfogden, om hvem det hedder V § 52: „Fogden af Slottet, Borgmestre og Raadmænd kejse Byfoged, som og gammel Sæd haver været, paa det at ingen Tvedragt vorder mellem Slottet og Staden.“

VII. Borgmestre og Raad.

I de første 100 Aar af sin Tilværelse som Købstad havde Staden ikke større Selvstændighed end den havde som Landsby; den øverste Myndighed tilhørte Biskoppens Foged paa Slottet; dog er der i den saakaldte Stadsret af 1254 Spor af, at der har været nogle Borgere, der havde en overordnet Magt til at udføre forskellige af Stadens Hverv i Forening med Fogden, som naar det hedder, at naar nogen undlader at gøre Veje og andre for Kommunen nyttige Ting, skal Fogden og Borgerne med Biskoppens Myndighed tage Pant, og siden skal vedkommende dømmes til at yde Bøde og godtgøre Skaden. Kommunen havde ogsaa da en Kasse, hvem $\frac{1}{4}$ af de dobbelte 40 og 3 Marks og de halve dobbelte 9 Skillings Bøder tilfaldt. At der da ikke var noget af hvad senere hed Magistrat, ses af den Bestemmelse, at Stadens Segl ikke maatte hænges under noget Brev, førend

¹⁾ J. E. Larsen, Forelæsninger over den danske Retshistorie S. 55.

2 Kanniker og andre Borgere, som havde svoret at vogte dette, først havde undersøgt Brevets Indhold; det at vogte Seglet var Magistratens Pligt, og Forskellen ses, naar det i Stadsretten af 1294 hedder, at Brevet i lignende Tilfælde skal undersøges af Fogden, hans Klærk og de 2 Raadmænd, der vogter Seglet. Imellem 1254 og 1294 har Staden altsaa faaet Raad eller hvad der fra det 16de Aarh. hed Magistrat, men der gik endnu henved 100 Aar inden der skede Adskillelse i denne mellem Borgmestre og Raadmænd. Paa Latin kaldes Magistratens Medlemmer endnu alene consules, medens Borgmestre oversættes ved proconsules.

Raadet omtales første Gang¹⁾ i et Bispebrev af 29 Jan. 1275, ved hvilket der gives dets Medlemmer Ret til at undslaa sig for at afsige Dom over Tyve og Røvere; den Art Domme henvises til Fogden, som naar det i Stadsretten af 1294 hedder at naar nogen har fanget en Tyv, skal Fogden holde denne fængslet til næste Tingdag, hvorpaa han da dømmes paa Tinge; derfor ydede hver Familie 4 Penninge aarlig til Fogden i Tyvestød. Naar saa Tyven var dømt fra Livet, kunde man gøre med ham hvad man vilde, saaledes kunde Udlændinge tage ham med sig; i alle Fald maatte man nok selv bekoste Exekutionen. Videre havde Raadmændene Ret til at vægre sig ved at rense nogen med Ed (være Mededsmand), og der var tillagt dem den Myndighed, at naar en Sag var afgjort ved 2 Raadmænds Vidnesbyrd, kunde der ingen Søgmaal ske derefter; samme Artikel er optaget i Stadsretten 1294 § 27; det er derfor at i Skøder og lignende Overenskomster paa Bytinget altid nævnes Medlemmer af Raadet som Vidner; det maa altid have været Pligt for endel af dem at være tilstede der, hvor de iøvrigt ikke havde nogen Myndighed.

¹⁾ I Lybæk omtales Raadet første Gang 1163 og med den latinske Benævnelse consules 1188, i Hamborg 1190 (Maurers Städtverfassung I. 586).

1281 gives der Raadet en mere udvidet Magt ved et Bispebrev, der indledes med den Bemærkning, at gamle og vise Folk havde villet hindre Folk i at sidde til Doms i sin egen Sag og Forbryderen i at undgaa Straffen ved at sørge for at der udvalgtes beskedne Mænd, der kunde forestaa Købstæder og andre fremragende Steder, styre de undergivne og skaffe enhver Ret for Loven, skræmme de onde med Straf og opmuntre de gode med Belønninger. Derfor gaves der nu Fogden og Raadet Fuldmagt til at indrette alt hvad der kunde være til Stadens og dens Indbyggerses Nytte og Hæder, navnlig oprette en Vejerbod¹⁾ til at undersøge hvad der sælges og især til at tage Hensyn til Maalet paa tysk Øl, med hvilket der hidtil var handlet altfor unøjagtigt til Skade for Køberen og Fare for Sælgerens Sjæl²⁾. Om Vejerboden, hvis Indtægt i 500 Aar var en af Magistratens Indtægtskilder, vil vi senere komme til at tale.

Raadmændenes Tal var 12, hvilket ses af en Overenskomst mellem dem og Biskop Johannes Krag om Indrettelsen af en Stadsbog (se senere). Raadet beskikkedes af Biskoppen, hvilket ses af den Bestemmelse, at den der opfører sig som Raadmand og ikke er indsat af Bispen i Roskilde, mister sin Hovedlod og kan aldrig i Fremtiden blive Raadmand³⁾. Hermed er foregaaet en Forandring i Tidens Løb, ti det ses af Stadsretten af 1443 § 21, at Magistraten supplerede sig selv: „hvilken Mand, som sig holder for Raadmand i Kjøbenhavn og ikke er skikkaet af Borgmestere og Raadmænd, som han bør, han miste sin Hals og hans Hovedlod i Kongens Værge.“ Da de 2 Raadmænd var Borgmestre, vedblev der til 1526 at være 10 Raadmænd, hvilket f. E. kan ses af Overskriften til Jordebogen 1496, hvor dette Tal nævnes⁴⁾,

¹⁾ Pondera rerum venalium. ²⁾ K. D. I. 29—30. ³⁾ Stadsret 1294 § 55. Dette var ogsaa i den ældre Middelalder det almindelige Tal i Tydskland (Maurer I. 582). ⁴⁾ K. D. I. 234.

medens Pontoppidan urigtig siger, at der var 2 Borgmestre og 4 Raadmænd. Af enkelte Bestemmelser ses hvad Raadet havde med at gøre, men Slottets Foged nævnes altid i Forbindelse dermed; de skulde saaledes have Tilsyn med Gaderne, kunde expropriere til Anlæg af Grave (Vandløb) og Gader, havde paa Stadens Vegne Forkøbsret til Træ, Sten, Jærn, Kalk o. desl., og ingen maatte vægre sig ved at udlevere det, hvis han ikke vilde miste det uden Godtgørelse; derimod maatte de ikke sælge af Kommunens Ejendom uden Bispens Samtykke. De havde ogsaa Tilsyn med at intet bortførtes af Byens Vold, havde at tage Vare paa den der udstødte Trusler mod Staden, vurderede Skade, som Folk havde lidt ved skarpe Vaaben og vogtede som omtalt Byens Segl. Umyndiges og arvingløse Ejendomme skulde de bestyre. De og Fogden var alene berettigede til at sammenkalde offentlige Møder, hvilken Bestemmelse ogsaa er optaget i Kristoffers Stadsret, men de havde ikke Lov til at afgøre noget imod de Bestemmelser som Biskoppen havde givet; hvad de derimod ellers bestemte og forordnede med Bispens Samtykke skulde staa fast, og den, der vilde rokke derved, skulde miste sin halve Hovedlod; den Raadmand, der tog mod Gaver eller Løfter derom, skulde bøde det dobbelte af Gaven til Biskoppen, ligesaa meget til sine Kaldsfæller og være vanæret¹⁾. Den Ed, de maatte aflægge til Biskoppen, var af følgende Indhold: ved Gud, Jomfru Maria og alle Helgene sværger han, at han vil holde den Lov og Ret, som Biskoppen giver Staden, at han vil styre sit Embede og holde Lovene uden nogetsomhelst personligt Hensyn, holde den Ret i Ære, som Staden skal styres med, øjeblikkelig underrette Biskoppen om alt, hvad der sættes i Værk mod ham og Kirkens Ejendomme, aabenbare for sine Embedsbrødre alle onde Anslag mod Byen og dens

¹⁾ Stadsretten 1294 § 19, 20, 24, 25, 26, 40, 44, 54, 57, 70, 71, 75, 76, 81.

Beboere og alene meddele Biskoppen Raadets hemmelige Vedtægter¹⁾).

At Raadet alt tidlig havde Deltagelse i at stadfæste Lavskraaerne, ses af at Skræderskraaen fra 1275 siges at være tilladt og stadfæstet af Biskoppen og „Borgmester og Raad“ (dette sidste er fejlagtig Oversættelse af Latin, ti Borgmestre var da endnu ikke beskikkede). Det første Aar nogen Borgmester nævnes er 1268²⁾; Tallet vekslede formodenlig mellem 2 og 4, men det normale Tal var 2. Borgmestrene havde Forsædet i Raadet, men det vides ikke, hvad der paalaa dem fremfor Raadmændene; de var formodenlig kun „*primi inter pares*“. Sædvanlig valgtes de ud af Raadmændene, men der er dog enkelte Personer, der ikke synes at have været Raadmænd først, som f. E. den rige Jep Klavsén, 1454—79, der synes at have været mere Adelsmand end næringsdrivende. Ofte blev Borgmestre igen Raadmænd, formodenlig naar de formedelst Alderdom eller af andre Grunde var uskikkede til at føre Forsædet.

1526 udstædte Frederik I den Befaling, at „for Troskab og villig Tjeneste, som os elskelige Borgmestre, Raadmænd og menige Borgere og Almue udi vor Stad Kjøbenhavn hidtil os og Riget gjort og bevist have og herefter troligen gøre og bevise maa og skulle, sammeledes og paa det at Tynge ikke skal hænge ind paa de 2 Borgmestre og Raadmændene der udi Staden, hvis som for Hænder kommer, som hidtil sket er, og de derfor have forsømt deres Næring og Bjergning“, tillodes det at der i Fremtiden til evig Tid skulde være 4 Borgmestre og 12 Raadmænd, „hvilke Borgmestre menige Borgere der sammesteds skulle udkejse, som os og dennem kunde være gavnlige, nyttelige og udi alle Maader bekvemme, og naar de saa af Menigheden æskede og udkejste ere, skulle de gøre og sværge os selv deres Borgmesters Ed med det aller første“³⁾. Herved havde Kongen givet efter for

¹⁾ K. D. I. 61. ²⁾ Hofmans Fundatser X. 191. ³⁾ K. D. I. 366.

Tidens demokratiske Rørelser, idet han gav Menigheden Ret til Borgmestervalget, og det er paa den Maade at Kristiern II's Parti kort efter har kunnet komme til Magten i en Grad, som Kongen næppe havde tænkt sig. Denne Valgmaade hørte ogsaa snart op, ti 1536 bestemte Kristian III: „Villevi selv have Magt til at sætte Borgmestere og Raad udi Kjøbenhavn, hvilke os tækkes og Vi kunne vide os og Riget og Kjøbenhavns Indbyggere ere tro og nyttige.“

En vigtig Del af Raadets Embedsgerning var at være Befalingsmænd over det væbnede Mandskab. I Biskoppernes Tid havde dette mindre at sige. Da var nemlig ingen Borger pligtig til at gøre Leding med Skib, Hest eller Vaaben uden til Forsvar for Bispen eller Kirkens Ejendom og kunde ikke drages længer end 1 Dags Rejse bort fra Byen uden i yderste Nødsfald. Herfra undtoges dog Kongens almindelige Opbud over hele Riget til Fædrelandets Forsvar¹⁾. Da Kongerne oftere i lange Tider besad Staden, blev denne Bestemmelse næppe overholdt og det fejler ikke, at Kjøbenhavns Indbyggere ofte har gjort Leding som andre danske, hvorved Magistraten selvfølgelig har indtaget samme overordnede Stilling som medens den sad hjemme. Ovenfor i 1294 var der allerede Tale om at Borgere tjente til Hest, og det ligger nær at antage, at det fortrinsvis er Byens Øvrighed, der gjorde denne Tjeneste. Og Vished herom faar vi ved at se at i de 3 første Dele af det 15de Aarh. næsten alle Borgmestre og Raadmænd førte adeligt Vaaben, der netop betingede Ryttertjenesten. Det maa være en Følge af denne aristokratiske Optræden at den Bestemmelse fremkom 1422²⁾, at ingen maatte blive Borgmester eller Raadmand i nogen Købstad, som var Haandværkere, men de skulde være „andre Borgere“. Historien lærer endnu fra Grevefejdens Tid, hvilke drabelige Helte Kjøbenhavns Borgmestre var. Aar 1516 vedtoges det „at hvilken af Raadet som ud skal

¹⁾ Stadsret 1294 § 16. ²⁾ K. D. I. 149.

fare for en Høvedsmand for Kjøbenhavns By udi Krig og Orlog, da skal han have for hans Umage 4 rinske Gylden om hver Maaned han er ude, men hvilken af Almuens Mænd, som far ud for Høvedsmand, han skal have 2 rinske Gylden om Maaned¹⁾. Dette, at Høvedsmændene lønnes, viser at det ikke længer er en Hæderspost, som følger med Stillingen, og vi ser ogsaa at i Slutningen af det 15de Aarh. ophørte Raadet at være adeligt, og „Mester“ (Skræder) Bernt Hakenberg, der endnu nævnes 1493, var vist den sidste Raadmand, ligesom Lavrens Pedersen Later, der som saadan nævnes sidst 1496, den sidste Borgmester, der førte adeligt Vaaben. Dette maa hænge sammen med demokratiske Ideer hos Bybefolkningen, der ansaa det at være Borger for Ære nok, og formodenlig med et Tryk fra Landadelens Side, der følte sig ophøjet over Købstadens Adel og ved Lejlighed lod denne mærke det. Det er paafaldende, at vi i Slutningen af det 15de Aarh. finder en Skræder i Raadet, hvilket peger hen paa at Haandværkerne har gjort en Indflydelse gældende, der ikke var tilladt ifølge ældre Bestemmelser. Til nærmere Oplysning om Raadets Adel meddeles her en Fortegnelse over Borgmestre og Raadmænd, fra den Tid da der blev Adskillelse mellem dem.

Borgmestre.

Henrik Brandt og Peder Ingversen 1368.

Niels Jonsen 1374.

Sommersthorp 1385.

Andreas Holbæk 1392, 1396.

Sigvard Stenvejer 1392 (1393 kaldes han consul), 1396.

Herman Kruse 1398, 1401, først Raadmand, 1402 nævnes han uden Titel.

Niels Bosen 1398, 1406, førte et Bomærke i et Skjold.

¹⁾ K. D. I. 267.

- Niels Wider 1403, nævnes 1406 som Raadmand, førte et skraadelt Skjold med en Stjerne i hver Afdeling.
- Peder Kravse 1402, 1403.
- Henrik von Bergen 1415, 1427, tidligere Raadmand, førte et Skjold.
- Arild Kruse 1433, 1452, tidligere Raadmand, førte et Bomærke, kaldes 1434 og 1439 alene consul.
- Anders Lavrensen 1427, 1447, førte en Hestesko eller Cithar i et Skjold.
- Jens Jakobsen 1448, tidligere Raadmand, førte et Bomærke.
- Niels Jepsen 1448, 1450, tidligere Raadmand, førte et Bomærke.
- Jep Klavsen, Væbner, 1454, 1479, har et Ulvehoved i et Skjold.
- Erik Jensen 1455, 1456 (Orig. Hafn. har 1454 og kalder ham „af Vaaben“. Maaske samme Vaaben som Jep Klavsen).
- Anders Nielsen 1461, 1466, siden Raadmand, førte et Skjold med en Ibskal.
- Borkvard von Hamelen 1462, 1468, førte et kronet Mandshoved i et Skjold.
- Jens Atssøn 1468 (Orig. Hafn.).
- Klavs Nyman 1475, 1490, tidligere Raadmand, førte et Egern i et Skjold.
- Bernt Hakenberg 1480, 1492, tidligere Raadmand, hvilket han ogsaa var senere. Førte 2 korslagte Hager i et Skjold.
- Lavrens Pedersen eller Lasse Later 1488, 1496, tidligere Raadmand, førte adeligt Vaaben.
- Esben Jepsen 1492, 1496, tidligere Raadmand.
- Jep Jensen 1499, 1501, tidligere Raadmand.
- Anders Nielsen 1499, 1501.
- Peder Thruvelssøn 1502, 1504 (Orig. Hafn.).
- Hans Metzenheim Bogbinder 1504, 1510.
- Oluf Adersen 1505, 1511, før og siden Raadmand.

- Hans Klavsén 1511, 1515.
 Mogens Saxén 1511, 1513, tidligere Raadmænd.
 Hans Klavsén 1512, 1516, før og siden Raadmænd.
 Mogens Lavrensén 1514, 1516, Raadmænd før og efter.
 Povl Hansén 1516, 1534, 1544.
 Lasse Hansén 1519 (Orig. Hafn.).
 Per Kempe 1529, 1534, tidligere Raadmænd, kaldes vistnok
 urigtig Borgmester 1516 (K. D. I. 268).
 Albert v. Gock 1518.
 Jens Brolægger 1519, 1529, tidligere Raadmænd.
 Thomas Guldsmed 1519, 1520, siden Raadmænd.
 Engelbrecht Finke 1520, siden Raadmænd.
 Niels Stemp 1523, 1530, tidligere Raadmænd.
 Kort Beerman 1527, siden Raadmænd.
 Peder Jørgensén 1528, før og efter Raadmænd.
 Ambrosius Bogbinder 1529, 1536.
 Anders Halager 1530.
 Hans Bøse 1534, 1536.
 Niels Tøndebinder 1536.

Raadmænd.

I Slutningen af det 14de Aarh. synes Adskillelsen i Titulaturen ikke at være gennemført. Derfor nævnes i Langebeks Fortegnelse (Orig. Hafn. 176) følgende 4 som consules: Godechinus Thomæ 1385, Sywardus Stenwegh 1385, Jacobus Efrardi 1389, 1392 og Nicolaus Bosøn, af hvilke den anden og fjerde ogsaa nævnes som Borgmestre.
 Tue Thorbernsén 1392, 1393.
 Herman Kruse 1392, 1393, siden Borgmester.
 Jakob Ostersén 1392.
 Everhard Skræder 1392, 1398, havde et Bomærke i sit Segl.
 Bryggov 1392, havde et Bomærke i sit Segl. I Orig. Hafn. kaldes han Vychbertus Bryggow og nævner tillige 1398.
 Gydike 1393.

Mogens Nielsen 1400, 1406, førte et Bomærke.

Jens Jakobsen 1398, 1444, førte et Bomærke, siden Borgmester.

Jens Bosen 1398, 1401.

Mathias Rud 1401.

Henrik van Bergen 1401, 1406, derefter Borgmester.

Niels Wider 1406, tidligere Borgmester.

Lars Nielsen Vinnere 1403, 1428, førte en fransk Lilie i Skjoldet.

Jakob Jensen 1403.

Jonas el. Johannes Wat 1415, 1430, 1441, førte en Stjerne i et Skjold. Den samme som Hans Jensen Wat?

Anders Lavrensen 1417, siden Borgmester.

Bertel Quatz 1415, 1448, førte et tvedelt Skjold med en flakt Ørn og som et Søblad eller Hjerte i hver Afdeling.

Arild Kruse 1417, 1423, førte et Bomærke, siden Borgmester.

Hans Jensen Wat 1420, 1448. Sml. Jonas Wat.

Niels Ingvarsen 1424, 1430, førte et Bomærke i et Skjold.

Peder Mikkelsen 1423, 1430, førte næppe adeligt Vaaben.

Henrik Havemester 1425, 1429.

Peder Jensen 1430, 1433, førte adeligt Vaaben.

Jakob Svensen 1433, 1435.

Niels Jyde 1432, 1448, førte et Bomærke i et Skjold.

Jakob Brand 1432, 1446.

Jes Jyde 1438, 1441.

Jens Ebbesen 1439, 1454.

Niels Ebbesen eller Jepsen 1440, 1446, 1448, siden Borgmester, førte et Bomærke.

Jep Pedersen 1441, 1448.

Anders Schulte 1443, 1456.

Jens Ebbesen 1444, 1448, førte et Bomærke.

Per Sveje 1444, førte et i 4 Dele skraadelt Skjold.

Villum Jepsen Skaaning 1443, 1460.

- Jep Pedersen 1446, 1448, førte et Bomærke i et Skjold.
Gerlag Flor 1450, 1464, førte en halv Enhjørning i et Skjold.
Ditlev van dem Borne 1456, 1479, kalder sig a vapn, har i
et Skjold 3 Regnbuer med 3 Spydspidser over.
Anders Skriver 1457.
Niels Andersen 1457, 1479, fører en Stjerne over et Bo-
mærke i et Skjold. Var 1464 tillige Byfoged.
Jes Attesen 1457, 1458, førte et Bomærke.
Povl Bendtsen 1458.
Mogens Jensen Skriver 1459, 1479, førte et Skjold med en
Ibskal.
Klavs Nyman 1460, 1464, siden Borgmester, 1491 igen
Raadmand.
Peder Unger 1462, 1472, var 1457 Fjerdingsmand.
Bernt Hakenberg 1464, 1479, 1480, siden Borgmester og
1493 Raadmand, førte 2 korslagte Hager i et Skjold
(kaldes Mester 1492, K. D. I. 225, og Bernt Skræder 1462,
Orig. Hafn. 177).
Jens Andersen 1465.
Hans Tydekesen 1465, 1475, sidste Aar i Borgmesters Sted.
Lenard Staal 1472.
Bertel Jepsen 1475, 1479.
Niels Lavrissøn 1475.
Anders Nielsen 1477, 1496, tidligere Borgmester.
Niels Andersen Wedmer 1478, 1488, 1485 tillige Byfoged.
Arild Vogn 1478, 1497, var 1477 Fjerdingsmand, førte
næppe adeligt Vaaben.
Esbern Jepsen Skriver 1478, 1483, siden Borgmester.
Mathis Mortensen 1479, 1482, førte ikke adeligt Vaaben.
Niels Pedersen Skriver 1481, 1497.
Bo Lavrensen 1481.
Lavrens Pedersen 1483.
Gregers Mogensen 1483, 1496, tidligere Byfoged.
Lavrids Later 1485, siden Borgmester.
Erland Jonsen Snare 1485, 1499.

- Bertram Hekeler 1491, 1504.
Mikkel Berntsen 1491.
Jep Jensen 1493, 1496, siden Borgmester.
Jep Nielsen 1493, 1516.
Knud Jensen Skriver 1493, 1496, tidligere Byfoged.
Dr. Peder Albertsen 1496, død 1517.
Jep Jensen 1496, siden Borgmester.
Peder Andersen 1499, 1521.
Hans Metzenheim Bogbinder 1499, 1502, siden Borgmester.
Niels Andersen 1501.
Peder Henriksen Bundtmager 1504, Kæmner 1505.
Mathias Tidkesen 1504, 1506.
Mathies Busk 1505, 1511.
Oluf Adersen 1504, senere Borgmester, 1516 Raadmand.
Mogens Lavrensen 1505, 1512, siden Borgmester, derefter
Raadmand 1518.
Oluf Jepsen 1506, 1507.
Peder Jonsen 1508, 1516, tidligere Byfoged.
Niels Kok 1508, 1511.
Mogens Saxen 1508, 1511, derpaa Borgmester.
Hans Klavsen 1510, 1511, derefter Borgmester og igen
Raadmand 1518.
Per Kempe 1510, 1527, derpaa Borgmester.
Las Hansen 1511, 1519.
Oluf Jonsen 1511, tidligere Byfoged.
Peder Andersen Bager 1512, 1519.
Jens Kammersvend 1516, 1531.
Arnt Hake 1516.
Peder Jørgensen 1513, 1516, siden Borgmester og 1529
Raadmand, tidligere Byfoged.
Oluf Adersen 1516, tidligere Borgmester.
Jens Brolægger 1516, 1519 (tillige Kæmner), siden Borg-
mester.
Oluf Skriver 1516, 1534.
Oluf Ostridsen 1519.

- Henrik Miter 1519, 1523.
Lasse Juel 1519.
Niels Stemp 1519, derefter Borgmester.
Kort Finke 1519.
Hans Friman 1519.
Thomas Guldsmed 1523, 1529, lidligere Borgmester.
Jens Persen 1523.
Hans Dankortsen 1523.
Rasmus Kedelsmed 1523, 1530.
Lavrids Jensen 1524, 1541.
Thomas Læstemager 1524, 1530.
Oluf Jakobsen Skriver 1524, 1530 (ikke 1532, K. D. II. 240).
Borgmester 1540, 1557.
Christiern Eskilsen 1527.
Jens Pedersen 1527.
Anders Halager 1527, 1529 (ikke 1536, K. D. II. 250),
Borgmester 1530, 1544, 1548.
Henning Skriver 1529, er vel den H. Nielsen, der 1512 var
Byskriver.
Engelbrecht Finke 1529, tidligere Borgmester.
Rasmus Nielsen 1529, 1546 (Rasmus Bager?).
Thomas Meginris 1530.
Christiern Skomager 1530.
Anders Haagensen 1530.
Mester Klavs 1530.
Kort Beerman 1530, tidligere Borgmester.
Povl Hansen 1530.
Anders Lavridsen 1534, tidligere Byfoged.
Hans Venke 1530, 1534.
Henrik Trommeslager 1533.
Peder Villadsen 1536, Slotsskriver 1530.
-

Som alle Klasser i Middelalderen var Raadet ogsaa i snevrere Forstand et Lav, hvor der gjaldt visse Bestemmelser om Medlemmernes Forhold indbyrdes og til fremmede. Disse Bestemmelser kendes ikke fra ældre Tid, men 1516 vedtoges, at Raadmandskost skulde være afskaffet; derved forstodes det Gilde, som ethvert nyt Medlem skulde give ved sin Indtrædelse; istedenfor skulde han give 20 Mark i Bøssen og saa være delagtig med de andre i Indtægterne; naar Raadet i Fremtiden vilde have nogen „Kost“ eller „Kollas“, skulde Udgifterne tages af Bøssen; Grunden hertil var „at den yngste Raadmand skal staa saa stor Fare baade til Sjæl, Gods og Penge som den ældste, og er dette ikke for Gunst og Gave“. 1543 bestemtes, at hvert nyt Medlem skulde give 60 Mark i Bøssen istedenfor Raadmandskost, hvortil han blev delagtig baade i Vandmøllen, Enghaven og andre Herligheder, undtagen i Indtægten af Søtønderne; ti hvis han vilde være Delbroder ogsaa i dem, skulde han give 50 Joakimsdaler i Bøssen. Enker efter Magistratspersoner skulde nyde næste Aars Afrøde af den afdødes Ager og Eng, 40 Joakimsdaler af Bøssen og 1 Pund Peber, ligesom der skulde gøres Regnskab med dem for deres Del i Vinkældren, „og dermed være de venlig aftakket“¹⁾.

Det danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde var det Samfund, hvor Magistraten kom sammen med dem af dens Medborgere, der stod den nærmest i Kaar. Dette Lag samlede alle de fornemmere Borgere der ikke var Haandværkere, og det hedder i en Dom af 1526, at de tyske Købmænd som er Borgere i Kjøbenhavn skal være „i Kompagni med Borgmestre og Raad og andre bosiddende Borgere“, hvorved ifølge Dommens andre Udtryk alene forstaas Danske Kompagni. Om dette vil vi komme til at tale senere, ligesom om det i Forbindelse hermed staaende Hellig Trefoldigheds Vikariat i Frue Kirke, til hvilket

¹⁾ K. D. I. 266, 276.

Magistraten efter Stifteren Borgmester Jep Klavsens Slægts Død skulde have Kaldsret.

En af Magistratens Bestillinger var at være Kæmner, hvoraf der vistnok altid var 2; denne Bestilling gik paa Omgang. Det hedder allerede i Stadsretten 1294 at Stadens Kæmnere i Biskoppens og de fungerende Raadmænds Nærværelse engang om Aaret skulde gøre Regnskab for Anvendelsen af Stadens Indkomster¹⁾. Senere blev det Skik og Brug, at der skulde aflægges offentligt Regnskab. I Ribe var Forholdet saaledes i Begyndelsen af det 16de Aarh., at 2 Mænd af Almuen skulde have Nøglen til Byens Kasse tilligemed Magistraten, at 24 Mænd af Almuen skulde med Raadet deltage i Skatteligningen og 8 Mænd af Almuen opkræve Skatten; disse 24 Mænd, der ogsaa forekommer i flere Byer, deltog ogsaa i Afhændelsen af Byens Ejendomme og siges at være „udvalgt af al Almue paa Ribe Raadhus“²⁾. I Kjøbenhavn synes det at være Rodemestrene i Forening med et forskelligt Tal Borgere, der overhørte Regnskaberne. Saaledes nævnes 1505 ved en saadan Lejlighed foruden 8 Rodemestre: Hans Guldsmed, Jeppe Brun, Las Hansen, Sejer Madsen, Hans Madsen, Jens Mikkelsen, Niels Jepsen „og dertil mange Dannemænd af Borgerne“. 1506: 10 Rodemestre Sejer Madsen, Hans Skærere, Jens Lassen, Anders Kræmmere, Thomas Kræmmere „og dertil mange Dannemænd flere af Borgerne“. 1508: 10 Rodemestre og Hans Nielsen paa Nørregade. 1509: 12 Rodemestre og 4 Borgere. 1510 11 Rodemestre og 4 Borgere og ved en anden Lejlighed 12 Rodemestre, 2 navngivne „og til flere af Borgerne“. 1511 7 Rodemestre, 7 navngivne „og flere Dannemænd af Borgerne da nærværendes samme Tid.“ 1513: „overværendes alle Rodemestre og Skipper Søren, Knud Daa og dertil med mange flere Borgere her sammesteds da nærværendes vare“. 1519: 2 Borgmestre, 8 Raadmænd og 25 navngivne

¹⁾ K. D. I. 44. ²⁾ Kinch Ribe Bys Hist. og Beskrivelse S. 621.

Borgere¹⁾. Disse Exempler er tilstrækkelige til at vise Borgernes Interesse for Kommunens Pengesager.

Raadet kunde ikke afhænde Stadens Ejendomme til sine Medlemmer uden Borgerskabets Samtykke. Saaledes hedder det, da Borgmester Hans Bogbinder købte en Gaard paa Amagertorv, at han fik den til Ejendom af Borgmestre og Raad „med Samtykke, Raad og Fuldbyrd alle Rodemesters“²⁾. Da Anders Ludvigsen 1523 fik Skøde paa Byens Sisehus, bekendtgør Magistraten „at vi med 30 af de agtste Borgere her i Byen og alle Rodemestrene i sammested med menige Almues og Indbygges her i Kjøbenhavn Fuldbyrd, Vilje og Samtykke have alle endrægtelig overvejet fornævnte Bys Bedste og Bestand og besynderlig hvormed den svare og store Gæld skulde betaales med, som fornævnte By da fandtes i at være for mærkelig og nyttelig Bygning, baade med Mure, Volde og anden Del, som paa fornævnte By bygget var og herefter ydermere bygges skal osv., til hvilken Gæld vi og menig Almue samtykt have at sælges skal af Byens Jorder samme Gæld at betale med“³⁾. Disse 30 Mænd maa være valgte af Borgerskabet i hvert Kvarter efter dettes Størrelse. Dette ses navnlig 1539, da der udlagdes en Jord til Magistratens Underhold, hvorfor 39 Borgere kaldtes op paa Raadstuen „for mærkelige Ærinde Skyld, som Staden anrørende var og besynderligen om den ny Grav og Rundel, som udenfor Klare Rundel gøres skulde, hvilket de alle sammen bevilgede og samtykte. Og da iblandt andre Hværv og Ærende blev dennem foregivet af Borgmestre og Raad om den Ager og Eng udi Serridslev Mark, hvilken som nogen Tid tilforne laa til Kjøbenhavns Raadstue og til de ærlige Mænd, som sade udi Raadet, dog med Rodemestrenes og Menigheds Mænds Vilje og Samtykke⁴⁾“. Der- efter nævnes disse 39 Mænd og af hvilke Rodemaal de var,

¹⁾ K. D. I. 255, 256, 257—58, 259, 260, 262, 264, 271. ²⁾ K. D. I. 254. ³⁾ K. D. I. 304—305. ⁴⁾ K. D. I. 395.

ligesom en lignende Handling foregik 1567, da der skede Forandringer med omtalte Mark, men da er de udvalgte Mænds Tal steget til 43,¹⁾ idet formodenlig Indbyggertallet i Mellemtiden er vokset. Af samme Grund er Tallet formodenlig kun 30 i Aaret 1523. Disse Forhold fremtræder rigtignok sent, men Kildernes Utilstrækkelighed er maaske Grund til at vi ikke har Spor heraf tidligere. Da Magistraten 1525 skulde handle om Købet af Serridslev Mark var det derimod de 28 Lavsoldermænd der gav Fuldmagt hertil.²⁾

Kristoffer af Bajerns Stadsret fritager Raadets Medlemmer for Deltagelse i den aarlige Byskat „for deres Umage og tro Tjeneste“, men ikke for anden Tjeneste som de var Kongen skyldige. 1553 nød de af enhver, som tog Borgerskab 1 Mk., og 1580 siges at Borgmestre og Raad med Kongens Foged havde haft denne Indtægt af Arilds Tid, „er dog en ringe Ting, mindre et Aar end et andet efter Lejligheden“. I Stadsretten af 1294 siges at Haandværksfolk skal yde 1 Øre til Fogden og lige saa meget til Staden, men der siges ikke at det er til Raadet. I Ribe Stadsret § 100 tales ogsaa om at der skal betales „Bylagh“, men 1583 siges Borgmestre og Raad at nyde deraf 2¹/₂ Dlr., den anden Halvdel kom til Byen³⁾. Denne Indtægt er vistnok bleven en almindelig Vedtægt uden anden Lovhjemmel. 1553 nød de videre 3 Mk. af hvert Skøde der læstes paa Tinget. Efter Kristoffer af Bajerns Stadsret V. 59 tilfaldt der Raadet Tiendedelen af Arv, der gik til udenrigs Arvinger eller som arvingløst Gods tilhørte Kronen. Af Sagefaldet nød Raadet ogsaa en Del. En gammel Indtægt var Vin-sisen, om hvilken Kristoffers Stadsret udsiger:⁴⁾ Ingen Vinmand tappe sin Vin, førend den er set af Fogden, Borgmestre og Raadmænd, og give Fogden, Borgmestre og Raad-

¹⁾ K. D. I. 440. ²⁾ K. D. I. 357. Om Rodemaalsstævne (Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg, S. 190) vil senere blive Tale.

³⁾ Ny D. Mag. II. 279. ⁴⁾ K. D. I. 166.

mænd deres Sise, som gammel Sæd har været, saa som er 2 Grot af hvert Fad Vin, og baade (begge) Borgmestre 2 Stobe Vin og Fogden 2 Stobe Vin“. Kristiern I forbød 1461 at nogen maatte udtappe eller sælge Vin, Rumenie eller Malversi eller Emeker Øl eller andet fremmed Øl, førend Fogden med Borgmestre og Raadmænd havde smagt derpaa og bestemt Prisen; for Vinen skulde de nyde efter gammel Sædvane, derimod skulde de have af hvert Fad Emeker Øl 4 Skilling og af Hamborgsk Øl 2 Skilling.

Kristoffer af Bajern tillod dem 1443 at have en „Stadskælder“ hvori de skulde sælge tysk og andet fremmed Øl „for muligt Køb“, men kun i Kandevis, og det synes ikke at have været tilladt at have siddende Gæster.¹⁾ Af Gæster som overvintrede fik Raadet 8 Grot²⁾ i Vinterleje. 1492 stadfæstedes en Dom af Kong Hans og Rigsraadet,³⁾ at Borgmestre og Raad „have nydt og oppebaaret af gammel Tid og efter deres Privilegier et Pund Peber af hver fremmed Kræmmer, her kommet her og bygt paa Gaden, i de første 3 Dage“, hvilket stadfæstedes; denne Afgift vedblev endnu at udredes i Slutningen af det 16de Aarh. Denne Redsel var ikke særlig for Kjøbenhavn; paa Grund af det store Forbrug var Peberet en almindelig Ydelse. At en efter Vægt bestemt Del deraf blev ydet ved Toldstederne enten foruden Told eller som eneste Toldydelse, derpaa haves mange Exempler lige fra Italien og Sydfrankrig til Polen; fra en Række Stæder langs Rhone og Isar; paa Rinen ved Worms ydedes det af Nürnbergerne, ved Speier, ved Basel, hvor Züricherne istedenfor Told alene gav et Pund Peber. I Baden gav de Borgere, der handlede med Brød, for denne Tilladelse aarlig et Pund Peber til Greverne af Habsburg. Raadet i Marseille ydede aarlig Stadens Klostre et bestemt Maal Peber, og Neapolitanerne, som solgte

¹⁾ K. D. I. 165. ²⁾ K. D. I. 113. ³⁾ K. D. I. 224—25.

Varer paa de genuesiske Pladser i Sardinien, skulde blandt andet ogsaa yde en Afgift af Peber.¹⁾

Raadets vigtigste Indtægt var dog vistnok af Vejerhuset. Dette indrømmedes alt 1281²⁾ ved den Bestemmelse at der gives Fogden og Raadet Myndighed til at bestemme Vægt og Pris paa hvad der skulde sælges og navnlig Maalet paa tysk Øl. Heraf opstod Vejerhuset eller Punderen, der dog ydede en Afgift af 4 Mk. Sølv aarlig til Biskoppen³⁾, og i Kristoffers Stadsret stadfæstes denne Ret: „Item skal Raadet have et Hus dertil, som de have deres Pundere og Skaalevægt udi, og gøre dermed hver Mand Skællighed, og hvad det renter det høre Raadet til, som af Alder været har“. Det ældre Vejerhus laa imellem Kompagnistræde og Snaregade, og en Gang eller et lille Stræde forbandt det med Stranden. Sonden for det laa Byens Accisebod, der solgtes 1524, men selv blev det i Brug indtil Kristoffer Valkendorf 1581 opførte den gamle Vejerbod, der stod ved Stranden til det i Oktober 1857 solgtes til Nedbrydning.

Endelig hørte Fiskeriet i Søerne til Raadets gamle Rettighed, hvorimod Embedsjord først tilfaldt det efter Erhvervelsen af Serridslev Mark.

Raadets Forhandlinger optegnedes ikke i Begyndelsen, men Biskop Johannes (Krag) i Roskilde, „en ved guddomlig Indskydelse baade i kirkelige og verdslige Sager forsynlig og i alle Ting for Kjøbenhavns By omhyggelig Mand“, udstædte 25. Marts 1292 Brev, „at han som Herre og Dommer indsaa, med Hensyn til Sager imellem Borgerne, der skulde høres og afgøres paa fredelig Maade, at mange Sager, som i forrige Tider var førte for Domstolen paa Kjøbenhavns almindelige Ting (Byting) og dær ved beskedne Mænds Voldgift var afgjorte, i Tidens Løb var gaaede i Glemme ved, at der ikke var Vidner, som vilde aflægge sandt Vidnesbyrd,

¹⁾ Hüllmann: Städtewesen des Mittelalters I. 29—31. ²⁾ K. D. I. 30. ³⁾ K. D. I. 113.

og paa Grund af Menneskenes svage Hukommelse, hvorfor Sager, der vedkom Enker, forældreløse og andre stakkels Mennesker, som ikke kunde fremføre sine Sager for Domstolen, atter ved begærlige og ugudeliges Menneskers Ondskab voksede frem og Sandheden bukkede under“; derfor bestemte han i Nærværelse af Stadens Øvrighed og andre Lægmænd og Klærke, at alle Sager af hvilkensomhelst Art, Domme eller Overenskomster, som forhandlede paa Bytinget¹⁾ eller i Nærværelse af Raadmændene (Raadstuemøder), skulde indføres „i denne Bog til evindelig Ihukommelse, forat ingen bedragerisk kunde modsige Bogens Indhold.“

Det er mærkeligt, at vi endnu har et Brudstykke af en anden Tingbog fra samme Biskops Tid²⁾, men over de Sager, der forhandlede paa Biskoppens Retterting omkring i Stiftet; det første Dokument deri er fra 19 Nov. 1291, det sidste fra 28 Juli 1299, og det er saaledes rimeligt, at han først har indført dette Slags Bøger paa de gejstlige Ting. Denne gavnlige Foranstaltning er vist ophørt ved Biskoppens Død, da vi ikke har Spor af sligt efter hans Tid, og for Kjøbenhavns Vedkommende er dette ogsaa Tilfældet, ti af 15 Marts 1303 haves et lignende Brev fra Mag. Olav, udvalgt Biskop i Roskilde, dateret Hjortholm, til Fogden, Raadmændene og øvrige Indbyggere i „Køpmannæhafn“, at forat hindre at Sager, der engang lovlig var afgjorte paa Ting, skulde genoptages til nogles Skade, havde Biskop Johannes givet ovenstaaende Befaling, men efter hans Død var den gaaet i Forglemmelse, hvorfor Mag. Olav nu fornyde den og bød, „at alle Skøder eller Kontrakter, der er foretagne paa Biskoppens Ting (in placito nostro) eller i Nærværelse af Fogden og Raadmændene, og alle Trætter, der lovlig er afgjorte, skal indskrives i denne eders Stadsbog. Derefter maa I handle, idet I véd, at alle saadanne Sager, der ikke indskrives heri, ingen Gyldighed skal have“.

¹⁾ in communi placito. ²⁾ Trykt i S. R. D. VI. 255—59. Originalen i Linkøping.

P. Resen kalder den Bog, hvoraf han har udskrevet disse 2 Dokumenter¹⁾, „Kjøbenhavns Raadstues gamle Pergamentsbog“, og det er maaske denne, der nævnes i Arkivets ældste opbevarede Registrant fra 1668 som „en hvid Pergament indbunden Bog med grønne Baand udi, hvorudi ere indskrevne adskillige gamle Breve, som ere tilsammen 145 og ej eller af enhver kan læses.“ 1725 har man vedtegnet: „findes ej“, og den er saaledes vistnok kommen i privat Eje og fortæret i Stadens Ildebrand 1728 med saa mange andre værdifulde Haandskrifter.

Hvad en saadan „Stadsbog“ indeholdt, oplyses vi af den ældste stralsundske Stadsbog (1270—1310)²⁾; i denne indførtes nemlig Stadens Jordebogs og andre Indtægter, Retsforhandlinger, navnlig om Arv og Køb, Gældssager, Pantsættelser og endelig kriminelle Sager. Dennes Indretning svarer altsaa aldeles til ovennævnte biskoppelige Paabud for Kjøbenhavn. Af forskellige Bestemmelser ses at i Stadsbogen ikke alene indførtes Stadens Regnskaber³⁾, men ogsaa Navne paa Forbrydere, der ikke havde bødet for sig, men var flyde af Staden⁴⁾. I den yngre Redaktion af Stadsretten 1294, den sidste §, hedder det, at naar der opkom Stridspunkter, der ikke omhandlede i denne Stadsret, skulde de drøftes og afgøres af Fogden og Raadet og derpaa indføres af Borgerne i Stadsbogen under 3 Mk.s Bøder.⁵⁾ I et Privilegium af Erik af Pommern 1422⁶⁾ siges der: „denne forskrevne Naade, Privilegium og Frihed give vi dem og unde at bruge, nyde og beholde med deres Stadsbogs Udvisning og Lov“, hvormed Kongen vil sige, at han giver dem de omhandlede Friheder i Overensstemmelse med lignende Artikler som var indførte i Stadsbogen. 1458 paa-

¹⁾ De er meddelte i K. D. I. 32, 65. ²⁾ udgiven af Dr. F. Fabricius, Berlin 1872. ³⁾ K. D. I. 254, 256, 264, 335, 339, 347. En saadan Stadsbog, der begynder 1505 og indeholder flere nyere Ting, findes endnu i Raadstuearkivet. ⁴⁾ K. D. I. 50, 176. ⁵⁾ K. D. I. 59. ⁶⁾ K. D. I. 152.

beraabes en Artikel i Stadsbogen, som stadfæstes af Kongen, nemlig at ingen Borgere maa stævnes udenfor Staden undtagen naar Sagsøgeren ikke kan faa Sagen afgjort paa Bytinget eller Raadhuset.¹⁾ I den foregaaende Artikel paa-beraabes derimod Stadsretten. I et kgl. Stadfæstelsesbrev af 1461 gives der Magistraten og Fogden Fuldmagt til at udføre Sager til Stadens Bedste, som ikke omhandles i det stadfæstede Privilegium, „men udi deres Stadsbog.“²⁾ Hvor tungt, at ingen af de gamle Stadsbøger er i Behold, ti derved savner vi Kilder, der kunde have givet os klare Efterretninger om Middelaldrens Forhold.

VIII. Raadhuset.

I Origines Hafnienses S. 170 siger Pontoppidan: „Stadens Raadhus var i denne Periode (nemlig 1443—1536) paa tvende Steder. Det første, som laa paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne, blev Anno 1492 ved Mageskifte overladt til Kannikerne ved vor Frue Kirke, da det maaske har været altfor lidet til saadant Brug. Det kaldtes i de sildigere Tider efter en af sine Beboere, som var en navnkundig Medicus, Asbacks Hus, hvor jeg selv i min Ungdom har logeret. Dets Kældre vare usædvanlig store og stærke, saasom de havde fordem været Stadens Fængsel. Dernæst blev anlagt et nyere Raadhus paa Hjørnet af Nørregade og Studii-Stræde, hvor nu er Bispegaarden. Dog dette varede ikke længe, ti Kong Hans fandt det saa belejligt og bekvemt til en Universitetsbygning, at han først laante det af Magistraten paa en halv Snes Aar, siden blev det derved, uanset Magistratens Protestation, som tilforn er meldt lidt udførligere“ osv. Tillige meddeler Pontoppidan efter Resen Tegninger af de to Bygninger, som de saa ud i dennes Tid. Det er ikke vanskeligt at se, at Pontoppidans Beretning er

¹⁾ K. D. I. 197. ²⁾ K. D. I. 200.

fuld af Forvirring, ti naar man efterser det Brev, der udstædtes om ovennævnte Mageskifte 1492¹⁾, nævnes deri, at Kapitlet fik „den Kjøbenhavns Bys gamle Raadhusgaard liggende vesten og norden fra samme vor Frue Kirke paa et Hjørne, østen næst den Helligaands Klosters Jord og Bolig“, og det er jo tydeligt, at ved Hjørnegaarden vest og nord for Frue Kirke ikke kan forstaas andet end den nuværende Bispegaard. Pontoppidan har ikke lagt Mærke til dette, men ment, at den Ejendom, Kapitlet erhvervede sig, var forskellig fra den, Universitetet fik, og hilder sig i Modsigelse, idet han paa den Maade maa lade Byen i en Tid være uden Raadhus, ja endog lader den afstaa sit nyere Raadhus førend det ældre, idet han S. 145 ganske rigtig udsiger, at hint 1479 overlodes til Universitetet. Urigtigheden i Pontoppidans Beretning er ogsaa indset af Kall Rasmussen, der i Werlauffs Universitetshistorie 1850 Side 7 har meddelt følgende: „Stadens ældste Raadhus laa paa den nuværende Bisperesidenses Plads. Hele denne Bygning — antiqua domus consulatus — indrømmedes Universitetet 1479. Studiestræde kaldtes' derfor ved Aar 1419, 1450 og 1474 Raadhusstræde; 1524 Rathustræde in parochia S. Petri sita, dernæst gamle Raadhusstræde (Pont. Orig. Hafn. S. 151, 198, 438, 440); skønt 1488, 1491 og følg. ogsaa blot Raadhusstræde. Senere var Raadhuset paa Hjørnet af Nørregade og Klædeboderne indtil 1492, da det ved Mageskifte blev overladt til Kannikerne ved vor Frue Kirke; det er dette Raadhus, som i Jordskyldsbogen af 1498 kaldes det gamle Raadhus, hvorfor Byen fik andre Grunde til Vederlag af vor Frue Kirke (Pont. Orig. Hafn. S. 436, 448). Endelig blev Raadhuset faa Aar efter opført paa Gammeltorv; dette kaldtes 1496 det ny Raadhus, Raadhusgaarden, Raadhuset (Pont. S. 436—38). Beliggenheden af dette Raadhus angives temlig bestemt i Jordskyldsbogen hos Pont. S. 438 („en Bolig ved den nordvestre Side

¹⁾ K. D. I. 225—26.

ved Raadhuset i det Stræde, som løber af gammel Torv og neder til Kattesundet“) og i et Dokument af 1525 („det Stræde vesten for ny Raadhushaven i St. Clemens Sogn“ Pont. S. 200).“ Kall Rasmussen, der har set Pontoppidans ovenomtalte Modsigelse, har søgt at komme ud af Forvirringen ved at gøre Raadhuset paa Klædebodernes Hjørne til det andet, idet ogsaa han har overset Udtrykket i Mageskiftebrevet af 1492, en Art Fejltagelse, som denne grundige Mand ellers aldrig begik. Derimod har han Fortjenesten af først at have vist, at allerede 1496 det ny Raadhus laa paa Gammeltorv. At Udtrykket i Jordskyldsbogen om det gamle Raadhus har Hensyn til det paa Hjørnet af Klædeboderne, er alene en løs Formodning, ti der nævnes alene den Jord, som Byen fik i Mageskifte for det gamle Raadhus, uden at der er Tale om, hvor dette ligger. Derimod har mærkværdigt nok L. Both i sin Kjøbenhavns Beskrivelse 1865, uagtet denne Bog ellers ikke udmærker sig fremfor Forfatterens andre løse, overfladiske og upaalidelige Skrifter, traadt Sandheden nærmere, idet han, som det næsten synes, uafhængigt af Kall Rasmussen har eftervist Raadhuset paa Gammeltorv af Jordskyldsbogen 1496, og tillige udfundet, at det Raadhus, som Kapitlet fik 1492, var det samme som det, hvori Universitetet havde Lokale, og at det laa paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade. Som en Følge deraf udelukker han med rette Huset paa Hjørnet af Klædeboderne og Nørregade fra Rækken af Raadhuse, men fører unyttige Beviser for, at den Jord, som Kapitlet 1492 gav i Mageskifte, aldrig er brugt som Raadhus, noget, som ingen har paastaet, ti denne Jord laa paa det andet Hjørne af Klædeboderne.

Ved nu paany at eftersøge de Kilder, der kan give Oplysning om dette Emne, faar man følgende Udbytte:

Første Gang, Raadhusets Beliggenhed i Studiestræde nævnes, er udentviwl i den Oplysning, at Hr. Hans Nielsen, der døde 18 Okt. 1400, til St. Jakobs Alter i Frue Kirke

gav 1 Gaard i St. Peders Sogn nord for Raadhuset, med 1 Gaard imellem dem¹⁾. Nu vides, at det daværende Raadhusstræde og den tilstødende Side af Nørregade hørte til St. Peders Sogn, saa en Gaard nord for Raadhuset maa have ligget paa Nørregade. Men nord for det antagne Raadhus i Klædeboderne laa Saltboderne, der fortsatte Nørregade til Gammeltorv, og denne Gades østlige Side laa til Frue Sogn og den vestlige til St. Peders Kirke, saa her kan Raadhuset ikke have ligget. 1402 nævnes et Stenhus sønden for Raadhuset paa den anden Side af Gaden i St. Peders Sogn, vesten for Frue Kirke, hvilket ej heller kan være andet end i Studiestræde. Samme Gaard er det vistnok, der 1424 nævnes som liggende i Raadhusstræde.²⁾ Dernæst nævnes 1437 en Jord og Grund „liggende norden næst Raadhuset, som det nu er i Kbnh. vesten vor Frue Kirke i St. Peders Sogn“³⁾, og 1440 omtales en Grund sønden næst Raadhuset og vesten for vor Frue Kirke i St. Peders Sogn⁴⁾, hvilket ikke kan være andre Steder end Nørregade og Studiestræde. 1446 nævnes en Gaard og Jord i St. Peders Sogn, norden næst Raadhusgaarden⁵⁾. 1450 nævnes i et Skøde „Jord og Grund og Stenkælder, liggendes i Kjøbenhavn i det Stræde som løber fra Raadhuset og til det gamle Marked øster ved Gaden norden næst den Gaard, som Hans Vogn nu bor i“; endvidere „den Gaard, som Hans Henriksen nu bor, liggendes i Klædeboderne vesten næst forskrevne Gaard som Hans Vogn nu bor“⁶⁾. Deraf ses, at Hans Vogn har bot op til Hjørnegaarden mellem Klædeboderne og Nørregade, og den førstnævnte Grund ligget i den sydlige Ende af den nuværende Nørregade, hvilken Ende da kaldtes Saltboder, ti samme Grund nævnes i et Skøde fra samme Aar, som „den Jord og Grund liggende i Kjøbenhavn i Saltboder, norden ved den Gaard, som Hans

¹⁾ K. D. II. 17. ²⁾ K. D. II. 31, 48. ³⁾ K. D. I. 161. ⁴⁾ K. D. I. 162. ⁵⁾ K. D. I. 184. ⁶⁾ K. D. II. 92.

Vogn nu bor, med de Kældre, som byggede er paa forskrevne Grund¹⁾. 1464 omtales samme Ejendomme: „Stenhusgaard og Grund ud til Saltboderne og det Hus og Grund til Klædeboderne, som nu er i 1 Gaard og jeg selv ibor i vor Frue Sogn liggendes hart op til vor Frue Kirkes Stenhus paa Hjørnet og sønden næst Apostels Alters Gaard“²⁾. Heraf ses, at Raadhuset da ikke kan have været paa Hjørnet af Klædeboderne, hvilken Gaard her siges at tilhøre Frue Kirke.

Af Raadhuset, der, som vi har set, idetmindste fra Aar 1400 har været den nuværende Bispegaard, førte det nuværende Studiestræde Navn af Raadhusstræde og det nævnes aldeles bestemt som Raadhusstræde i St. Peders Sogn, eller ogsaa alene Raadhusstræde lige til 1491³⁾. Naar samme Gade imidlertid allerede 1485 kaldes gamle Raadhusstræde hvilket nævnes lige til 1516⁴⁾, saa er det tydeligt, at Raadhuset før 1485 er flyttet, ligesom det jo ogsaa i Mageskiftet af 1492 kaldes det gamle Raadhus. 1479 laante Kongen en Del af dette Raadhus til Brug for Universitetet paa 10 Aar, rimeligvis fordi man da var ifærd med at bygge et nyt. Da de 10 Aar var gaaede, tog Borgmestre og Raad det igen til sig uagtet Universitetets Modstand („Borgmestre og Raad og nogle af eder (Borgere) toge det gamle Raadhus vældelig fra Doktorerne og Mestrene der i Byen, som de havde til deres Nytte og Behov“), hvorfor Kong Hans i et Brev af 15 Dec. 1491 formanede Borgerskabet til at sørge for, at det kom tilbage, og vente til Kongen selv kunde komme tilstede og afgøre Sagen⁵⁾. Følgen deraf blev det næste Aar afsluttede Mageskifte.

Det er ikke rimeligt, at der de faa Aar fra 1479 til 1496

¹⁾ K. D. II. 96. ²⁾ smstds. 118. Pontopp. siger S. 198 altsaa urigtigt, at „Saltboder mod Nørregade“ 1416 og 1464 laa i St. Peders Sogn, men det forholdt sig vel med denne Gade som med Nørregade, at den vestre Side hørte til St. Peders, den østre til Frue Sogn. ³⁾ K. D. II. 165. ⁴⁾ K. D. II. 151. ⁵⁾ Trykt i Rørdams Aktstykker til Universitetets Historie S. 129.

har været Raadhus paa noget andet Sted end hvor det laa det sidste Aar, og Raadhuset paa Gammeltorv bliver saaledes det, der byggedes, da det gamle overdroges til det ny Universitet.

Nu kommer det Spørgsmaal frem: har Raadhuset da fra gammel Tid altid ligget paa Studiestrædes Hjørne? og vi vil til Besvarelse heraf finde, som alt foran er meddelt, at i et Brev fra 1437 omtales en Jord og Grund „liggende norden næst Raadhuset, som det nu er i Kjøbenhavn vesten vor Frue Kirke“; Udtrykket „Raadhuset, som (∴ hvor) det nu er“, vidner om, at det ikke da kunde være saa længe siden, at Raadhuset var blevet flyttet til sit daværende Sted, og at man havde i Minde et andet, der ikke var det mere. Og derved kommer vi da tilbage til Pontoppidans Fremstilling efter Resen af det første Raadhus paa Hjørnet af Klædeboderne og Nørregade, som vi ikke kan give nogen anden Plads i Rækken end foran det i Studiestræde. Resen har imidlertid ligesom hans Efterfølgere misforstaaet Mageskiftebrevet af 1496 og ment at det var omtalte Hjørnegrund, der havde været Raadhus; dette var paa hans Tid et anseligt Hus bebodt af Bartsøkæren Mester Adam Daniel Asbach; under Gaden i Klædeboderne var en gammel hvælvet Kælder, lidt over 3 Alen bred og Indgangen dertil var fra en anden Kælder under Huset mod Nørregade. Disse antoges for Raadhusets Fængsel og Vinkælder. Dette kan imidlertid ikke være Tilfældet, men den Omstændighed, at man har vidst at det ældste Raadhus laa omkring Klædeboderne, kan let, som det saa ofte sker, have bevirket, at man i Tidens Løb har udpeget en bestemt anselig Gaard dertil. I den gamle Jordebog, der er forfattet 1377—89 (sidst trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium I. Nr. 75) nævnes S. 103 i Tydskemanagergade en Frue Kirkes Jord nærved Raadhuset. Tydskemanagergade kaldtes senere Suderboderne, hvilket Navn siden ændredes til Skoboderne, hvoraf endnu Navnet Skovbogade er tilbage, og var det samme som nu Skovbogade og Vimmel-

skaftet. Den ovennævnte Jord er den første, der i Jordebogen nævnes som liggende i Tydskemannegade, og Raadhuset maa have ligget paa Hjørnet af Skindergade og Skovbogade. Det kunde maaske synes underligt at det ældste Raadhus laa i en lille Gade, men naar man tænker nøjere over Forholdene i Stadens første Tid, vil det ses at disse siden maa have ændret sig i en overordenlig Grad. Købmandsboderne paa Torvet laa netop i denne Egn mellem Klædeboderne, Nørregade og Frue Kirke, og, som ovenfor S. 55 er omtalt, er Skovbogade den Del af Staden der er allermindst opfyldt, altsaa oprindeligt. Her har vistnok det ældste Torv været og Frue Kirke ligget paa dettes nordre Side. De bevægelige Boder er efterhaanden forandrede til faste Huse og har dannet Gader paa denne Del af Torvet, og derved er Gaden Saltboderne opstaaet, som siden optog Navnet Nørregade efter sin Forlængelse, der egentlig først begyndte ved Frue Kirke; derved dannedes Gaderne Klædeboderne og Suderboderne, der fra først af var Træskur, i hvilke handlende kun opholdt sig til visse Tider. Saaledes har i den ældste Tid Raadhuset ligget paa Torvets østre Side¹⁾.

I sidste Fjerdedel af det 14de Aarhundrede fik Staden derefter, som foran omtalt, sit andet Raadhus paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade.

P. Resen, der kjendte Bispegaarden godt, idet han selv var en Bispesøn, fortæller²⁾ at det gamle Raadhus kun udgjorde den halve Del af daværende Bispegaard og at man kunde se at den Del af denne, der vendte mod Nørreport, var den yngste og havde Kampestens Grund; paa denne nyere Bygning var ogsaa en Indskrift, der meddelte at den var bygget 1512. Naar Staden allerede 1479 har kunnet overdrage en Del af Raadhuset til Universitetet, maa den

¹⁾ Sml. Exempler fra tyske Byer, hvor de oprindelig store Torve saaledes er blevne bebyggede med Gader, hos Maurer i Städteverfassung II. 622—23. ²⁾ Danske Samlinger VI. 104—05.

selvfølgelig have haft et nyt i nær Udsigt, og ved den Tid maa altsaa det tredje Raadhus paa Gammeltorv være bygget.

Paa den Tid var Nygade ikke brudt igennem, idet denne Gade først er anlagt i Slutningen af det 17de Aarhundrede; derimod gik der, hvor Frederiksberggade er, nogle smaa krumme Gader, der førte ud til S. Klemens Kirke. Nytorv og de nu bebyggede Strækninger der omkring var aabne Pladser, og her byggedes det ny Raadhus, paa Gammeltorvs sydlige Side, saaledes at det senere anlagte Springvand kom til at ligge midt for dets Indgang, og den endnu senere Forbindelsesvej mellem nuværende Nygade og Frederiksberggade gik lige foran det.

I Mageskifte for det andet Raadhus fik Staden det søndre Hjørnehus mellem Klædeboderne og Gammeltorv, hvilket sidste blev Byskriverens Bolig, og en Jord „østen for den ny Raadhusgaard, tvært over ved Gaden, sønden næst den Jord og Gaard, som Hr. Torben Bille, Gud hans Sjæl naade, fordum aatte (ejede)¹⁾, vesten næst den Vor Frue Kirkes Jord som Henrik Bager nu i Leje har og norden næst den Vor Frue Kirkes Jord og Bolig, som Martin Jensen fordum i Leje havde“. 1496 omtales denne sidste Jord som en Have, der var udlejet til 3 Personer, og det ses, at den mod syd grænsede op til Per Brolæggers Gaard i Brolæggerstræde; Grænsen mod nord ses af at der 1581 var bygget 2 Gaarde paa dens Grund²⁾; den ene af disse er nuværende Nr. 5 paa Nytorv, der gaar til Knabrostræde, saa Haven har strakt sig herfra til henimod Brolæggerstræde.

Imellem Raadhuset, hvis Grund har optaget hele nuværende Nytorv, og denne Have har altsaa allerede 1492 gaaet den Gade mod syd, der siden fik Navnet Raadhusstræde.

¹⁾ Hr. Torben Billes Gaard var et anseligt Stenhus, hvor Kristiern I 1476 holdt Rettertug. Det er nu den store Gaard Nytorv Nr. 3, hvis Grund gaar næsten til Knabrostræde. ²⁾ K. D. I. 226, 237, 490.

Paa Raadhusets østre Side var allerede 1496 bygget 5 Boder der var flyttede fra Rosengaarden, og sønden op til det laa mindst 9 Boder, hvor blandt andre Mestermannen, Bøddelen og Bysvendene havde Bolig, foruden mindst 1 Havejord. Mellem det og Kattesund var udelukkende Haver, der ogsaa tilhørte Byen, ligesom denne ejede 3 Boliger paa søndre Side af det Stræde, der førte fra Raadhuset til Kattesund¹⁾. Det har altsaa været en meget betydelig Plads, som Byen ejede paa dette Sted, men hvorledes den er kommen i Besiddelse deraf ses ikke; efter Jordebogen fra c. 1370 synes Byen da ikke at have ejet Jord her. 1525 nævnes endnu det Stræde vesten for ny Raadhushave (Kattesund), hvor Kapitlet havde 3 Boder med Abildgaard og Have og 1568 en Bod ved Raadhuslaagen²⁾. 1518 blev der lagt Stenbro nord for Raadhuset, og 1505 lod Borgmester Hans Bogbinder lægge 3 Trappesten foran Raadhuset; disse Sten laa endnu for Døren 1670, da der lagdes noget bredere Brædder over dem, for at gøre Gangen mageligere³⁾.

Dette Raadhus ses endnu paa et Prospekt af Staden af 1596 (gengivet i Pontoppidans Origines Hafn. S. 230) som en høj Bygning med takkede Gavle, der ses til venstre for Helligaands Kirke.

Men 1605 skede en stor Ombygning, idet det prydedes med 2 kobbertakte Taarne med Spir, med takkede Gavle, ny Vindveskarme af hugne Sten og med en Altan ud til Nytorv; det er efter denne Restavrering at man har de smukke Afbildninger fra det 17de Aarh.; fra den Tid har man ogsaa Beskrivelser af Raadhuset, men da er der vistnok ogsaa sket Forandringer i dets Indre. En Levning fra gammel Tid var dog vistnok at der over Indgangen var en lang Jærnstang ud mod Torvet med en Jærnpande paa Enden, hvori

¹⁾ K. D. I. 237—39. ²⁾ K. D. I. 442. II. 222. ³⁾ K. D. I. 254, 269
Danske Saml. VI. 106—07.

tændtes Ild om Natten for Raadstuevagten, ligesom at Byens Alenmaal hang over Døren.

I Kældren var Stadens Vinkælder og Fængsel.

En Del af Nytorv optoges af „Raadhusgaarden“, der var Stadens Avlsgaard. Denne Avlsgaard vedblev at være i Brug, indtil den nedreves til Anlægget af Nytorv 1608 og en ny indrettedes imod Kattesund, foruden at Byen da havde en Avlsgaard i Springgade, af hvilken en stor Del senere overdroges til Trinitatis Kirke til Kirkegaard. Stadens Avlsgaard var dels Materialgaard, dels Staldgaard baade for Stadens Arbejdsheste og Bytyrene, der ikke kunde savnes i en By, hvor Agerbrug længe vedblev at være en betydelig Erhvervskilde. Det var i senere Tider og vistnok ogsaa i ældre en af de „borgerlige Tynger“ at indkræve „Springpenge“ eller „Tyrepenge“¹⁾. Derfor fik ogsaa Springgade sit Navn af den nyere der værende Avlsgaard.

Omtrent hvor nu Arresthuset er stod fordem Stadens Hestemølle. Dette ses af et Skøde af 1576, hvorved Skarprettet Andersen Frimut køber en Gaard og Grund 31 Alen fra øst til vest og 16 Alen fra nord til syd paa Hjørnet af Raadhustræde og den søndre Side af Strædet bag Raadhusgaarden, søndre for de Boliger, som Stadstjenerne udi bor, og østen op til Kjøbenhavn Stads Boder, som fordem Stadens Hestemølle stod. Andersen Frimuts Grund nævnes i Jordebogen 1581, men den maa være forsvunden ved Nytorvs Anlæg²⁾. Aar 1523 optegnedes i en gammel Raadstuebog³⁾: „fornøjede Henning Skrifer den Hollænder, som gjorde den Hestemølle paa Raadhusgaarden, 24 Mark paa Regnskab“. Længe har denne Mølle ikke været dreven for Stadens Regning, og naar der oftere siden nævnes Hestemøllere, f. E. 1581 Kristoffer

¹⁾ K. D. I. 502. II. 552, 630. ²⁾ K. D. I. 492. ³⁾ K. D. I. 336.

Hestemøller, der ejede en Grund nær ved S. Klemens Kirke, da har disse forestaaet private Foretagender. Om Stadens Hestemølle har Hestemøllestræde bevaret Minde den Dag i Dag.

IX. Teglgaarden.

Til de mange offentlige Bygningsforetagender var det nødvendigt et have en Teglgaard, hvilken selvfølgelig ogsaa har bidraget til at de gamle Træ- og Lerhuse har kunnet ombyttes med Grundmur, ligesom den har fremmet Magistratens Bestræbelser forat indføre Tegltag. Den nævnes første Gang 1505, da Raadmand Mathias Busk gjorde Regnskab for Byens Tegllade, hvorved Byen blev ham skyldig 150 Mark „for den Tagstenslade, som han lod bygge af ny“. 1518 gjorde Raadmand Mogens Lavridsen Regnskab for Aarene 1515—18; „da løb hans Landgilde af Brændingerne 105 Mark, hans Bygning paa Teglladen og paa Ovnen og paa Kalkhuset 102½ Mark 4 Skilling 2 Hvid, som hans Regnskab udviser, da er han Byen skyldig 2 Mark 4 Skilling 1 Hvid“¹⁾. Om Teglladen da er flyttet fra sit gamle Sted og om der ved 1505 allerede er Tale om en Flytning, idet den ny Tagstenslade da omtales, vides ikke, men nogle Aar efter sælges den gamle Teglgaards Grund. Omtrent 1530 købte Per Olsen for 40 Mark en Jord, „liggende ved Jermers Taarn paa den gamle Teglgaard“, og 1532 købte Kjeld Badstuemand „en af Stads Jorder liggende paa den gamle Teglgaard sønden næst op til Byens Volde og østen ud med Strædet for 70 Mark“²⁾. Den har altsaa ligget østen for Teglgaardstræde op imod Volden.

Derfra flyttedes den udenfor Byen henimod nuværende Nyboder, hvor den idetmindste var 1606; de 41 Haver, som

¹⁾ K. D. I. 256—57, 270. ²⁾ K. D. I. 344, 345.

Kristian IV da købte, siges nemlig at ligge udenfor Nørre- og Østerport „imellem Byens Nørregrav og Teglgaarden“¹⁾, og vi véd at disse Haver ikke alene indbefattede den nuværende Rosenborg Have men de fleste Jorder i „Ny Kjøbenhavn“. Det maa dog herved tages i Betragtning, at der 1580 tales om 2 Teglgaarde²⁾, en gammel og en ny, af hvilke denne maaske kan være den ny. I det Prospekt af Kjøbenhavn fra 1596, der er meddelt i Pontoppidans Origines Hafn. S. 230, ses Staden fra Østsiden; norden for den Landevej, der har ført til Strandvejen, ses en indhegnet Plads, der ikke af Pontoppidan men af Resen betegnes som Teglgaarden. Den kunde nok tænkes at skulle ligge ud ad Nyboder til, men Afstandsforholdene er saa lidt iagttagne at man ikke kan slutte noget sikkert heraf.

I Aarene 1616—17 flyttedes „Teglgaardens inddigede Jord“ udenfor Peblingebroen, „hvor Teglovnene med Huse og Lader paa Byens Bekostning af ny igen er opbygget“. Den kom da til at ligge i den Del af Blaagaardskvarteret, der omtrent begrænses af Korsgade, Parcelvej, Ladegaardsaaen og Peblingesøen; det omkringliggende Vængehed derfor Teglgaardsvænget og solgtes noget efter 1660 til Statholder Kristoffer Gabel, der vistnok er den der først grundlagde det senere Blaagaard³⁾.

X. Bymarken.

Det er ikke let at komme til Klarhed om, hvorledes en Landsbys Fæstebønder er blevne behandlede, naar de forvandledes til Købstadborgere, navnlig i Forholdet til deres Marker. Landsbyen udgjorde en særegen Kommune og der var tildelt hver Gaard en viss Del i Byens Mark, til hvis

¹⁾ K. D. I. 567. ²⁾ K. D. II. 394, 398. ³⁾ K. D. I. 597, 776.

Dyrkning der dog udkrævedes en Samstemning mellem alle Bymændene. Dyrkningen gik skiftevis for sig i de forskellige Vange, saa der altid var Marker der brugtes til den fælles Græsgang. Marken kunde dog ikke siges at tilhøre Kommunen, der ikke havde Magt til at nedlægge enkelte Gaarde til Fordel for de andre, idet tvært imod hver var vurderet efter hele Bol eller Dele af Bol og saaledes havde Ret til visse Procent af Marken. Men naar Landsbyens Herre kunde opsigte sine Bønder og lægge en Landsbys Jorder sammen til en Hovedgaard, kunde han altsaa ogsaa paa samme Maade lægge dem sammen til en Købstad, naar saadant iøvrigt kunde tilstædes af Kongen, og det maa være saaledes det er gaaet til, at i Købstæderne altid Markjorderne tilhører Kommunen og at ingen Borgere havde Brugsret over nogen Del af disse, uden de ydede Jordskyld til Kommunen eller dennes Ejer af den dyrkede Jord og Græspenge for Græsning paa Fællederne. Derimod var Toftejorderne ikke Bymændenes fælles Ejendom, og at det er dem der i Kjøbenhavn dannede den oprindelige Købstadgrund, ses af at Brugerne af denne ingen Jordskyld ydede til Kommunen eller Bispestolen. Bønderne er sandsynligvis vedblevne at bo i deres Gaarde, hvis Toftejorder efterhaanden udlagdes til Gader og mindre Parceller. Derimod var Stranden ikke Toftejord og var fra gammel Tid Kronens, der havde Eneret til alle aabne Havne, der kunde besøges af fremmede¹⁾. Ved Kjøbenhavns Overgang til Bispestolen blev Stranden ogsaa dennes Ejendom; derfor nød Biskoppen Jordskyld af Grundene ved Stranden men ikke af den øvrige Bygrund.

Om den dyrkede Bymark haves aldeles ingen Efterretninger, men det er rimeligt at den Byen nærmeste Del indenfor Søerne har været Pløjemark. Til Haver ydede de store Pladser indenfor Voldene Rum nok; disse kaldes ogsaa Byens Jorder. Det var vistnok Tilfældet med de dyrkede

¹⁾ Se Steenstrups Studier S. 118—19.

Markjorder som med Havejorder, at de bortfæstedes mod en vis Jordskyld, og der er aldeles ingen Spor af at nogen Mark kunde være Privatejendom eller at der kunde tilkomme nogen Ejendom i Byen som saadan nogen Del i Marken paa samme Maade som Tilfælde var med Landsbyerne.

Om den udyrkede Bymark, Fælleden¹⁾ eller Oredriften, haves derimod flere Oplysninger. Da Købstaden var bleven oprettet, befandtes Græsmarken for lille og derfor bevilgede Biskoppen Indbyggerne Græsningen til „Rasbec“, hvilket 1254 stadfæstedes for Fremtiden, ligesom Borgerne da fritoges for den tidligere ydede Afgift deraf, kaldet Græspenge²⁾. Denne Græsgang har formodenlig været en Del af Serridslev Mark, som Biskoppen ogsaa ejede, og der har saaledes vistnok paa denne været Fællesdrift af begge Byers Kvæg. Efter Belejringen 1523 faar Staden Stadfæstelse herpaa med de Ord: „Item skulle og Kjøbenhavns Borgere og Indbyggere nyde og beholde deres Oredrift trindt om Kjøbenhavns Stad saa langt og vidt, som de haft have af Arilds Tid“.

Rasbæk eller Rosbæk, som den ogsaa hed, var Udløbet af Rørsøen i Stranden. Da her i det 16de Aarhundrede laa en Mølle, der tilhørte Kongen, ledes man let til den Tanke at det er den Mølle, der 1350 omtales i Forbindelse med Serridslev. Til Hjælp til Befæstningen overdrog Fredrik I 1524 til Staden uden Afgift paa 10 Aar „Vor og Kronens Mølle Rosbæks Mølle“ med den „Have“ der laa dertil „og al anden Oredrift, som de nu have og hertil (hidtil) af Arilds Tid brugt have“, hvorved menes den ovenfor omtalte gamle Græsningsret. Med Hensyn til at Staden begærede at gøre „en Dam over Rosbæk til at befæste Kjøbenhavn med“

¹⁾ Fælled, af Fæ og Lad, Mark, altsaa Græsmark, har intet med fælles at gøre. ²⁾ K. D. I. 21. At det ikke var Græspenge overhovedet, de fritoges for, ses af at saadanne ydedes til Biskoppen ved 1370.

(en Dæmning til at opstømme Vandet), da overdrog Kongen til Kanniken Jep Heye, Adelsmanden Erik Madsen (Bølle), en Borgmester, 3 Raadmænd og 4 agtede Bønder i Utterslev „at ride derpaa, granske og forfare Belejgheden derpaa, om det kan være Os, Kronen og den hellige Kirke taaleligt at saadan Dæmning gøres“¹⁾.

1526 fik Borgmester Jens Brolægger Brev paa Møllen med dens Mark (Fang) i 12 Aar fra Datum, hvis han kunde faa Staden til at afstaa dens Ret. At Møllen paa den Tid har været øde, vistnok siden Belejringen 1523, kan slutes af, at Dekanus ved Kjøbenhavns Kapitel Mag. Kristiern Hvid 1532 paa Livstid fik Brev paa Rosbæks Møllegaard med alt dens Tilliggende, „undtagen alene Møllestedet der sammesteds, som Møllen skal staa, hvilket Hans Naade (Kongen) vil lade bese og selv opbygge“. Ved et andet Brev af samme Aar fik han Livsbrev paa Rosbæk Mølle og Møllefang imod at han saa snart som muligt skulde opbygge den; dette er altsaa 2 Bevillinger, den ene paa Møllegaarden og den anden paa den øde Mølle²⁾.

Efter Kristiern Hvids Død fik Borgmester Povl Hansen 1536 Brev paa Møllen for Livstid „med alle de Enge og Ejendom som der tilligger“, dog skulde han igen opbygge den. Efter ham overdroges til Borgmester Mikkell Skrifer „en Vor og Kronens Gaard kaldet Rasbæks Mølle“ 1558; den var da sat til Afgift af 1 Tønde Smør, dog skulde han have den frit indtil videre. Møllen er aldrig opbygget paa ny, men et Par Aar efter omtales her 2 Gaarde, idet der 1561 overdroges til Borgmester Anders Godske „tvende Vor og Kronens Gaarde, kaldes Rosbæks Mølle“. 1565 var der dog kun 1 Gaard, der overdroges Adelsmanden Kristoffer Mogensen³⁾.

Senere er Gaarden omdannet til en kongelig Lystgaard med anselige Bygninger og Stalde, men 1585 indrettedes den

¹⁾ K. D. I. 333—34. ²⁾ K. D. II. 223—24, 239. ³⁾ K. D. I. 393. II. 312, 315—16, 328.

til et Gæstgiveri, hvorpaa Peder Kiøn fik Privilegium. Der var særegne Værelser indrettede til Kongen og Dronningen, ligesom Stalde til deres Brug, men dem maatte han ikke bruge til Gæster, og de skulde staa rede og ordenlige i Tilfælde af at de kongelige Personer vilde gæste Stedet. Naar de derimod ikke var tilstede, var det ham ikke forment at herberge godt Folk af Adelen og andre, og dem maatte han huse i det norske (nordiske) Hus paa Gaarden og i sine egne Værelser. Under højeste Straf var det ham derimod forbudt at fiske i Kongens Fiskedamme ved Gaarden, og han skulde have Tilsyn med at ingen andre end de der havde Kongens Ordre gjorde dette. Paa samme Betingelser overdroges Gaarden 1590 til Hans Fisker, der vel er den samme Mand som ogsaa kaldes Hans Damme¹⁾, men der er det mærkelige ved hans Forleningsbrev, at Gaarden her første Gang fremtræder med et nyt Navn, det Navn som Ejendommen har den Dag i Dag og som desuden er overført til den Stiftelse der en Tid havde Bopæl her, nemlig Vartov.

Navnet skrives her Vaarho, 1606 Wartho, 1619 Wartou. Med Hensyn til Oprindelsen til dette Navn kunde man gætte paa Vard, Bavn, og Taa, Vej, eller Vart, Vagt (samme Ord som Vard) og Høj, der i Stednavnes Endelser antager mange forskellige Endelser, men der er ingen Sandsynlighed for at Gaarden skulde have ændret sit Navn efter nogen Lokalitet i sin Nærhed, der ellers aldrig nævnes og altsaa ikke har haft fremtrædende Betydning. Der er ogsaa det betænkelige herved, at Navnet ændres saasomt Gaarden bliver Kro²⁾, og derfor er vi nærmest henviste til at søge hen til de mange ofte kuriøse Kronavne, hvoraf baade Fortiden og Nutiden har

¹⁾ K. D. II. 425, 448. ²⁾ Dr. J. H. Larsen har givet et afskrækkende Exempel med Hensyn til Forklaringen af Kronavne. Kroen Tappensøje udleder han af Thorbjørns Høje, imod hvilket Sprog-historien intet kan have at indvende, og dog er det ikke andet end Tap nøje, hvis tilsvarende Navn en nærliggende Kro bærer som Tap lidt i Glas.

Overflod, som Holdbi, Holdan, Tænd Pibe, Slukefter o. desl. Varto er vistnok et plattysk Ord, der betyder giv Agt eller deslige. Det er endnu et bekendt Jagtudtryk.

De kongelige Fiskedamme, 3 i Tal, overdrog Kristian IV 1619 til Magistraten og de omtales oftere paa saadan Maade, at man maa slutte at de egenlig er de gamle Mølledamme¹⁾, medens han 1607 flyttede Helligaands Hospital hertil, hvorefter denne Stiftelse siden har taget Navn.

Efter denne noget lange Udflugt vil vi atter vende tilbage til Københavns Bymark. Efter Belejringen 1523 arbejdedes der, som ovenfor omtalt (S. 50) med Kraft paa Byens Befæstning, og Søerne opdæmmedes. Af disse var Peblingsøen vistnok i Middelalderen ikke skilt fra Sortedamssøen; endnu længe efter at der var lagt en Dæmning tværs igennem, brugtes Navnet ogsaa om denne sidste Sø; sandsynligvis har Vejen ud af Nørreport gaaet ud imellem Peblingsøen og S. Jørgenssø (Peblingedammen), hvorpaa den lidt nord for nuværende Ladegaard er gaaet imod nordost. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede gik endnu en Landevej fra Vibenshus tværs over Fælleden om ad Møllegade og derfra til Ladegaardsaaen paa Grænsen af Blaagaards og Solitudes Jorder; dette er vistnok Middelalderens „Nørrebrogade“. Derimod var S. Jørgens Sø kun et lille Vandstade med et Vandløb igennem, og med side Enge paa sine Bredder, der endog gik temlig nær imod Byen; indtil i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var den ny Banegaards Grund endnu Eng. Denne Eng har man sat under Vand 1524, og derfor kunde Borgerskabet 1525 udsige, at „vor Oredrift, som vi havde her til København, have vi opdæmmet med Damme og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsgang os dermed betages.“

En betydelig Tilvækst fik Bymarken 1525 i Serridslev Mark. Serridslev By var til ind i det 16de Aarh., og under Københavns Belejring 1523 findes flere kgl. Breve daterede

¹⁾ K. D. I. 595, 614, 633, 659.

derfra (se foran S. 10). Under denne Belejring blev Omegnen frygtelig hærjet, hvorfor det hedder i Klavs Gjordsens Optegnelser om Lenene fra Tiden kort efter¹⁾, at Kjøbenhavns Birk og Amager var afbrændt, fordærvet og øde, saa man ingen Indtægt kunde faa deraf, førend Gaardene igen kunde blive opbyggede. Da maa Serridslev By, der laa i Birket nærmest ved den belejrede Stad, ogsaa være ødelagt, og der er senere kun Tale om Serridslev Mark. Da Kjøbenhavn blev overgivet, fik den ret gode Betingelser, og da det var Kongen magtpaaliggende at gøre sig gode Venner med Indbyggerne, der i Almindelighed var den fordrevne Konge hengivne, gjorde han ikke stor Vanskelighed med at overlade dem Serridslev Mark. 17de Febr. 1525 begærede paa Raadstuen Oldermændene i Lavene af Magistraten, at den vilde henvende sig til Kongen og Biskoppen i Roskilde, „at de ville værdiges og unde os samme Serridslev og Serridslev Fang til evindelig Eje til vor Oredrift og Græsgang, paa det at vi des ydermere og bedre kunne befæste og fastgøre denne By“. 17de Marts skriver saa Biskoppen til Kongen, at han er kommen overens med Byen, at dersom Kongen vilde unde Staden sin Del i Serridslev, vilde Biskoppen ogsaa unde den sin (o: Kapitlets) Del til Købs, „at Kjøbenhavns By kan dermed des ydermere bygges og befæstes“. 6 Rigsraader gik desuden i Forbøn for det samme.

Under 9de Maj indgaves derpaa følgende Ansøgning til Kongen: „Vor ydmyge pligtige underdanige tro Tjeneste Eders Naades Højmagtighed nu og altid forskrevet med Gud. Stormægtigste højbaarne Fyrste, allerkæreste naadigste Herre, takke vi Eders Naade ganske ydmygeligen for Eders Naades kærlige Skrivelse og Advarelse, som Eders Naade os tilskrevet har, at vi skulle befæste denne Eders Naades Stad og By og forvare os vel, at han (Staden) skulde ikke blive os forrasket fra i Eders Naades Fraværelse, hvilket vi og troligen

¹⁾ Ny D. Mag. VI. 292. Jfr. D. Mag. 3 R. I. 139.

have gjort og her efter troligen gerne gøre ville, som fattige, tro, hørsomme Undersaatter bør at gøre i alle Maader. Som Eders Naade skriver os til, at Eders Naade vil styrke og bedre vor Bys Privilegier og Friheder, for hvilket vi takke Eders Naade ydmygeligen, hvilket vi ganske vel behøve, ti at vor Oredrift, som vi havde her til Kjøbenhavn, have vi bestæmmet med Damme og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsgang er os dermed betaget, som værdige Fader med Gud Hr. Lave Urne, vor naadigste Herre Biskop, Hr. Mavrids Ipsen, Hr. Hans Bilde, Hr. Oluf Nielsen, som derpaa haver været efter Eders Naades Vilje og Befaling med flere af de gode Herrer Danmarks Riges Raad, haver og de gode Herrer Danmarks Riges Raad lovet og tilsagt os, at de ville være os behjælpelige til Eders Naades Højmægtighed, at vi maa faa Kronens Part i Serridslev for et muligt Kjøb, hvilket os haabes til Gud, at Eders Naade er os der gunstelig til og mildeligen anser vor store Brøst deri, saa at vi maa faa det til vor Græsgang. Have vi ogsaa forhandlet med vor naadigste Herre Biskop og Hans Naades Kapitel, at de have lovet og tilsagt os med Brev og Segl al Kirkens Part i forskrevne Serridslev for et muligt Kjøb, med saadant Forord at vi maa faa Eders Naades og Kronens Part. Ti er vor ydmyge Bøn til Eders Naades Højmægtighed, at Eders Naade vil værdiges for Guds Skyld og give os her et mildeligt Svar paa. Kære naadigste Herre, værdiges Eders Naade og at vide, at Hr. Søren Norby skrev os til fra Landskrone, af hvilken samme Skrivelse og Brev vi nu sende Eders Naade en Kopi af, og sende vi Eders Naade en Kopi af det Svar, som vi gave ham igen til Landskrone; vi andvordede Hr. Mavrids Ipsen det samme Brev, Hr. Søren skrev os til, at han skulde sende Eders Naade. Hermed Eders Naades Højmægtigheds Liv, Sjæl og Stad Gud almægtigste befalendes til evig Tid. Skrevet i Kjøbenhavn Tirsdagen efter S. Hans Dag ante portam Latinam Anno Domini 1525. Eders Naades ydmyge tro Tjenere og Undersaatter udi Kjøbenhavn.“

Dette Brev, i hvilken Slutningen meget snildelig er lagt an paa at vise Stadens Loyalitet, fremkaldte det ønskede Udfald. 27de Avg. 1525 tillodes det at Indbyggerne i Kjøbenhavn „til evig Forbedring og Bestand maa og skulle have, nyde, bruge og beholde til deres Forte og Fægang vor Ret og Rettighed, vi paa Kronens Vegne have i Serridslev By og Mark udenfor Kjøbenhavn og i Kjøbenhavns Birk liggende, udi Ager, Eng, Skov, Mark, Fiskevand, vaadt og tørt, intet undtaget, i hvad det helst være kan, indtil Rosbæk til alle 4 Markemode, dog dermed uforkrænket Rosbæks Mølle, Dam og Damsbund“, dog paa den Betingelse, at de hvert Aar ved S. Mortens Dag skulde give 20 lødige Mark tilligemed deres Byskat. Denne Afgift paalagde Kongen, for at der ikke i hans Tid skulde afgaa Kronen nogen Indtægt, og den svarede formodenlig til den Landgilde som Bønderne tidligere ydede; der er isvrigt her ingen Tale om, at Kongen for Øjeblikket havde nogen Fordel af denne Afhændelse, men af Rigsraadets Forhandlinger for dette Aar ses det, at dette opfordrede Kongen til at lade Overdragelsen komme istand, for at Kongen derved kunde tilkøbe sig Retten til Stadens grove Skyts¹⁾, og derpaa er Indbyggerne formodenlig gaaede ind, skønt det ikke omtales i Skødebrevet. Et Bevis paa, at der da ingen Beboere var i Serridslev, har man ogsaa deri, at saadanne ikke her nævnes, hvilket ellers er Tilfældet naar Bøndergods bortskødes. I Kongens Overdragelsesbrev forbeholdt han sig fri Fægang til saa meget Kvæg „som Vi have Behov til Vort Slot Kjøbenhavn“, og da Borgerne havde vedtaget ingen Svin at ville holde i Serridslev Mark „for Skade og Fordærv deraf komme kan paa Stadens Volde og Grave“, forpligtigede Kongen sig til ej heller at holde Svin der. Medens Kongens Del af Serridslev saaledes overdroges Byen som et Slags Arvefæste, fik den Ejendomsskøde paa Kapitlets Del. 5te Feb. 1527 skødode Kapitlet i Roskilde sin Del af

¹⁾ Ny D. Mag. V. 97.

Serridslev, efter hvilken et særligt Præbende havde Navn, til Kjøbenhavn for 1800 Mark danske Penge og kvitterede for Betalingen 16 Juli 1546; det var i det hele 6 BolJord, altsaa dobbelt saa meget som det ejede i Slutningen af det 14de Aarh., saa Biskoppen eller Kongen formodenlig engang har givet det de andre 3 Bol.

Saaledes fik Kjøbenhavn sin betydelige Bymark med fuldkommen Brugsret uden nogen Indskrænkning. Naar det i Privilegiet af 28 Juli 1536 hedder: „desligest ville vi efter deres (Borgernes) Begæring unde dem at maa beholde Serridslev Mark at bruge til menige Kjøbenhavns Indbyggerses Oredrift og Græsgang og til intet andet“, da kunde det maaske synes at her var nogen Indskrænkning, men Vægten maa lægges paa menige Indbyggere, og det skal tilkendegives at Marken ikke maa overlades til Brug og Gavn for andre end de menige Indbyggere; at Vægten ikke skal lægges paa at Marken kun maa bruges til Oredrift og Græsgang (altsaa ikke opdyrkes), ses af et kgl. Brev af 5 April 1581: „Hvis de 20 lødige Mark er anrørende af Serridslev Mark, som der udgives aarlig der af Byen til Landgilde og Græsbed til os og Kronen, de samme Penge skulle udgives af dem som have Fæ og Kvæg paa Marken, som er af et Fæs Hoved (undtagen Aars Kalve alene) 2 Skilling, beregnet 6 Faar eller Lam imod 1 Fæs Hoved, og af dem som bruge samme Jord til Ager og til Eng“¹⁾.

Det er ogsaa i Nutiden af Interesse at se hvorledes Staden erhvervede Serridslev Mark, idet der i nyere Tider fra Militæretatens Side er gjort en Medejendomsret gældende, der ingen som helst anden Hjemmel har end at den flere Gange er godkendt af selve Magistraten. Kongens Ret til at have fri Græsning for Slottets Kvæg paa Fælleden er derimod ikke paakaldt i senere Tider, men den er maaske

¹⁾ Om Afstaaelsen af Serridslev se K. D. I. 357—62, 368. Jfr. I. 388, II. 403.

bortfalden, da Slottet hørte op med at være en Avlsgaard, altsaa da Nyby Ladegaard (se S. 6) indrettedes.

Endnu kan omtales et Mageskifte, hvorved Staden fik „en Have som kaldes Degnens Have, som ligger midt udi deres Mark“, hvilken tilhørte Dekanaten ved Kjøbenhavns Domkapitel. Der laa nok en Dekanaten tilhørende Have inde i Byen ved Skidenstræde, men det er vistnok ikke denne her menes, da den siges at ligge midt i Marken; det er snarest en Del af Serridslev Mark. Derfor udlagde Staden 18 Dec. 1530 en Jord „liggende endelangs ud med Stranden fra Rosbæk Møllens Fang, som nu indhegnet er til Møllen, og indtil Serridslev Dige og tvært over fra Strandbakken og indtil det gamle Dige, som og nu inddiget er, med hvis Jord, Torn og Krat der forinden er“¹⁾. Denne Jord har ligget norden for Gammel Vartov og er det nu værende Store Tuborgs Jorder, der hører under Amtet; det har været den yderste Del af Serridslev Mark, som Byen her afhændede. Sonden for Gamle Vartov kan denne Grund ikke have været, da Byens Jord gik lige op dertil, hvilket ses af gamle Fæstebreve.

Om Kalvehaven og St. Jørgens Mark, hvilken sidste oprindelig er en Del af Bymarken, er allerede talt foran S. 6—9.

XI. Havnen.

Havnen, hvem Staden skylder baade Navn og Opkomst, er oftere omtalt foran. Fra først af var den af betydelig Størrelse, idet den dannedes af den Havbugt, der vesten for Nikolaj Kirke gik over nuværende Højbroplads og Amagertorv og derfra omtrent til Hjørnet af Farvergade og Raadhusstræde. Udenfor den laa Gammelholm, der i ældre Tid hed Bremer-

¹⁾ K. D. I. 378.

holm og fra først af kun havde liden Udstrækning; imellem denne og Nikolaj Kirke var formodenlig ogsaa en Holm, dernæst Slotsholmen; omtrent hvor Slotskirken er laa Skarnholmen og længer vesten for denne, hvor Ridehuset er, laa endnu en Holm. Indenfor disse Holme var saaledes en sikker Ankerplads, der næppe var tilgængelig fra den vestlige Side, hvor Sandbanker formodenlig har tilstoppet Indløbet, medens der aldrig omtales anden Indsejling end fra Østsiden.

Ved Havnens Indløb stod et Taarn og ved dens Ende et Hus der hed Endebod¹⁾; ved disse Steder begrænsedes Havnen og dens fredlyste Distrikt, idet her betaltes tredobbelte Bøder, saaledes at den der her krænkede Freden skulde bøde den skadelidte, Biskoppen og Staden hver 40 Mark. Ved Taarnet var en Bom, der lukkedes om Aftenen, naar Vagtklokken ringede, og atter aabnedes ved dens Lyd om Morgenen; den, der brød igennem den, skulde bøde 40 Mark til Biskoppen og Staden²⁾; det var halsløs Gerning at bryde Laasene fra Bommen. At Bommen laa ved Havnens østlige Side ses bestemt af Kristoffer af Bøjerns Stadsret V § 42: „Hvo som kaster Barlast eller anden Urenselse udi Havnen inden Bommen og vester til Stenbroen eller der imellem, han bøde Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark³⁾).

Taarnet har enten ligget paa Byens Side, altsaa nær ved Nikolaj Kirke (se ovenfor S. 54) eller paa Slotspladsen. Pontoppidan beretter, at den gamle Kancellibygning paa Slotspladsen mellem Højbro og Holmens Bro lige overfor Boldhusgade forud havde været Toldbod, og i saa Fald kunde denne Bygning godt have været det omtalte Taarn, der iøvrigt ikke var saa særdeles gammelt, da det først nævnes i Overskriften over et Kapitel til den yngre Redaktion af Stadsretten af 1294, der ikke behøver at være ældre end omtrent 1370; i Texten nævnes det ikke. For saa vidt som

¹⁾ K. D. I. 53. ²⁾ K. D. I. 56. ³⁾ K. D. I. 172—73.

⁴⁾ Orig. Hafn. S. 34.

Tolden ikke var nogen Indtægt der tilkom Byen, men var Biskoppens og siden Kongens, var det ogsaa sandsynligt at Toldboden, hvorfra Bommens Aabning og Lukning selvfølgelig besørgedes, laa paa Slottets Side af Havnen. Den under Erik af Pommern besørgede Oversættelse af Stadsretten 1294 oversætter § 82: „Qvi transcendit ligna servantia portum“ ved: „Hvo som farer over Bommen som Huset staar“, hvoraf i alle Fald ses at der ved Bommen stod en Bygning. Men hvis Taarnet ved Havnen ikke var Byens, saa er det forskelligt fra det der i Fredslutningen 1343 omtales som „Stadens Taarn“.

Efterhaanden udfyldtes Havnen, og Bygrunden voksede mod syd. Vi kan være sikre paa at i Begyndelsen af det 15de Aarh. var allerede den største Del af Højbroplads opfyldt, ti ellers vilde man ikke da have kunnet forbinde Slotsholmen med Byen ved den endnu tilværende Højbro, paa Latin: Magna pons. Selvfølgelig har Broen og dens Dæmninger paa begge Sider været længre end nu. 1433 ejede Kapitlet en Grund vesten for Højbro¹⁾. Kristoffer af Bajern havde Trætte om en Jord vesten for Højbro med Vikaren Mikkell Vinner, der paastod at hans Fader Lars Vinner havde ejet den, men det bevistes at Kongen havde Lov til at bortgive eller forlene den som andre Jorder i Kjøbenhavn, som var komne under Kronen med Staden. Han havde da forlenet den til Peder Svensen, og 1455 og 1462 gav Kristiern I dennes Svoger Raadmand Peder Unger Stadfæstelse derpaa²⁾. Fra Amagertorv til Broen blev Forbindelsesvejen til Højbrostræde, der nævnes første Gang 1449³⁾. I Kristoffers Stadsret 1443 omtales Broen: „Hvilken Mand, som sit Skib lader gennem Vindebroen og hun falder ned for hans Forømmelses Skyld og fanger Skade deraf, eller og om nogen

¹⁾ A summo ponte dicto Høwbro occidentaliter versus mare situatum, K. D. I. 160. ²⁾ K. D. II. 102, 114. ³⁾ K. D. II. 90.

Mands Skib støder hende til Skade, de bøde (forbedre) Broen igen og bøde Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark.“ Den har fra først af vistnok ikke været videre solid; Kristiern I vitterliggjorde 1454, „at Vore elskelige Borgmestre, Raadmænd og Borgere i Kjøbenhavn have taget derved efter Vor Vilje og Begærelse at bygge og paa det ny forde (istandsætte) Vor Bro Højbro mellem Vort Slot og Vor By Kjøbenhavn liggendes, og bekære de, at fornævnte vor Bro ofte nedbrydes og forðæves af Storm og Flod og synderlig af Skibe, som derved fæstes, da have Vi efter Vort elskelige Raads Raad, som her nu hos os ere, det saa foretaget, overvejet og tilladt, at ingen Mands Skib skal fæstes eller bindes ved forskreyne Bro efter denne Dag, og skulle fornævnte vore Borgmestre, Raadmænd og Borgere lade slaa Pæle uden ved forskrevne Bro og lade lægge „Hamber“ (Jærninge?) deroppaa, som Skibe maa (kan) ved bindes og fæstes, hvem des Nød og Behov gøres (hvem Nøden tvinger dertil)¹⁾.“ At Byen ogsaa fremdeles vedligeholdt Broen ses af Optegnelser fra 1510 og 1517²⁾.

Vesten for Højbro var dog den egenlige Havn. Pladsen østen for Assistenshuset, hvor nu Kludetorvet er, var 1581 endnu aaben Strand, ti der berettes at Kristoffer Valkendorf da lod opmure det Vejerhus, der stod her og blev nedbrudt for nogle Aar siden, „udi Stranden som ingen havde tænkt eller trot at der skulde have nogen Tid kunnet staa Hus derpaa“³⁾. Det ældre Vejerhus laa bagved Snaregade og har formodenlig ogsaa i sin første Tid ligget ud til Stranden, der ved dets Opførelse altsaa har gaaet højere op. Men fra Slutningen af det 14de Aarh. har vi Oplysninger, der viser at Stranden da næsten har gaaet op til Kompagnistræde. Denne Gade hed nemlig da og senere Ladbrosstræde, hvilket Navn gik over til Læderstræde og overførtes til Strædets Fortsættelse, hvoraf den Mærkelighed er fremstaaet at den gamle Del af Læderstræde for længe siden har ændret

¹⁾ K. D. I. 174, 187—88. ²⁾ K. D. I. 261, 269. ³⁾ K. D. I. 540.

sit Navn til Kompagnistræde, medens den nyere Del har bevaret det gamle Navn. Ladbrostræde har selvfølgelig Navn af Ladbro og maa have ført til en Bro af dette Navn, der øjensynlig har været det Sted, hvor Skibene lossedes og ladedes, altsaa Havnens vigtigste Punkt.

Jordebogen fra c. 1370 opregner først de Grunde i Gaderne ved Stranden, der ydede Jordskyld til Biskoppen, og begynder med Grundene fra Strandens vestlige Side nærved Graven, altsaa hvor Gravens Udløb var. De første 7 Grunde kender vi ikke noget til, men derpaa nævnes en Jord, tilhørende Helligaands Hus. Det viser sig nu at dette siden ejede flere samlede Ejendomme i „Grønnegaard“, Vandmøllestræde og Kompagnistræde¹⁾, hvilke vistnok hidrører fra denne Jord; især maa man lægge Mærke til de 3 der kaldes Grønnegaard og nu viser sig at være de 2 Hjørnegrunde mellem Farvergade og Raadhusstræde. Navnet er mærkeligt, naar vi tænker paa at der i det 16de og 17de Aarh. omtales en Grønnegaards Havn, der tilhørte Byen og hvor Skibene da laa i Vinterleje; den laa rigtignok da paa Kristianshavns Side imellem Knippels- og Langebro, men Navnet stammer vistnok fra ovennævnte Grønnegaard, fra den Tid da den laa ud mod Stranden og vesten for den egenlige Havn, hvis Grænse mod vest Endebod var.

Derefter følger 3 Grunde og saa en Grund tilhørende Hemming Pedersen, om hvem det vides at han for sin Sjælemesse gav en Gaard østen for Ladbro²⁾. Den fjerde Grund derpaa er en Gaard, der ejedes af Johannes Gris, der var Præst og gav sin Gaard paa Hjørnet af Ladbrostræde for sin Sjælemesse i Frue Kirke³⁾. Østen for denne laa Hr. Sven Ødensens Gaard, der ogsaa siges at ligge i Ladbrostræde⁴⁾.

¹⁾ K. D. I. 523. ²⁾ K. D. II. 15. ³⁾ K. D. II. 12. ⁴⁾ K. D. II. 16—17. Den siges rigtignok her at ligge østen for Niels Grises Grund, men da ellers alt passer, er Niels vistnok Fejlskrift for Johannes.

Den følgende Grund kan nu ikke oplyses, men derefter nævnes Andvordskov Klosters Grund, der 1407 siges at ligge ved Ladbro¹⁾ og 1578 at ligge ved Vandmøllen og strække sig mellem Læderstræde og Magstræde²⁾. 1476 og 1477 siges 3 Boder vesten derfor at ligge ved Stranden og ved Vandmøllen³⁾; 1479 nævnes en Grund i det Stræde mellem Gammeltorv og Vandmøllen og som fra Strædet strakte sig 35 Alen af vest til øst til Andvordskov Klosters Gaard⁴⁾; denne sidste Ejendom var altsaa den anden Grund fra nuværende Raadhusstræde i Kompagnistræde og Magstræde.

I den gamle Jordebog omtales derpaa en Grund tilhørende Torbern Gunnensen, og saa „Herman Kenedorp en Grund ved Ladbro“; denne sidste pantsatte 1393 samme Grund, der da betegnes som liggende ved Stranden vesten for Johannes Quatz's Gaard⁵⁾, hvilken ogsaa nævnes i Jordebogen som den anden Grund derefter.

Heraf fremgaar at Jordebogen nævner begge Sider af Ladbrostræde, der har gaaet fra Øst til Vest, og at Ladbro har været ved Strædets vestlige Ende, altsaa omtrent hvor nu Raadhusstræde er mellem Kompagnistræde og Magstræde. Ladbro har været en Skibsbro og har formodentlig haft betydelig Udstrækning langs Stranden i Retning af Magstræde. Det er ganske vist Ladbro, der omtales i de ældste Stadsretter som Havnens Ende mod Vest. Det er den, der menes, naar det 1275 tillodes Borgerne, saavel de rige som de fattige, om Søn- og Helligdage, dog med Undtagelse af de store Festdage, naar da ikke stor Nødvendighed udkrævede det, at losse fra Broen eller fra Skib, imod at give en Penning i S. Olavs Blok til de spedalske. Det er ogsaa den der omtales i Stadsretten 1294 § 4, hvori det forbydes Købmænd at sælge deres Varer paa Skib eller paa Broen. I det mindste i Kristoffer af Bajerns Tid var Ladbro en Stenbro, naar det

¹⁾ Æ. Ark. Reg. IV. 224. ²⁾ K. D. II. 384—85. ³⁾ K. D. I. 210, II. 137. ⁴⁾ K. D. II. 144. ⁵⁾ K. D. I. 129—30.

hedder at „hvo som kaster Barlast eller anden Urenlighed udi Havnen inden Bommen og vester (paa) til Stenbroen eller der imellem, han bøde Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark¹⁾).

Paa Ladbros stod Endebod. I Stadsretten 1294 § 65 udsiges nemlig: „den som bryder Freden i det Hus som kaldes Endebod og mellem det og Skibenes Indløb paa begge Sider af den store Gade“, eller som det lyder i den under Erik af Pommern gjorte Oversættelse: „hvo som og bryder Fred i det Hus, som man kalder End eller paa den Gade, man gaar til Skibs“, skal betale den fornærmede, Biskoppen og Staden hver 40 Mark. En senere Overskrift til denne § (se S. 110) lyder saaledes: „om at Fred skal holdes fra Taarnet til Endebod“. Herved betegnes dens Beliggenhed aldeles bestemt ved Havnens vestlige Ende. Stadsretten af 1294 § 77 har videre den Bestemmelse, at ingen kan stævnes for Retten uden til Byting, til „det Sted der kaldes Endebod“ eller til Raadhuset. Om Endebods Betydning har A. D. Jørgensen givet en interessant Oplysning²⁾. I et gammelt norsk Lovstykke, der kaldes Farmandslov (Købmandslov), udsiges nemlig, at Forbrydelser ombord skal sagsøges i den første Havn, hvor Lasten brydes, hvis det er i en kristen Konges Rige; Skibet skal da lægge til ved Bryggens yderste Ende med et rødt Skjold i Toppen og der skal Retten sættes. Paa den yderste Ende af Ladbros afdjordes saaledes Søretssager, og da Brohoveder sædvanlig er uheldige med Hensyn til Vejrliget, byggedes en Bod, hvor Retten kunde sidde beskyttet for dettes Paavirkning, og dennes Navn bliver naturlig Endebod, Boden paa Ladbros eller Skibbroens Ende.

I Erik af Pommerns Oversættelse af Stadsretten er Toldbod traadt isteden for Endebod, og da har altsaa Kongen eller Biskoppen før ham tiltaget sig den overordnede Myndighed

¹⁾ K. D. I. 24, 43, 173. ²⁾ Aarbøger for nordisk Oldk. 1872, S. 269—73.

med Hensyn til Sørretten. Ved samme Tid forsvinder ogsaa Ladbros, idet Farvandet formodentlig er blevet grundt der omkring, saa Skibene ikke har kunnet have frit Løb dertil. Havnens Midtpunkt flyttes da mod Øst og en anden Bro bliver nu Ladebro. 1373 døde Dekanen Eskil Pedersen, der for sin Sjælemesse i Frue Kirke gav en Gaard ved Hysekebro, hvilken maa have ligget ved Enden af Hyskenstræde, der næppe har været længer end nu, hvoraf man vistnok kan slutte at Stranden i det Aar har gaaet op til Enden af denne Gade. Hysekebro nævnes imidlertid aldrig mere, og hvor Skibsbroen senere var vides ikke, men det maa antages at den har været ved Enden af nuværende Knabrostræde, der dog vel at mærke først i nyere Tid er forlænget ud til Stranden og har sit Navn af en nyere Bro her, der gik over til Slotsholmen. Paa en Grundtegning fra Slutningen af det 16de Aarh. ses nemlig en Bro paa dette Sted, der gaar lidt ud i Stranden. I Løbet af det 16de Aarh., men 30 Aar efter Reformationen, fremtræder ved Stranden en Bro kaldet Langebro, Fiskerbro, den lange Fiskerbro, eller den Gangbro ud med Stranden, men den har ligget endnu længer mod Øst nær ved Vejerhuset. Endnu en Bro nævnes, nemlig Færgebro. 1477 ejede Borgmester Jep Klavsen en Grund østen ved Færgebrostrædet sønden næst Husesmedien, og 1526 omtales en Jord østen ved Færgebroen imellem Gaden og Stranden, tilhørende Søren Norby¹⁾. Da Færgebrostræde ogsaa hed Færgestræde, var Broens Plads udfor dette efter Ildebranden 1795 nedlagte Stræde eller midt for Højbroplads. Samme Bro hed ogsaa Møndrikkebroen.

Det er beklageligt, at dette er alt hvad man for Tiden kan vide om Havnens ældste lokale Forhold. Da den i Tidens Løb blev mere og mere opfyldt, blev det nødvendigt at fremkomme med Lovbud, der kunde hindre dens fuldstændige Tilstoppelse. Ovenfor (S. 110) er omtalt Kristoffer af Bajerns

¹⁾ K. D. I. 363, II. 137.

Forbud 1443 mod at kaste Barlast og anden Urenlighed i Havnen under Bøde af 3 Mark til Kongen og 3 Mark til Staden. Dette gentoges 1454 af Kristiern I, der forbød dette „under Vort højeste Bud“ og „saafremt Vi skulle ej lade rette der efter som over hvem der Vort Bud overhørigere ere og ikke holde ville“. 5 April 1465 paabød Kongen Magistraten at rense og forbedre Havnen, „som fore det mene Bedste meget nyttig er“, og gav Borgerne Tilhold „at være her velvillige til med saadan Hjælp og Arbejde, som dertil hører, at det afsted kommer“. Videre befalede han at alle Skibe, store og smaa, som denne Vinter havde ligget for Kjøbenhavn, med Undtagelse af Kongens egne og Adelens, skulde „gøre her saadan Hjælp til med Arbejde eller i andre Maader“, som Magistraten tilsagde¹⁾.

Medens der saaledes iagttoges adskillige Forholdsregler med Hensyn til selve Havnens Bevarelse, var der Forhold udenfor denne, som det ikke altid stod i Byens Magt at beherske. Der var vel da som nu et Dyb mellem Kysten og Amagers Nordside, medens Kallebodstrand uden Tvivl altid har været grund og vanskelig at besejle. Men da Dybet aldrig har været bredt, har Fjender oftere forsøgt at gøre Havnen ubrugelig ved at sænke Skibe udenfor denne. Da Hansestæderne 1368 havde indtaget Byen, købte de Skibe til at sænke i Dybet²⁾. Ved Belejringerne 1428, 1523 og 1536 fandt det samme Sted, men det lykkedes altid at faa dem taget bort eller skaffe en anden Indsejling. Ved Byens Overgivelse 1523 indrømmedes der den, at Havnen skal „blive ved Magt uforkrænket med Indsejling og Udsejling, som hun af Arilds Tid været haver“³⁾.

Udenfor Havnen nævnes allerede meget tidlig Rævs-halen, den store Grund udenfor den nyere Havn, paa hvilken de nuværende Søforter er opførte. Det var vistnok Dybet indenfor denne der hed Rævshaledybet og som omtales 1257,

¹⁾ K. D. I. 188, 200—01. ²⁾ K. D. I. 91, II. 22. ³⁾ K. D. I. 320.

da den norske Konge Haakon Haakonsson 26 Juni lagde sig der med en stor Flaade¹⁾. Derimod laa den Borg Refshaleborg, der blev ødelagt i Bondekrigen 1256, ikke her men paa Laaland; det er Hvitfeld der først er fremkommen med den Mening at den laa her, forledet af Navnenes Overensstemmelse; men det er først langt senere at man benyttede Rævshalen til at bygge paa²⁾. Kristian IV er vistnok den første der benyttede Rævshalen, idet han 1645 anlagde Toldboden og nedsønkede Skibe udenfor, hvorved han frembragte den nuværende Toldboddom.

Rævshalen nævnes vistnok 1329, da Grev Knud af Halland, en Borger fra Wismar og 3 Borgere fra Kjøbenhavn med flere havde udplyndret en engelsk Købmand paa en Sejlads fra Stralsund til England ved „le Reves“ i Kjøbenhavn, hvorved næppe kan forstaas andet³⁾.

1533 tillodes det Magistraten at sætte Søtønder paa Middelgrunden, den Grund der ligger udenfor Rævshalen og Kongedybet, og den maatte oppebære en Afgift af forbisejlende Skibe⁴⁾.

XII. Skatter og Afgifter.

Den faste Byskat, der aarlig ved Mortensdags Tid ydedes til Biskoppen, var 100 Mark Sølv; i Jordebogen fra c. 1370 siges at den ydedes ifølge en Overenskomst⁵⁾; det er formodenlig den gamle Landgilde af Landsbyen Havn, dog betydelig forøget, der her fremtræder som Byskat; ligesom der skulde ydes af Serridslev Mark, da denne var afstaaet til Staden, 20 lødige Mark, der skulde ydes samtidig med

¹⁾ I Refshaladjúpi (Flateyjarbók III. 199). ²⁾ K. D. I. 798. Forf. Udgave af Valdemars Jordebog S. 160. ³⁾ K. D. I. 70—72. ⁴⁾ K. D. I. 381—82. ⁵⁾ K. D. I. 113.

Byskatten. 1523 bestemtes, at den aarlige og rette Byskat ikke maatte forøges uden med Skatter der paabødes hele Landet¹⁾. Endnu 1581 var Byskatten uforandret 100 lødige Mark; hver lødig Mark beregnedes da til 2 Mark 13 Sk.²⁾, i alt 281 Mk. 4 Sk., i Rigsmønt, hvis Forhold til de gamle Penge er som 16 til 10, 450 Mark eller i nuværende Penge 150 Kroner.

Som denne Byskat nærmest er at betragte som Landgilde, er Midsommersgælden Afgift af Købstaden som saadan³⁾. Den hed Arnegæld i Jylland og var en Afgift af enhver Arne eller som det her hed af ethvert „Matkap“, hvilket Ord paa Latin oversættes ved Familie og senere betydede Kompagniskab. I Slutningen af det 14de Aarh. var Midsommersgælden 2 Sterling af hver Familie, men den tilfaldt da Kapitlet⁴⁾. I Midten af det 13de Aarh. var 2 Sterling det samme som 16 Sk. Penninge eller $\frac{2}{3}$ Mark⁵⁾.

For den offentlige Sikkerhed ydedes Tyvestød. Hver Familie gav Fogden 4 Penninge om Aaret, fordi han skulde holde Tyve i Fængsel fra den Tid de blev grebne til næste Tingdag⁶⁾, hvilket ellers ansaas for en privat Sag.

En Afgift, som paahvilede mange Borgere, var Jordskyld. Stranden tilhørte Byens Herre, og derfor ydedes der oprindelig Afgift af de Boder, her stod paa Markedets Tid, og da siden Stranden, som ovenfor S. 20 omtalt, blev inddæmmet og opfyldt, fik den faste Beboere, der som en Følge af Biskoppens gamle Ejendomsret til Stranden aarlig ydede denne 1 Sterling (1254 12 Penninge) af enhver Grund og Gaard i Gaderne ved Stranden ved St. Hansdags Tid⁷⁾. Ogsaa Kommunen nød ikke liden Indtægt af Jordskyld. Idet al ubebygget Jord inden for Voldene med Undtagelse af Stranden fra først af maa betragtes som Kommunens, saa har denne

¹⁾ K. D. I. 321. ²⁾ K. D. II. 403. ³⁾ Om denne se Steenstrups Studier S. 144—46. ⁴⁾ K. D. I. 112. ⁵⁾ Steenstrup a. St. S. 238.

⁶⁾ K. D. I. 54, 178. ⁷⁾ K. D. I. 97, 112.

udlagt Jorder til Torve, Gader, vel ogsaa til Kirker, medens den har afhændet Grunde til private paa samme Maade som det sker den Dag i Dag. Selvfølgelig blev ikke alt bortsolgt, og derfor beholdt Kommunen ikke faa Grunde i Gaderne, i Jordebogen for c. 1370 nævnes dog kun et Tal af 7 Grunde. Fra først af forbeholdt den sig ikke Jordskyld af de af den afhændede Grunde, men i Løbet af det 15de Aarh. blev dette almindeligt, og Jordebogen af 1496 udviser saaledes en betydelig Jordskyldsindtægt baade af smaa Grunde og af Haver indenfor Voldene. Efterhaanden som de gejstlige Stiftelser fik Fremgang, kom disse ogsaa i Besiddelse af Ejendomme, baade af bebyggede og ubebyggede Grunde. Baade Kirker og Klostre havde desuden fra Begyndelsen af faaet et saa stort Jordomraade, at de efterhaanden kunde lade noget deraf bebygge, og af alle disse Ejendomme vedblev der altsaa at ydes Jordskyld til vedkommende Stiftelser; saaledes stammer den Jordskyld, der ydes til Vartov af Graabrødretorv og af Gaderne nærmest dette, fra Huse, der oprindeligt byggedes paa de Graabrødre Kloster omgivende Grunde. I Midten af det 15de Aarh. udviser et Kongebrev at faa af Borgerne selv ejede Hus og Jord i Byen¹⁾, hvilket vil sige, at de fleste Grunde dels tilhørte Kommunen og Stiftelserne, dels Adelsmænd, og at de fleste Borgere derfor var besværede med Afgifter til disse, saa Udgifterne til Stadens Befæstning tyngede utilbørlig haardt paa dem.

Af Næringskatter havde Middelaldren mange. Hver Skude skulde give 1 Skilling Grot i Afgift af Høstfiskeriet og en Tønde Sild af Vinterfiskeriet. Den første Afgift var den saakaldte Bartholomæi Told, der oppebares mellem Bartholomæi og Dionysii Dag (24de Avg. til 9de Okt.) og som først hævedes 29de Avg. 1649²⁾; i den Tid holdtes intet Ting, hele Byens Interesse var henvendt paa Fiskemarkedet. Kristoffer af Bajern fritog rigtignok Borgerne 1443 for al Told i Riget,

¹⁾ K. D. I. 191. ²⁾ K. D. I. 671.

„men paa Skanør, Falsterbo, Malmø, Dragør og alle andre vore Fiskerlejer, der skulle de give Told fra S. Bartholomæi Dag og indtil S. Dionysii Dag“¹⁾. Det er underligt at denne Told i deres egen Stad ikke udtrykkelig her nævnes.

Enhver, der drev Vinterfiskeriet, ydede oprindeligt 2 Ol, siden 2 Sterling ved Fastelavnstid til Biskoppen, ligesom denne nød Sildetiende; Fisketiende tilfaldt ogsaa Kirkerne, saa det ses at med denne var Forholdet som med Korntienden, der i den katholske Tid deltes mellem Biskop, Præst og Kirke. Ethvert Skib skulde 2 Gange om Aaret føre Brænde til Slottet.

De der solgte Øl i Boder (oftest Kvinder, „Ølkoner“) skulde hvert Halvaar yde Biskoppen 2 Øre i Ølgæld (i Slutningen af det 14de Aarh. 5 Sterling, hvilket vel er den tilsvarende Sum i Datidens Penge). I Kristoffers Stadsret 1443 I. § 5, 6 hedder det: „Item maa hver Mand, som Borger er, ogsaa (foruden Ølsalget i Stads-kælderen) udi Kroen sammeledes have tydsk Øl falt udi deres Hus med deres Gæster at drikke og intet ud at sælge i Kandetal, og derfor skulle de give Kongen 2 Øre Penninge om Aaret, en Øre om Vintren og en Øre som er om Somren; gør nogen der imod, han give Kongen 3 Mark og Staden 3 Mark. Item maa hver Mand, baade Borger og Kroerske, have dansk Øl falt baade inden Hus og uden Hus at sælge for Penge.“ Her synes det at være fri Næring at sælge dansk Øl.

Slagterne skulde hver Søndag give Biskoppen Kød til en Sterlings Værdi, Skomagerne et Par Sko ved Nikolaj Dag og desuden garve Læder til Biskoppens og Slottets Brug; Bagerne ydede hver Uge 1 Brød til en lybsk Skillings Værd foruden at de fedede Slottets Svin (formodenlig med Affald fra Bageriet)²⁾.

Medens vi saaledes dog véd noget om Afgifterne til Stadens Herre, har vi meget faa Underretninger om Kommunens

¹⁾ K. D. I. 18, 175. ²⁾ Hovedkilden om Afgifter til Biskoppen er K. D. I. 112—13.

Indtægter. Disse bestod foruden i Jordskyld og Husleje af Bøder, men der er ingen Spørgsmaal om at store Udgifter er blevne paalignede Beboerne, naar Kommunen ikke har kunnet sælge Grunde, hvilket altid ansaas som en velkommen Udvej. Den aarlige Byskat maa være bleven lignet paa Borgerne; i Kristoffers Stadsret V § 16 siges, at naar nogen synderlig Redsel eller Tynge paalægges Staden af Kongen eller Borgmestre og Raad, „derudi skal hver gælde, som han haver Gods til og ikke mere.“ Dette Paabud er optaget fra Stadsretten 1294¹⁾. Formueskatter kendes ogsaa fra andre Byer og vedblev i middelalderlig Form langt ind i det 16de Aarh.

Fra Skattepligten havde i Tidens Løb mange unddraget sig. 1458 beklagede Magistraten sig for Kristiern I over den store Tynge og Svarhed, som de og Almuen havde haft og endnu havde „i Kongens, Rigets og Byens Tjeneste“, og at „mange ere de som sidde i Byen og bruge Torv og al Byens Rettighed lige med vore rette Borgere og ville ej gøre fuld Skat og Tjeneste med dem“; derfor bød Kongen alle, som vilde have og bruge Borgernæring, i hvis Gaarde de end bode, at de skulde deltage i Kongens Udbud, Paalæg, Skat og Byens Tynge, derfra dog undtagne Kongens og Dronningens Stegere, Basunere, Skrædere, Harniskmagere og andre Tjenere og de som benaadedes med særlige Frihedsbreve²⁾. Adelen, der efterhaanden fik saa mange Ejendomme her i Byen, var selvfølgelig fri baade for borgerlig og kongelig Tynge, og det var endog blevet Skik at Borgere udlejede Huse til Adelige, hvorved Skatteindtægten blev endnu mindre. 1524 befalede Frederik I derfor at alle Borgere, som havde Hus, Gaard og Boder, skulde besætte dem med Folk, som vilde skatte og skyldte og gøre Byens Tynge fuld, ellers skulde saadanne Paalæg udredes af Ejermanen, dog vedkom

¹⁾ K. D. I. 51. ²⁾ K. D. I. 195.

de ikke Kongens Høvedsmænd, Skippere og de som havde kgl. Frihedsbreve¹⁾).

I Biskoppernes Tid ydedes ikke Skatter til Kongen. En Undtagelse gjorde den Plovskat, som paabødes af Valdemar Sejr og hans nærmeste Efterfølgere og paalagdes hele Landet; det kunde være i Anledning af denne at Kjøbenhavn nævnes i et af Tillæggene til Valdemars Jordebog, hvor alle Købstæder i Sælland, Laaland og Falster nævnes hver med en Sum efter sig²⁾). Regner man Skatten til en Øre eller 36 Penninge paa hver Plov, som den var 1251 og 1257, vil de 28 Mark, som Kjøbenhavn ydede, vise at dens Bymark beregnedes til 224 Plove; men da en Plovs Land svarer til en god Bondegaard, er det umuligt at det Skattepaalæg her omtales kan have været saa lille som en Øre, ti Kjøbenhavn vilde derved faa lige saa stort Areal som hele Herredet, der kun havde 244^{1/2} Plov. Hvis det virkelig er Plovskatten, den omtalte Liste mener, maa der have været flere Mark paalagt hver Plov. Saaledes sættes Roskilde til 80 Mark, men dens store Bymark er nu kun noget over 2500 Tdr. Land, hvilke paa den Tid vel næppe kunde siges at være 25 Plove, saa Skatten paa den Maade vel mindst var 3 Mark paa hver Plov; imidlertid vilde saa Slangerup, Skibby og Stiftsbjergby ikke engang hver have en Plov, hvilket er en urimelig Antagelse. Derfor maa vi stemple den omtalte Liste som en af Jordebogens Gaader og kan ikke forklare, hvorfor Kjøbenhavn nævnes her.

Til Taxeringen af Borgernes Skatteevne brugtes vistnok de saakaldte Fjerdingsmænd, der nævnes lige til 1493; de byttede ved den Tid Navn og kaldtes Rodemestre, hvilket fremgaar af et Dokument af 30te Avg. 1482, som nedenfor bliver omtalt. Formodenlig har der været udnævnt 2 af

¹⁾ K. D. I. 332. ²⁾ Min Udgave af Valdemars Jordebog S. XXI, Steenstrup er i sine Studier S. 213—14 kommen til samme Resultat.

hver Fjerding, og det har ligeledes været deres Pligt at være tilstede paa Bytinget, hvorfor Bytingsvidner sædvanlig omtaler 1 eller 2 af dem som tilstedeværende. Det har ikke været nogen ringe Stilling at være Fjerdingsmand, ti flere steg til at blive Raadmænd. Følgende kendes:

Niels Jyde 1425, siden Raadmand. Jakob Hazeknag 1430. Bertel Jepsen 1430, 1465, 1468. Jens Henriksen 1432, 1441. Jens Ebbesen 1433, siden Raadmand. Villum Brygger 1443, maaske den samme som Villum Jepsen. Povl Bentzen 1443. Villum Jepsen 1446, siden Raadmand. Niels Andersen 1456, 1464, 1465, 1473, 1475. Per Unger 1457, siden Raadmand. Per Jonsen 1462, 1463, 1464, 1466. Niels Vedmer 1467, siden Raadmand. Bertel Jensen 1473. Niels Bruse 1474. Lavrids Pedersen 1475. Lavrids Mogensen 1477, 1485, 1487. Arnd eller Arild Vogn 1477, siden Raadmand. Peder Andersen 1493.

30te Avg. 1482 er udstædt et Tingsvidne af 14 „Borgere, Rodemestre og Fjerdingsmænd i Kjøbenhavn“, at de var tilstede paa Raadhuset paa S. Jeps Apostels Aften og hørte og saa, at Skipper Morten Nienkerke stod der for Ret og siddende Raad i Nærværelse af Vor naadige unge Herre, Rigens Raad, Riddere og Svende og menige Almue og svor i Helgens Ed med oprakte Fingre at han ingen engelske Købmænd eller engelsk Købmandsgods havde paa sit Skib uden en Baadsmand, som havde $\frac{1}{2}$ Læst Beg, en Kiste med Hør og 2 Høge, og en anden fattig usæl Mand som intet havde ved at hætte (at sætte til)¹⁾. Heraf synes at Fjerdingsmændene var tilstede ved Raadstuemøder og paa den menige Mands Vegne iagttog Stadens Tarv, ligesom vi ovenfor S. 81 har set at Rodemestrene, der bliver det gængse Navn ved Aar 1500, overhørte Byens Regnskaber.

Ændringen af Navnet til Rodemester hænger sammen med at Benævnelsen Fjerding som Stadens Inddeling ophørte,

¹⁾ Rosenvinge, gamle danske Domme I. 19. Om Tallet se Hanses alm. Stadsret § 2.

formodenlig fordi der i Slutningen af det 15de Aarh. opstod en ny Inddeling, som Navnet Fjerdings ikke vilde passe til. Kvartererne fik da Navnet Rodemaal, og hvor ubehjælpelig man har været med de ny Navne ses af at flere har faaet Navn efter de da fungerende Fjerdingsmænd eller Rodemestre, saaledes nævnes 1496 Arild Vogns, omtrent 1510 Mogens Lavridsens, senere Frimans Rodemaal, efter Hans Friman, Rodemester 1506—10. Om Snares Rodemaal har faaet Navn, fordi Erland Jonsen Snare bode her og havde store Ejendomme, eller fordi han ogsaa var Fjerdingsmand, vides ikke, men det sidste er sandsynligst. Fjerdingsmænd nævnes saa sparsomt, at der vel kan have været 10 Gange saa mange som ovenfor findes opregnede.

XIII. Offentligt Retsvæsen.

Bytinget holdtes vistnok fra Stadens første Tid paa Gammeltorv, hvor Forhandlingerne endnu foregik under aaben Himmel langt ind i det 17de Aarh., paa højre Side af Indgangen til Raadhuset. Først da lod Klavs Ravn, der blev Byfoged 1638, opsætte et Træhus med Tag over og en lille Kakkellovn paa samme Sted, medens Tinget noget senere flyttedes til Nytorv under Raadhusets Altan. At det har været holdt paa førstnævnte Sted saa længe Raadhuset stod der ses af Jordebogen af 1496, hvor der nævnes en Jord ved Tinget i Nærheden af dette¹⁾; hvor derimod de 2 Grunde laa, der i Slutningen af det 14de Aarh. gaves til Frue Kirke, en østen og en sønden for Tinget, kan ikke vides²⁾, men det har da vistnok været holdt ved Raadhuset i Skovbogade. At Tinget holdtes under aaben Himmel er en nødvendig Følge af den offentlige Retspleje og den Interesse, hvormed denne

¹⁾ K. D. I. 238. ²⁾ K. D. II. 18, 20.

fulgtes af alle. Tinget var begrænset af de 4 Tingstokke eller Tingbænke, der vistnok var faste, da der f. E. i Aalborg Magistratsvedtægter er Tale om deres Vedligeholdelse, og for den anklagede var der en Sten at sidde paa, den saakaldte Tyvesten¹⁾. Paa Tingbænkene sad Fogden og de der ellers var beskikkede til at afgive Kendelse og Vidnesbyrd. Som ovenfor omtalt maatte Medlemmer af Magistraten og nogle Fjerdingsmænd være tilstede, og disse skiftedes formodenlig dertil ligesom en af Magistraten maatte fungere i Byfogdens Forfald. Byfogden forestod Tinget og valgtes af Slotsbefalingsmanden og Magistraten i Forening, da han havde at varetage baade henholdsvis Biskoppens og Kongens Tarv og Byens. Som Lovens Haandhæver var Sværdet hans Symbol og dette overleveredes ham ved hans Indsættelse²⁾. I forrige Aarhundrede opbevaredes paa Raadhuset „nogle Sværd af adskillige Størrelser, 13 Stykker i alt, hvoraf de store ere brugte at bæres foran Byfogderne, naar de indførtes af Slotsherren paa Tinget, de andre derimod Bøddelsværd, som kan ses af de Stegle og Hjul paa Klingerne betegnede“³⁾. Byfogdens Bolig var i det mindste 1496—1510 paa den søndre Side af Vimmel-skafket, men den var dog næppe nogen Embedsbolig⁴⁾. Retslige Forhandlinger skede oftere i Byfogdens Gaard, muligvis naar daarligt Vejr, som vore Forfædre i øvrigt i Almindelighed ikke som vi lod sig paavirke af, umuliggjorde Tinget under aaben Himmel. Byfogderne valgtes vistnok af ansete Borgeres Kreds, og af nedenstaaende Fortegnelse ses, at de ofte steg til Medlemmer af Raadet.

Jens Henriksen Ryning 1392. Peder Andersen 1401. Oluf Tulesen 1403, 1406. Peder Klemensen 1430. Jakob eller Jep Jensen Skræder 1432, 1460. Esbern Brantsen 1462. Merten van Barken 1466. Hans Jensen 1475, 1478. Gregers

¹⁾ Jydske Saml. II. 162, Molbechs Glossarium. ²⁾ S. Grundtvig, Om de gotiske Folks Vaabened S. 15. ³⁾ Hersleb og Munck: Raadstuearkivets Dokumenter S. 168. ⁴⁾ K. D. I. 245, II. 186 sml. med I. 526.

Mogensen 1481, siden Raadmand. Knud Jensen 1485, siden Raadmand. Jens Jul 1488. Morten Jensen Skriver 1492, 1493, 1498, 1499. Jens Lavrensen 1496, 1510, 1512. Peder Jonsen 1504, siden Raadmand. Peder Jørgensen 1513, 1515, siden Raadmand. Anders Halager 1518, siden Raadmand. Anders Lavridsen 1527, 1528, siden Raadmand.

I Stadens ældste Tid var Bytinget endnu ikke blevet Borgernes faste Værneting, og Bandsstraf anvendtes til Overholdelse af borgerlige Love. Saaledes hedder det i Stadsretten af 1254, at ingen maa stævnes for Biskoppen eller nogen anden Dommer i nogen som helst Sag længer end til Roskilde. Her menes for øvrigt vel især Biskoppens Retterting eller Stævning for hans Officialer, da Bispen kunde stævne hvorhen han vilde, men da Borgerne var hans Undersaatter, kunde mange Sager undgaa at forhandles paa Bytinget; saaledes blev en Mand paa Biskoppens Ting dømt til at give Bøder 1293, fordi han var gaaet igennem Plankerne¹⁾. Det hændtes vel ej heller sjelden at Folk paa Grund af deres gejstlige Stilling ustraffet kunde begaa Forbrydelser, som den verdslige Arm ikke kunde faa Straf over. Saaledes havde Borgerne 1258 taget sig selv til rette, da en gejstlig baade havde røvet og begaaet andre Forbrydelser, hvorfor de havde hængt ham paa hans egen Dørstolpe. Dette kom dem dyrt til at staa, idet de først fik Tilgivelse, da Hovedmændene personlig havde maattet rejse til Rom og gøre Knæfald for Paven, og de andre gøre Bod for Biskoppen²⁾. I Stadsretten 1294 paabydes, at Stævning til Bytinget, Raadhuset eller Endebod skal ske ved en Bysvend (præco), der bærer en Stav med Biskoppens Mærke, og Stævningen skal foregaa i 2 Naboers Nærværelse; naar man ikke mødte, skulde man betale Bøder. For at Folk ikke skulde undskylde sig, maatte enhver Borger, der vilde være borte fra Byen over 6 Dage (i Kristoffers Stadsret 6 Uger), stille en Fuldmægtig, der i slige Fald kunde

¹⁾ K. D. I. 21, 30, 33. ²⁾ K. D. I. 22.

svare for ham¹⁾. Et Kongebrev af 1458 paabød at alle bosiddende Borgere, hvis Tjenere de saa var, hørte under Stadens Jurisdiktion og maatte ikke stævnes ud af Byen for nogen Sag, som hørte under dens Ret, førend det viste sig at denne ikke formaade at skaffe Sagsøgeren Ret. Ligesaa paabød Kong Hans 1485 at naar nogen forbryder sin Fred i Kjøbenhavn, skal han have sin Fred igen paa Bytinget og ingen andensteds, „fordi hvor man bindes der skal han løses“, med mindre han kunde forenes med Sagvolderen og be-naadedes af Kongen²⁾.

Naar en Tyv blev greben, blev han overgivet til Byfogden, der holdt ham i Forvaring til næste Tingdag, hvorfor hver Familie aarlig ydede 4 Penninge i Tyvestød. Denne Afgift gik siden over til Skarpretteren, da det 1612 hedder, at han „efter gammel Sædvane til hver S. Mikkels Dag omgaar og fordrer en Skilling af hvert Hus“³⁾. For Tyveri var Døden vistnok altid Straf, men da Udgifterne ved Exekutionen afholdtes af Sagsøgeren, kunde Tyven vist ofte slippe og en fremmed kunde føre sin Tyv med sig (foran S. 68).

Halshugning skede vist altid paa Torvet, medens Hængning og pinefulde Dødsstraffe vel allerede i Middelaldren foregik udenfor Byen. I Kristoffers Stadsret paabydes, at den der bliver ihjelslaet i Dobbelspil (Tærningspil, Hazard), skal jordes under Galgen, hvoraf fremgaar at denne ikke har været paa Torvet.

Af Straffe har været brugt Halsjærn eller Gabestok, af hvilke der, rigtignok først i Midten af det 16de Aarh., nævnes flere, saaledes paa Nørregade, Vestergade og Amagertorv, og de synes at betegne Torvenes Grænser; saaledes maatte 1613 ingen paa Torvedage købe noget af Bønderne, „førend de dermed ere paa Torvene eller inden de øverste Halsjærn

¹⁾ K. D. I. 55, 172. ²⁾ K. D. I. 196, 220. ³⁾ K. D. I. 54—55, 178; II. 582.

næst Torvene indkomne¹⁾. Den spanske Kappe eller spanske Tønne omtales først i det 17de Aarh. og var en Tønne, som Forbryderen blev stukken ind i, saaledes at Hoved og Ben stak udenfor, og saaledes førtes han gennem Gaderne. I Kristian IV's Tid idømtes denne Straf Vognmandskarle, der ikke opgav ved Porten, hvem de kørte for, eller som ikke vilde køre for Folk, ligesom Skrædersvende, der arbejdede for egen Regning²⁾.

For Forseelser imod Sædelighed og Medborgeres gode Navn og Rygte anvendtes Kagen, der bestod af en høj Pæl der var nedrammet i Jorden og foroven havde en Flade. Kagen benyttedes til Kagstrygning, under hvilken Forbryderen bandtes til Pælen og fik Ris. Paa Overdelen af Kagen udstilledes Forbryderen til almindelig Beskuelse og Forhaanelse, og det hedder derfor endnu i nogle Politibestemmelser fra det 16de Aarh., at naar nogen havde falsk Pottemaal, skulde dette „slaas paa Kagen“³⁾, altsaa for at Brøden kunde blive almindelig bekendt. Naar den skyldige da i nogen Tid var bleven forhaanet, endte Straffen med at han selv maatte springe ned paa Jorden, hvilket let kunde koste Liv og Lemmer. Øverst var Kagen indrettet i Lighed med et Fuglebur med Tremmer, der dog ikke sad nærmere sammen end at man let kunde gaa igennem dem. Fra enkelte Steder i Tydskland haves Exempel paa at Kagen var til at dreje rundt, for at de straffedes Pine yderligere kunde forhøjes.

I Forbindelse med Kagen stod Straffen at bære Sten af By. Paa Kagen hængte 2 svære Kampesten, der var lænkedede sammen og som hængtes om Forbryderens Hals. Denne ledsagedes nu gennem Byen af Bødlen og hans Svende under Musik til alle 3 Porte og ud af Byen, af hvilken han saa var forvist. Disse Straffe var ofte forenede. Saaledes hedder det i Kristoffers Stadsret VI § 31: „Item findes og

¹⁾ K. D. I. 590. II. 445. ²⁾ K. D. II. 571, 638, 696. ³⁾ K. D. II. 440.

nogen ond Kvinde, som ukvemmelige taler oppaa nogen Dannemand eller og Dannekvinde det som hun ingenlunde bevise kan, hun skal sættes oppaa Kagen og drage siden Sten af By, og hendes Gods tage Kongen og Staden.“ I samme Stadsret VI § 29 paalægges der den, der bruger ærerørige Ord imod nogen hæderlig Mand eller Kvinde og som ikke kan bevise sit Udsagn, en Bøde af 2 Gange 40 Mark og „Dannemænds Bøn“; kunde han ikke udgive dem, skulde han „slaas til Kagen“, hvis han ikke kunde komme overens med Øvrigheden paa anden Maade¹⁾.

I Middelalderen stod Retterstedet og den dermed forbundne Kag paa Gammeltorv, men da Nytorv var blevet oprettet, flyttedes det dertil. Resen fortæller saaledes, at 1629 byggedes „det murede Kag“ i Torvets sydvestre Hjørne, og at paa samme Torv 1672 opførtes et Rettersted af Tømmer, hvorpaa Misdædere kunde hænges, halshugges, parteres, og usædelige Kvinder kagstryges. Ved Reskript af 25de Sept. 1761 tillodes det, at dette nu faldefærdige Skafot maatte nedtages og at Retterstedet herefter skulde være paa Vesterfælled paa samme Sted som Borgretten havde sit²⁾ og at Henrettelser skulde ske paa Jorden uden Skafot, som Tilfældet var med Militære, men „naar Exekution med Kagstrygning forefalder, kan dertil paa Nytorv blive oprejst en Pæl, hvorved samme

¹⁾ Ifølge Lunds Privil. 1361 § 18 skulde den skyldige Mand „slaas til Kagen eller Disken“ (Disken maa være Navnet paa Kagens Overdel); en Kvinde skulde derimod „tynges med de Stene, som dertil skikkede ere“. Tilsvarende Sted i Margretes alm. Stadsret § 55. Jfr. Molbechs Glossar. I. 420 og Lappenberg: Die Miniaturen zu dem Hamburgischen Stadtrecht vom Jahre 1497 S. 50—52 og især Gengivelsen af en Tegning, hvorpaa Straffene med Kagen fremstilles. Ovennævnte Bestemmelser i danske Love er tagne af Hamborg Stadsret 1292, se Lappenberg Hamb. Rechtsalterthümer S. 151.

²⁾ Retterstedet paa Vesterfælled var oprindeligt tæt indenfor Rosenaaen, men flyttedes 1646 ud til den Plads hvor nu Amerika Mølle staar. Det var her Struensee og Brandt laa paa Støje.

kan ske.“ Det er ikke endnu ude af Minde, hvorledes Folk for en 40 Aar siden blev kagstrøgne paa Halmtorvet ved Lavendelstræde ved en der staaende Pæl, men de øvrige i Forbindelse med Kagen staaende Straffe er formodenlig gaaede af Brug i det 16de Aarh.

Ovenfor er omtalt „Dannemænds Bøn“, der kunde have en formildende Virkning paa en Doms Udførelse. Paa Grund af Arkivernes Armod er der kun faa Oplysninger herom. 1528 havde Sven Bagers Søn Oluf trængt sig ind i Hans Koks Hus med en dragen Kaarde i den Hensigt at slaa ham ihjel, men Hans Kok undveg og Kaarden brødes itu i Døren. Derfor dømtes Oluf til at have sin Hals forbrudt, „dog for Guds og værdige Fader og Herre Hr. Lage Urne med Guds Naade vor naadigste Herre Biskops Skrivelser og Viljes Skyld, sammeledes for vor naadigste Herres Herold Hr. Fredriks og for hans fattige (stakkels) Faders, Søsters og mange ærlige Dannemænds og hæderlige Dannekvindes ydmyge Bøns og kærlige Begærings Skyld blev hannem benaadet og givet hans Hals.“ Dog maatte hans Fader og flere Borgere indestaa for hans fremtidige Forhold til Hans Kok¹⁾. Noget tilsvarende er sket i Anledning af Torben Oxes Domfældelse, men rigtignok lige overfor Kongen. Ogsaa i Ridder Jens Nielsens Orfejdebrev i Anledning af Jens Broks Drab 1405 bestemmes, at han skal afbede sin Brøde med 20 Riddere og Svende, og i en Kæmpevise omtales „Bøn og Knæfald med Dannemænd paa Ting“²⁾. Formodenlig er en saadan Forbøn ogsaa her sket knælende.

Byskriveren opskrev de Forhandlinger, der foregik paa Tinget. Han maa have været „præstelært“, da den Færdighed at skrive kun meddeltes i gejstlige Undervisningsanstalter. Det er først i Aarene 1420—30 at Bytingsvidner begyndte at skrives paa dansk, medens tidligere Latin var

¹⁾ K. D. I. 272—73. ²⁾ Rosenvinge, gl. Love V. 610. Hvitfeldt S. 628. Jfr. Barner Fam. Rosenkrantz, Dipl. S. 48.

udelukkende officielt Forretningsprog; danske og plattyske private Dokumenter findes dog af og til førend den Tid. I det hele kan vi være visse paa, at den større Købmand og enhver Forretningsmand, der hævdede sig over Mængden, kunde Latin og brugte dette Sprog; saaledes brugtes latinske Vexler i Lybæk til 1437¹⁾. Byskriverens Bolig omtales ovenfor S. 95.

Som Straffens Fuldbyrder nævnes Bøddelen, eller Mestermanden, der 1496 havde fri Bolig østen op til Raadhushaarden. I den gamle Jordebog fra c. 1370 nævnes tæt ved Raadhuset i Skovbogade en Byen tilhørende Grund, hvori „speculator“²⁾ bode, hvilket Ord vistnok maa oversættes ved Bøddelen.

Ovenfor er det omtalt at Stævning ogsaa kunde ske til det yderste Brohoved i Havnen, til Endebod³⁾. Den Ret, her var nedsat, kendes der ellers intet til, men den bestod vistnok af Skippere, der har udgjort et eget Lag, ved hvilket alle Sager, der angik Søvæsen og maaske Købmandshandel, skulde afgøres. Da Søfarten havde saa meget at betyde her og dens Udøvere var en Blanding af fremmede og indfødte, er det ikke saa underligt at den havde sin egen Ret, ligesom vi fra udenlandske Stæder allerede tidlig finder særegne Skibsretter. Ved Kristoffers Stadsret er den allerede ophørt. Dog findes følgende Artikel i Vognmændenes Lavsskraa 1478, stadfæstet 1518⁴⁾: „Hvilken Broder, som kalder anden for Toldbod eller anden Ret for Gæld, førend han haver køret ham for Oldermænd, bøde en Tønne Øl“, hvori ligger at en Ret af Skippere, hvormed Vognmændene paa Grund af deres Forretninger ved Stranden vel havde mest at gøre, endnu bestod.

¹⁾ Pauli: Lübeckische Zustände II. 1872 S. 136. ²⁾ Speculator hos Sakse S. 348 betyder vel kun en Skildvagt. ³⁾ Jfr. ovenfor S. 115. ⁴⁾ K. D. II. 214.

Hvert af Stadens Kvarterer (Fjerdinger, senere Rodemaal) havde ogsaa sine offentlige Forsamlinger, hvor saaledes Fjerdingsmændene blev valgte, ligesom vel efter 1526 Valgmænd til at deltage i Borgmestervalget. En god Oplysning har vi af et Brev fra 1530¹⁾, der blev sendt omkring til alle „Rodemaalsstævne“. Her paamindedes først alle Borgere om at sværge paa at ville være det gamle Hykleri og papistiske Regimente imod i Liv og Død og holde sig til Guds Ord. Hvis nogen ikke mødte paa Stævnet, skulde der sendes Bud efter ham, da alle, der vilde bo i Staden, skulde vide dette. Derpaa skulde der udvælges 4 tjenlige Mænd af hvert Rode-maal, og disse 32 Mænd skulde tilkendegive Magistraten det foregaaede og tage lignende Ed af den. Saadanne Forsamlinger omtales ellers ikke, men fremtræder i ovennævnte Brev ikke som noget, der ualmindeligt foregik²⁾.

XIV. T o r v e.

Enhver Købstad har altid i det mindste haft 1 Torv, paa hvilket hver Uge er holdt en eller flere Torvedage til Stadens Forsyning med Levnedsmidler og aarlig mindst 1 Marked, som udenbys Folk og Udlændinge kunde søge. Saadanne Markedspladser findes næsten overalt ved Hovedkirken eller Stadens oprindelige Kirke. Om Byens Grundlægger ikke har lagt nogen viss Plan for Bebyggelsen, saa kan vi være sikre paa, at han dog har udlagt Plads til Torvet. Gammeltorv viser ved sit Navn at det er det ældste i Byen og, som det tildels ovenfor (S. 94) er paavist, har dets Grænse mod øst været den østre Husrække i Skovbogade, hvor det ældste Raadhus stod; det er ogsaa paavist S. 95, at dets sydlige Del,

¹⁾ Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg S. 190—91. ²⁾ Jfr. Maurer: Städteverfassung II. 161.

hvor nu Nytorv er, længe var ubebyggede Havestrækninger. Idet vi følger samme Slutningsmaade som tidligere, saa kan vi af den Omstændighed, at den Del af Nørregade, der gaar fra Studiestræde til Gammeltorv, oprindelig hed Saltboder, og af at den gamle Jordebog fra c. 1370 ikke har andet end Boder der, slutte at Gammeltorv har gaaet til henimod Studiestræde og at ogsaa der de midlertidige Boder i Tidens Løb er blevne faste Beboelser; dog er dette sket før omtalte Jordebogs Tilbliven. Ogsaa den Husrække, der nu afslutter Torvet mod nord, var da endnu ogsaa Boder¹⁾, og der findes ingen Grunde der nævnte som „Gaarde“. Tænkes disse Boder altsaa borte, finder vi at Torvet gik lige til Frue Kirke, der var dets Grænse mod nord og som ejede de fleste Grunde paa den Side af Saltboderne, der vendte ud imod den. Det er saaledes nærmest omkring Kirken at Handlen i Byens ældste Tid har haft sin største Virksomhed.

Torvedag holdtes hver Onsdag og Lørdag. Da var Staden fredlyst, og Fredsbrud, som med Slagsmaal og Drab, straffedes med tredobbelte Bøder. Torvefreden varede fra Solens Opgang til Aftenklokken forkyndte dens Nedgang²⁾. Til et visst Klokkeslet var det altsaa tilladt Borgerne at købe paa Torvet, og de fremmede (Gæster), der inden den Tid købte Fisk eller andre Fødevarer, skulde miste det købte. Erik af Pommern paabød 1422, at der paa Torvedage skulde stikkes et Tegn ud, og saa længe det stod maatte ingen andre købe eller sælge end bofaste Bymænd og Borgere, men fra Kl. 10 maatte Gæster ogsaa købe og sælge, dog ikke med hinanden indbyrdes. Hvad en Borger havde købt paa Torvet kunde ingen fratage ham uden Biskoppen, naar denne var i Staden og havde det nødig³⁾.

Aarsmarkedet har vistnok været af stor Betydning. Det maa være fremkaldt af det vigtige Sildefiskeri i Øresund

¹⁾ K. D. I. 97, 99, 101. ²⁾ K. D. I. 54, 178. ³⁾ K. D. I. 51, 150, 167.

og holdtes fra 24de Avgust til 9de Okt. Et Minde herom bevarede længe i den saakaldte Bartholomæi Told, der foran S. 120 er omtalt. Det er uden Tvivl et saadant Sildemarked, der fremkaldte Byens Navn og Tilstrømningen dertil af fremmede Købmænd, og de samme Forhold har i den ældste Tid fundet Sted her som ved andre Fiskerlejer¹⁾. Men efterhaanden som Staden voksede, aftog det egenlige Sildefiskeri og Sildesaltningen, hvorfor det i Kristoffers Stadsret hedder: „Ingen Gæst skal salte Sild eller andre Varer om Høst udi Kjøbenhavn, ti at han haver da andre Markeder for sig, der som han da bør at salte“²⁾. Dragør Fiskerleje og Marked er traadt i Kjøbenhavns Sted og de stod i nær Forbindelse indbyrdes; saaledes var Andreas Holbæk 1389 Kongens Foged paa Dragør Marked (advocatus nundinarum Drakøør). Det egenlige Sildemarked holdtes sidstnævnte Sted, medens der paa samme Tid i Kjøbenhavn holdtes Marked med alle Slags udenlandske Varer, hvormed Oplandet videre forsynedes. 8de Juli 1340 gav de tyske Herrer, der da beherskede Slottet, Lybækkerne Tilladelse til paa Handlens eller Sildefangstens Vegne paa Markedets Tid at komme til Kjøbenhavn, og næste Aar fik forskellige Vesterhavstæder frit Lejde til det samme, „fra den Tid de er gaaede ind i Havnen til de sejle ud af den“³⁾. Paa den Tid har altsaa Sildemarkedet været i fuld Gang. Paa Markedets Tid gaves Told af alle Skibe i Havnen, men efter Dionysii Dag var det tilladt enhver Borger frit at fiske efter „tom (golde) Sild“ uden Afgift naar han sejlede ind og ud⁴⁾. Havnen blev vistnok ogsaa efterhaanden for lille til at rumme Sildeskibene og den ubebyggede Plads ved Stranden for indskrænket, men i den ældste Tid maa vi her tænke os „Fed“ eller Pladser, paa hvilke Sildene tilberededes, som paa Dragør og andre Steder.

¹⁾ Se herom Allen: De tre nord. Rigers Hist. IV. 1ste Afd. S. 72 flg. ²⁾ K. D. I. 167. ³⁾ K. D. I. 76, 81. ⁴⁾ K. D. I. 174.

Saa fattige er vi paa Oplysninger om Kjøbenhavn, at det ikke er muligt at give noget Billede af dens Markeder. Nogle enkelte Bestemmelser haves fra Begyndelsen af det 16de Aarh., hvorved det forbydes Skomagere fra andre Købstæder eller fra Landet at føre Fodtøj ind i Byen, „at sælge eller stande til Marked med paa Torvedage eller anden Tid paa Aaret“. Fremmede Smede maatte sælge deres Arbejde „udi aabenbart Marked“ og ellers kun i større Partier; fremmede Sadelmagere maatte kun falbyde deres Arbejde under Herredage og „frit staaende Marked“. Ogsaa om Snedkerne hedder det, at ingen maatte indføre fremmed Arbejde uden i Herredage og om Høsten¹⁾.

Som det ses af flere af disse Bestemmelser fremkaldte Herredage, efterat Staden var bleven Residensstad, i mange Tilfælde en stor Tilstrømning, hvilket ogsaa har sit Udtryk i den Bestemmelse at Skræderne ikke maatte holde mere end 2 Svende og 1 Dreng „enten i Herrehof eller anden Tid“²⁾.

I den senere Del af Middelaldren nævnes ogsaa et Paaskemarked, men kun i en Lavsskraa for Remsnidere, Pungmagere og Taskemagere af 1514, der bestemmer deres første aarlige Stævnedag til Søndag næst efter Paaskemarked³⁾.

Vidnesbyrd om Markedet paa Gammeltorv har vi i de Gader, der har Navn efter de oprindelige Boder. Af disse kender vi følgende: De Boder, hvis Navn har holdt sig lige til vore Dage og som vistnok ogsaa i den ældre Tid har været af særdeles Betydning, var Klædeboderne (tabernæ pannicidarum). De, der handlede med Klæde, hed Vant-
snidere (af Plattysk Want, Klæde) og deres Betydning var stor, da baade Mænd og Kvinder brugte Klæde til deres Dragt. I de tyske Byer ejede Kommunen et særeget „Wantheus“ til sligt Udsalg, .men det ses ikke at have fundet Sted her.

¹⁾ K. D. II. 185, 195, 289, 366. ²⁾ K. D. II. 269. Samme Bestemmelse i Lavsskraaen 1275, K. D. I. 27, men det kan ikke være nogen oprindelig Vedtægt i denne. ³⁾ K. D. II. 200.

I et (endnu utrykt) Brev af 2den Febr. 1393 omtales at Svarte Klavs af Sivert Stenveg køber en Grund mellem Magnus Lang og Hille Gravestens i Kræmmerboderne (in tabernis Institorum). I den gamle Jordebog nævnes efter Klædebodernes nordre Side 8 Grunde, enten ned ad Skindergade eller paa samme Gades søndre Side, og derpaa „Hille Gravestens 1 Bod, Mathes Suder 1 Bod, hvori bor Herman Kræmmer (Institor), Magnus Lang i Roskilde 1 Bod, hvor Rothger Kræmmers Enke bor.“ Det er altsaa dem, der hed Kræmmerboder, og 1492 bebodes det sydlige Hjørnehus mellem Klædeboderne og Gammeltorv netop af en Kræmmer¹⁾, saa det bliver sandsynligt at Kræmmerboderne laa lige overfor Klædeboderne.

Den Gade, der nu hedder Skovbogade, hed tidligere Skoboderne og endnu længer tilbage Suderboderne, af Suder, det ældste Navn paa Skomager. Der har imidlertid været andre Suderboder, som vi først vil nævne. To Borgere skøder 1374 til S. Peders Alter i Frue Kirke en Grund vesten for Gaden lige overfor de danske Suderboder, imellem Jens Truelsens og Hennike Pedersens Grund²⁾. Efterses derefter den gamle samtidige Jordebog³⁾, da finder vi denne Grund som den fjerde paa Nørregades vestre Side fra Gammeltorv; den staar der som tilhørende Kristi Legems Alter, til hvilket Alter Grundens tidligere Ejer ifølge ovennævnte Skøde havde bestemt den. De danske Suderboder genfinder vi dernæst paa Nørregades østre Side i den gamle Jordebog⁴⁾, idet der 5 Boder fra Klædeboderne nævnes en Grund med 2 Boder, tilhørende Frue Latinskole og bebot af Peder Lille Suder; at de tilstødende Boder ogsaa har været Suderboder, ses af at 1352 gaves til Apostelaltret i Frue Kirke en Gaard i Frue Sogn, „i hvilken nu bor Skomagere og andre Haandværkere“⁵⁾; nævnte Alter ejede netop ifølge

¹⁾ K. D. I. 226. ²⁾ Rørdam T. 19—20. ³⁾ K. D. I. 99—100.

⁴⁾ K. D. I. 101. ⁵⁾ Rørdam T. 15.

den gamle Jordebog en Jord med 5 Boder paa tæt op til ovennævnte Grund.

Naar disse Suderboder var de danske. saa var der vist nok ogsaa tyske Suderboder. Følger vi den gamle Jordebog, saa ses af flere Grunde at denne ved Klædeboderne begynder paa den nordlige Side, og vi véd, at den 13de Grund, der ejedes af Andreas Holbæk, var den østligste i Klædeboderne¹⁾. Derefter nævnes vistnok Gadens anden Side og derpaa Grundene i nuværende Skindergade, saa langt den naade paa hin Tid, sidst samme Gades sydlige Side, indtil den nævner en Gaard ved Sudervraa, hvilken maa antages at ligge nær ved Hjørnet af Tydskemannegade, hvis Grunde dernæst opregnes. Denne Sudervraa er da de tyske Suderes Boder. Længer henne i Gaden bode ogsaa Valter Suder, der havde 3 Boder.

Tydskemannegade hed endnu saaledes 1486, og 1488 nævnes Tydskemannegade eller Suderboder, men Suderboder alene forekommer 1489²⁾, saa Navnet da maa være trængt igennem. Paa den Tid maa Suderboderne alt i lang Tid have været i Gaden.

Kanniken Hans Kortsen stiftede 1434 et Alter i FrueKirke, til hvilket han henlagde en Gaard i Tydskemannegade og Indtægten af Skomagerlagets Messer, som han hidtil havde holdt; Patronatsretten tilfaldt efter hans Død Skomagerlaget. Denne Gaard, der var et Stenhus med lidt over halvtiende Alens Façade og laa mellem 3 af Skomagere bebode Gaarde, solgte Altret 1517 til Skomagerlaget, der skulde vedblive at yde Afgift deraf til Altret³⁾.

Om vi kan slutte at Skoboderne ikke længer findes i Gaden i Slutningen af det 16de Aarh. af den Omstændighed at 1597 omtales „Skoboderne som nu kaldes Vimmelskaft“⁴⁾,

¹⁾ K. D. II. 16, 20. ²⁾ K. D. II. 154, 162. Rørdam S. 132. ³⁾ Rørdam S. 201, T. 38, 154. ⁴⁾ K. D. II. 492.

véd jeg ikke, men i Matriklen 1661 synes Klosterstræde fortrinsvis at være bleven Bolig for Skomagerne.

At der ogsaa har været Skræderboder, ses af at Hildegund Gerez for sin Sjælemesse gav til Frue Kirke en Bod mellem Skræderboderne; hun levede omtrent 1400¹⁾.

Ved Skindere forstodes de Haandværkere der arbejdede i Læder; deres Mesterstykke var saaledes en Kvinde-Skindkjortel og en Suben (Mandstrøje?). Paa Kristoffer af Bajerns Tid var Bundtmagerne dog en særegen Del af Laget, og 1514 var Remsnidere, Pungmagere og Taskemagere skilte fra²⁾. Formodenlig har de haft Boder i den Del af Skindergade, der var nærmest ved Klædeboderne, og givet denne Navn, om dette end forekommer temlig sent; den Del af Gaden, der gaar til Købmagergade, hed tidligere Graabrødrestræde og der kan de ikke have bot.

Efter Smedene opnævntes vistnok den Gade, der hed Smedegade. 1374 døde Herman Kruse, der gav Frue Kirke for sin Sjælemesse en Gaard paa den østlige Side af Smedegade; hans Enke gav næste Aar en Grund med den nordre Ende mod Torvet. Jakob Jensen fra Husum gav lidt senere en Gaard i samme Gade ved Siden af Byfoged Peder Andersens Gaard. 1374 gav Kannik Niels Jonsen en Gaard paa den østlige Side af Smedegade. Af et Skødebrev af 1433 ses at Gaden har stødt sammen med Vombadstuestræde³⁾. Det bliver saa nærmest en Gade, der laa nærved det senere Store S. Klemensstræde, der nærmest Gammeltorv gik hvor nu Fredriksberggade er. I senere Tid kaldtes Ny Kattesund Smedebakken.

Her maa man antage at Smedene har haft deres Udsalg.

I samme Egn har de Rebvinderboder ligget, som nævnes i et Skødebrev af 1440 paa en Grund til Kannik Sven Vestenskov, der gav den til S. Povls Alter i Frue Kirke.

¹⁾ K. D. II. 21. ²⁾ K. D. II. 170—71, 198. ³⁾ K. D. I. 159. II. 5, 6, 12, 18, 60. ⁴⁾ K. D. II. 68, 266, sml. I. 507. Rørdam S. 129.

Af en Paaskrift paa Brevet ses, at Grunden laa i „den Gade hvor unge Sven Bager bor“, og 1545 bode denne Mand i Kattesund, sønden for hvis Gaard Frue Kirke da ejede et Hus østen for Gaden, sandsynligvis den nævnte.

At Byen har haft Bagerboder i den ældste Tid kan vi ikke tvivle om, naar vi fra langt senere Tider endnu finder saadanne nævnt. I den gamle Jordebog nævnes efter Klædeboderne, hvis sidste Grund er den Bod som Andreas Holbæk ejede, 18 Boder, af hvis Beboere 2 udtrykkelig nævnes som Bagere.

Den vestligste Del af Nørregade nærmest Gammeltorvhed en Tid Saltboderne, endnu 1450 og 1464. I den gamle Jordebog er den Torvet nærmeste Grund paa vestre Side tilhørende Jens Olafsen, og den solgtes 1416 til Kantor Arild Klemensen og siges der at ligge i „Saltboær“. Dekanus Jakob Klemensen gav 1414 Theobaldi Alter en Bod i Saltboderne¹⁾. 1581 ejede Helligaands Hospital en Gaard kaldet Saltkarret paa Gammeltorv, ligesom Byskriverens Gaard paa Klædebodernes sydvestlige Hjørne siges at ligge ved Saltkarret, og 1610 siges at Skuret over Saltkarret skal flyttes ind²⁾. Da Byskriverens Bolig solgtes 8de Maj 1615, siges det at den „strækker i sønder til Hospitalens Bolig ud til Gammeltorv, Saltkarret kaldet“.

I det 16de og 17de Aarh. laa der Saltboder ved Vejerhuset, men de var vistnok kun Oplagssteder for Salthandlere, hvorimod disse Saltboder formodenlig var Udsalgssteder for dem der handlede med saltede Varer, som tør Fisk, salte Sild, salt Kød, hvilke Levnedsmidler i Middelalderen fortæredes i langt større Masser end nu, men ogsaa fremkaldte den skrækkelige Sygdom Spedalskhed.

Paa dette Sted kunde ogsaa medtages Kødmanderboderne, skønt de ikke har ligget paa Torvet. De laa

¹⁾ K. D. I. 99, 136, II. 10, 14, 92, 96, 118. ²⁾ K. D. I. 522, 600, II. 561.

oprindelig i Tydskemannegade (Skovbogade og Vimmelskafte) og da sandsynligst paa Gadens søndre Side. At de i Slutningen af det 14de Aarh. laa i denne Gade, ses af den gamle Jordebog¹⁾. 1361 gav Kannik Absalon til Frue Kirke for sin Sjælemesse et Stenhus norden for Kødmangerboder (tabernæ Carnificum)²⁾, og 1364 pantsætter Kannik Klemens Absalonsen til samme Kirke sin Ret til et Stenhus nordøst for Kødmangerboder³⁾. Efter 1389 gav Kannik Jakob Holbæk til samme Kirke for sin Sjælemesse en Gaard i Tydskemannegade vesten for Frue Kirkes Stenhus og lige overfor Kødmangerboder (tabernæ Macellorum)⁴⁾; i den gamle Jordebog nævnes endau denne sidste Ejendom som tilhørende Jakob Holbæk, men der gives ingen nærmere Vejledning til at finde det omtrentlige Sted i Gaden; dog er det sikkert mellem Kloster- og Hyskenstræde paa den ene og nuværende Nygade paa den anden Side. A. Holbæks Gaard laa norden for Gaden, ti en af Grundene, der i Jordebogen betegnes som liggende mellem Frue Kirkes Stenhus og nævnte Gaard og ejet af Henrik Bager, der ogsaa hed Henrik Oom, laa norden for Tydskemannegade⁵⁾.

De næste Kødmangerboder laa i Bjørnebrogade og ændrede denne Gades Navn til Kødmangergade, nu Købmagergade. Denne Gade nævnes endnu med sit ældre Navn 1448⁶⁾, og 1471 som Kødmangerstræde⁷⁾, men af denne Navneforandring oplyses intet om Flytningstiden, da der maa hengaa længre Tid, inden det gamle Navn opgives.

1412 gav Dekanus Jakob Klemensen til Theobalds Alter i Frue Kirke for sine Forældres Sjælemesse en Grund i Kødmangerboder (in carnificio) i Bjørnebrogade⁸⁾. 1432 udlejer Magistraten til Ansam Hanisen en Grund norden for Kannikestræde østen for S. Katrine Alters Jord tværs over for

¹⁾ K. D. I. 103. ²⁾ K. D. II. 18. ³⁾ K. D. I. 90. ⁴⁾ K. D. II. 8.

⁵⁾ K. D. I. 129. ⁶⁾ K. D. II. 87. ⁷⁾ K. D. II. 127. ⁸⁾ K. D. II. 14.

Kødmangerboder¹⁾. 1442 nævnes det Stræde, der løber fra Kødmangerboder til Klostret²⁾, hvilket maa være Skindergade, og Boderne maa derefter have ligget ligeoverfor Indgangen til Kannikestræde og Skindergade eller paa Købmagergades østre Side. 1443 bestemte Kristoffer af Bajern at der maatte kun være 25 af disse Boder, hvilket stadfæstedes 1508³⁾. Kristiern I. forbød 1451 andre at bruge Kødmangerembedet end de, der bode i „de Gader (Gaarde) Kødmangerboder, som af Arilds Tid har været Kødmangerboder“⁴⁾, ligesom en gammel Lavskraa, vistnok fra 1496, udsiger at den, der vil vorde Kødmanger, skal bo i Kødmangergaden i den Gaard, som Kødmangere har boet⁵⁾; der har altsaa været bestemte Kødmangergaarde, der ikke maatte bruges til andet. S. Gertruds Gaard ejede 1512 en Gaard i Kødmangerboder, som lejedes til en Kødmanger⁶⁾, og 1513 ejede S. Dionysii Alter en Gaard her⁷⁾. Denne sidste Gaard laa 1581 paa Gadens østre Side, sønden op til Jørgen Marsvins Gaard⁸⁾, saa Boderne har strakt sig fra nuværende Trinitatis Kirkegaard langt ned imod Klareboderne. Endnu 1547 synes der at have bot Kødmangere paa dette Sted⁹⁾ Vi vil endnu forfølge de gamle Kødmangerboders Skæbne til vore Dage, for paa 1 Sted at have samlet, hvad man véd om dem.

I Løbet af det 16de Aarhundrede flyttes Boderne paany og de skifter da Navn og kaldes Slagterboder, samtidig med at Haandværket har faaet sit nuværende Navn, om det end saa sent som i Prins Kristians Hyldingsakt 1610 endnu kaldes Kødmangerembede. Bryggernes Lavshus paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade var bygget paa Graabrødre Klosters Grund og gav efter Reformationen Jordskyld til Helligaands Hospital. Paa dette Lavshuses Grund lod Staden opføre 12 Slagterboder ud til Skindergade, der 1581 hver

¹⁾ K. D. I. 158. ²⁾ K. D. II. 163. ³⁾ K. D. I. 164, 278. ⁴⁾ K. D. II. 100. ⁵⁾ K. D. II. 489. ⁶⁾ K. D. II. 188. ⁷⁾ Rørdam S. 166. ⁸⁾ K. D. I. 532. ⁹⁾ K. D. I. 412.

gav i Leje om Aaret 2 gamle Daler og 1656 3 Kurantdaler; senere opførtes en Bod til paa Hjørnet af Klosterstræde¹⁾. 1745 gav hver af dem i Leje 13 Rdl. 2 Mk. Endnu 1806 laa de paa dette Sted, men ved Bombardementet 1807 blev de ødelagte og opbyggedes ikke igen. Foruden Byens var paa det Sted i Slutningen af det 17de Aarh. 2 Slagterboder, der tilhørte Bryggenes Lavshus og laa ved dets Dør.

1583 lod Kristoffer Valkendorf bygge et Slagterhus uden for Vesterport, „at den megen og store Urenlighed kunde blive uden Byen, baade paa Gaderne og i Rendestenene, som er stort fornøden og nytteligt“¹⁾. Det ses at dette laa mod Stranden sønden for Gamle Kongevej; der da gik lige til Vesterport²⁾. I Slagternes Skraa 1623 hedder det, at de skal slagte uden for Byen, og naar der ikke er Rum til at slagte, skal Byen paavise en anden Plads³⁾. Derimod var de indenbys Boder alene til Udsalg. 1656 nævnes endnu et grundmuret Slagterhus i 14 Boder uden for Vesterport, men dette maa være ødelagt i Belejringen, ti efter denne havde Byen Slagterboder ved Vejerhuset. Først var der 9 til Snaregade, der var indrettede tidligere til anden Brug, men de 2 til Slagterboder 1678; endelig laa ved Vragerboden 6, byggede af ny 1674. Slagterboderne ved Vejerhuset bestod ind i dette Aarhundrede og bortlejedes siden til andre Udsalg, indtil de nedreves tilligemed Vejerhuset 1857.

Da Gammeltorv endnu c. 1370 kaldes Torvet alene, men 1444 med sit nuværende Navn, maa man antage, at der i Mellemtiden er fremkommet andre Torve, der har gjort det nødvendigt at give det ældste og eneste et særeget Kendingsnavn. 1392 nævnes Østertorv, idet Kannik i Roskilde Gerhard Henriksen Oom i Arv efter sin Fader Henrik Oom fik udlagt blandt andet en Gaard ved dette Torv østen for Bryggovs Gaard⁴⁾. Søger vi da til Jordebogen fra c. 1370

¹⁾ K. D. I. 486—87. ²⁾ K. D. I. 615, 637. ³⁾ K. D. II. 747.
K. D. I. 129.

finder vi 8 Huse fra Østergaard en Grund nær ved Stranden, derefter den anden Grund tilhørende Nikolaj Kirke og op til denne Henrik Bager, der var Nabo til Bryggov. Østertorv laa saaledes op til Nikolaj Kirkegaard, formodentlig sønden derfor¹⁾. Det er nu i øvrigt et Spørgsmaal, om dette Torv, i Udkanten af Byen og som kun nævnes denne ene Gang, ikke alligvel er af langt ældre Oprindelse og minder om den Tid, da her var det aarlig tilbagevendende ældste Marked, der netop maa være holdt i denne Egn, da her var Fiskerlejets Markedsplads, men ikke Købstadens Torv.

Mere Underretning haves om Fisketorvet, der var den Del af Tydskemannegade, der mod vest grænsede til Hyskenstræde og Klosterstræde, mod øst vistnok til Lille Helliggejstesstræde. Det var et lille Torv, der derfor oftere kaldes Gade (Fisketorgade), undertiden endog Tydskemannegade. Saaledes siges den Gaard, som Møntmester i Malmø Henrik Dringenberg ejede 1488 „sønden ved Fisketorgaden“, 1477 at ligge „sønden ved Tydskemannegade tvært over fra Helliggejsteshus“²⁾. Her handlede sandsynligvis med fersk Fisk. Det nævnes første Gang 1449, da Kapitlet ejede en Gaard „sønden for den Gade, der kaldes Fisketorgade“; i Brevets Udskrift siges den at ligge lige overfor Helligaands Hus³⁾. Grundene sønden for Torvet strakte sig alle til Læderstræde; flere af dem tilhørte Antonii Alter i Nikolaj Kirke, 1 Psalteriet i Frue Kirke, hvilken i 1400 og halvfemsindstyverne paa 16 Aar udlejedes til Tydsk Kompagni⁴⁾. En Indskrænkning i Torvets Brede foregik under Fredrik I, da Magistraten lod bygge Stenboder foran Helligaands Kirke. I Resens Tid var de gamle Stenboder nedrevne med Undtagelse af den sidste, der faldt 1675 den Dag da Kristian V kom for Wismar, og høje Huse byggede i deres Sted. Disse brændte 1728 og

¹⁾ K. D. I. 96. ²⁾ K. D. I. 139, 158. ³⁾ K. D. I. 185—86.

⁴⁾ K. D. I. 185, 190, II. 98, 158, 218.

opbyggedes ikke mere. Stenboderne¹⁾ gav ogsaa undertiden Navn til hele Torvet.

Da dette Torv 1572 kaldes det gamle Fisketorv, maa der da i Modsætning dertil være et nyt Fisketorv; efterhaanden fortrænges ogsaa dette Navn og Amagertorv bliver ogsaa Benævnelsen for dette Torv. Dette ses især af Omtalen af Løveapotheket. 1572 skødede Fru Gertrud Krabbe, Enke efter Anders Sandberg til Kvelstrup, til Kongen sin Arvelod efter sin Morbroder Kristoffer Rosenkrands og sine Brødre Niels og Morten Krabbe i det store Stenhus paa Fisketorvet næst østen op til Hyskenstræde, „som forskrevne min salig Morbroder selv lod opbygge“. 1574 fik Kongens Kældersvend Bolig i samme Stenhus, men det betegnes da som liggende paa Amagertorv²⁾. Dog findes Gammel Fisketorv endnu nævnt 1606.

Umiddelbart op til Fisketorvet stødte Amagertorv, der havde sit Navn af at det var nærmest imod Amager. Det var ikke af nogen betydelig Størrelse, ti vel gik det fra Lille Helliggejstesstræde til Østergade, men paa Sydsiden begrænsedes det af en Husrække, der gennem Højbrostræde og Færgestræde førte til Stranden. Det nævnes første Gang 1472, da det ses at Byen ejede Grunde sønden derfor; dem har den erhvervet ved Opfyldning; i ældre Tid har man vel kunnet lægge til med Baade ved Fisketorvet, hvis Betydning taber sig da Amagertorv kommer frem. Her fandtes i Begyndelsen af det 16de Aarh. flere Gæstgivergaarde, navnlig ejede Byen en bebygget Grund østen for Torvet, der begrænsedes af dette, Østergade, Kirkestræde og S. Jørgensgade og paa hvilken i senere Tider Stadens Værtshus „Lækkerbidsken“ stod³⁾. Navnkundig var især Hans Bogbinders Gaard, der laa paa det østre Hjørne af Amagertorv og Højbrostræde. Hos Borgmester Hans Bogbinder var Kristiern II, som bekendt,

¹⁾ K. D. II. 226—27. ²⁾ K. D. I. 451, II. 343. ³⁾ Se Dr. Burman Becker i Danske Saml. 2. R. I. 343—65.

i Huset som Dreng; han og hans fortrinlige Hustru Birgitte, hvem Svaning tildeler den Ros, at hun udmærkede sig fremfor Byens andre Kvinder ved Dyd, Trofasthed og Husflid, havde 2 Sønner, Ambrosius, den bekendte Partifører under Grevefejden, og Hans Bogbinder, ogsaa Kristierns tro Mand og siden den første Bogtrykker i Rusland. Gaarden arvedes af disse 2 Brødre; den ene Halvdel tilfaldt Kongen efter Ambrosius 1536 som konfiskeret Gods, og Hans afstod Kongen sin Del 1552. Kongen forlenede denne Gaard fra 1536 af til Apothekere, af hvilke Mathias Kalkoven 1602 fik den eller en Del deraf til Ejendom. Ved Ildebranden 1795 forsvandt denne Gaard tilligemed det øvrige af Højbro- og Færgestræde¹⁾, men 1782 var Apotheket flyttet herfra til Østergade (Svaneapotheket).

Ikke af mindre Anseelse var Sigbrits Gaard, paa det østre Hjørne af Torvet og Lille Helliggæstesstræde; Kristiern II købte den af Mogens Gøye 1516 og den betegnes da som liggende mellem Hr. Anders Bildes Gaard og „op til det Stræde, som herhos ind ved Helliggæstes løbendes er“. Den indrettedes nu til Bolig for Sigbrit og Dyveke, der tidligere havde bot paa Hvidøre Slot. Her saa man om Morgenen Hoffolkene staa udenfor Porten, naar Kongen var inde for at raadslaa med den snilde og mægtige Sigbrit²⁾. Mogens Gøye fik Gaarden igen af Fredrik I, efter ham hans Datter Birgitte Gøye, hvis Mand Herluf Trolle døde her 1565; hans Enke overdrog den til Birgitte Rosenkrands.

¹⁾ Werlauff i Hist. Tidskr. II. 614—27. Nyt hist. Tidskr. V. 329—39, 604—11. K. D. II. 250, 272, 291, 411—12, 471, 516.

²⁾ Skildring af Sigbrit hos Allen: De tre nord. Rigers Hist. II. 329—36. Om Gaarden smst. S. 548—49, K. D. I. 405, 467—69, II. 207, 236.

XV. Kirker.¹⁾

Om Kjøbenhavn har haft nogen Sognekirke, inden den blev Købstad, og altsaa saa længe f. Ex. søgt Brønshøj Kirke, har vi ingen udtrykkelige Vidnesbyrd om, men der er dog den største Sandsynlighed for at den har været en Sogneby, til hvis Kirke de Landsbyer søgte, der siden laa under Kjøbenhavns Birk. Da Erkebiskop Absalon omtrent 1186 havde givet Kjøbenhavn og omliggende Landsbyer til Roskilde Bispestol, forbeholdt han sig paa Livstid foruden Borgen ogsaa Kirken i Kjøbenhavn, i Brønshøj og paa Amager, der var Sognekirker for hans Ejendomme, hvoraf man kan slutte at disse 3 Kirker var de eneste i denne Del af Sokkelunds Herred. Det er ogsaa sandsynligt, at de har været til fra ældre Tid, thi Øen Amager maatte nødvendig have en egen Kirke, Brønshøj som Herredets Midtpunkt ligesaa, og Havn som den søgte Markedsplads kan ikke have været uden Gudstjeneste. At det store Landsogn siden hørte til Kjøbenhavn, tyder paa, at de samme Landsbyer, ogsaa før den blev Købstad, søgte dertil, ti ellers vilde Serridslev og Solbjerg have vedblevet at søge til Brønshøj, hvis denne tidligere havde været deres Sognekirke. At den gamle Sognekirke var Frue Kirke, ses af en Stadfæstelse paa Kjøbenhavns Beboeres Tiendeydelse. Desværre kan vi ikke nøje betegne Tiden og ser kun, at Stadfæstelsen er udstædt af Absalon, medens han var Erkebiskop, altsaa mellem 1177 og 1201. I denne, der er henvendt til Kjøbenhavns Sognemænd (*universis comparochianis de Hafnis*), hedder det nemlig, at deres aandelige Fader og Hyrde Eskil havde berettet, at tredje Delen af deres Korntiende med deres fælles Samtykke og i from Ærefrygt af dem var ydet til Marie Kirke til

¹⁾ Med Hensyn til Stadens gejstlige Forhold maa jeg engang for alle henvise til det fortrinlige og grundige Værk af Dr. H. Rørdam: Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen 1860—63.

Guds Huses Bygning og Prydelse. For at nu ingen skulde afstaa fra deres fromme og gode Forsæt, stadfæstede Erkebispnen dette Brev med sit Segl og truede dem, der tilbageholdt Tienden, med Berøvelsen af Deltagelse i Nadveren.

Det er aabenbart, at Frue Kirke paa den Tid var Byens eneste Sognekirke, idet alle Beboerne ydede Tiende til den alene, medens Kirketienden var en Betingelse for hver Kirkes Bestaaen. Den omtalte Præst Eskil er formodentlig den samme som den Præst af samme Navn, der under 18 Juni er indført i Kapitlets Sjælemessebog med den ældste Haand og som til dette gav 2 Bol Jord i Tommerup paa Amager; det var vel ogsaa ham, der var Kannik i Lund, og ham hvem Absalon i sit Testamente 1201 skænkede sin forede Kappe, som var i Borgen i Havn.¹⁾

Den Omstændighed, at Domkapitlet blev oprettet i Begyndelsen af det 13de Aarh., medfører ingen Nødvendighed for, at der da har været flere end denne ene Kirke. Haderslev Kapitel, der i Rang stod lige med Kjøbenhavns, havde kun Landsbykirker under sig, da der aldrig var flere end den samme Kirke i Byen, til hvilken Kapitlet var knyttet. Saaledes er det muligt, at Frue Kirke var Kjøbenhavns eneste Sognekirke, endog langt ind i det 13de Aarh. Som Frue Kirkes Stifter nævnes Biskop Peder Sunesen, Absalons Efterfølger, men dette kan kun forstaas som at han lod den ombygge samtidig med dens Omdannelse til Kollegiatkirke.¹⁾ Ved den Tid, altsaa mellem 1191 og 1214, har Kirken ombyttet sin gamle Bygning, formodenlig af Træ, med en ny af Sten og har modtaget det Præg, som den væsenlig havde til 1807. Som Kirkens Indvielsesfest højtideligholdtes indtil 1375 den 14de Sept., men i dette Aar henlagdes den til Søndagen efter Kristi Legemsfest, og Biskop

¹⁾ K. D. II. 12. S. R. D. III. 468, V. 425. ²⁾ Han kaldes nemlig i Nekrologiet (K. D. II. 17) *istius ecclesie fundator et canonicorum in eadem Deo et beate virgini servientium pius institutor.*

Niels Jepsen skænkede 40 Dages Aflad til alle dem, der paa denne Dag med andægtigt Sind besøgte Aften- eller Morgenmesserne, Prædiken eller andre gudstjenstlige Handlinger i denne Kirke.

Kirken har lidt meget af Ildebrande: 1248 opbrændte Lybækkerne foruden Borgen og Byen ogsaa Kirkerne og plyndrede deres Ejendomme (jfr. foran S. 30). I Kapitlets Sjølemessebog findes optegnet at 24 Juli 1314 ødelagdes Kirken af Ildebrand, formodentlig Vaadeild; i den Anledning forsynedes en Sten over den nordre Indgangsdør med en Indskrift af det Indhold, at 1316 genopbyggedes Kirken efter 4 Gange forud at være ødelagt af Ildebrand; de 2 Gange, da dette er sket, kendes altsaa ikke nu. At Kirken 1368 ogsaa har lidt betydeligt, kan sluttes af, at det er optegnet i Kapitlets Sjølemessebog, at i dette Aar ødelagde Tydskerne Byen i Bund og Grund (funditus). I Slutningen af det 15de Aarh. forsynedes Kirken med det prægtige Taarn, der prydede den til 1728. I et Dokument af 1483 omtales det nylig begyndte Taarn, og 1486 afhænder Kapitlet en Kirken tilhørende Ejendom „for den store Gæld, som Vor Frue Kirke er udi kommen for sin Bygning, som hun nu fore haver med Taarn og i andre Maade.“ Samme Aar omtales et Alter stiftet af Kanniken Hr. Hans Hanin „i det Taarn nylig begyndt i Vor Frue Kirke“. Om Kirken har haft noget Taarn forud vides ikke; der berettes rigtignok i Kapitlets Sjølemessebog, at 2 Juli 1386 brændte S. Peders Kirke med dens 2 Klokker og Frue Kirkes 4 bedste Klokker tilligemed en Del af Byen, men det er ikke rimeligt at disse Kirker havde Taarne, der ødelagdes, hvilket vel i saa Fald vilde have været nævnt, men de ødelagte Klokker hang vistnok i Klokkestabler af Træ. Fra 1514 opførtes et højt kobbertakt Spir, der voldte Kirken stor Udgift; 1517 afhændede den saaledes en Grund for 200 Mark „som vi have oppebaaret og indtaget og fremdeles igen udgivet i Betaling til Kobber, som kom til det Spir, vi har ladet oprejse paa vor Frue

Kirkes Taarn“, og i et andet Brev af 11 Sept. 1517 omtales, at „Vor Frue Kirke nu er trængt og nødes til at sælge af sit urørende Gods for den store Kostning, som hun har gjort og endnu gjør paa det Spir, som er rejst paa forskrevne vor Frue Kirkes Taarn, som taktet med Kobber“. I en forfærdelig Storm 11 Marts 1515 blæste Knappen af Spiret, men det var næppe færdigt endnu. Dette Spir ombyttedes 1606, da det var brøstfældigt, med et andet, der var 114 Alen langt.

Det var ret naturligt, at Biskoppen i Roskilde søgte at forøge sin egen Stads Herlighed ved Oprettelsen af et Kollegiatkapitel, der ved mange Lejligheder kunde yde ham Bistand under hans Ophold i Staden og haandhæve hans aandelige Myndighed. Kapitlet var en selvstændig Institution, indrettet med en Dekanus som Formand, en Kantor og flere Kanniker. Dog havde Roskilde Domkapitel den overordnede Myndighed i alle almindelige Anliggender, ved hvilke det kjøbenhavnske vel kunde hænge sit Segl under, men næppe havde nogen Indflydelse, ligesom den kjøbenhavnske Dekanus besad en Prælatur under Roskilde Kapitel, idet han var Provst over Kjøbenhavn og de tre Herreder Strø, Hjørlande og Lyng, hvor han havde den gejstlige Jurisdiktion og førte Kirkeregnskaberne; det er formodentlig kun gennem Dekanus at Kjøbenhavns Kapitel havde Stemme i det roskildske.

Kapitlet er oprettet af Biskop Peder Sunesen (1191 til 1214), men om dets første Begyndelse vides intet. Det maa antages, at en Kannik i Roskilde er bleven den første Dekanus¹⁾ og at der ved Siden af er ansat nogle Kanniker, formodentlig Sognepræsterne ved Frue og de under Slottet

¹⁾ Den første Dekanus hed Absalon. Den fjerde hed Langsum (et ikke ualmindeligt vesterjydsk Navn), den femte var formodentlig Lambertus (K. D. II. 845) og i det 15de Aarh. nævnes Niels Krag (Nicolaus dictus Krak), hvilket kunde bemærkes paa dette Sted som Tillæg til Rørdams Liste. Jfr. Ny kirkehist. Saml. V. 419.

hørende Landsbykirker i Brønshøj og paa Amager. Efterhaanden er Kannikernes Tal steget samtidig med at ny Kirker er byggede eller Gods tilvejebragt til deres Underhold, og vi kan vistnok sikkert antage, at, naar et nyt Sognekald er oprettet i Kjøbenhavn, er Kannikernes Tal steget, idet Sognepræsterne toges blandt Kannikerne. 1248 tales allerede om Stadens Kirker (se ovenfor S. 149), ligesom den Omstændighed, at samme Aar nævnes en Gaard i Frue Sogn, forudsætter, at der da var andre Sogne.¹⁾ Ved den Tid maa Sogneinddelingen i Frue, S. Peders og S. Klemens idetmindste være fuldstændig gennemført og da have været 5 eller 6 Præbender i Kapitlet. 1313 var af Landsbykirker Rødovre kommen til. Efter den Tid steg Kapitlet i Anseelse og der annekteredes stadig ny Kirker dertil. Inden 1343 var der kommet 4 Præbender til, 1436 var der 12, nemlig S. Nikolaj, S. Peders, S. Klemens, Brønshøj, Ovre Øvre (Rødovre), Valby, Buddinge, Vandløse, Ølsted, Odsherred, Tune, Vassingerød, af hvilke dog kun de 5 første var forbundne med Sognekirker. Hovedøjemedet med Kannikeinstitutionen var at lade Gudstjenesten besørge med størst mulig Glans. Alter- og Messetjeneste var Hovedsagen, og Kannikerne var kun forpligtede til at prædike 6 Gange om Aaret. En af de vigtigste Højtider var Relikviefesten 25 Juli, da alle Helgenlevningerne blev fremsatte i en vis Orden og Listen over dem oplæst for Menigheden, der da ytrede sin Gavnildhed mod de Helgener, enhver havde mest Ærbødighed for. Kirkens Velgørere mindedes daglig, eftersom enhver havde bestemt i sin Sjølegave og som det var indført i Kapitlets Kalendarium.²⁾ En mærkelig Stiftelse var den Psalterlæsning, som Erik af Pommern bestemte 1432, idet han gav Kapitlet en Pengesum for at Kannikerne 2 og 2 tilsammen Nat og Dag uden Afbrydelse skulde læse Davids Psalmer med 9 Lektier efter hver Psalme, naar der ellers

¹⁾ K. D. I. 10. ²⁾ Sidst trykt i K. D. II. 1—21 og Rettelser.

ikke blev sunget Tider eller holdtes Messer i Kirken. Saaledes tav Sungen aldrig i Kirken, men for Gejstligheden var det en „Trældoms Plage og Aag“.

I Spidsen for Kapitlet stod Dekanus eller, som han paa dansk kaldtes, Degnen. Han var Opretholder af Disciplinen mellem Kannikerne, udfærdigede Kapitlets Breve og udøvede den gejstlige Jurisdiktion over Kapitlets Bønder. I hans Gaard var et Fængsel for ulydige Klærke. Til Dekanaten hørte oprindeligt faa særlige Indtægter; 1377 gav saaledes Rejnold Goldbæk for sin Sjælemesse nogle Eiendomme i Kjøbenhavn til Dekanaten, hvis Indtægter var saa ringe, at „det næppe kunde bære Navn af Værdighed“. I Jordebogen fra c. 1370 nævnes kun 2 Grunde tilhørende Dekanen. Dekanens Residens blev i det 13de Aarh. skænket af den tredje Degn Niels. I Jordebogen c. 1370 nævnes denne som liggende ved Siden af Katrine Alters Gaard, og at det maa have været paa dennes vestre Side ses af et Skøde fra Byen 1432, paa en Grund i Kannikestræde, norden for Strædet og østen for Katrine Alters Gaard, tværs over for Kødmangerboder; denne sidste Grund har altsaa ligget paa Hjørnet af Kannikestræde og Købmagergade (jfr. foran S. 141—42), vesten for denne laa Katrine Alters Gaard og vesten for denne igen Degnens Gaard. Paa den anden Side har denne gaaet ud imod Krystalgade, der 1496 kaldes Strædet bag Degnens Gaard, og norden for dette laa Degnens Have, der c. 1370 kaldes en Abildgaard. Gaarden har saaledes ligget omtrent mellem Regensen og Borks Kollegium.¹⁾ Den tilstødende Katrine Alters Gaard tilfaldt siden Universitetet. 1474 indrømmede Paven Kongen Patronatsret til Dekanaten, medens Biskoppen beholdt den til de andre Præbender; da var Indtægterne stegne og Kongerne betrode Stillingen oftest til ansete Adelsmænd, som Dr. Erik Nielsen (Rosenkrands), Tyge Lunge, Klavs Urne, Knud Valkendorf, Johan Friis.

¹⁾ K. D. I. 105, 108, 243, II. 15.

Ved Reformationen blev Degnedømmet en kort Tid verdslig Forlening. Ifølge Universitetordinansen 1539 fik Universitetet Residensen, medens det Embedet tillagte Jordegods lagdes under Kjøbenhavns Len; det er derved, at den foran S. 109 omtalte Jord nord for gammel Vartov er kommen til at høre under Amtet.

Den anden Prælat i Kapitlet var Kantoren, men dennes Stilling blev dog først Prælatur omtrent ved Aar 1400. Fra først af var det et „Officium“, der paalagdes den af Kannikerne, der var særlig skikket dertil, og som bestod i at lede Korsangen og den øvrige daglige Guds-tjeneste. Under Kristiern I var Kantoren Daniel Kepken Kongens Kansler. Da Kantorens Forretninger steg og dermed hans Værdighed, tillodes det at holde en Underkantor (Succentor), og S. Olafs Alter henlagdes 1481 til dennes Underhold, saaledes at han skulde forrette de derved forefaldende Sjælemesser. Kantoren synes at have haft S. Nikolaj Præbende, hvormed var forbundet Embedet som Sognepræst ved Nikolaj Kirke, ligesom Dekanen undertiden var Sognepræst ved S. Peders Kirke. Kantorens Gaard laa op til Bispegaarden (Universitetet), omtrent hvor nu Stiftsprovstens Bolig er, men gik vistnok lige ud til Krystalgade; saaledes omtales 1512: en Grund „tvært over for Kantors Gaard og norden for Byens Rende, som løber ned fra Nørregade og bort ad Rosengaarden“; denne Grund laa saaledes paa Krystalgades Nordside; 1529: en Jord „norden for Kantors Gaard og vesten ved det lille Stræde, som løber til Nørreport“, altsaa den vestre Hjørnegrund mellem Store Fiolstræde og Krystalgade. Store Fiolstræde omtales 1496 som „det lille Stræde, som løber fra Hr. Kantors Port“ eller „det lille Stræde, som løber ind til Hr. Kantors Port“, hvoraf fremgaar, at Porten har været, hvor nu lille Fiolstræde er. 1528 kaldes Krystalgade „det Stræde bag Kantors Port, der strækker sig fra Nørregade til Kjødmandergade“. Kantoren

havde en Have norden for samme Gade, der 1496 kaldes det Stræde bag Hr. Degnens Gaard.¹⁾

Kannikerne gjorde paa visse Tider Tjeneste i Hovedkirken; en af dem var Sognepræst ved Frue Kirke, flere ved Stadens andre Kirker og ved de til Kapitlet annekterede Landsbykirker. Enhver af de residerende Kanniker, der havde Embedsbolig i Staden (deraf Navnet Kannikestæde¹⁾), skulde ligesom Prælaterne lønne en Vikar til at tjene i Koret, hvilke saakaldte Korvikarer uddannedes ved Kapitlets Skole, der formodentlig indtog samme Rang som de andre Domskoler. Kapitelshuset eller Kannikernes almindelige Forsamlingshus laa „sønden næst op til vor Frue Kirke“. Det tilfaldt siden Universitetet og benyttedes da til at holde Forelæsninger i. 7 af Kannikerresidenserne overdroges 1539 Universitetet til Boliger for Professorerne. En særlig Kannikebadstue laa i Klosterstræde.

En særegen Anseelse fik Frue Kirke ved dens store Mængde Kapeller og Altre. Af de første nævnes: Vor Frue Kapel, der nævnes 1240, da Hertuginde Ingeborg af Halland og Samsø her stiftede en Sjælemesse; S. Katrine Kapel, i hvilket Bagersvendene holdt deres Sjælemesser; Hellig Trefoldigheds Kapel, stiftet 1464 af Jep Klavsen og Anna, Peder Andersens Datter, formodentlig hans Hustru, og bygget fra Kirkens søndre Side, Hellig Trekongers Kapel, der omtales 1476, da 9 Biskopper lovede 40 Dages Aflad til dem, der paa Hellig Trekongers Dag og paa Kapellets Indvielsesdag besøgte det og var tilstede ved Gudstjenesten,

¹⁾ K. D. I. 242, 243, 289, 342, 371. ²⁾ 1523 nævnes en Jord i „det ny Stræde, som løber norden for Kannikegaardene østen næst op til 24 seniorum Alters Gaard“; nævnte Alters Gaard laa 1517 paa den østre Side af Nørregade paa et Hjørne, „norden op til den Rende, som løber bag Bispegaarden“ (Rørdam S. 186), hvorefter ses at Kannikegaardene har ligget norden for Kannikestræde og strakt sig til nuværende Krystalgade, der 1523 altsaa, hvad den vestlige Del angaar, var af ny Oprindelse.

som bad til Gud for den hellige Kirkes og det danske Riges Vel eller udførte forskellige andre Bønner; S. Laurentii Kapel, ved den søndre Kirkedør, formodenlig stiftet tilligemed S. Laurentii Alter af Dekanen Bo († 1354); S. Rochi Kapel, stiftet 1500 af Kantoren Mag. Anders Friis; Hellig Løsens Kapel paa Kirkegaarden, maaske det samme som Frelserens Kapel.

I disse Kapeller fandtes et eller flere Altre, saa der i alt fandtes mindst 46 omkring i Kirken. Gudstjenesten ved disse Altre besørgetes paa forskellig Maade; til flere af dem beskikkede Stifteren og hans Arvinger selv Præster efter eget Behag, medens dog Kapitlet gav Kollats, og Altrets Besørgelse var en fuldstændig Privatsag; andre var henlagte til Kannikepræbender, hvis Ihændehavere enten selv eller ved private Vikarer afholdt Sjølemesserne. Der var et dobbelt Kor, et Kannikekor, hvor Højaltret stod, og et lavere Kor for Menigheden, i hvilket Sognealteret havde sin Plads, og hvor Sognepræsten besørgede Gudstjenesten. Et Alter hed altare primæ eller primarum, ved hvilket den tidligste Messe om Morgen blev sunget; dette var hellige S. Jakob og havde allerede tidlig mange Ejendomme. 26 af Altrene nævnes 1534 som værende Vikarernes. De „evige Vikarer“ (vicarii perpetui) kaldtes „rette Ejere“ af deres Altre, og deri laa at de ikke alene nød Indtægten af Altergodset efterat have afholdt Udgifterne ved Altrets og Messeredets Vedligeholdelse, men ogsaa skulde forsvare dets Ejendomme mod alle Angreb. Vikarerne udgjorde et mindre Samfund, der kaldtes det lille Kapitel eller Vikarernes Kapitel. 1450 fik det i Gave en Grund nordvest for S. Peders Kirke, hvorpaa Vikarernes Kapitelshus opførtes. De forestodes af en Prior, der styrede de fælles Anliggender og ordnede Gudstjenesten ved de forskellige Altre, og en Prokurator, der bestyrede Ejendommene og i det hele de verdslige Sager.

Frue Kirke besad en stor Mængde Ejendomme. Fra først af ejede den de nærmeste Grunde omkring sig, ikke alene Kirkegaarden, men ogsaa mod nord vistnok Grunden lige til Krystalgade, mod øst til henimod Købmagergade og mod syd til Gammeltorv, hvilket ses af at saa mange Gejstligheden tilhørende Ejendomme netop kom til at ligge her og at private ydede Jordskyld til Kirken. Ved Gaver dels til dens Bygningsfond, dels til dens forskellige Altre kom den efterhaanden i Besiddelse af en Mængde Grunde omkring i Staden, deriblandt 2 Møller, den ene en Vandmølle ved Stranden udenfor Vesterport, den anden en Vejrmølle indenfor Nørreport.¹⁾

Af Kostbarheder, som Kirken ejede, maa nævnes dens store Samling af Helgenlevninger, deriblandt af nordiske Helgener et Stykke af S. Olafs Banner, en Finger af Abbed Vilhelm, et Stykke af Knud Lavards Kappe, noget af den Sten, paa hvilken S. Olaf blev ihjelslaaet osv. Af ikke mindre Værdi var de mange Helgenbilleder, rigt prydede med Guld og kostbare Stene. En adelig Kvinde gav saaledes 1511 en Guldkrone og en Mængde Guldsmykker til et Mariebillede.

Som ovenfor fremsat havde Byen 1248 flere Kirker end Vor Frue, og det er sandsynligt, at den allerede da havde 3 Sognekirker, nemlig foruden Vor Frue S. Peders og S. Klemens; disses Alder kan man saaledes temmelig sikkert sætte til første Halvdel af det 13de Aarh.; nærmere kan vi ikke komme, ti vel antog vi ovenfor at Kapitlet endnu kun var grundet paa 1 Kirke i Byen, men fuldstændig sikkert kan det ikke siges. At disse 3 Kirker kom til at ligge saa nær ved hinanden, er begrundet i, at den bebyggede Del af Byen kun var lille og da indskrænkede sig til Gammeltorvs

¹⁾ I Gavebrevet af 1432 betegnes vel den sidste som en Vandmølle, men dette maa være Feilskrift, ti i et andet Brev af samme Aar kaldes den Vejrmølle (Rørdam, Tillæg 37) og i Udskriften betegnes den som liggende paa Klokkehøjen (Nørrevold mellem Porten og Larslejsstræde).

nærmeste Omgivelse. Hvor forskellig Bebyggelsen var ved Reformationen ses af, at der da ogsaa bestemtes 3 Sognekirker, men da nedlagdes S. Peders og S. Klemens, medens Helligaandshospitals ophøjedes til Sognekirke og Nikolaj Kirke fremdeles bevarede.

Til S. Peders Kirke hørte den Del af Byen, der begrænsedes af Vestergades søndre og Nørregades og Saltbodernes vestre Side, og desuden noget Landdistrikt, formodentlig Serridslev, hvoraf den ofte gentagne Vildfarelse er fremkommen, at Kirken har været Sognekirke for Serridslev alene, hvis Plads selvfølgelig maatte være tæt ved sin Kirke og altsaa paa Nørregade; dette er nu udførlig gendrevet ovenfor S. 9—12, og det maa anses for sikkert, at Serridslev altid har ligget i Kjøbenhavns Sogn og før S. Peders Kirkes Opbyggelse søgt Frue Kirke.

1386 opbrændte Kirken med sine 2 Klokker. At den senere havde et Taarn ses af, at der 1499 omtales et Stræde, „der indløber af østen i vester fra S. Peders Kirketaarn“. Dens ydre Udseende kendes iøvrigt ikke, ti maaske er vel noget af Muren tilbage i den nuværende Petri Kirke, men Bygningen har undergaaet saa mange Forandringer og været udsat for saa megen Ødelæggelse siden Reformationen, at det næppe vil være muligt at finde oprindelige Partier. Den har iøvrigt været lille og ikke af stor Anseelse, da den kun havde 3 Altre: S. Peders, formodentlig Højaltret, hvor Vognmændene, der havde S. Peder til Patron, hver Aar for Lavskassens Midler ved Midsommerstid lod holde Messe til Ære for S. Peder og Sjælemesse for de afdøde Lavssøskende¹⁾, Vor Frue Alter og S. Povls Alter. At Kirken var fattig fremgaar af, at der 1445 og 1453 udstædtes Afadsbreve, hvori lovedes 40 Dages Afad for dem, der blandt andet besøgte Kirken og var tilstede ved Gudstjenesten, som fulgte Kristi Legeme eller den hellige Olive, naar den blev baaren

¹⁾ K. D. II. 212.

til Syge, som rakte hjælpsom Haand til Kirkens Vedligeholdelse ved at give aarlige Indtægter, Jorder, Lysestager, Prydelser, Kalke, Bøger ell. desl. Efter den Tid skænkedes ogsaa ikke faa Ejendomme til Kirken, der desuden vistnok efterhaanden afhændede en Del af de den omgivende Grunde, men hvor meget den ejede kan ikke vides nu, da dens Indtægter ved Reformationen lagdes til Frue Kirke.

Sognepræsten var Kannik i Kapitlet og bestyrede Kirkens Gods i Forening med 2 Kirkeværgere. Da Universitetet var blevet oprettet, holdtes dets højtidelige Messe i denne Kirke hvert Aar den 31te Juli. Ved Reformationen ophørte Gudstjenesten i Kirken, der indrettedes til et Kanonstøberi, men overlodes 1586 til Sognekirke for den tyske Menighed.¹⁾ Det ses ikke, af hvilken Aarsag S. Peders Kirke og dens Grund tilfaldt Kongen, medens S. Klemens Kirke med Kirkegaard ved Reformationen blev Byens Ejendom.

S. Klemens Kirke, der maa have været samtidig med S. Peders, var Sognekirke for den Del der begrænsedes af Gaderne sønden for Vestergade, af Gammeltorv og nuværende Raadhusstræde. Desuden hørte hertil en Landsbymenighed, der vistnok oprindelig bestod af Kjøbenhavns Birk med Undtagelse af Serridslev, altsaa Vigerslev, Valby, Solbjerg og Nyby. Kirken var fattig, dens Altre omtales ikke og særlige Gavebreve er ikke opbevarede. Den Tredjedel af Korntienden, som ellers var bestemt til Kirkernes Vedligeholdelse, tilfaldt

¹⁾ Den tyske Menighed blev vel oprettet 1575, men fik til Sognekirke S. Klarø Klosterkirke. At dette Forhold fandt Sted endnu 1581, ses ved Sammenligning af 2 Steder i K. D.; i II. 779 siges nemlig, at Johanne Albert von Gocks 1550 gav de Husarme 14 Sjøleboder „bag S. Klarø ved Østervold“, men i Jordebogen 1581 (K. D. I. 537) betegnes de at ligge „hos den tyske Kirke“. Der er altsaa ingen Tvivl om, at Petri Kirke har afholdt sin Jubelfest for tidlig (jfr. Boldt: S. Petri Kirche zu Copenhagen 1875); Samtiden angiver, at den tyske Menighed fik nævnte Kirke 1586, saaledes i Braunii Theatrum Urbium.

ikke denné Kirke, hvilket ses af en Retstrætte af 1473, hvorved Sognemændene krævede dette som en Ret, men den gejstlige Domstol tilkendte den Sognepræsten, der var Kannik i Kapitlet, idet den paaberaabte sig den gamle Tiendeoverenskomst fra Biskop Absalons Tid (S. 147—48), der rigtig nok var indgaaet inden S. Klemens Kirke var bygget. I en gammel, nu tabt, Optegnelse hedder det, at Asser Uddebrosen og hans Hustru Abild skænkede Kirken den Jord der siden var dens Kirkegaard og lod bygge den vestre Del af Kirken. Aaret angives som 1256, men det er meget usikkert. 1419 bevilgede 12 Biskopper, „da Kirken var faldefærdig paa Grund af sin store Armod“, hver 40 Dages Aflad til hver den, der besøgte den eller skænkede den Bøndergaarde, Huse, Agre, Kvæg, Ejendomme, Lys, Messeklæder eller gik omkring Kirkegaarden og bad for de fromme, der hvilede der eller andensteds, fulgte Herrens Legeme eller den hellige Olie, naar den bares til syge, var tilstede ved Gudstjenesten, eller ved Aftengudstjenesten paa Knæ bad 3 Paternoster og 3 Ave Maria eller bad til Gud for Biskopperne, deres Kirker, Danmarks Riges og nærværende Brevs Bevarelse. 1528 fik Kirken en ny Klokke og 1513 købte den en Jord af Byen, men det ses ikke hvor denne laa¹⁾. Sognepræst var en af Kannikerne. Ved Reformationen nedlagdes den, men den blev endnu staaende i flere Aar²⁾. 1568 købte Raadmand Peder Syndesen af Byen den Grund, „som den vesterste Part af S. Klemens Kirke før paa stod“, østen for Kristen Jensen Vognmands Jord, norden for de Husarmes Jord og Borgmester Hans Olufsens Have; man ser at den laa sønden for Gaden (Lille S. Klemensstræde), men da der gaves Skøde paa mere end netop Bygningens Plads, kan man ikke af de opgivne Maal slutte sig til Kirkens Størrelse. Byfoged Rasmus Pedersen fik paa

¹⁾ K. D. I. 264. ²⁾ 1553—54 tog man endnu Tagsten af Kirken (Rørdam. Aktst. til Univ. Hist. S. 120).

samme Tid den østre Del af Kirken, af hvilken han skulde give 24 Sk. i Jordskyld til Byen. Østen op til denne Grund laa 'en anden Grund, formodenlig Kirkegaarden, som Kristiern Kristiernsen købte 1577, 44 Al. 3 Kv. fra Adelgaden til Borgmester Hans Olufsens Have af syd i nord, 14 Al. 1 Kv. ud til Adelgaden, Breden bagtil ud til nævnte Have 15¹/₂ Al., hvoraf skulde ydes i Jordskyld 1¹/₂ Mark. Omtalte Hans Olufsens Have er vistnok ogsaa Del af den forrige Kirkegaard. 1545 købte Møller Oluf Jakobsen et lille Stykke Jord paa St. Klemens Kirkegaard vesten op til hans Gaard, ligesom han 1539 havde købt en Jord, som tilforn var Byens Rende, altsaa lige i samme Egn¹). Den Grund, Rasmus Pedersen købte, kan endnu forfølges og laa indtil 1728 i Lille S. Klemensstræde, men blev efter den Tid gennemskaaren af Fredriksberggade og henlagt til nuværende Nr. 27 i denne og flere Grunde, et lille Stykke ogsaa til Knapstedsgaard, og Grunden østen derfor er nu en Del af Nr. 28; 1549 fik de Husarme 5 Huse „ved Vestervold høs S. Klemens Kirke“, hvilke ogsaa ovenfor nævnes som Kirkens Naboer. Disse Sjøleboder laa 1668 ved Siden af Borgmester Kristoffer Hansens Have, og de er nu Halmtorvet Nr. 57, medens K. Hansens der op til stødende Huse er Nr. 61—69 ogsaa paa Halmtorvet. Pontoppidan fortæller S. 37 at Kristoffer Hansen ejede et Sted hvor S. Klemens Kirke havde staaet og at Thomas Bartholin satte en Indskrift over Døren. I Grundtaxten 1668 ses at han ogsaa ejede 8 Huse i Mikkalbryggersgade, nu Nr. 4, 6, og 8, og en tilstødende Have.

Ved Kloakledningens Omlæggelse i 1873 eller 1874 stødte man midt i Fredriksberggade udfor Nr. 27 og i østlig Retning paa Grundsten og store Mursten ligesom en stor Mængde Menneskeben; dette kan efter det foreliggende ikke have været andet end S. Klemens Kirke, hvis østlige Ende netop maa have været midt i Fredriksberggade lige udfor Nr. 27,

¹) K. D. I. 346, 347, 354—55.

og Kirken have ligget skævt for Lille S. Klemensstræde; Vestsiden har selvfølgelig gaaet lige ud til Vestervold, nu Halmtorvet.

S. Nikolaj Kirke maa antages at være noget yngre end de 2 foregaaende, men mærkeligt nok nævnes den i Dokumenter førend nogen af disse, idet allerede 1261 Ridder Peder Olafsen af Kalveris testamenterede den alle de Skibe han havde i Kjøbenhavn og 100 Mark Penninge for at Kirken skulde frikøbe hans Sjæl, fordi han ikke havde opfyldt sit Løfte at ville gøre Pilgrimsfærd. At Kirken nogensinde skulde have staaet paa noget andet Sted end hvor den var indtil sin Ødelæggelse ved Ildebranden 1795, er ikke sandsynligt; derimod er det sikkert at den fra først af havde et større Omraade end senere og at den er ældre end Østergade, idet der er fundet Spor af dens Kirkegaard under Bygninger i denne Gade¹).

Nikolaj Sogn indbefattede den Del af Byen, der laa østen for Hyskenstræde og østen for Købmagergade, dennes østre Side iberegnet. Kirken var næst Frue Kirke den anseeligste, havde 2 Sideskibe, der var lavere end Midtskibet, og en Korsbygning i Koret; saaledes var den i den senere Del af Middelalderen, men vi savner Kundskab, om Grundstammen i den ikke var i romansk Stil. At Bygningen, som det oftere er paastaet, i sin senere Skikkelse er opført 1447 af Kristoffer af Bajern og først bleven færdig 1509, er aldeles upaalideligt, som Rørdam har vist. Det er derimod sikkert, at den tilligemed Højaltret i dette sidste Aar blev indviet af Biskop Anders Mus i Oslo og af ham begavet med 40 Dages Aflad; rimeligvis er Koret da ombygget. 1516 fik Kirken ny Hvælving²) og ved samme Tid 3 Klokker, nemlig 1511, 1520 og 1528, hvilke Aarstal fandtes paa dem. Om Kirken har haft Taarn førend det 1582 opførte, vides ikke, men det er ikke sandsynligt; at man derimod paa

¹) C. Rothe: Kjøbenhavns Kirkers Historie 1854, S. 5. ²) Rørdams Monumenta I. 342.

Reformationstiden har paatænkt Opførelsen af et saadant ses af en Optegnelse fra omtrent 1540¹⁾ om hvad denne Kirke havde mistet, hvori omtales: „alle de Stene, som var købte til Taarnet, som var over 2 Gange hundredetusende Murstene, over 300 Læster Kalk“. Denne Kirkes Beskrivelse hører isøvrigt til en senere Periode, da den stod i sin Glans som protestantisk Sognekirke. Sin største Anseelse fik den i Reformationstiden, da Luthers Lære her forkyndtes første Gang i Danmark 1520 og da Hans Tavsens 9 Aar efter blev Prædikant ved denne Kirke.

Nikolaj Sognemænd ydede ikke Korntiende men Fiske-tiende, og Kirkens Tredjedel deraf tilegnede Kapitlet sig og fik 1487 en Dom for at alle Kirkerne i Kjøbenhavn var indkorporerede i Kannikepræbenderne; Tienderne kom altsaa ikke Kirkerne tilgode, medens Sognemændene selv maatte vedligeholde Kirkerne. Retfærdigheden i en saadan Dom kan kun søges i den Omstændighed, at Frue Kirke i en gammel Tid var eneste Sognekirke og som saadan oppebar hele Kirketienden, medens de tre andre Kirker er yngre og fra Begyndelsen af opfattedes som dens Annexkirker. Kantoren i Kapitlet var sædvanlig Sognepræst her.

Kirken havde 2 Kapeller, S. Nikolaj, til hvilket Kantoren Klavs Lybertsen (levede 1436) gav en Gaard for sin Sjælemesse, og Vor Frue, der nævnes 1480; Rigens Hovmester, Hr. Povl Laxman, stiftede 1501 et Frue Alter i dette Kapel²⁾; i dette var ogsaa et S. Mikkels Alter. I Kirken var følgende Altre: S. Nikolaj, S. Annæ, der nævnes 1452, Frelserens, for hvilket der udstedtes Afadsbrev 1476³⁾, S. Antonii, der nævnes 1461, S. Barbaræ, nævnes 1528, S. Brandani eller S. Hjælper,

¹⁾ K. D., I. 400. ²⁾ Dets Gods faldt 1558 tilbage til Povl Laxmans Sønnesøns Enke efter Alterpræstens Død, dog beholdt Kirken den daværende Klokkerbolig paa Kirkegaarden, som oprindeligt var bestemt til Alterpræstens Bolig, og en Gaard i Kødmanderstræde (K. D. II. 310—12). ³⁾ K. D. II. 135—36.

stiftet 1463 af Raadmand Peder Unger, S. Jostes, nævnes 1521, Hellig Korsens, nævnes 1499, S. Mauritii, oprettet omtrent 1508 af Peder Bødker, Hellig Trefoldigheds, stiftet af Hans Metzenheim Bogbinders Svigerforældre, S. Sebastians, nævnes 1504, S. Sørensen, nævnes 1526.

XVI. Klostre og Hospitaler.

Graabrødrekloster stiftedes 1238, idet Grevinde Inger af Regenstein udlagde en Grund dertil, hvilken maa have strakt sig mellem Klosterstræde, Købmagergade, Skindergade og en aaben Plads mod syd, der ved den Tid har gaaet til Stranden, men siden opfyldtes og tilfaldt Helligaandshus. Hun var Datter af Jakob Sunesen og Søster til den Biskop Peder i Roskilde, der døde 1225; hun ejede nævnte Grund paa en Tid, da det endnu ikke var forbudt Adelige at have Ejendom i Staden og da dens Udvikling stod langt tilbage. Klostrets Grund laa da sikkert udenfor den bebyggede Bygrund. Graabrødrene havde Navn af deres Dragt, en askegraa Kutte, der med en Strikke var bunden om Livet; de gik med Træklodser under de bare Fødder. Forsagelse i enhver Retning var deres Formaal og deres Ydmyghed viste de ved at tigge det daglige Brød, idet de ikke maatte modtage Penge, selv ikke for udført Arbejde. At de gik omkring i Byen og ved Stranden med Tavler og Kurve, ses af et Brev fra 1476¹⁾. Ej engang deres Bolig maatte hedde deres Ejendom og oprindeligt kaldte de den aldrig Kloster som de rige Munke, men alene Hus (domus); sig selv kaldte de de smaa Brødre (fratres miuores). Deres Ydmyghed blev imidlertid snart et Skalkeskjul for Dovenskab og deres strenge Afholdenhed bevarede kun for Mængdens Øjne.

¹⁾ Hofmans Fundatser X. 196

Klostret forestodes af en Guardian. En saadan, ved Navn Johannes Paaske, gjorde sig fortjent som Afskriver af Bibelen og flere theologiske Skrifter. Til udadtil at træde i Forhold til Omverden havde Klostret „Prokuratorer“ blandt Borgerne, der i dets Navn afsluttede Ejendomshandler og maaske modtog Pengegaver til Klostret i Almindelighed. Uagtet det var imod Klosterreglen, ejede dette Kloster dog ikke faa Ejendomme. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes saaledes 7 Jorder; alle som det synes i Klostrets Nærhed, men de 3 ansaas dog for dets Ejendom med mindre Ret. Naar Klostret ellers fik fast Ejendom som Gave, afhændede det den dog vistnok saa snart som muligt, saaledes solgtes 1485 en halv Bod i Bennikestræde, der noget i Forvejen var skænket dertil.

1466 skænkede Borgmester Jep Klavsen til Hellig-trefoldigheds Alter i Frue Kirke 80 rinske Gylden, Kalk og Disk af Sølv, Messerede af Gyldenstykke og en Gaard vesten næst Bent Krabbes Gaard, „som de Bolstover(?) nu paa staar“; alt dette gav Klostret Tilstaaelse for og forpligtede sig til at lade holde en daglig sungen Messe for den hellige Trefoldighed ved ovennævnte Alter i Frue Kirke. At Klostret saaledes ligesom var Patron for dette Alter hænger sammen med dets gamle Forbindelse med Tydske Kompagni. Det hedder saaledes i dettes Skraa af 1382, at naar nogen af Brødrene døde udenlands, skulde der i Klostret (to den moniken) holdes 3 Sjælemesser for ham¹⁾. 1530 opbevaredes her en samme Kompagni tilhørende Kalk. Ogsaa med det af kongelige Hoftjenere bestaaende S. Katrine Gilde havde det Berøring og gæmte dets Sølv. 1482 forpligtede Brødrene sig til at holde en daglig Gudstjeneste i Vor Frue Kapel i Frue Kirke for 100 Mark, som Hr. Povl Laxmann havde givet Klostret²⁾.

¹⁾ K. D. I. 122, 201, 375. ²⁾ Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg 86—87.

Skinderne holdt ogsaa deres Sjælemesse i Klostret. Om Klostrets Forbindelse med S. Jørgens Hospital findes nærmere Oplysning senere.

Om Klostrets Bygninger haves følgende Oplysninger: Det nuværende Graabrødretorv har faaet sin nuværende Størrelse ved Nedlæggelsen af Ulfelds Gaard, medens det tidligere alene indbefattede den vestlige Del, der begrænses af Nr. 11, det fremspringende Hjørne. Dette det ældste Graabrødretorv var det gamle Klosters Gaardsplads. Kirken har vistnok optaget den nordlige Længe og har selvfølgelig gaaet fra øst til vest. Dette stemmer tildels med den gamle Beretning at Bryggernes Lavshus i Klosterstræde laa paa Kirkens Plads.

Klostrets store Sal, Refektoriet eller, som den almindelig kaldtes, „Graabrødre Klosters Stue“, omtales oftere, og her holdtes flere offentlige Møder og kongelige Retterting; 1446 omtales ved lignende Lejlighed Sommerrefektoriet. Af vigtigere Forhandlinger, her foretoges, kan nævnes Fredsslutningen mellem Valdemar Atterdag og Hansestæderne 1346, samme Konges Underhandlinger med Hansestæderne 1360²⁾ og det Knæfald Kristiern II 1513 maatte gøre, fordi han havde fængslet Biskop Karl af Hammar. Her holdtes vel ogsaa Franciskanernes Provinsialmøder, der gik paa Omgang mellem Klostrene.

Videre nævnes Munkefængslet eller Prisonet, der efter Klostrets Opløsning brugtes af Byen som Fangetaarn endnu 1623; 1620 beskrives det som „en brandfri Mur“³⁾. 1580 var den nederste Del af dette Hus, vistnok Kældren, Byens Fængsel og den øverste Del bortlejedes; der var da 6 Kamre²⁾. Da Kristian IV. bragte Tugt- og Børnehuset i en ny Ordning 1621, er det kort efter den Tid at Prisonet er blevet omdannet til Kirke for dette, hvilket Jens Lavridsen Wolf udtrykkelig udsiger³⁾. 1650 var Tugthuskirken 14½

¹⁾ Sartorius ved Lappenberg, II. 476—78. ²⁾ K. D. I. 485, 599.

³⁾ Danmark Riges Lof 1654, S. 369.

Alen bred imod Løvstræde, der da fortsattes lige til det ovennævnte gamle Graabrødretorv, og der var 5 Alen mellem Kirken og den vestenfor liggende Helligaands Kirkes Kapellanbolig, der da brugtes til Bolig for Organisten¹⁾; denne sidste var afhændet før 1755 til private og er nu Nr. 13 paa Graabrødretorv, medens Prisonen bliver Nr. 11 (Boghandler Linds Gaard) og saaledes er et Stykke af Klostret. Denne Gaard er til op mellem første og anden Sal opført af Munkesten og der er, naar den nyere Puds er borte, flere Steder Spor af gamle smalle spidsbuede Vindver. Murene er af en særdeles Tykkelse og ligeledes den sydlige Gavl; den nordlige Gavl er opført af samme Sten som de andre Mure, men ikke saa tyk og den har da formodentlig i Klostrets Tid været forbunden med andre Bygninger, som med denne har udgjort dettes østlige Længe; der er ingen Nødvendighed for at Længerne netop har været store sammenhængende Bygninger. Kældrene under Huset har flere gamle Partier; der findes en Tøndehvælvning og Levninger som af en Munkegang støttet af Piller. Husets Bredde passer ogsaa til det ovenfor anførte Maal for Tugthuskirken.

Af andre Bygninger nævnes: det Hus hos Prisonet, Gæstherberget eller Gæstehuset med en Kælder under, Steggerset med Kælder, Køllen, Bryggerset, Porthuset²⁾. Østen og norden op til Gaardspladsen laa Klostrets Abildgaard, der var indhegnet med en Mur, og østen op til denne var Kirkegaard; denne sidstes Plads kendes omtrent, da der er opgravet Ligkister i Trompetergangen; norden for Muren havde Klostret Huse ud til nuværende Skindergade og vesterst i denne Husrække laa Klostrets Teglovn, sandsynligst paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade. Herom oplyses vi navnlig af et utrykt Skøde af 28 Avg. 1497, ved hvilket

¹⁾ K. D. III. 326. ²⁾ K. D. I. 376. 1530 fik en Mand Bryggerset og en Stue, som Klostrets Arbejdsfolk bode i, med Gaardsrum og Brønd ud til Gaden op til Graabrødrestrede (K. D. II. 235.)

Klostret afhænder til nogle Porgere en Jord „liggende norden for vor Abildgaard langs ud med vort Klosters Mur fra vor Kirkegaard og indtil det Hus, som staar næst østen hos vor Teglovn“, bl. a. paa de Betingelser, at ingen maatte sætte Bygning paa Muren, ej heller gøre Vægge eller Tag ind til Abildgaarden. 8 Avg. 1496 solgte Klostret en Grund 24½ Alen lang af vest i øst ud til Gaden, „som løber frem for Klostrets Kirkegaard og bort i Kødmanderstræde“¹⁾, hvoraf ses, at Kirkegaarden gik ud til Skindergade. I Orig. Hafn. S. 292 berettes, at da Joakim Gersdorf byggede sin Gaard, der af Grundtaxten ses at have grænset til Skindergade, Trompetergangen og Ulfelds Plads, fandt man i Grunden nogle hundrede Dødningshoveder.

Ogsaa ud til Klosterstræde havde Klostret Huse, der ikke anvendtes til gejstlig Brug, saaledes omtales 1491 Stenhusboder i Klosterstræde vesten synden (sydvest) op til Klostret, som Hr. Povl Laxman havde købt og givet til S. Peders Alter i Frue Kirkes Højekor²⁾.

De omliggende Gader havde Navn af Klostret, saaledes Klosterstræde. Graabrødrestræde er formodentlig dannet af en Indkørsel gennem en Portbygning; at her var Hovedindgangen ses af, at Klosterstræde vistnok i Forbindelse med et lille Stykke af Skindergade 1448 hed „den Gade, som løber fra Vor Frue Kirke og til Klostret“³⁾; Graabrødrestræde og hele Gaardspladsen] hed fra først af efter Klostrets Nedlæggelse Ny Graabrødrestræde; saaledes fik Bogtrykker Hans Vingaard 1555 af Magistraten Skøde paa en Graabrødreklosters Gaard og Grund liggende i det ny Graabrødrestræde, østen for en anden Gaard, vesten for Helligaandshuses Lade, „strax sønden og næst op til Prisonen“. Hans Vingaards Gaard var vistnok den samme som den, der 1581 ejedes af Bogtrykker Lavrids Benedikt, og denne sidste ses at være Graabrødretorv Nr. 11, altsaa den sydlige Del af den

¹⁾ Rørdams Tillæg S. 125. ²⁾ Smstds. S. 105. ³⁾ K. D. II. 86.

Ejendom, af hvilken Prisonen udgjorde den nordlige¹⁾ (se foran S. 166).

Den østlige Del af Skindergade, der ikke oprindeligt stod i Forbindelse med den nuværende vestlige Del, hed oprindeligt Graabrødrestræde²⁾, foruden at den havde de mere ubehjælpsomme Benævnelser: „Strædet som løber fra Kødmanderboder og ned til Klostret“, „Strædet som man gaar til Graabrødre“, „Gaden som løber frem for Klostrets Kirkegaard“ og deslige. Da dette Stræde let kunde forveksles med det ny Graabrødrestræde, optog det Navnet Skindergade i Løbet af det 16de Aarh., men endnu 1558 nævnes en Gaard imellem Graabrødrestræde og Kannikestræde³⁾.

En af de første Virkninger af Reformatorerne Prædikener var Folkets Uvilje mod Tiggermunkene. Borgerne nægtede Munkene Tilladelse til „at gaa i Termin og bede om Guds Almisse“, og dermed var Klostret opløst. Dette gik dog saa lovligt til, at Ordenens Provinsialminister, Klostrets Guardian og Viceguardian gav Magistraten og menige Borgere et formeligt Overdragelsesbrev af 25 April 1530 paa deres Kloster og dets Klenodier, „efterdi vi ere aabenbarlig nødtø til for mange svare Sagers Skyld og menig Mand i Kjøbenhavn ikke vil lide (taale) os her for den Lejlighed, som nu paa Færde er, og vi er indelukt og ej maa gaa i Termin og bede om Guds Almisse“. Derefter forlod Munkene Klostret, nogle drog bort, men 8, som var oplærte i Haandværk, giftede og bosatte sig i Staden, medens Magistraten og Borgerne kom dem til Hjælp med Bohave og paa anden Maade udstyrede dem. Nogle Maaneder efter bestemte Kongen at Klostrets Kirke og Kirkegaard og de 3 Huse, der laa op til Kirken, skulde tilfalde Universitetet; derimod skulde der anlægges Stræder gennem Klostrets Abildgaard og Helliggesthus, og Renten af de Huse, som kom til

¹⁾ K. D. I. 523. ²⁾ K. D. II. 235, 258, 277, 280, 312. ³⁾ K. D. II. 258, 277, 312.

at ligge der, skulde tilfalde Hospitalet. Gaven til Universitetet ophævedes imidlertid ved et Kongebrev af 6 Avgust 1532, ved hvilket det overdroges Magistraten at annamme „Graabrødre Kloster, Kirke, Kirkegaard og alle de Huse der paa staar og al forskrevne Klosters Gaard og Haver, som det nu forefundet er“, dog saaledes, at al Jordskyld af de Huse, der blev byggede paa Grunden, alene maatte anvendes til de syge og vanføre Menneskers Ophold og Trøst i Hospitalet; det er ikke klart, om ogsaa Indtægten af Klosterbygningerne ifølge Kongens Ønske skulde tilfalde Hospitalet, men at dette skede ses af, at alt hvad siden indbefattedes under Benævnelsen „Graabrødre“ ydede Jordskyld til dette med Undtagelse alene af Prisonet, der længe vedblev at tilhøre Staden¹⁾. De Stræder, der efter 1530 lagdes gennem Klosteret, var, som omtalt, det ny Graabrødrestræde, der fortsattes ud til Købmagergade, men idet den midterste Del blev et Torv, fik den østlige Del et andet Navn, nemlig Løvstræde, der først opkommer henimod Slutningen af det 16de Aarh.²⁾

En Del af Klosterbygningerne fik Magistraten 1531 kgl. Befaling til at overlade til Bolig for en Doktor og en Apotheker³⁾, men dette ophævedes igen ved Kongens omtalte Brev af 1532, dog omtales 1547 i Graabrødre Villum Apothekers Have, der imidlertid ikke nævnes siden⁴⁾. Paa Prospekter af Byen fra 1587 og 1596 ses endnu Klosters runde Taarn med et højt Spir.

Endnu kan omtales Klosters Rigdom paa Helgenlevninger, hvorover en Fortegnelse er trykt i *Scriptores rerum Danicarum VIII.* 282—89. Der findes Levninger af Kongerne S. Olav, S. Erik, S. Knud Konge, Biskop Eskil, Abbed Vilhelm, S. Birgitte, S. Villehad og mange andre.

¹⁾ K. D. I. 485, 523. ²⁾ nævnes 1595 (K. D. II. 485). ³⁾ K. D. II. 237. ⁴⁾ K. D. I. 415, 523.

Klostret ejede en Bod paa Dragør, formodentlig Bolig for den Munk, der i Fisketiden skriftede Mængden og indsamlede Gaver.

Af samme Orden som Graabrødrene var Klarisserne, der indkaldtes i Danmark 1259 og navnlig havde et anseligt Kloster i Roskilde. I Kjøbenhavn grundedes S. Klare Kloster 1497 af Kong Hans og Dronning Kristine¹⁾, og 1505 blev Søstrene paa S. Klare Dag højtidelig indførte. Klosters indre Forhold omtales kun sjelden. 1527 skrev Broder Anders, Skriftefader for S. Klare Kloster i Odense, til Kristiern II. og omtaler, at den Tid, han var hos Søstrene i S. Klare i Kjøbenhavn, havde Sigbrit givet ham et Skrin i Forvaring med noget i, som hun havde samlet til de fattige, og han bad nu om at Kongen vilde formaa hende til at lade ham dele dets Indhold mellem de 2 S. Klare Klostre i Odense og her, da der var stor Armod hos Søstrene, hvilken de dog søgte at holde skjult for ikke at glæde deres Fjender; han ønskede videre, at Kongen snart maatte komme tilbage til sit Rige, da Klarisserne havde været hans Moders „synderlige og udkaarne Børn“. Hans Tavsens Prædiken har formodentlig stærkt truet Klosters Tilværelse, og allerede 6 Jan. 1532 gav Kongen til Hr. Albert Ravensberg og hans Hustru Sofie Podebusk den Gaard foran Klosteret imellem Kirkegaarden, Pilestræde og Klare Mur, hvori Lægsøstrene og Terminssøstrene havde bot, men som nu var bleven ledig da disse havde forladt Klosteret²⁾. Søstrene bode endnu i Klosteret 1535, men deres Tilstand var ringe; Terminssøstrene, der skulde indsamle Almisse, havde forladt dem og der var blevet beskikket fordrevne Graabrødre til at tigge ind til dem, men da de kun maatte samle i en Afstand af

¹⁾ 1498 kvitterede Dronning Kristine Jørgen Rud, Befalingsmand paa Holbæk Slot, for 20 rinske Gylden, han var afdøde Axel Lagesen Brok skyldig, og som denne havde testamenteret til det ny Klare Klosters Bygning i Kjøbenhavn. (Meddelt af Hr. F. R. Friis.) ²⁾ K. D. I. 380.

40 Mil fra Byen for ikke at træde Graabrødrene for nær, kunde de ikke finde Udveje til at transportere Almisserne (der mest bestod af Fødevarer) og maatte sælge dem for Penge, men saa forhadte var Brødrene nu blevne i manges Øjne, at man ikke vilde købe af dem; det blev derfor nødvendigt, siger Franciskanernes Generalminister i en Skrivelse af 25 Maj 1535, enten at Søstrene forlod Stedet eller at Brødrene selv forsynede dem med Penge¹). Kjøbenhavns Belejring og Reformationen gjorde Ende paa dette Samfund, hvis Ejendom tilfaldt Kongen.

Klostret var opført i en Udkant af Byen paa Rosen-gaarden og indbefattede vistnok hele den Strækning, der begrænsedes af Pilestræde, Møntergade, Sværtegade (eller Grønnegade), den gamle Voldgade (jfr. foran S. 43). Møntergades Navn var endnu i Slutningen af det 16de Aarh. ikke fremkommet, og her var 1529 endnu en uopfyldt Strækning mellem Kirken og Volden; Kirken maa antages at have ligget paa det østlige Hjørne af Gammelmønt og Møntergade, hvor Vismar nu er, idet den første Gade omtrent er anlagt hvor Koret var, hvis man kan stole paa Nøjagtigheden hos en Grundtegnning af Staden fra Frederik II.'s Tid, hvor Kirken endnu er afsat. Den store Grund fik siden forskellig Bestemmelse, hvilket nærmest tilhører en Fortsættelse af dette Skrift.

Klareboder er egenlig det Stræde, der førte fra Købmagergade til Klare Kloster og er ikke, som ofte er antaget, bygget paa dettes Grund; det hed ogsaa Klarestræde og Strædet som løber til Klare²). Den Gade, der nu hedder Møntergade, hvilket Navn den først opnaade, efterat S. Klare var bleven til en kgl. Mønt, havde længe ikke noget fast Navn, saaledes hed den Del af Møntergade, hvor Povl Fechtels Boder er, 1570 de Husarmes Stræde; disse Boder strakte sig da mod vest op til Møntergaardens Mur og mod

¹) Seidelin: Diplomatarium Flensborgense II. 249. ²) K. D. I. 302, 338, 443.

øst ud til Volden, hvorved vi altsaa faar Grunden nøjagtig bestemt¹⁾).

Karmeliterne købte allerede 1479 en Grund paa den østlige Side af Vandmøllestræde, der med Bagsiden stødte op til Andvorskov Klosters Ejendom²⁾). Om her iøvrigt er indrettet et Konvent er ikke sandsynligt, men der er dog vistnok da paatænkt et fast Ophold for nogle Medlemmer af Ordenen.

1517 gav Kristiern II. Frue Brødre af Karmeliterordenen i Helsingør Løfte paa S. Jørgens Gaard udenfor Kjøbenhavn til dermed at underholde et Kollegium, hvori Klosterbrødrene kunde studere og hvorved der kunde skaffes Lærerkraft for Universitetet³⁾). Senere hen paa Aaret, da S. Jørgens Gaard tilfaldt Klosteret efter Dr. Peder Albertsens Død, bestemte Kongen, at dette skulde underholde en Doktor eller Bakkalavr i Theologien ved Universitetet, som hver Dag skulde holde en Forelæsning; dette skulde ske inden 2 Aar. Næste Aar er formodentlig Karmeliternes Gaard i S. Pedersstræde omdannet til Bolig og Forelæsningslokale for „Præsterne og Brødrene“, og 1519 fik de en Grund i St. Pedersstræde vesten op til deres Gaard af S. Peders Kirke, hvorfor de gav i Mageskifte ovennævnte Grund i Vandmøllestræde, hvorpaa var 2 Bindingsværks Boder, og en Gaard i Lars Vindersstræde eller Gamle Hyskenstræde. Karmeliternes Provinsialprior, Dr. Anders Kristiernsen, var selv Professor i Theologien og havde saaledes betydelig Indflydelse paa det ny Klosterkollegiums Indretning; det traadte i Kraft 1519, og til Forstander valgtes Povl Helgesen, mere bekendt som Paulus Eliæ (Povl Eliesen). Forelæseringerne var ikke alene beregnede paa Brødre af Karmeliterordenen, men da her ogsaa nævnes Cisterciensermunke, har

¹⁾ K. D. II. 333. ²⁾ K. D. II. 144. ³⁾ Suhms Saml. II. 1. 157—58. I ny kgl. Sml. i Kwart Nr. 664 findes en Afskrift efter Originalen, der indeholder noget mere.

de vistnok været tilgængelige for alle. Den Indflydelse, som Povl Helgesen havde paa sine Tilhørere, var af stor Betydning, og blandt disse var der mange som siden blev Evangeliets Forkæmpere, ti vel var han ikke nogen Tilhænger af Luther, men havde dog et klart Blik for Tidens Brøst. Han virkede kun 3 Aar, ti 1522 prædikede han paa Slottet for Kongen og tog af Dagens Text, Johannes's Halshuggelse, Anledning til at dadle Kongens blodige Færd; denne, der følte sig truffen, tilbagekaldte 8 Dage efter Gavebrevet paa S. Jørgens Hospital, og Povl Helgesen fandt det rettest at forlade Byen. Derved bortfaldt Klosters Forpligtelse til at underholde en Docent, og dets Virksomhed er vel nu bleven rent klosterlig. 1529 var Klosteret hævet, ti da gav Kongen til Knud Gyldenstjerne „den Gaard i Kjøbenhavn, som Karmeliterbrødrene havde der, med al samme Gaards Haverum, som det begrebet er og som samme Munke udi Være havde“¹⁾. 1530 fik samme Mand et nyt Brev paa Gaarden, da „de Karmeliterbrødre, som vare udi vor Stad Kjøbenhavn, have overgivet og forladt den Gaard, som de udi vare, og givet dem andensteds hen, saa at samme Gaard stander saa godt som vordesløs (forsvarsløs)“; hvis der dog var nogle Karmeliter i samme Gaard, skulde han stille dem tilfreds²⁾.

En Blanding af Hospital og Kloster var Helligaands Hospital, der i det mindste i den senere Del af Katholicismens Tid var en bestemt Klosterregel undergivet. Dets Grund strakte sig mellem Graabrødrekloster og nuværende Amagertorv og henimod Købmagergade. Det er bygget omtrent 1296 af Biskop Johannes Krag, der til dets Underhold henlagde Jordskylden af alle de Grunde i Byen, der ikke hidtil havde betalt denne Afgift (se S. 32). Dets Bestemmelse var at optage fattige og syge Mennesker, der her fik deres fornødne Underhold og Pleje, medens Hospitalet paa deres Vegne sendte „Bedere“ omkring i Landet forat samle

¹⁾ K. D. I. 374. ²⁾ D. Sml. 2 R. II. 183—84. Gaarden er nu Valkendorfs Kollegium.

Almisse. Til at pleje „de indgivne“ var her dannet et Broderskab, der har været gejstlig Tvang underkastet og ved hvilket der har været ansat Præster til at besørge den aandelige Sygepleje. Medens det vides, at kun i Helligaands Hospital her i Landet har været undergivet Avgustins Regel, saa kender vi intet til, om der har været nogen bestemt Regel for de andre. Deres Indretning ligner mest den som fandt Sted i Johanniterklostrene, men med den Undtagelse at disse var Tilflugtssteder for Adelen, medens hine var for den fattige Almue¹⁾; dog kunde ogsaa andre indgive sig formodenlig mod en Sum engang for alle, men det var saa forbudt at bruge borgerlig Næring, naar man vilde være fri for Skat²⁾. Til Johanniterordenen synes Klostret iøvrigt ikke at have staaet i noget Forhold. I sin ældste Tid kaldes det kjøbenhavnske Hospital, der paa Latin hed domus sancti Spiritus, Helligaandshus, men oftest Helliggesteshus (af Gest, den plattyske Oversættelse af Aand), idet den talrige tyske Handels- og Haandværksstand har fremkaldt denne Sprogform; Helliggesteshus er igen forkortet til Helliggestes, hvorfor det endnu brugelige Helliggesteskirke er en fuldkommen korrekt Form og brugt for Helliggesthuskirke, medens Formen Helligestskirke er højtydsk og uhistorisk og bør fortrænges enten af den mest brugte Form Helliggesteskirke eller det danske Helligaandskirke.

Ikke alene Gaver i Fødevarer tilflød Hospitalet, ogsaa Jordegods havde det baade indenbys og paa Landet, saaledes at allerede i det 15de Aarh. en god Grund lagdes til det rige Gods, det besad i sine bedste Velmagtsdage efter Reformationen.

1449 omtales Helliggesteskirke, og en Indskrift paa Korstolene, der var til før Branden 1728, meddeler, at der

¹⁾ Se Fortalerne til min Udgave af Dueholm Klosters Diplomatarium, især S. IX og XIII. ²⁾ En saadan indgiveness nævnes K. D. II. 104.

foretoges Forandringer ved den 1469¹⁾, men hvilke disse var, kan ikke ses, da Indskriften var utydelig.

1463 købte Raadmand Klavs Nyman en Gaard vesten næst Helliggesthus Badstue, som tidligere havde været ejet af Væbner Jehs Tygesen. En Hestemølle havde Hospitalet ogsaa.

I Aaret 1472 tog Kristiern I. „den Helligaands Kloster udi Kjøbenhavn og alle Præster og Søskende, som der monne være og kommendes vorder, og alt forbenævnte Klosters og deres Gods“ i sin Beskærmelse, og „paa det at de maa des ydermere Guds Tjeneste opholde, Søskende som der inde ere og de syge Mennesker deres Nødtørft skælligen skikke og deres Kloster forbedre“, tillod han at Klostret maatte udsende sine Bud over hele Riget og bede om Almisse.

Hidtil havde Hospitalet imidlertid fristet en noget trang Tilværelse, men da Kongen 1474 foretog sin berømte Rejse til Rom²⁾, blev han bekendt med det udenfor Rom liggende til den Helligaand indviede Hospital Saxia de Urbe. Til dette skænkede han en stor Sum Penge³⁾ (efter nogles Udsagn for at fritages for en Pilgrimsrejse til Jerusalem), og Pave Sixtus IV udstædte 13 April 1474 en Bulle, i hvilken det udsiges, at Kong Kristiern selv havde fremsat, at der i hele Danmarks Rige kun var et eneste Helligaands Hospital af Avgustins Orden, og at i Residensstaden Kjøbenhavn ofte var stor Sammenstrømning af Fyrster, Friherrer, Riddere og Væbnere, men intet Sted, hvor Hittebørn og fattige eller uægte Børn kunde opføres og underholdes; derfor havde Kongen ladet opbygge og paany grundlægge et Hospital, der

¹⁾ At Aaret er rigtigt fremgaar af det latinske Versemaal. ²⁾ Se F. Krogh: Christian den Førstes Romerrejse 1872, hvori hans Besøg i Saxia og dets Følger aldeles ikke omtales. ³⁾ At det var dette han gav Penge og ikke det kjøbenhavnske Helligaandshus synes at være Kildernes Mening og er sandsynligst. Naar der staar, at Kongen da havde indrettet det ny Hospital, er dette vistnok kun foregaaet i hans Tanke.

ikke som det tidligere med Urette bar Navn efter den Helligaand, idet der da hverken var Orden eller regulær Observans, men nu bar det med Rette efter nævnte Saxia de Urbe og Avgustins Orden, for hvilke Kongen havde en særlig Ærbødighed ¹⁾).

Efter denne Omdannelse og Udvidelse er der ogsaa sket Forandring med Bygningerne, og den Beretning, at den Bygning, der mod vest støder umiddelbart op til Helligaands Kirke og nu bruges til Begravelseskapel, er opført umiddelbart efter, har vistnok sin fulde Rigtighed, idet dens Bygningsstil næppe kan henføres til nogen anden Tid; den har været saa heldig at være bleven skaanet ved de Ildebrande, der har ødelagt Kirken ²⁾. Naar Hvitfeld ³⁾ siger: „Kong Kristiern den Første haver allerførst til (i) Kjøbenhavn ladet samle de fattige, udi adskillige Huse og Værelser forstrøede, udi et Hus sammen, han haver ladet bygge“, da ligger deri, at paa Hospitalets Grund har været adskillige smaa Huse, i hvilke ikke alene har været Sygestuer, men vistnok ogsaa Boliger for mange gamle Folk, der havde indgivet sig. At der har været en vidtløftig Bebyggelse af Grunden, ses af, at der i Store Helligstesstræde findes saa mange Spor af middelalderlige og klosterlige Bygninger, at vi ikke kan afvise den Formodning, at denne Gade til henimod Købmagergade har bestaaet af Huse tilhørende Klostret og at Forholdet her har været som ved Johanniterklostrene ⁴⁾. Saaledes fandt man, da for et Par Aar siden Boghandler Lynges Gaard (Nr. 8) i denne Gade blev nedreven og forenet med Sparekassens Gaard (Lille Helligstesstræde Nr. 24, fordem Tugthusporten), at den Mur, der adskilte disse Bygninger, er en gammel Ydermur med spidsbuede Vinduer

¹⁾ K. D. III. 5. ²⁾ I Hofmans Fundatser X. 192 siges at det laa østen næst op til Helliggesthus Hestemølle. ³⁾ Danmarks Riges Krønike S. 1087. ⁴⁾ Se min Udgave af Dueholms Diplomatarium, Fortalerne.

og i det hele med Præg af det 15de Aarhundredes Bygningsstil. I Kælderen til Nr. 8 skal ogsaa være fundet gamle Nischer ligesom i Nr. 6. I Postgaarden har man i Maj 1876 truffet paa en Kælderhvælving, der ogsaa ved en tidligere Lejlighed har været opdaget. Murværkets Beskaffenhed røbede imidlertid ingen høj Ælde og det synes alene at have været en Kælder under en Bygning, der var yngre end den katholske Tid¹⁾. Paa den anden Side af Gaden er Skorstenen i den Bagbygning, som Bogtrykker Thiele byggede for nogle Aar siden, bygget paa en gammel Hvælving.

Der er, som anført, ingen Spor af, at Kongen selv har givet Midler til Klosters Omdannelse og Udvidelse, men andre opmuntredes til at yde Gaver dertil. Saaledes gav allerede 1475 Hr. Erik Ottesen (Rosenkrands) en Gaard til Klostret, som det fra nu af oftest kaldes, medens det tidligere bar det fordringsløse Navn Hus; undertiden kaldes det dog ogsaa efter denne Tid „Helligaands Hus og Kloster“. 1479 gav Raadmand Bernt Hakenberg en Gaard i Fiske-torvgade til St. Anne Kapel i Klostret og desuden 2 Sæt Messeklæder med 2 blaa Hageler, en sølvforgylt Kalk og 100 Mark lybsk. Mange flere private forøgede Klosters Midler, men den største Gave tilfaldt det vistnok fra Dronning Dorothea, der 1495 gav det en Gaard i Højbrostræde op til Hr. Erik Ottesens (Rosenkrands) Stenhus og en stor Del Gods i Sælland. Derfor forpligtede Prioeren sig til at holde „12 fattige syge Mennesker i forskrevne vort Klosters Sygehus, som ej længer føre og mægtige ere end at ligge paa Sengene, og dem til evig Tid at besørge med al Redelighed, Senge, Mad, Øl, Ild, Personer som dem Vare skal tage og andet hvis dem Behov gøres, saa at de fange deres Nødtørft og Bjergning, som vi ville ansvare for Gud og være bekendte for ærlige og skællige Dannemænd, og naar nogen af forskrevne 12 fattige, syge Mennesker dø og afgaa, da skulle

¹⁾ Se Tidsskrift for Postvæsen 1876 Nr. 7.

vi og vore Efterkommere, Prior og Brødre i forskrevne den Helligaands Kloster, andre syge Mennesker, som altid paa Sengen ligge, straks igen i forskrevne døde Menneskers Sted indtage og annamme i vort Sygehus, foruden al Gunst og Gave af dem annamme skullendes i nogen Maade. Sker ogsaa at nogen af forskrevne saadanne fattige, syge Mennesker igen karske vorde, da skulle vi forskrevne Prior og Brødre have Magt saadanne karske Mennesker ud at visse af forskrevne vort Sygehus og andre fattige syge Mennesker i deres Sted straks igen ind at annamme, saa at forskrevne Tal 12 fattige syge Menneskers altid fuldt bliver og er. Item skulle vi forskrevne Prior og Brødre udi forskrevne Kloster holde en Begængelse med Messer og Vigilier Helligtrekongers Aften eller derhos for os højbaarne Fyrste Kong Kristoffer, forskrevne vor kære naadige Frues Dronning Dorotheas Husbonde var, hvis Sjæl Gud naade, og sammeledes en Begængelse med Messer og Vigilier St. Erik Konges Dag eller derhos for os højbaarne Fyrste Kong Kristiern, som og hendes Naades kære Husbonde var, hvis Sjæl Gud naade, begge deres Børn, Forældre (Forfædre), Fader og Moder og begge deres Børn, hendes Naades kære Søsken, og alle kristne Sjæle. Item skulle vi forskrevne Prior og Brødre og sammeledes holde en Begængelse med alle Søstre og Brødre i forskrevne vort Kloster med Messer og Vigilier paa hvad Dag eller derhos (i Nærheden deraf) Gud forskrevne vor kære naadige Frue Dronning Dorothea af denne Verden kaldendes vorder, for hendes Naade, forskrevne højbaarne Fyrster, Børn og Søsken, og end der for uden skal hver Broder og Præst i forskrevne vort Kloster en Tid paa Aaret, naar ham lyster, holde en Messe og læse en Vigilie for vore forskrevne Fyrsters og alle kristne Sjæle, hvilken forskrevne Gudstjeneste vi forskrevne Prior og Brødre i forskrevne Helligaands Kloster bepligte os hvert Aar at holde i alle Maader, som forskrevet staar, til evig Tid.“

1498 var Klostret dog i Forlegenhed uagtet de mange og rige Gaver, ti da solgte det mod Genkøbsret en Gaard i Kødmanderstræde og en anden paa Østergade, „for forskrevne vort Klosters store Trang og mærkelig Brøsts Skyld“. Formodentlig er denne Trang fremkaldt ved Klosters Ombygning, men det er vistnok efterhaanden igen fremhjulpet baade ved private Gaver og paa andre Maader. Saaledes fik Brødrene 1497 pavelig Tilladelse til at meddele fuldstændigt Aflad, og det er en Selvfølge, at dette blev en rig Indtægtskilde. Et saadant Afladsbrev fra 1508, udstædt af „Præst og Prior“ Peder Plog, for Hr. Lavrens Pedersen er endnu til. Det omtaler forskellige Paver, især Innocens III., der var Helligaands Ordens Grundlægger, hvilke ikke alene havde givet Privilegier for Saxia de Urbe, men ogsaa for det kjøbenhavnske Hospital, der var indlemmet i ovennævnte Hospital som et sandt og utvivlsomt Lem, og desuden havde gjort Brødrene her ligesom i Rom delagtige i Aflad, hvorfor der indrømmedes Hr. Lavrens Pedersen, der havde givet Hospitalet rigelige Gaver, Absolution en Gang om Aaret for alle hans Synder, Brøder og Overtrædelser og fuldstændig Absolution ved hans Død for hele Livet; Betingelsen for Afladen er knyttet til Anger og Syndsbekendelse, hvorved selv den købte Syndsforladelse dog kan have været til Trøst for mange nedhøjede og forladte Sjæle, medens den paa den anden Side for den ubodfærdige har været til Fald og ikke til Oprejsning og derved har givet Anledning til stor Forargelse. Da Paven imidlertid senere til Opførelsen af Pederskirken i Rom selv paatog sig Afladshandlne, ophævedes Helligaandsklostrenes Ret 1515 undtagen i Pinsetiden paa de Steder, hvor de pavelige Afladskræmmere ikke optraadte, dog fik Klostrene en lille Godtgjørelse herfor i at enhver, der gav dem en Gylden, i Dødsstunden fik Eftergivelse for paalagt og ikke udført Bod og deslige, men navnlig kan man ikke tvivle om, at Hospitalet har lidt et stort Tab i Indtægter, da den berygtede Afladskræmmer Arcembold 1517

paa sin skamløse Maade optraadte i Kjøbenhavn og fordunklede den stille Godgørenhed.

Hospitalet udvidedes ogsaa paa en anden Maade, idet Kristiern I. satte det i Forbindelse med Helligaandshus i Malmø, der ogsaa blev reformeret efter Avgustins Regel og modtog Brødre fra det kjøbenhavnske. Denne Forbindelse forøgedes under Kong Hans, idet Paven 1512 bestemte, at de skulde have fælles Prior, hvilket vistnok udførtes paa den Maade, at han i Malmø var underordnet den kjøbenhavnske og Hospitalet i Malmø blev delagtigt i alle de Privilegier, der tidligere var indrømmede det i Kjøbenhavn. Kong Hans og Dronning Kristine forøgede ogsaa Hospitalets Ejendomme, som det udtrykkelig hedder, med Gods, som de købte for deres egne Penge, og ikke med Kronens Jordegods. Kristiern II. undtog „den Helligaands Bedere“ i sine Forbud mod ørkesløse Tryglere og bestemte at skibbrudet Gods, hvortil ingen Ejermand meldte sig, af Lensmændene skulde sendes til 2 Borgere i Kjøbenhavn, som var Forstandere for Hospitalet, og som der skulde lade holde en Messe hver Uge for alle kristne Sjæle og ellers anvende det til syge Folks Underhold.

1527 førte Magistraten Forhandlinger om en Omordning af Hospitalsvæsenet, og synes først at have haft en Plan om at stifte et helt nyt Hospital men senere at have valgt at samle de allerede bestaaende Hospitalers Midler til 1 Stiftelse. Den bekjendte Povl Helgesen har i et Skrift „Undervisning om, hvorledes kranke, mislige, saare, arme og fattige Mennesker skulle trakteres og besørger“, trykt 1528, der er tilegnet Borgmester Niels Stemp, raadet til at indrette dette til Gode for „de Mennesker, der ere bestedte udi Pokker, Kræft og andre store Saar og Værk“, da det var skadeligt at lægge saadanne sammen med fattige, gamle Krøblinge eller Folk, der af andre Grunde var blevne Hospitalslemmer, hvorved Smitten udbrededes videre, og han paaviste, hvorledes Epidemihospitaler indrettedes i andre Lande. Han

viste, hvorledes der var forskellige Slags Hospitaler. De første var dem, hvori der kun lagdes Spedalske, hvilken Sygdom egenlig hed Hospitalssyge, fordi de en Tid var de eneste Hospitaler. Derpaa stiftedes Værtshuse for fattige Pilgrimme, som der baade kunde have Lægetilsyn og Natteleje. Efter dem indrettedes Huse for fattige Krøblinge og vanføre, hvor disse kunde have fast Ophold. (Hermed mener han sikkert Helligaandshusene). Men nu paa den sidste Tid, da Gud havde paamindet Verden med ny og forfærdelige Sygdomme, saasom Pokker, S. Johannis Plage, den faldende Sot og andre saadanne Guds lønlige Domme, havde man begyndt at indrette ny Hospitaler, forat Smitten ikke skulde udbrede sig. Om vort Helligaands Hospital siger han, at det „haver været ærlig holdt fra første Begyndelse“. ¹⁾

Da det ny Hospital ikke blev til noget, indstillede Magistraten 1530 til Kongen, der ogsaa billigede „at Helliggesthus i Kjøbenhavn bliver til et Hospital“ (ophørte at være Kloster), efterdi det var stiftet dertil, og at alt det Gods og den Rente, som laa til Helliggesthus, forblev ved dette Hospital, tilligemed al den Rente og anden Ejendom, der laa til S. Jørgens og S. Gertruds Hospitaler, baade indenfor og udenfor Byen, dog skulde Lensmanden paa Slottet have Forsvar og Arbejde af alt Jordegodset, og S. Jørgens Sø skulde være et frit Fiskevand til Slottet. Hospitalsforstanderen skulde beskikkes af Magistraten med Kongens Stadfæstelse, og 4 gode gudfrygtige Borgere skulde have Tilsyn „at det ganger skælligt til baade med Bygning og andet og at de syge Folk fange Redelighed hver efter sin Lejlighed“. Kort efter gav Kongen det ny Hospital samme Ret som de ældre, at „Forstanderen og de fattige, syge og saare Mennesker i Hospitalet maa og skulle herefter udskikke deres Bud og Tjenere over alt Sælland og tilhobe samle og sanke gode Menneskers Almisser og Gaver til fornævnte fattige og syge

¹⁾ Povl Eliesens danske Skrifter, S. 152—53.

Menneskers Føde, Nødtørft og Underholdning“; at dette endnu skede efter Reformationen ses af P. Plades Visitatsbog. Aar 1530 er Afslutningen af Klostreths Historie og Begyndelsen til Vartov Hospital, der paa mange Maader har virket til Velsignelse for en Mængde Mennesker lige til den Dag idag. Klostreth Kirke har lige siden Reformationen været en af Stadens Sognekirker. Af den gamle Kirkebygning er endnu Levninger i Koret. Ved Kirken var et St. Anne Kapel og flere Altre, og Kristiern II. lod opføre en Udbygning med et Taarn og Udskud, hvori han lod sine 2 straks efter Daaben 1519 døde Tvillinger hensætte. Af Klosterbygningerne nævnes Konventstuen, hvor Kristiern II. 1513 forhandlede med det danske og norske Rigsraad. 1524 fik Ridder Niels Høg i Helligaands Hospital et apoplektisk Tilfælde og blev lagt i dets Stald, hvor han døde den 9de Dag¹⁾. Paa Kirkegaarden holdt Kong Hans 1491 Retterting. Om Bygningerne i det hele kan vi ikke nu have nogen bestemt Mening, da disse i Kristian IV.'s Tid blev sammenlagte med nogle af Graabrødreklosters til en indelukket Gaard, hvorved vi savner Midler til at udskille, hvad der har tilhørt hvert af de 2 op til hinanden stødende Klostre. En sikker Levning deraf staar dog endnu, som omtalt, som Beravelseskapel.

Hospitalets Avlsgaard nævnes 1516 som liggende paa Rosengaarden og er altsaa oprindelig anlagt udenfor Byen, men indenfor Voldene; efter Reformationen lejedes den ud til Kommunen og blev Stadens ny Avlsgaard (jfr. foran S. 97); den laa ud til Springgade og optog en stor Del af Trinitatis Kirkegaard.

Den Bestemmelse af 1530, at der skulde drages Stræder gennem Graabrødre Hospitals Abildgaard og Helligaandshus, fremkaldte fra dette sidstes Side en Indsigelse; da det var berettet for Kongen, „hvorledes at nogle af Kjøbenhavns

¹⁾ S. R. D. II. 577.

Borgere have dem foretaget og ville gøre et almindeligt Stræde igennem Helliggesthus Hospital ind ad deres (Hospitallets) Ageport og saa igennem Klostret (Graabrødre) der sammesteds, hvilket samme Hospital kommer storligen til Skade paa deres bedste Huse“, saa tillod Kongen 1532, „at samme Hospital ej saa skal adsplides, men skal blive med sin Bygning ved fuld Magt, ligervis som det nu begrebet og skikket er“¹⁾. Man ser heraf, at Hospitalets „Ageport“ er det samme som det der siden hed „Tugthusporten“ (nu den Del af Lille Helliggestesstræde, der er mellem Store Helliggestesstræde og Graabrødretorv) og at det var her igennem Færdslen blev forbudt.

Den skrækkeligste Sygdom, hvoraf Middelaldren blev hjemsogt, var Spedalskhed. Legemet ophovnede med Bylder, fyldte af Vædske, og raadnede indvendig fra; Røsten blev hæs og Halsen led af uslukkelig Tørst, Øjnene blev runde og Lemmerne løsnedes undertiden og faldt af²⁾.

At Kjøbenhavn ligesaa lidt som andre Byer i Middelaldren har savnet et S. Jørgens Hospital, hvor de der led af Spedalskhed søgte hen, derom vidner den Dag i Dag Navnet S. Jørgens Sø. Denne frygtelige Sygdoms Smit-somhed gjorde det nødvendigt at anlægge Hospitalerne langt udenfor Byen, og vi véd nu ogsaa at det har ligget hinsides Søen³⁾; det er sandsynligvis ogsaa det, der fremstilles paa et Prospekt fra 1587, der er gengivet i Origines Hafnienses S. 226 som liggende paa den østlige Side af Gamle Kongevej, vel omtrent ved Vodrofgaard.

Allerede fra den tidligste Middelalder var Spedalskheden bekendt og var saa frygtet, at man udstødte de syge af det menneskelige Selskab, og alle Baand, baade mellem Ægtefolk, Forældre og Børn ansaas for løste ved Sygdommen; i

¹⁾ K. D. II. 239—40. ²⁾ En Skildring af Sygdommen findes f. E. hos Allen: De tre nord. Rigers Hist. IV., 1. Afd. S. 262—63.

³⁾ Jfr. foran S. 8—9.

Lybæk mistede endnu i det 14de Aarh. den spedalske sine Ejendomme, der deltes mellem hans Arvinger. Det er den katholske Gejstlighedens Fortjeneste at have bygget Sygehuse for disse ulykkelige Mennesker og allerede fra 1109 begynder saadanne at nævnes¹⁾. Oftest var disse Hospitaler helligede S. Jørgen, Ridderlighedens Forbilled, de svages og hjælpeløses Beskytter. Det københavnske S. Jørgens Hospital nævnes første Gang 1261, da Peder Olafsen af Kalveris (Karise) testamenterede det 10 Mk. 1275 omtales „St. Olafs Blok“, der maa have været ved Stranden, og hvis Indhold anvendtes til de spedalskes Underhold²⁾. Endnu 1294 var det ingen tvungen Sag for disse at indtræde i S. Jørgens Hus, saa længe de undgik offentligt Samkvem med andre³⁾; det har saaledes været tilladt at holde sig indelukt i sit eget Hjem. Kristoffer af Bajern paabød derimod 1443: „Hvo som fanger Spitalssot udi Staden, han skal nødes (tvinges) ud at fare til S. Jørgens Hus inden den Tid, som ham af Foged og Borgmestre forelagt vorder; gør han det ikke, da maa de føre ham og hans Gods did paa hans Kost og Tæring“; samme Konge bestemte, at bedrageriske Bagere skulde forbryde deres Brød til St. Jørgens og Helligaands Huse⁴⁾. For endnu mere at fjerne Hospitalet fra Samkvem med Byen, havde det sin egen Mark, begrænset af gamle Kongevej, Ladegaardsaaen og Søen, hvor det drev sit eget Avlsbrug med en særskilt Ladegaard og med bosiddende Husmænd paa Marken. Man kan forestille sig den Rædsel det har været for de gamle Københavnerne at nærme sig disse Marker, der nu er Opholdssted for mange Tusind Mennesker, og som man maatte forbi hver Gang man gjorde en Udflugt udenfor Byen, naar man ikke fulgte Strandvejen. Hospitalet havde Tilladelse til i visse Herreder at indsamle milde Gaver ved Udsendinge, og de Stakler, som tiggede,

¹⁾ Maurer: Städtewesen III. 41. ²⁾ K. D. I. 24. ³⁾ K. D. I. 59.

⁴⁾ K. D. I. 171, 173.

maatte være forsynede med Træklapper forat advare Folk for at komme dem nær. At store Gaver tilflød Hospitalet er en Selvfølge, ogsaa af Ejendomme i Byen; saaledes gav Hemming Pedersen Knøppel, der var i Hospitalet, dette 1368 en Gaard i Byen. 1546 havde det 5 indenbys Ejendomme, af hvilke St. Jørgens Boder paa Hjørnet af Kattesund og S. Klemensstræde allerede nævnes 1478, og en Gaard i Vandmøllestræde 1529; 1510 købte det en Jord af Byen¹⁾. Da Byen 1368 blev ødelagt af Hansestæderne, er Hospitalet ogsaa gaaet til Grunde, ti i den gamle Jordebog fra omtrent 1380, nævnes Byens Jord „paa hvilken stod S. Jørgens Hus, hvor spedalske underholdtes“, men det er vistnok snart efter genopført, og 1415 gav Væbneren Niels Pedersen, kaldet Olde Niels, det en aarlig Indtægt af et Pund Korn af en Gaard i Ølsemagle²⁾.

Paa Grund af det religiøse Liv, der gennemtrængte det middelalderlige Samfund, havde ogsaa S. Jørgens Hospitalerne en kristelig Karakter; den haabløse, forfærdelige Sygdom, der lod Legemet efterhaanden uddø Lem for Lem og hvorfra Døden var den eneste Frelse, kunde kun henvise til én Lægedom. De syge kaldtes Søskende eller Hospitalsbrødre og fik derved Karakteren af at udgøre en gejstlig Korporation, ligesom deres Bestyrer hed Formand. Hospitalets Segl forestillede Olaf den hellige, hvilken maa have været deres nationale Skytshelgen, hvortil ogsaa den foran omtalte „St. Olafs Blok“ henviser; det havde et Alter indviet til samme Helgen. Ved Klosteret var et Kapel, hvor Graabrødrene synes at have holdt Sjælemesse. 1476 stiftede nemlig Borgmester Jep Klavsen et Marie Alter i „S. Jørgens Klosterkirke“, og hvortil han gav Messehagel, Messesærk, Kalk og Disk med hans Vaaben paa; Graabrødrenes Guardian forpligtede sig nu paa Klosters Vegne til at ville annamme dette Alter „fore at

¹⁾ K. D. I. 213, 214, 259, 416, II. 229. ²⁾ denne tilhørte 1581 Helligaands Hospital (K. D. I. 520.)

stande under en god Mand og Broder her i vort Konvent og hannem did daglig at sende uden alskøns Modsigelse og Forsømmelse“; derfor fik Graabrødre-kloster 300 Mark lybsk; omtalte Messer skulde holdes mellem Kl. 7 og 8 om Morguen.

I Kong Hanses Tid var S. Jørgens Gaard (vistnok aldeles med Urette) bleven en kgl. Forlening, der omtrent 1502 forlenedes til Dr. Peder Albertsen, Raadmand og en Tid Vicekansler ved Universitetet. Han nød Indtægten af Hospitalets Jordegods, medens de fattige synes nærmest at have været henviste til at leve af de Almisser, der kom ind, naar Hospitalets Vogn kørte omkring paa Landet forat tigge Korn og Fødevarer, hvorpaa det 1506 havde faaet Kong Hanses Stadfæstelse for Lille (en Del af Smørum) Herreds Vedkommende. 1508 gjorde Kongen dog Forandring i Lemmernes Kaar, idet han bestemte „paa det at forskrevne fattige og syge Mennesker maa kunne des bedre love og tjene den almægtigste Gud“, at Forstanderen vel skulde have Indtægten af Hospitalets Avlsgaard og af Gaardsæderne (Husmændene) paa Marken, ligesom Landgilde af Bøndergodset og Jordskyld af de indenbys Ejendomme, men til Gengæld skulde han paa egen Bekostning lade holde daglig Messe og anden Guds-tjeneste, som der plejede og burde afholdes; desuden skulde han vedligeholde Bygningen baade paa Kirken og Avlsgaarden. Hvad der ofredes i S. Jørgens Stok i Kirken og paa Tavlen skulde de syge have, og den anden Almisse, som indsamledes, skulde deles blandt Lemmerne, dog saaledes at de syge fik mere end de karske. Hvad der ofredes til Kirken, saasom Harnisk, Værge (Vaaben) eller deslige, skulde sælges og deles mellem de syge og Kirken til dens Vedligeholdelse og Prydelse, og hvad der ofredes i Kirkens Blok skulde alene anvendes til denne. Der har altsaa været 2 Blokke i Kirken. Til S. Jørgens Blok skulde være 2 Laase, som kun kunde aabnes af Forstanderen og en af de syge udvalgt, og Forstanderen skulde have Tilsyn med at de syge fik hvad der tilkom dem. Det skulde ogsaa paases, at Sjølegave, der

gaves i Testamenter enten til de syge eller til Kirken, anvendtes efter Bestemmelsen. Slotsbefalingsmanden og begge Borgmestre skulde 2 Gange om Aaret paase, at disse Bestemmelser blev overholdte.

1517 tillod Kristiern II. Karmeliterne i Helsingør at „Vort og Kronens Hospital S. Jørgens Kapel og Gaard udenfor Kjøbenhavn“ efter Dr. Peder Albertsens Død skulde tilfalde deres Kloster; dog forbeholdt Kongen sig at give forandrede Bestemmelser med Hensyn til Gudstjenesten i Hospitalet. Da Dr. Peder døde kort efter, fik det nyt Brev herpaa „den alsommægtigste Gud, Jomfru Maria og Ridder S. Jørgen til Lov, Hæder og Ære“; i Hospitalets Kirke skulde holdes 3 daglige Messer, og hver Helligdag sungen Messe og Prædiken og 4 Begængelser med Messer og Vigilier og Bøn for Kongen, hans Forfædre og Efterkommere samt for alle kristne Sjæle. I Hospitalet skulde altid holdes 20 fattige syge Mennesker med Klæde, Føde, Senge, Lys og Ildebrændsel. Dets Gods maatte ikke afhændes uden Kongens Samtykke, men det maatte ej heller købe eller tage Pant i noget Købstad eller Landsbygods¹⁾.

I Kristiern II.'s Lov 1522 paabødes, at der i hver Købstad skulde tilskikkes 2 Folk, der kunde annamme Almisse til de spedalske, „og paa det at den menige vejfarende Mand kan kende dem, skulle de have en „Trækleppe“ at klappe med og blive staaende indenfor Byens Port, hvor Alfarvej og menig Søgning er“. Samme Aar ophørte Karmeliternes Forlening med S. Jørgens Hospital, som ovenfor omtalt S. 173. Da Kjøbenhavn blev belejret af Frederik I. og han kom i Besiddelse af Hospitalet, gav han 1523 Kanniken Jep Heye Livsbrev derpaa, dog skulde han holde Gudstjenesten ved Magt, vedligeholde Bygningerne og give de syge Mennesker fra de Herreder, hvorfra han fik Almissekorn, deres Indkomst og daglige Føde som de var vante fra gammel

¹⁾ K. D. II. 208—209, 210—11.

Tid; han fik i roligere Tider Stadfæstelse derpaa 1527. Formodentlig har Tilstanden paa denne Tid ikke været god, ti da der var Tale om at flytte Lemmerne fra S. Anne Hospital dertil 1528, sagde disse: „til S. Jørgen ville vi aldrig, hellere lade os udføre og sænke i Stranden“, hvilket Udbrud næppe kunde hidrøre fra Frygt for Smitten, da de selv havde mindst 1 spedalsk i deres Hospital; men i alle Fald var det uforsvarligt at bortforlene en saadan Stiftelse, hvis Midler var samlede ved milde Gaver og hvis Grund var skænket af Kommunen, ti en stor Del af Indtægten gik selvfølgelig over til den, der havde det i Forlening. Povl Helgesens Omtale af den ilde Omgængelse med Hospitaler synes at have Hentydning til dette¹⁾.

Da Helligaandskloster 1530 blev omdannet til et verdsligt Hospital, blev S. Jørgens Hospital forenet dermed, og de ikke spedalske syge flyttede dertil, dog skulde der blive „et godt Hus ved Magt der hvor S. Jørgens Hospital staar udenfor Byen til spedalske Folk“; derimod skulde Avlsbruget der være til Indtægt for den hele Stiftelse, der stod under samme Forstander; dette stadfæstedes igen af Kristian III. 1538 og 1542. Grunden til at ovenfor nævnes syge i Hospitalet, som ikke var spedalske, kommer af at Sygdommen ikke længer var saa almindelig. I Ribe Artiklerne af 1542 hedder det saaledes: „Efterdi, den almægtigste Gud være lovet og benedidet, at den spitalske Syge ikke er her i Landet saa almindelig, som hun var i gammel Tid, da ville Vi at alle St. Jørgens Gaarde og andre smaa Hospitaler, som ere funderede til spitalske Folk, skulle lægges til de almindelige store Hospitaler i hvert Land og Stift. I hvilke samme S. Jørgens Hospitaler, som endnu findes spitalske Folk, da skulle de føres til næste almindeligt Hospital, og skal hos samme almindelige Hospital opbygges et bekvemt Hus, enten i Abildgaarden eller paa et andet bekvemt Sted

¹⁾ Povl Eliesens danske Skrifter S. 155.

der noget ud fra, hvilket Hus samme spitalske Folk skal lægges i og der af det almindelige Hospital have deres Røgt og Varetægt, Spisning og Underholdning af én Gryde, paa det at der intet skal blive forloret og spildt til Unytte og ikke holdes dobbelt Omkostning“.

Dette blev dog næppe Tilfældet her, ti om end Spedalskheden efterhaanden aldeles forsvandt, vedblev St. Jørgen dog at være Epidemihospital. Saaledes ses det af Fundatsen af 17 Marts 1600, at det var en særegen Stiftelse under Helligaands Hospital med en Tilsynsmand og Tilsynskvinde, 2 Piger, en Fæhyrde, en Vanggæmmer og at der var Plads til 10 syge, i det store Hospital derimod til 50; „dog skal ingen indtages i St. Jørgen uden de med smittelige Sygdomme ere beladne“; lignende Bestemmelse findes i Fundatsen af 30 Nov. 1607¹⁾. Da Helligaandshospital 1607 og nærmest følgende Aar flyttedes til Vartov, ophørte St. Jørgen som en Afdeling deraf 1609, i hvilket Aar Morten Wesling den 8 Marts lejede af dettes Forstander „sanct Jørgen liggende her uden for Staden, at jeg den skal have, nyde, bruge og beholde udi 10 samfulde Aar med Huse, Have, Bygning, Ager og Eng, Fiskeparker og Uddrevet, som dertil har været af Arilds Tid, dog Indbyggerne udi Kjøbenhavn og andre Dannemænd, som paa St. Jørgens Mark, Grund og Ejendom har Paaløb, uden al Skade og Forkrænkelse i alle Maade“ for 80 Rd. Det fremgaar saaledes heraf, at man, uagtet St. Jørgen endnu i Fundatsen for det ny Hospital i Vartov 1607 nævnes som en særegen Stiftelse, dog har opgivet dette og lejet den ud som en Avlsgaard. I Jan. 1621 gav Helligaands Hospital Kongen Skøde paa „sancti Jørgens Mark her udenfor Kjøbenhavns By med al sin rette tilliggende Plads, Ejendom og Herlighed, som der nu tilligger og af Arilds Tid tilligget har“, hvorfor det aarlig skulde have 80 Rd. Species af Kjøbenhavns Slot. Paa en gammel

¹⁾ Hofmans Fundatser X. 42.

Afskrift af dette Skøde er tilføjet, at dette blev den bedste Del af Ladegaardens Mark; paa denne Mark var det nemlig, at Kongen opførte Ladegaarden, omgiven af Grave som en anden Herregaard (jfr. foran S. 8—9), og S. Jørgens Gaard blev nu nedreven, medens Byen opbyggede sig et særskilt Epidemihospital ved Sortedamssøen, der allerede kan siges at være grundlagt 1612. Dette saakaldte Pesthus havde aldeles intet med S. Jørgens Hospital at gøre og var oprettet for Kommunens Regning.

Imellem Kultorvet og Aabenraa paa en Del af den Strækning, der i Middelaldren hed Rosengaarden, laa S. Gertruds Kirke eller Kapel, med tilliggende Kirkegaard. Denne gejstlige Stiftelse var førend sin Forening med S. Anne Hospital vistnok kun et Kapel, hvori der holdtes Sjælemesse, da det aldrig tidligere kaldes Hospital. Da der flere Steder omtales en dertil hørende Kirkegaard og i Grunden ogsaa er fundet Lig og da Torben Oxen siges at være henrettet 1517 paa Kirkegaarden, saa viser dette, at denne har været benyttet, i Lighed med hvad man véd andre Steder fra, til Begravelsesplads for Forbrydere; nogle Kilder siger vel at Torben Oxen henrettedes paa Rosengaarden, men dette er ingen Modsigelse, da S. Gertrud netop laa paa Rosengaarden. 1453 nævnes en Jord „hos S. Gertruds Kirke“, 1496 det Stræde, som løber ned til S. Gertrud (fra Nørreport), af hvilket nuværende S. Gertrudstræde er en Levning, det Stræde fra Nørregade til S. Gertruds Kirke (Rosengaarden, hvis der ikke skal læses fra Nørreport); samtidig nævnes en Gaard østen S. Gertruds Kirkegaard og en anden østen S. Gertruds Kirke ud med Muren, hvilke 1555 kaldes Barbara Klemens Have bag S. Gertruds Kirke ved Volden, samt en anden Jord nord for S. Gertruds Kirke.

Kapellet ejede en Gaard i Kødmanagerboder, som Hr. Gerid Geridsen, perpetuus Vicarius ved Frue Kirke og „Præst til S. Gertruds Kapel“ udlejede til en Kødmanager

1512. Dekanen ved Kapitlet har vistnok haft en Overhøjhed, ti da Kapellet 1524 blev overladt til S. Anne Hospital (se under dette), betingede han sig i Fremtiden en aarlig Afgift af 10 Mark danske og en Gylden for Visitation, og dermed skulde det „være fri for forskrevne Degn og alle andre aandelige og verdslige Krav eller Besværing.“ Magistraten gav ovennævnte S. Anne Hospital en Jord til paa nørre Side af S. Gertruds Jord, saa den hele Grund blev 108 Alen i vest og øst og 72 Alen i nord og syd. 1530 bestemtes at Indtægten af S. Gertruds Hospital nu skulde lægges til det almindelige Hospital, undtagen den Rente, som Degnedømmet plejede at nyde, og at de syge flyttedes til dette.

Det er vistnok under den Betragtning at S. Gertrud tilhørte Dekanetet og dette nu var en kgl. Forlening, at Fredrik I. 1532 gav Ridder Johan Bjørn den Del og Rettighed, som Kongen havde i „S. Gertruds Kirke og Kirkegaard udi Kjøbenhavn paa Rosengaarden“, og da Dekanen i de samme Dage fik Livsbrev paa Rosbæk Møllegaard, er dette vist sket som Godtgørelse for Indtægten af S. Gertrud¹⁾.

Idet S. Gertrud saaledes gik over i privat Eje, vedblev Gaarden at udrede den Jordskyld af Grunden, som den gejstlige Stiftelse allerede maa have ydet til Staden, idet den var bygget paa en Del af den Staden tilhørende Rosengaard, og det er ved Hjælp af denne Jordskyld, at det nu er os muligt at se, hvilket Omfang Grunden havde, nemlig hele Firkanten mellem Kultorv, Pustervig, Hauserplads og Hausergade med Undtagelse af Hjørnegrunden mellem Hausergade og Kultorv; desuden hele Hauserplads og Gammel Avlsgaard. 1689 ses Pladsen at have gaaet ud mod Aabenraa og indbefattet hele denne Gade fra Hausergade til 2 Huse fra Rosenborggade, men denne sidste Plads er vistnok købt til

¹⁾ K. D. I. 242, 243, 244, 342, 348, 353, 380. II. 101, 148, 188—89.

under Fredrik III. Under sidstnævnte Konge er nuværende S. Gertrudstræde forlænget til den ny Nørrevold, det gamle S. Gertrudstræde gik fra den gamle Nørrevold hen foran S. Gertrud og stod i Forbindelse med lille Købmagergade. Paa den anden Side af Gaden laa 1555 Vognmændenes Lavshus, der noget før 1609 købtes af Raadmand Mikkel Vibe, efter hvem en Gade langs Kultorvets vestlige Side var opnævnt¹).

Af gamle Bygninger findes formentlig Spor i Nr. 9 paa Hauserplads, hvor der er en gammel hvælvet Kjælder, og i Nr. 4 paa Kultorvet, i hvis Kælder man ogsaa engang har stødt paa en Hvælving. Da S. Gertruds Kirke maa forudsættes at have ligget i øst og vest og de nævnte 2 Kældre ligger i samme Retning for hinanden, saa kunde Kirken muligvis have staaet paa dette Sted, skønt man ikke ret kan indse, hvortil et saadant alene til Sjælemesser indrettet Kapel behøvede Kældre; fra de faa Aar, S. Anne Hospital stod her, stammer de ganske vist ikke, da dette sikkert ikke havde Raad til slige Bygninger. De er altsaa muligvis fra den senere Tid, da her stod en Adelsgaard, tilhørende Landets fornemste Familier. Tæt sønden op til Nr. 4 paa Kultorvet stod til for en 30 Aar siden en, som det opgives, af Munkesten opført tyk Mur med Pillerne mod nord, altsaa i saa Fald Kirkegaardsmur. Udenfor Muren laa Hjørnehuset mellem Kultorvet og Pustervig, der i Begyndelsen af dette Aarhundrede kaldtes Kirken, men hvis dette Navn er gammelt, saa var Muren ikke nogen Kirkegaardsmur, ti den vilde saa have skilt Kirken fra Kirkegården, der har været norden for sidstnævnte Hjørnehus, da der er fundet Ligkister i Grunden til Nr. 4 paa Kultorvet²).

Efter Reformationen blev Pladsen en anset Adelsgaard med Taarn og en stor Have; den tilhørte 1573 Otto

¹) K. D. I. 348, 602, II. 550—51. ²) Disse Forhold er i sin Tid undersøgte af Hr. L. Both, se denne Forfatters Kjøbenhavns Beskrivelse 1865, S. 145.

Brokkenhus, 1581 Kansler Niels Kaas, 1620 Henrik Rantzau, 1656 Gert Rantzau; sidstnævnte Aar betegnes den som liggende paa det østre Hjørne i S. Gertrudstræde, norden for Pustervig eller Rosengaard¹⁾.

En Type paa den menneskekærlige Aand, der gennemstrømmede Middelaldren, var Stifteren af S. Anne Hospital, Klavs Jensen Denne. Han havde engang i Kong Hanses Tid siddet i et strengt Fængsel, af hvilket han ingen Udsigt havde til at komme ud. Da gjorde han det Løfte, at hvis han slap fri, vilde han, Gud og S. Anna til Ære, bygge et Kapel og et Gæstehus for fattige syge og Koppepatienter („saare pockige“), som plejede at ligge paa Gader og Stræder i Kjøbenhavn og for deres Sygdoms Skyld ikke kunde faa Herberge. Da han endelig kom ud af Fængslet, tænkte han straks paa at opfylde sit Løfte og fik anbefalingsskrivelser baade fra Kong Kristiern II. og Dronning Elisabet med Opfordring til alle deres Undersaatter om at yde Bidrag til det paatænkte Hospital, hvis Bygning nævnes som begyndt 1516; han fik ogsaa Afladsbreve og Anbefalinger fra 15 Kardinaler og alle Biskopper i Riget, ligesom Pave Leo X tog Hospitalet i sin Beskyttelse. Klavs Denne var utrættelig i sine Bestræbelser og udsendte „S. Anne Bud“ overalt i de 3 nordiske Riger forat samle Almisser; 1523 fik han Gustav Vasas Tilladelse til at vedblive at sende disse omkring i Sverig, hvor Hospitalet endog havde faste Ejendomme.

Kristiern II. nødte Klavs Denne til at forlade Kjøbenhavn, hvilket ses af en Skrivelse fra ham, der her kalder sig „Klavs Degn, Forstander for S. Anne for Kjøbenhavn“. Han omtaler deri, at „den umilde Kong Kristiern, den Tid han „kæmpnade“ og tog fra alle Kirker og Klostre det hellige Sakramente, da formedelst S. Anne Vilje og milde Underviselse kom jeg hid til Eskilstorp (i Skaane[?]) med baade S. Annes syge og sunde med al Tilhøring“ og med Pavens Brev

¹⁾ K. D. I. 353, 487.

at hvis han vilde formere S. Annes Lov i disse 3 Kongeriger, maatte ingen forhindre ham i Bygning, Offer eller Almisse under Pavens Band og 200 Dukaters Bøde. Nu havde han Kong Gustavs Brev paa at bygge et Hospital alene for Svenske og havde begyndt det skønneste Hospital, der havde været i Sverrig i 1000 Aar, og udsendte med dette Brev en Mand for at bede om Almisse¹⁾.

Klavs Denne indvikledes i politiske Stridigheder og 1524 maatte han tage Tingsvidne paa Bregne Herredsting i Bleking, hvor Hospitalet havde Ejendomme, om sit Forhold, der viste, at han havde støttet Fredrik I.'s Parti og aldeles ingen Del haft i Blekings Frafald. Han led ogsaa Forfølgelse af Tiggermunkene, der havde lovet den danske Lensmand Aage Brade mange Penge, forat han skulde hjælpe dem med at drive S. Anna ud af Landet, opspandt falske Rygter om ham og vistnok ogsaa var Skyld i at S. Annas Bud blev overfaldet paa Alfarvej og fængslet. Samme Aar tillod Kongen Klavs Denne at omdanne S. Gertruds Kapel til et nyt S. Anne Hospital, og Magistraten forøgede Grunden, som ovenfor omtalt. Til Gengæld lovede han at opbygge saa godt et Hospital som kunde findes nogensteds i Danmark, opført af Grundmur, med Badstue og andre Bekvemligheder, som syge Mennesker havde Behov. Der skulde sættes en Kiste med Laas for ved enhver Seng til at gæmme de syges Sager i, at de kunde føre disse med sig, naar de blev udskrevne, om de saa havde ligget der i 10 eller 15 Aar; døde de derimod i Hospitalet, skulde dette arve dem; i den afdødes Sted skulde Magistraten og Biskoppens Kommissarier indlægge en anden. Naar Hospitalet kom til den Rigdom, det havde før sin Ødelæggelse, skulde det have Plads til 50 syge, foruden Præster, Sangere og Hittébørn og de Kvinder, der røgtede de syge og Børnene. Det skulde være aabent og give fri Bespisning og 1 Nats Ophold for fattige van-

¹⁾ Handlinger rør. Skandinaviens Historia, XVII. 679—80.

drende Pilgrimme, til hvem der skulde bygges et særskilt Hus og hvem der aldrig maatte nægtes Mad eller Øl. Magistraten skulde have Tilsyn med at de syge holdtes godt, og at der hver Lørdag kom rene Lagner paa Sengene. Naar nogen ikke kunde fordrage Hospitalets Kost, skulde Forstanderen i Byen lade hente Vin, Hvedebrød, Æbler eller andet, som den syge havde Lyst til. Ingen Kvinde, som laa i aabenbart Skørlevned, maatte bo Hospitalet nær paa 80 Favne. Efter Klavs Dennes Død skulde Magistraten og Biskoppens Kommissarier beskikke en anden indgiven Mand til Forstander, som ikke havde Børn eller barneung Kone at forsørge. Kongen tillod Hospitalet at samle Almisser overalt i Danmark og Norge og at det maatte nyde de samme pavelige Privilegier som det gamle Hospital. Af dette stod Kapellet endnu, som det synes, i Behold, og det „Offer, Gods eller Gave“, som indkom der, skulde tilfalde den nye Stiftelse.

Klavs Denne fik ogsaa Privilegium paa et aldeles lignende Hospital i Aarhus i Skaane, der 1527 blev forenet med dette. Dets Midler var imidlertid for smaa, og forgæves lovede Biskoppen af Veksjø 40 Dages Aflad til dem, der gav det milde Gaver. 1528 gjorde 32 Borgere et Besøg i Hospitalet forat undersøge Tilstanden. De lod Klavs Denne gaa udenfor og spurgte de syge, om denne var velædelig og forstandig de syge og fattige rettelig at traktere, den Tid, han havde Gods og Rigdom, hvortil de svarede, at han den Tid holdt saa ærligt og tilbørligt Hospital som noget i Danmark kunde findes, med god Kost og rene Senge og en forstandig Legems Salve og Lægedom, og nu, da Hospitalet var blevet forarmet, spiste de af hans egen Gryde og Tønde, og naar der ikke var nok, mistede han hellere selv end lod dem mangle. Da de blev adspurgte, om de nu vilde tage ind i Helligaandshus eller S. Jørgen, da Klavs Denne havde opsagt dem, svarede de, at de havde hans Brev paa deres Ophold og vilde ikke af med ham; de vilde nok tage til Helliggestes, men kun

med ham til Forstander og med deres gamle Privilegier, derimod vilde de hellere sænkes i Stranden end gaa ind i S. Jørgens Hospital; selv en spedalsk Kvinde, der havde ligget her i 3 Aar, vilde ikke til S. Jørgen. Der var 27 Lemmer her og ligesaa mange i Aahus foruden de Karle og Piger, der betjente dem, og de levede rigtignok i saa stor Armod som de paa nogen Maade kunde taale, men hvis Klavs Denne vilde forlade dem, vilde de klage derover for Gud, Dommere og Dømmemænd. Derpaa kaldtes Klavs Denne ind, og han lovede at forene dette med Aahus Hospital, og om de vildfarende Tider end skulde nøde dem til at adspredes, saa vilde han dog siden samle dem igen, saa de kunde blive sammen til deres Dødsstund, og han lagde sine Hænder overkors paa Evangeliebogen og bad sig Gud og alle Helgen hjælpe at fuldkomme det fattiges Ønske, og han vilde være deres ydmyge Tjener med Liv og Gods til sin Dødsstund.

Endnu 1529 omtales Mursten, som købtes af de fattige Mennesker i S. Anne Hospital¹⁾, men dets almindelige Navn var vistnok efter Forflyttelsen S. Gertrud, ti ved den ny Fundats for Almindeligt Hospital omtales det kun saaledes, da det forenedes med dette. Klavs Denne blev ogsaa ved Juletid 1529 antaget som Læge ved Hospitalet i Malmø og levede der endnu 1533.

S. Anne Kapel, der sikkert var en Del af det af Kristiern II. ophævede S. Anne Hospital, laa nær ved en Landingsplads, ti 1523 nævnes at nogle af Malmøs Borgere var komne „ind for S. Anne Kapel“²⁾, og det berettes 1600 at der strakte sig en Stendæmning nærved Havnen langt ud i Dybet, der hed S. Anne Bro, og hvor det var bekvemt at bade sig. J. L. Wolf beretter ogsaa, at han havde hørt i sin Barndom af gamle Folk, at man i den katholske Tid gik i Land paa denne Bro og derfra op til S. Anne Kapel for der at søge Helbredelse for sin Sygdom, og da Kapellet blev ødelagt, fandtes der nogle Læs Krykker, som Krøblinge

¹⁾ K. D. I. 342. ²⁾ Rørdam S. 347.

havde kastet der og var gaaede fra. Han betegner Beliggenheden „imellem kgl. Majestæts Boder eller Huse (Nyboder) og Stranden“, og disse siges ogsaa andre Steder at ligge ved S. Anne Bro, der i det 16de og 17de Aarh. var et Landingssted¹⁾. Den nævnes endnu 1661 og laa da ud for Bredgade Nr. 17—23, men 1634 omtales den nuværende Toldbod som „den ny Bygning som ved S. Anne Bro forfærdiges“²⁾. S. Anne Plads minder om Broens Beliggenhed, men denne gik ikke nær saa langt ud som Kvæsthusbroen nu, Vandet har paa den Tid vistnok gaaet op til Garnisons Kirke, og Hospitalet har vel ligget højere oppe. En S. Anne Gade nævnes allerede 1620 og 1621 og gik som S. Anneplads i øst og vest³⁾. S. Anne Bro ses paa et Prospekt hos Pontoppidan S. 230 fra 1596 med Ruiner af Kapellet, men Pontoppidan mener med Urette, at samme Bro er en Bro over et Vandløb.

Til Hospitaler kan endnu regnes Daarekisten, men denne var en verdslig Stiftelse, der ligesom i Hamborg tilhørte Kommunen⁴⁾. 1527 omtales, at Thomas Guldsmed købte en Jord af Staden paa Rosengaarden for 30 Mark, „og de kom til Daarekisten, som Lavrids Jensen vitterligt er“. 1528 omtales 36 Mark, som udgaves til „Tømmer som kom til Stadens Daarekiste, Tømmermænds Løn, Kost og andet, som kom til samme Kiste“⁵⁾. Det var altsaa en særegen Bygning, som Kommunen lod opføre, men vi savner al Oplysning om, hvor den har været; den har sandsynligvis været et Tremmebur af Træ, hvori de Ulykkelige holdtes indespærrede forat gøres uskadelige; for deres Helbredelse gjordes intet, da de ansaas for besatte af Djævelen, det skulde da være, at de, som man har Exempel paa fra Tydskland, blev pidskede af Bøddelen.

¹⁾ K. D. II. 444, 595, 596, 678. ²⁾ K. D. III. 125. ³⁾ K. D. I. 612, 633. ⁴⁾ K. Koppmann: Kämmererechnungen der Stadt Hamburg I. S. LXXXI. Den nævnes der allerede 1376. Den var forsynet med et Jærngitter, de syge laa paa Halm. ⁵⁾ K. D. I. 340, 341.

Noget organiseret Fattigvæsen fandtes ikke her i Middelaldren. Det var vistnok her som i Malmø Reformationen, der fremkaldte en Ordning heraf; i Malmøbogen¹⁾, trykt 1529, gør denne Stads Øvrighed Rede for de forbedrede Forhold i Staden og omtaler, at der Søn- og Helligdage ombares Tavler i Kirkerne og at 3 Borgere var beskikkede til deraf at betale Læger og Badskærere, som besøgte fattige Folk; det tiloversblevne skulde fordeles mellem de fattige. Her omtales vel oftere i Testamenter Gaver til fattige, men de gejstlige Stiftelser opslugte i Almindelighed slige Sjølegaver. En Art Gaver, der i saa rigt Maal forekommer efter Reformationen, og som Povl Helgesen anbefaler i sit ovenfor omtalte Skrift om Syges og Fattiges Pleje: „Den, som bygger et Hus til fattige husarme Folk, der ikke formaa at betale Husleje og sidde dog for Skat og anden Besværing, han bygger og et mærkeligt Hospital“²⁾, nævnes kun 1 Gang. 1446 siges nemlig, at der i Las Vinnens Stræde laa et „Sjølehus“, som Las Vinner havde givet til fattigt Folk inden at bo“; det var dog allerede afhændet 1492, da Væbner Anders Gagge gav til Marie Kloster i Helsingør 2 Boder i samme Stræde, „den første Bod kaldes Sjølehus“³⁾. 1420 døde Katrine Vædikes, der for sin Sjølemesse gav et Stenhus i Klædeboderne, hvoraf der skulde ydes Sjølebad og 1 Td. Øl til de fattige⁴⁾; 1491 gav Præsten Klavs Bertelsen en Gave til Helligaands Kloster, hvilket S. Nikolaj Dag skulde bespise en fattig og give ham et Par Sko og en Hvid til en Badstuegang⁵⁾. Ogsaa andre Steder fra er det bekendt, at man betragtede det som en Velgerning mod den fattige at lade ham tvætte sig ren og at sligt kaldtes et Sjølebad⁶⁾.

¹⁾ Udg. paany af H. F. Rørdam 1868, Bl. 98. ²⁾ Povl Eliesens danske Skrifter, S. 164. ³⁾ K. D. I. 182. II. 167. 1496 nævnes dog „4 Boder paa Rosengaarden, som de fattige kvinder bo udi“ (K. D. I. 246). ⁴⁾ K. D. II. 20, 846. ⁵⁾ Rørdam S. 308. ⁶⁾ G. L. Maurer: Städteverfassung III. 122.

XVII. Gejstlige Personers og Stiftelsers Ejendomme.

Da Slottet gik over til Kongen, maa Sælands Biskop have erhvervet sig en anden Residens i Staden, hvor hans Ophold stadig gjordes nødvendigt, om han end havde mistet den verdslige Magt. Hvor tidlig Bispegaarden er bleven opført paa Universitetets nuværende Grund, vides ikke, men med Sikkerhed nævnes den fra 1464, dog er den vistnok en Del ældre. 1478 nævnes „det Mag næst ved Kirkegaarden“¹⁾, men iøvrigt findes ingen Underretning om Bygningerne førend 1539, da den ny Universitetsfundats udkom og hvorved Bispegaarden, der ved Reformationen var tilfalden Kongen, overdroges formelig til Universitetet, skønt den allerede et Par Aar i Forvejen var begyndt at indrettes til denne Brug. Den gamle Bispegaard har optaget den Del af Universitetet, der nu begrænses af Frue Plads, Nørregade, Konsistoriumsbygningen og den i Forlængelse dermed staaende Professorbolig samt den Tværbygning, hvori Solennitetssalen nu er. 1539 omtales Konsistoriebygningen som „det med Kældre, Køkkener og Værelser, der kunne opvarmes, forsynede Hus, der ligger omtrent i Midten (af Grunden) mod nord næst ved Haven“; dette Hus skulde forlænges mod vest lige ud til Nørregade, men det skede ikke. Ildebrandene har heldigvis skaanet den gamle Konsistoriebygning, hvis takkede Gavle allerede i det Ydre viser dens Ælde. Indvendig er den vel omdannet, men Indgangen dertil dannes endnu af en stor Spidsbue og et hvælvet Rum. Kældren er dog det mærkeligste; den bestaar nemlig af 2 Rader spidsbuede Hvælvinger, 3 i hver Rad, baarne af 2 Piller, hvis Fod er 2 udhugne Kampestenssøjler. Lyset kommer fra syd gennem smaa spidsbuede Vinduer. Ud imod Nørregade til Hjørnet af Kirkegaarden (Frue Plads),

¹⁾ Rørdam, Kirker og Klostre S. 24.

laa en Hovedbygning; desuden nævnes et Kapel, Borgestue, Bryggers, Bagers, Stald, 2 Huse paa den nordlige Side, som var lejede til 2 Borgere. Som det synes, gik en Mur ud til Kirkegaarden forsynet med en Laage¹⁾; Bispegaardens Have gik dog ikke mod Nord helt ud til Nørregade, ti 1496 omtales en Gaard paa Nørregade vesten for Bispens Gaard; samme Aar nævnes et Stræde, „som løber af Nørregade og hart bag Bispens Gaard af Sælland“, og 1543 købte Universitetet 5 Boder „udi det Stræde, som løber ned fra Renden paa Nørregade bag Bispegaarden, norden for Gaden“²⁾; Under Belejringen 1535—36 var Bispegaarden Bolig for Hertug Albrecht af Meklenborg, hvis Hustru her laa i Barselseng. Paa Gaarden blev Biskop Joakim Rønnovs fængslet 1536, men førtes derfra til Slottet.

Erkebiskoppen af Lund havde 1437 en Gaard her, ti da udlejede Kapitlet en Grund norden for denne, men den nærmere Beliggenhed kendes ikke. 1496 nævnes en Gaard paa Rosengaarden i det Stræde, som løber fra Nørregade (Nørreport?) og indtil S. Gertruds Kirke (S. Gertrudstræde, eller Frederiksborggade og noget af Kultorvet) norden for Erkebispens Gaard³⁾. 1489 gav Erkebiskop Jens Brostorp en Gaard „norden op til S. Nikolaj Kirkegaard imellem 3 Byens Stræder“ til Lunds Erkesæde, saaledes at hans Efterfølgere skulde lade læse en aarlig Sjælemesse for ham og hans Forfædre; hvis dette ikke skede, skulde hans Arvinger og Kapitlet tage Gaarden tilbage og holde Sjælemessen for Lejen og give Overskudet til Domkirkens Bygning⁴⁾. De 3 Stræder, som den laa imellem, var Østergade, S. Jørgensgade og Halmstræde; den stod endnu langt ind i dette Aarh. som en prægtig Bygning med gotiske Gavle. Fra 1513 haves en Dom, at Erkebispens Gaard ligger mellem

¹⁾ Werlauff: Universitetets Bygnings Historie 1836, S. 2—9.

²⁾ K. D. I. 214, 242, 404. ³⁾ K. D. I. 243, II. 65. ⁴⁾ K. D. II. 160—61.

3 Stræder og at et Hus, der var bygget vesten op dertil, var bygget paa „et Adel Bysens Stræde, som menige Mands Vej har været udaf Arilds Tid før det indtæptes og byggedes nu ved 3 Aar siden, Erkebispnen og Lunde Sæde storligen til Forfang baade for Fare af Ild som af anden Vaade og Anfald med Opløb, hvis paa kunde komme, saa og for de Vinduer paa Erkebispens Hus, (som) igen tæpte og forhindrede ere med det ny Hus, (som) paa forskrevne Stræde ulovlig og uskællig sat og bygget er“; det skulde derfor nedrives og Gaden igen aabnes, som den havde været af Arilds Tid. Det omtalte Stykke Jord var iøvrigt solgt af selve Magistraten 1508 „ved S. Nikolaj Kirkes Gaard liggende op til Erkebiskoppens Gaard“ for 110 Mark, men det viste sig her, at Magistraten ikke var ubetinget Herre over Gaders Nedlæggelse¹⁾. Heraf ses, at S. Jørgens Gade og Halmstræde er gamle Stræder, der imidlertid næppe har haft stadige Navne; de nuværende er af ny Oprindelse. Lige overfor Erkebispens Gaard har man i sin Tid truffet paa en underjordisk Kælder, der gik ind under Østergade i Retning af nævnte Gaard, og som mod syd endte med en Jærndør; den maa være meget gammel og fra en Tid da Østergade ikke endnu var anlagt.

Ogsaa Biskoppen af Viborg havde en Gaard her, idetmindste henimod Reformationstiden. 1532 havde Ridder Hr. Holger Ulfstand den vistnok i Pant, ti han havde pantsat den for 120 Mark til Jakob Ridersmaasvend, der med Biskoppens Samtykke igen overdrog sit Pant til Otto Smed. Ved Reformationen tilfaldt Gaarden Kronen, og Kristian III. overdrog den 1543 til Kansler Andreas von Barby; denne solgte den næste Aar til Ridder Mogens Gyldenstjerne. Den laa vesten for Kødmanagerstræde mellem Herolden Franciscus de Medina eller Spaniers og Frands Ebbesens Gaard, var 27 $\frac{1}{2}$ Alen bred til Gaden og 101 $\frac{1}{4}$ Alen lang imod Hr.

¹⁾ K. D. I. 258, 292.

Anders Bildes Gaard, den har saaledes ligget ikke langt fra Amagertorv¹⁾.

Abbeden i Sorø havde en Gaard paa Vestergades nordre Side 1498, paa hvilken der gaves kgl. Stadfæstelse 1532, ligesom den fritoges for Indkvartering, „efterdi samme Hr. Abbed og andre Abbeder udi Soer altid have deres egen Tilflugt til forskrevne Gaard, naar de komme der til Byen, og have deres og Klosters Gods og Boskab der liggende, naar de der ikke selv tilstede ere“²⁾. En anden Kloster tilhørende Grund nævnes foran S. 21.

Andvordskov Klosters Gaard strakte sig mellem Kompagni- og Magstræde og var den anden Grund fra nuværende Raadhustræde (se foran S. 114); den overdroges 1578 til Hofprædikanten. 1385 omtales en Klædebod, der brugtes af Prioren³⁾. Jørgen og Niels Stemp skødede Prior Eskild 1534 13 Boder i Kattesund, af hvilke der ydedes en Jordskyld til S. Jørgens Hospital; dem overdrog Fredrik II. paa Livstid til Skibshøvedsmand Kristen Aalborg⁴⁾; Kristian IV. gav dem 1598 til Frue Latinskole, der 1609 solgte dem til Magistraten, der lod dem nedbryde 1612 og opførte grundmurede Huse i Steden; den øverste blev da beboet af Skarpretteren og ved Siden af var Porten til den ny Avlsgaard (en Del af Materialgaarden), derpaa kom 4 Huse i Kattesund og 4 i Lavendelstræde, hvilke sidste bortsolgte 1669.

Esrum Kloster ejede tidlig Gods her, idet det allerede 1248 bortgav en Gaard i Frue Sogn i Mageskifte, men Abbedens egenlige Residens var vistnok en Gaard i „Købmennegade“ (Vimmelskaft), norden for Gaden, østen for Apothekeren og ligeoverfor den Gaard Hr. Oluf Axelsen ejede, som Klosteret 1481 fik i Mageskifte af Æbelholt Kloster⁵⁾. 1487 fik samme Kloster 1 Gaard norden for Gammeltorv og 2 Gaarde

¹⁾ K. D. II. 237—38, 262, 263—64. ²⁾ K. D. II. 241. ³⁾ K. D. I. 123. ⁴⁾ Ældste Arkivregistraturer IV. 225, K. D. II. 332.

⁵⁾ K. D. II. 144—45.

paa søndre Side af Vestergade, nordost for S. Klemens Kirke. ¹⁾)

Der er dog intet Kloster, der havde den Forbindelse med Kjøbenhavn som Æbelholt, ligesom ogsaa flere Brødre derfra lod holde Sjælemesse for sig i Frue Kirke. En Kannik blev ogsaa Klosterbroder i Æbelholt ved 1488. ²⁾) 1435 fik Klostret i Mageskifte af Kapitlet en Gaard i S. Peders Sogn norden for Byens Rende og sønden for Hr. Peder Gammels Gaard; den har ligget paa den vestre Side af Lille Larsbjørnstræde og haft en stor Have. 1551 gav Kristian III. Gaarden til sin Hofsinde Jørgen von Raade, og Haven ud til S. Pedersstræde fik Kristoffer Olsen 1553. ³⁾) Den hele Grund har saaledes været det vestlige Hjørne mellem S. Pedersstræde og Larsbjørnsstræde. Kanniken M. Jørgen Hvid gav Klostret 1485 en Gaard paa den nordre Side af S. Pedersstræde; det maa være dens Grund, der stødte op til Antonii Klosters Grund. ⁴⁾) Den omtalte Gaard i Købmangegade, som Esrum Kloster fik i Mageskifte, var givet Æbelholt 1479 af Borgmester Jep Klavsens forat der daglig skulde synges Messe i Klostret.

1512 optoges Borgmestere og Raad i Klostrets Broderskab og gav dette et Stykke af Byens Rende i Lars Bjørnsens Stræde „for nogle Velgjerninger, som Abbed Klavs Mortensen og menige Konventsbrødre udi samme Kloster dem med deres aabne Brev forpligtet have at annamme dem ind udi deres Broderskab, Borgmestere og Raad som nu ere og alle deres Efterkommere, og dem delagtig gørendes udi alle de gode Gærninger, som sker udi deres Kloster Æbelholt, aandelige og verdslige, og dem indskrivendes udi deres Bøger blandt andre Klostrets Velgærningsmænd, som skulle oplæses og bedes fore udi alle deres Højtider til evig Tid. ⁶⁾)

¹⁾ K. D. II. 133, 154—55, 157—58, 159. ²⁾ K. D. II. 155—56. ³⁾ K. D. II. 64, 298—99, 301, 305. ⁴⁾ S. R. D. VI. 192. K. D. I. 251. ⁵⁾ K. D. II. 142. ⁶⁾ S. R. D. VI. 212—13.

Knardrup Kloster fik 1490 af Mogens Jensen kaldet Jenffoonder „for min og min Husfrues Kost, Ro og Mag, som vi have nu haft hos (henved) 20 Aar og end herefter have skulle i vor Levetid i Knardrups Kloster, paa hvilket vi have gjort samme Kloster til vor fulde Arving til rørendes og urørendes Gods“, 2 Boder i Klosterstræde, hvilke Klostret solgte 1512¹⁾. 1488 fik Klostret en Gaard paa den vestlige Side af Nørregade, forat læse Sjølemesse hver Lørdag for Sankt Anna for Jens Pedersen Sjølemesse, der var Kongens Tjener. Om en anden Gaard paa Nørregade ved S. Peders Kirke havde Klostret Retstrætte med Væbneren Hans Knudsen af Jonstrup, hvem den tildømtes 1498, men alligevel udstædte Abbeden Fæstebrev derpaa 1499.²⁾ Denne Gaard solgte det 1513 til S. Peders Kirke. Klostrets egenlige Residens var dog vistnok den Gaard, det 1491 ejede paa Østergade³⁾.

Antonii Kloster i Præstø havde 1498 en betydelig Grund ved Jermers Gab, 94 Alen langs den vestre Side af Teglgaardstræde og op til Plankerne (jfr. S. 45); 1535 har Biskop Joakim Rønnov vistnok imod Klostrets Vilje faaet denne Jord „med nogen føje Bygning“, og Klostret gav Tilstaaelse for at have annammet og oppebaaret Fyldest derfor⁴⁾. Den Gaard, hvori Priorens Residens var, laa i Antonistræde, hvoraf Strædet fik Navn, det hed oprindelig Lille Pilestræde. 1531 tilstod Prioren, at Hr. Henrik Gøye, Lensmand paa Vordingborg, havde betalt ham og Klosterbrødrene for det dem tilhørende Hus i Lille Pilestræde, hvilket de af Nød og Trang havde maattet lade fare, da de ikke vidste andet Raad i de vanskelige Tider.⁶⁾

¹⁾ K. D. I. 223, 289, 290—91. ²⁾ K. D. II. 172—74, III. 9. Rørdam S. 227. ³⁾ Rørdam T. 101. ⁴⁾ K. D. I. 250—52, 383. Imidlertid siges nogle Aar efter, at „den Jord udi Kjøbenhavn, som man kalder ved Jermers Gab, den finge de aldrig Penninge eller Penninges Værd for, uden et Pund Malt“ (Knudsen Joakim Rønnov S. 54—55). ⁵⁾ Orig. Hafn. S. 216.

De Ejendomme, som Karmeliterklostret i Helsingør besad, er omtalte foran S. 172—73.

Roskilde Dominikanerkloster (claustrum majoris) ejede c. 1380 en Grund ved Østergaard, og Agnete Kloster købte 1450 „en Gaard, Hus, Jord, Stenhus og andre Huse med det Hus og Grund, som nordest i Gaarden stander“, norden for Gammeltoiv.¹⁾

XVIII. Adelens Gaarde.

Som ovenfor S. 66 omtalt maatte ingen Adelsmand eje Gods i Staden, men skulde afhænde det til en Borger, lige-
saalidt som en Borgerdatter, der ægtede en saadan, maatte blive boende her. Det var i Biskoppens Interesse, at ingen, der havde ydet nogen anden Troskabsed, havde Ejendom her, hvilket især under de Kampe, der i det 13de og 14de Aarh. førtes mellem Gejstlighed og Kongemagt, kunde blive uheldbringende for ham og hans Stad. Under de Perioder, da Kongen var Stadens Besidder, overholdtes denne Bestemmelse selvfølgelig med mindre Kraft, og vi ser derfor, at den mægtige Drost Henning Podebusk i Jordebogen fra c. 1380 nævnes som Ejer af den østlige Hjørnegrund mellem Østergade og Købmagergade.²⁾ I samme Jordebog forekommer vel flere andre Personer med adelige Tilnavne, som Jul, Krag, Kravse, Kruse og flere, men det kunde ogsaa være borgerlige Tilnavne, dog er der flere utvivlsomt adelige, saasom Jens Pedersen af Husum, der ejede en Gaard i S. Klemens Sogn og havde flere Boder i Pant i Klædeboderne; hans Søn Jakob Jensen af Husum, der døde før 1403, gav denne Gaard, der da siges at ligge i Smedegade,

¹⁾ K. D. I. 95, II. 91. ²⁾ K. D. I. 104, 107.

til Frue Kirke for sin Sjælemesse.¹⁾ Knud Jonsen af Hvessinge ejede 2 Jorder i Omegnen af Kannikestræde, og da der straks efter siges, at en Bonde var gift med hans Datter, fremgaar det vistnok at han selv ikke var Bonde. Flere Fruer, nemlig Fru Alike, Fru Svenike, der var Nonne, Fru Merde Povlsdatter, Fru Edel af Spangager, Fru Cecilie, vistnok Peder Gæarsons Enke, og Fru Kristine, vistnok Enke efter Væbner Peder Jensen af Emdrup, var ganske vist adelige, skønt Navnet Frue (domina) paa den Tid ogsaa brugtes som andre end adelige Kvinder.²⁾

I Tiden mellem 1375 og 1416, da Staden for sidste Gang var i Biskoppens Besiddelse, overholdtes den gamle Bestemmelse om Adeliges Ejendom vistnok tildels endnu, men da Byen gik over til Kongen og end mere da den blev Residensstad, tog flere og flere Adelige Ophold her, og i Kristoffers Stadsret er Bestemmelsen om deres Udelukkelse ikke genoptaget.

Jens Pedersen af Emdrup (Ymmertorp) pantsatte 1422 til Niels Hanins Børn „en Gaard med Grund og Bygninger, nemlig 2 Boder paa det vestlige Hjørne af Tydskemannegade“, hvilken Grund han selv havde i Pant. Allerede hans Moder ejede, som omtalt, en Gaard i Staden.³⁾ Ridder Anders Jepsen Lunge til Egede gav en Gaard ved Stranden i Frue Sogn 1424, medens han dog forbeholdt sig og sine Arvinger en Del af Ejendommen, til Trinitatis Alter i Frue Kirke; denne Gaard laa vistnok i Vandmøllestræde.⁴⁾ Niels Gagge til Faarebæk i Skaane solgte 1427 en Gaard norden for Tydskemannegade til Hans Brand, hvilken siden kom til Esrum Kloster. Væbner Anders Gagge gav Marie Kloster i Helsingør 1492 2 Boder i Las Vindersstræde med sin Hustru Elses Samtykke for deres Sjælemesse.⁵⁾

¹⁾ K. D. I. 98, 102, II. 6. ²⁾ K. D. I. 93, 96, 97, 98, 103, 105, 108, II. 12, 19. ³⁾ K. D. II. 44—45. ⁴⁾ K. D. I. 154, 528. Rørdams Tillæg S. 83. ⁵⁾ K. D. II. 167.

Ridder Thorben Bille købte 1448 en Gaard „sønden ved den Gade, som løber fra Vor Frue Kirke til Klostret“ (Skindergade og Klosterstræde); hans Gaard paa Gammeltorv (nuv. Nytorv Nr. 3) er omtalt foran S. 95. Hr. Anders Bille ejede 1516 en Gaard paa Amagertorv østen op til Sigbrits¹⁾. Af de 3 mægtige Axelsønner købte Hr. Iver Axelsen en Grund i Bjørnebrogade (Kjøbmagergade), østen for Gaden, og en dertil stødende Grund i Pilestræde; Hr. Oluf Axelsen ejede en Gaard i Købmannegade (Vimmelskaft) og Hr. Aage Axelsen havde 1472 en Gaard ved Stranden, uvist hvor. Oluf Axelsens Datter blev gift med Niels Eriksen Rosenkrands til Vallø, og denne ejede 1499 en Gaard i Kødmanagerstræde, vistnok den samme som Iver Axelsen havde, og den Gaard i Pilestræde, som Otto Kristoffer Rosenkrands til Boller solgte 1603 til David Severin Rytter, Profos, var formodentlig ogsaa en oprindelig dertil hørende Grund²⁾.

Ridder Eggert Frille, Rigens Raad, fik 1449 Tildelelse til at indløse en Kronen tilhørende Gaard østen for Helligaands Kirke og fik siden Skøde derpaa.³⁾ Ridder Kristoffer Barsbæk ejede en Gaard i Højbrostræde, som hans Søn Hr. Verner Barsbæk 1449 solgte til Ridder Otto Nielsen Rosenkrands; denne Gaard, der laa paa det sydlige Hjørne af Læderstræde og Højbrostræde, gav denne og hans Søn Hr. Erik Ottesen til Bjørnholm til Helligaands Hospital for deres Sjælemesse, dog forbeholdt den sidste sig Ophold i Gaarden sin Livstid, og hans Efterkommere har formodentlig fæstet den af Hospitalet, ti endnu 1580 bode Erik Rosenkrands i samme Ejendem.⁴⁾ 1453 skænkede Kristiern I. til Jørgen Lavridsen, vor elskelige Mand og Tjener, en Grund ved S. Gertruds Kirke, og 1483 overdrager samme Mand, der nu var Ridder og Ejer af Sæbygaard, den Gaard han havde opbygget paa Grunden

¹⁾ K. D. II. 86, 207. ²⁾ K. D. II. 86—87, 141, 143, 145, utrykte Dipl. ³⁾ K. D. II. 89. ⁴⁾ K. D. I. 824, II. 90, Rørdams Tillæg S. 68—69.

til sin Søn Oluf Jørgensen. Det er vistnok denne Gaard, der siden betegnes som liggende paa Hjørnet sønden for S. Gertruds Kirkegaard og østen for Rosengaarden (vel omtrent paa Hjørnet af Pustervig og Lille Købmagergade) og 1502 tilhørte et umyndigt Barn, hvis Formyndere solgte den til Jørgen Rud, Høvedsmand paa Stege.¹⁾ Denne Gaard tilhørte 1538 Hr. Knud Rud til Vedbygaard, da han fik Skøde af Markvard Tidemand, Høvedsmand paa Holbæk, paa en Grund paa Rosengaarden „sønden næst op til forskrevne Hr. Knud Ruds egen Gaard“ og norden op til en Staden tilhørende Jord; sidstnævnte laa altsaa ned ad nuværende Lille Købmagergade.²⁾ 1456 overdrog Ridder Mikkel Rud til Vedbygaard til Ridder Fredrik Vordenberg til Egede en Gaard her, hvis Beliggenhed ikke nærmere betegnes.³⁾ 1457 solgte Erik Aagesen Thott, Høvedsmand paa Stege, et Hus i Højbrostræde til Anders Persen (Godov?).⁴⁾ Kristiern I. gav 1461 en Gaard norden for S. Peders Kirkegaard ud til Gaden (Nørregade) til Jes Pedersen, „vor elskelige Mand og Tjener.“⁵⁾ Dronning Dorotheas Hovmesterinde Fru Hebele, Enke efter Hr. Peder Eriksen Gyldenstjerne, ejede en Grund i Klosterstræde, vesten for Gaden, paa hvilken der var et Hus, der tilhørte Anders Mathisen, der tjente Hr. Iver Axelsen, men da dennes og hans Tjeneres Gods blev inddraget under Kronen, som tilhørende Folk, der havde ført Avindskjold mod Kongen og Kronen, gav Kongen Fru Hebele denne Bygning.⁶⁾ 1471 fik Væbner Jøp Lang i Pant et Hus paa 6 Bindinger i en Gaard i Kødmanderstræde, hvor han hidtil havde haft sin Stald og Herberg; hele Gaarden pantsattes 1484 til Per Lang af Lund, vistnok forriges Broder og Forstander for et Nonnekloster; de hørte til den vesterjydske Familie Lange med 3 Roser.⁷⁾ 1463 ejede Hr. Mogens Ebbesen

¹⁾ K. D. II. 101, 148, 177. ²⁾ K. D. II. 252. ³⁾ K. D. II. 103.

⁴⁾ K. D. I. 193. ⁵⁾ K. D. II. 112. ⁶⁾ K. D. II. 125, 126—27.

⁷⁾ K. D. II. 127—28, 149—50.

Galt, Danmarks Riges Raad, en Gaard paa den nordlige Side af Østergade („den store Adelgade“) tæt op til Østerport; 1472 havde han Trætte med sin Nabo mod vest om Skællet; det ses deraf, at Hr. Mogens havde bygget Gaarden og at han havde frit „Rendeløb“ fra sin Gaard ud til Gaden vesten ved hans Husgavl. Hans Søn Ebbe Mogensens Enke Sofie Pedersdatter Høg gav Skøde paa samme Gaard 1504 til Kong Hans, der 1512 ogsaa købte Grunden næst vesten op dertil.¹⁾ Hartvig Krummedige skødede 1475 Helmiike Tange en Gaard i Kødmanagerstræde; denne solgte den 1483 til Lage Brok, hvis Søn Axel Lagesen Brok 1496 ejede en Gaard ved Rosengaarden sønden for Jørgen Marsvins Gaard, men med en Gaard imellem. Denne gav han siden til Helligaands Hospital.²⁾ 1478 købte Peder Sten, Høvedsmand paa Ørekrog, nogle Boder paa den søndre Side af Strædet mellem Gammeltorv og S. Klemens Kirke (Store St. Klemens Stræde), altsaa mellem Torvet og Kattesund.³⁾ Væbner Hemming Nielsen lejede 1483 af Kapitlet en Gaard i Klædeboderne i sin og sin Hustru Lucies Levetid.⁴⁾ Hr. Eskild Gøye, Danmarks Riges Raad, solgte 1489 til Elsebe Kralle en Gaard sønden for Nikolaj Kirkegaard, hvilken han i øvrigt nylig havde købt; derimod var Gøyerne Gaard vistnok allerede da den Gaard paa Amagertorv, som Sigbrit siden fik, og som ovenfor er omtalt S. 146.⁵⁾ Landsdommer og Riges Raad Hr. Henrik Meynstorp ejede 1490 en Gaard ved Rosengaarden.⁶⁾ Riges Hovmester Hr. Povl Laxman solgte 1490 2 Jorder østen for Pilegaardstræde og ejede mange flere Grunde, men hans Residens var paa den nordre Side af Østergade, mellem Pilestræde og Købmagergade.⁷⁾ Peder Grubbe ejede en Gaard i Brolæggerstræde 1496. Gevert Grubbes Enke gav 1496 til

¹⁾ K. D. I 205, II. 117, 177, 178, 189. ²⁾ utrykt Dipl. K. D. I. 244, II. 148—49. Rørdam S. 309. ³⁾ K. D. I. 213—15.

⁴⁾ K. D. II. 149. ⁵⁾ utrykt Dipl. ⁶⁾ K. D. II. 164. ⁷⁾ K. D. I. 235, II. 164—65.

Margrete Alter i Frue Kirke en Gaard i Kattesund sønden op til en S. Jørgens Kapel tilhørende Gaard.¹⁾ Niels Pedersen Oxe havde en Have tilleje af Byen, liggende nordvest op til Hushaven; Hr. Johan Oxes Gaard laa paa Købmagergade, sikkert samme Ejendom og sikkert den samme som den Peder Oxe siden ejede.²⁾ Den bekendte Søren Norby fik som Hofsinde af Kong Hans en Jord østen for Færgebroen mellem Gaden og Stranden; han solgte den siden til Albert van Gock, der 1526 fik kgl. Stadfæstelse derpaa.³⁾ Væbner Hans Knudsen i Jonstrup gjorde 1498 Indførsel i en Gaard paa Nørregade.⁴⁾ Mikkel Barsebek ejede 1512 en Gaard sønden for Kødmanderboder, der ydede Jordskyld til Frue Kirke.⁵⁾ 1496 og 1514 nævnes Jørgen Marsvins Gaard, der laa i Egnen omkring Trinitatis Kirke. 1527 ejede Ridder Markvard Rønnovs Børn en Gaard ved Stranden, østen for Snares Gaard, nu Snaregade Nr. 12.⁶⁾ 1528 fik Hr. Johan Ranzau Brev paa den Gaard, som Borgmester Niels Stemp bebode og som var tilfalden Kronen som Hans Mikkelsens konfiskerede Gods, da den var tilfalden dennes Hustru i Arv.⁷⁾ 1528 købte Hr. Johan Urne en Have af Byen og 1529 af Kronen en Jord nedenfor Myntergaarden imod Bremerholm.⁸⁾ 1529 gav Fredrik I. Karmeliternes Gaard til Knud Gyldenstjerne. Ridder og Rigens Raad Albert Ravensberg fik 1532 en S. Klaræ Kloster tilhørende Gaard, og Ridder Johan Bjørn fik samme Aar S. Gertruds Kirke.⁹⁾

¹⁾ K. D. I. 237. Rørdams Tillæg S. 117. ²⁾ K. D. I. 235. Rørdams Tillæg 180. Den gik vistnok ud til Pilestræde og Klareboder, se K. D. I. 444. ³⁾ K. D. I. 362—63. ⁴⁾ K. D. II. 172—73. ⁵⁾ K. D. II. 188. ⁶⁾ K. D. I. 244, 296, 370. ⁷⁾ K. D. II. 227. ⁸⁾ K. D. I. 340, 374—75. ⁹⁾ K. D. I. 374—75, 380.

XIX. Fremmede Købmænd.

De fremmede Købmænd, der har givet Anledning til Stadens Navn, kom oprindelig, som ovenfor er fremsat, kun 1 Gang om Somren i Fiskeriets Tid, havde ingen faste Bøliger, men opførte midlertidige Boder ved Stranden. Da vi har stor Mangel paa Brevskaber om Købstadens ældste Tid, véd vi ikke, naar disse Købmænd, der ganske vist i hin Tid alene var Tydskere, begyndte at sætte sig fast og blive Vintren over. Dog har disse „Liggere“ formodenlig fra først af maattet leje sig ind hos Borgere.¹⁾ De Stralsundske Borgere, der nævnes 1280 og 1303 (se nedenfor) fra Kjøbenhavn, var imidlertid vistnok allerede faste Beboere af Staden. 1385 nævnes en Mand fra Rygen og en anden fra Deventer som Ejendomsbesiddere, og i den gamle Jordebog fra c. 1380 findes saa mange Borgere med tydske Navne, at der ingen Spørgsmaal er om, at Tydskere dengang længe havde haft faste Ejendomme her, og det rundt om i Byen. Tidligst, lad os antage allerede i det 13de Aarh., bode de sikkert for sig i et bestemt Strøg, idet Tydskemannegade (nu Vimmelskaft) havde Navn efter dem. Det maa antages, at der paa denne Gades søndre Side laa store Pakhuse, der tilhørte de forskellige Handelsselskaber, med Ud-gange til Stranden, der i Stadens ældste Tid nok kunde gaa op til deres Baghuse paa Strækningen mellem Knabrostræde (der her er fra langt senere Tid) og Hyskenstræde. Man har tidligere betegnet Hyskenstræde som Tydskernes Gade, men derimod strider Navnet paa Tydskemannegade og paa selve Hyskenstræde. Dette kaldes i den ældste Tid Hyskæstræde, saaledes 1460, da der udstødtes Skøde paa nuværende Løveapothek paa dette Strædes østre Hjørne.²⁾ Hyske og Hysken er Benævnelsen paa hvad man paa Dansk ogsaa kaldte „Lillehus“, „hemmeligt Mag“, „Privet“³⁾; det har

¹⁾ Jfr. Yngvar Nielsens Bergens Beskrivelse S. 145. ²⁾ K. D. I. 198. ³⁾ Molbechs Glossarium S. 376.

næppe nogensinde betydet andet. Strædet har Navn af, at det har ført ned til saadanne Huse, der laa ved Stranden¹⁾. Da Strædet siden blev bebygget (fra først af var det formodentlig kun en Smøge), forandrede det Navn, da selvfølgelig ingen vilde bo paa et Sted, der hed Hyskenstræde, og benævnes saaledes 1444, 1446, 1458, 1492 Lasse Winders Stræde. Men det populære Navn vedligeholdte sig dog og fortrængte igen det ny; saaledes siges 1519: „Lasse Winders Stræde, som nu kaldes det gamle Hyskenstræde“²⁾, og Hyskenstræde vandt igen Hævd, medens dets Oprindelse forglemtes.

Et særligt Udtryk for Sammenholdet mellem de fremmede Købmænd var Dannelsen af det tydske Kompagni, der første Gang forekommer 1382, men vistnok var ældre. I dette Aar optegnedes nogle Vedtægter, der indeholder forskellige Bestemmelser om Brødrenes Forhold indbyrdes. Kompagniets Hovedbestanddele var Købmænd fra Vismar, Stralsund og Stettin, der ved Pinsetider hvert Aar hver valgte sin Oldermænd. Ved Møderne skulde hver Broder være tilstæde og det var forbudt at spille Hazard, ligesom at drage Spyd eller Sværd, saare eller slaa en anden; en høj Bøde blev der paalagt den, der gjorde sig opsætsig mod Oldermænden, naar de sad sammen og drak. Det var tilfaldt hvert Medlem at bede en Gæst med mod at betale noget vist for ham eller hende, ti baade gifte og ugifte Kvinder havde Tilladelse til at være tilstæde.³⁾ Gildet hørte op, naar Oldermændene paabød det, og den levnedes Vin blev bragt i Kældren. Naar en Broder giftede sig, skulde han give Selskabet en Tønne Øl, og det samme skulde de gejstlige Medlemmer give, naar de blev Præster. Al-

¹⁾ At man i Middelalderen havde slige Huse fjernede fra Bøligerne ses af et Brev fra Greifswalde fra 1305, hvorved Graabrødrekloster der fik Lov til ved Stadsmuren at bygge et Taarn „tho erem Gewere und nottruft“, „ad opus naturæ“ (Pyl, Pommersche Geschichtsdenkmäler II. 199—200.) ²⁾ K. D. I. 180, 182, 133, II: 108, 109, 167. ³⁾ K. D. II. 217. ⁴⁾ Det er en fuldstændig Fejltagelse, naar Pontoppidan i sine Uddrag af

mindeligt Stævne holdtes 3 Gange om Aaret, nemlig til Pinse, Jul og Fastelavn og da skulle alle møde; naar da en Broder gjorde Larm og løb sin Vej uden Oldermændens Tilladelse eller vilde ikke gøre, hvad der blev ham paalagt, de skulde Oldermændene og hele Selskabet bestemme, om man siden vilde tillade ham at være Medlem af Kompagniet. Ved hvert Drikkegilde udvalgte 2 Skænkere og disse var de eneste, der maatte skænke. Naar en Broder havde mødt en eller 2 Gange i Kompagniet og forblev i Staden, men ikke mødte mere, skulde han alligevel betale sit hele „Ølskud“ (Bidrag til Gildet). Naar en Broder saarede eller slog en anden i Kompagniet, skulde han give et Lpd. Voks og 1 Td. Øl i Bøde, og man maatte kun lade sig ledsage af 1 Karl. For den Skade, som en Broders medbragte Gæst gjorde, skulde han svare. Man maatte ikke drikke hinanden til, men Bægrene skulde vedblive at gaa rundt, og naar nogen spildte saa meget Øl, at det ikke kunde dækkes af en Haand, skulde han bøde. Talte en Broder onde Ord til en anden, som vedrørte dennes Rygte eller Ære, skulde han bøde $\frac{1}{2}$ Læst Øl. Naar en Broder døde, skulde Oldermændene vælge 8 Mænd til at vaage over Liget og 8 til at bære det til Kirken, ligesom de bestemte, hvem der skulde følge til Kirken; Følget skulde blive staaende ved Graven lige til Liget var jordet. Kompagniet havde anskaffet et sort Ligklæde (boldek) og 4 Lys til Brødrenes Ligbegængelse, og hver Broder skulde yde Bidrag til Afholdelsen af 3 Sjølemesser for den afdøde, hvad enten denne døde i Kjøbenhavn eller udenfor. Naar Brødrene havde drukket ved de 3 almindelige Stævner, skulde de holde Messe for alle de afdøde af Selskabet og for alle kristne Sjøle, en Gang i

denne Skraa (Orig. Hafn. 187) siger, at Koner og Jomfruer ikke maatte komme ind i deres Drikkelag; at Kvinder kom med, viser netop, at de tydske Købmænd ikke alle var ugifte. De derpaa byggede Slutninger er altsaa urigtige, som i Maanedsskrift for Litt. XX. 85.

Frue Kirke og eu Gang i Graabrødrekloster. Døde en Broder udenlands, skulde der holdes 3 Messer i Graabrødrekloster. Naar Brødrene blev uenige, skulde de først møde hos Oldermændene og ikke stævne hinanden for nogen anden Ret; den, der gjorde det, skulde i Fremtiden ikke være saa god Mand i Selskabet, som han var før.

Som Medlem af Broderskabet kunde hver hæderlig udenlandsk Mand optages, men det afgang dog af Brødrene. Hvis nogen Broder kom Kjøbenhavn paa en Sømil nær og behøvede Hjælp til at bjerge Gods og Liv, kunde Oldermændene tilsige Brødrene til at hjælpe ham. Det var forbudt Brødrene at gøre hinanden Forkøb. Paa Dragør var det forment nogen at bygge paa en andens Bodsted, og den, der havde faaet Pladsen først, skulde betale den senere komne, hvad denne havde bygget derpaa.¹⁾

I nævnte 3 tydske Byers Arkiver vil man sandsynligvis kunne finde mere Oplysning om dette Kompagni, der er fremvokset af Handelsselskaber i disse Byer selv. Vi finder saaledes allerede i Greifswalde 1356 et Kopenhagener Kompagni, ligesom der var et Bergenfarer Kompagni. 1424 købte førstnævnte et Hus i Greifswalde og nævnes endnu 1456, men siden gik det over til at hedde det skaanske Kompagni (Schonenfahrerkompagnie), der endnu er Navnet paa et Købmandsbroderskab.²⁾ Da vi her finder det kjøbenhavnske Kompagni under et andet Navn i senere Tider, er der ingen

¹⁾ Den saakaldte Skraa for tydske Kompagni af 2. Febr. 1382 er egenlig ingen Skraa, men Afskrift af en Broderbog med Bestemmelser fra forskellige Tider, hvorfor der ingen Plan er i disses Ordning. I Skraaen omtales ogsaa andre tidl. Vedtægter.

²⁾ Kosegarten: Pommersche und Rügische Geschichtsdenkmäler I. 29—30. I Greifswaldes Arkiv haves et haandskrevet Diplomatarium vedk. dette Kompagni (smstds. IV. 97); 1324 omtales en Borger fra Greifswalde, der blev dræbt i Kjøbenhavn (smstds. I. 112, 115). Morderen maatte bl. A. holde Sjælemesse for ham i Graabrødrekloster, hvor han var begravet.

Spørgsmaal om, at det Skaanefarer eller Dragør Kompagni, der 1470 nævnes i Vismar, og nu er et Papegøje-Skydeselskab, i ældre Tid netop var dannet for Handlen paa Kjøbenhavn.¹⁾ I Stettin oprettedes et Dragør Kompagni omtrent 1370, der da fik de Privilegier, at det i Skaane og andetsteds paa sine Fed eller Fiskerlejer maatte vælge egne Fogder og endog have Haand- og Halsret over Forbrydere der; 1459 stiftede Nicolaus Dorn, Oldemand for Dragørfarerne, en Stiftelse til fattige Jomfruers Udstyr, hvilken altid skulde bestyres af dette Selskabs Oldermænd.²⁾

Paa Maglebys Strand paa Amagør fremstod i Løbet af det 14de Aarh. Fiskerlejet Dragør. I en af Texterne til Ribe Ret omtales at denne Bys Borgere var toldfri undtagen paa Høstmarkederne paa Skanør og Dragør; dette findes dog ikke i den originale Stadsret fra 1269, men i en Redaktion, hvoraf et Haandskrift haves fra første Halvdel af det 15de Aarh., saa vi deraf ikke har noget Vidnesbyrd om Dragørs Ælde; i et Privilegium fra 1283 fritoges Ribe Bys Borgere for Told saavel paa Skanør Marked som andensteds, hvoraf vel kan udledes, at Dragør da endnu ikke var noget Fiskerleje³⁾, og dets Opkomst er næppe før første Halvdel af det 14de Aarh. 10 Avg. 1342 fik Stralsunds Borgere Tilladelse til paa Skanør og Dragør at have deres egen Foged, som skulde dømme i alle Sager, undtagen Haand- og Halsret. De maatte paa deres egne Fed (afdelte Pladser paa Stranden) sælge alle Slags Varer, deriblandt Hør og smukt Klæde i Alenmaal; Kongen overdrog dem ogsaa sin Vragret til deres egne Skibe, men de skulde betale Told, nemlig 1 Øre skaanske Penge af hver Læst. Et Par Dage efter fik Kampens Borgere ogsaa egen Jurisdiktion

¹⁾ Schrøder: Papist. Mecklenburg 2213, Lübeckisches Zeitschrift II. 551. ²⁾ Paulus Friedeborn: Hist. Beschreibung der Stadt Alten Stettin 1613, S. 101—104. ³⁾ Rosenvinge: Stadsretter og Gaardsretter S. XXXII. og 217, Kinchs Ribe 84, 96, Tervager Ripæ Cimb. 689.

her.¹⁾ 1379 underhandlede Byen Zutphen med Biskoppen om Overdragelse af nogle Fed.²⁾ 1389 vidnede Borgere fra Kampen, Zutphen, Zürichsee, Stralsund, Vismar og Stettin at de havde hørt, at en Borger fra Stettin havde klaget for Johan Absalonsen, Høvedsmand paa Københavns Slot, og Andreas Holbek, Foged paa Dragør Marked, at han i Nærheden af Saltholm Grunde blev tvungen af en engelsk Skipper til at tage dennes Gods, der laa paa Saltholm Grunde, og hemmelig føre det til den Havn Høøl i Nærheden af Dragør Marked, hvorved han vilde undgaa at give Told til Biskoppen i Roskilde og hvorved hans Gods altsaa med rette var blevet beslaglagt.³⁾

Paa Dragør Strand udvistes Pladser til de handlende, hver Bys Borgere for sig, og Grundherren (afvekslende Biskoppen og Kongen) nød Jordskyld eller Bodleje deraf. Af hver Skude ydedes desuden 18 Grot, af hver Vogn 6 Grot, men af fremmede Vogne mere⁴⁾; desuden, som anført, Told af de fangede Fisk. Imellem Feddene gik Stræder, af hvilke nævnes Kødmanagerstræde, Hollænderstræde, Toldbodstræde, Nyenstræde. At Kjøbenhavns Borgere havde mange Fed her, ses af flere Dokumenter, ligesom ogsaa Frue Kirke, Helligaandshospital og Graabrødrekloster. Endnu ses af et Regnskab af 1518, at Kongens Told dette Aar var 665 Mk.⁵⁾, men ved den Tid begyndte Fiskeriet at aftage. Af et Kongsbrev fra 1558 ses det, at Stralsund ikke havde brugt sit Fed i 20 Aar, hvorfor Kongen overdrog det til Kjøbenhavns Magistrat, „at vore Undersaatter kunde have der nogen Hjælp af der at ligge udi Sildefisken at salte“; men hvis Stralsunderne gjorde retmæssigt Krav derpaa, skulde de have det igjen.⁶⁾ Det tillodes allerede 1527 en Borger i Kjøbenhavn at opsætte Bygning paa et Bodsted vesten op

¹⁾ Suhm XIII. 51. K. D. I. 82. ²⁾ Suhm XIV. 66. ³⁾ Suhm XIV. 243—44. ⁴⁾ S. R. D. VII. 103. ⁵⁾ Jfr. Allen de tre nord. Rigers Hist. IV. 1 Afd. 78. ⁶⁾ K. D. I. 429—30.

til den lybske Mands Bod, og 1561 maatte en anden Borger bebygge en Plads norden op til det stralsundske Fed, hvor Anklams Kompagni og en Købmandsbod tidligere stod.¹⁾ Idet Dragør saaledes har fortrængt Kjøbenhavn som Fiskerleje, er det let forklarligt, at de kjøbenhavnske Selskaber i Moderkøbstæderne har optaget Navn efter Dragør. Men paa dette sidste Sted var udenfor Fiske-tiden ingen fast Beboelse, og Faktorier opstod saaledes alene i den faste Handelsplads Kjøbenhavn.

Hvad tydske Kompagni angaar, da indskrænkedes dets Frihed betydelig under Kristoffer af Bayern, der 1443 bestemte, at Oldermændene kun maatte udnævnes med Slotsfogdens og Magistratens Samtykke, og at der kun maatte være 2, nemlig en Købmand og en anden Borger (Haandværker).²⁾ Kristiern I. ophævede Kompagniet 1475 og 1477 og henviste Medlemmerne til det danske Kompagni; han ophævede derved Forskellen mellem danske og fremmede Købmænd, hvilke sidste han forbød at opholde sig her Vintren over, naar de ikke var Borgere.³⁾ Kong Hans derimod genoprettede Kompagniets gamle Friheder 1487 og tillod Medlemmerne selv at ind- og afsætte Oldermænd. I Tilfælde af Danmarks Krig med Hansestæderne skulde Kompagniets Ornamentter og Klenodier, som tilhørte dets Kapel og Alter, ikke konfiskeres men forbleve frit og uhindret til Gudstjenesten; dog forbeholdt han sig at forbedre eller formindske disse Privilegier, hvis det viste sig fornødent.³⁾ Dette Brev er imidlertid gennemskaaret og har formodenlig kun været i Kraft i nogen Tid; Kompagniet maa paa en eller anden Maade have forbrudt sin Frihed. At det dog har bestaaet under Kong Hans ses af et paa tydsk udstædt Brev fra Tiden mellem 1490 og 1500, ved hvilket Meynolt Bale van Deventer og Hans Kort(sen), Oldermænd i det

¹⁾ K. D. II. 225, 314. ²⁾ K. D. I. 165. ³⁾ K. D. I. 209, 211.

⁴⁾ K. D. I. 222.

tydske Kompagni paa egne og Efterfølgeres, Skafferes og menige Brødres og Købmænds Vegne i Hellig Trefoldigheds Gilde eller det tydske Kompagnies Broderskab i København tilstod, at de af Kapitlet havde lejet en Psalteriet tilhørende Gaard ud til Fiskestræde (Ny Amagertorv) og Læderstræde mellem Bernt Hakenbergs og Jens Nodders Huse. Efter 16 Aars Forløb skulde Lejemaalet forhøjes, og Kompagniet skulde forsyne Gaarden med Tegltag, men hvis Kongen skulde nedlægge Kompagniet, maatte Kapitlet tage Gaarden til sig og udleje den til sit Bedste, medens det atter skulde give Gaarden tilbage, hvis Kompagniet blev oprettet paa ny. Pontoppidan fortæller, at det tydske Kompagnihus laa paa Hjørnet af Hyskenstræde ud mod Vimmelskaflet, hvor siden blev anlagt det gamle Arsenal, og at Kompagniet derefter flyttede til Gammelstrand.¹⁾ Hjørnet af Hyskenstræde har det nu ikke været, men vel nok nær ved Løveapotheket, hvilket iøvrigt ogsaa tilhørte Psalteriet.²⁾ Pontoppidan har sin Efterretning fra den Fortegnelse over Adelen Gaarde 1558³⁾, hvori der staar: „Arheligaarden som var det tydske Kompagni“, men da var Løveapotheket ikke endnu blevet Kongens (se S. 145); om Kompagniet derefter er flyttet til Gammelstrand i den sidste Periode af sin Tilværelse, er vel næppe rimeligt; maaske har det været her før det fik nævnte Hus, maaske er det her forvekslet med Bremerschlössel, der vel ogsaa har været Forsamlingssted for tydske Købmænd, eller maaske alene har været et Værtshus. Det er nuværende Nr. 28 ved Gammelstrand, der i Beg. af forrige Aarh. tilhørte Byen, der havde faaet det ved Indførsel, men 1732 solgte den til Stadskonduktør Balle. 1720 bestod det af et Forhus med Kældre, Stue, 1ste og 2den Sal; 2 Sidehuse, hvoraf det ene paa 2 Etager, og et lille Baghus.

¹⁾ Orig. Hafn. S. 328. ²⁾ K. D. I, 198. At Løveapotheket har været Arsenal er en Fejltagelse af Pontoppidan. ³⁾ Teg. o. a. L. V. 409.

1526 fremtraadte for Kongen og Rigens Raad paa Slottet Borgmester og Raad i Kjøbenhavn, der havde stævnet Oldermænd og tydske Købmænd i tydske Kompagni, og klagede over „at deres Medborgere tydske Købmænd, som bygge og bo og ere gifte der i Byen og have der deres Husfrue og Børn, have alligevel deres særdeles Kompagni fra Borgmestere og Raad“. Da fremlagde Oldermændene Herman Røling og Bernt Røttker et nu ubekendt af Kristiern I. udstædt Privilegium, ifølge hvilket Kompagniet maatte bestaa og selv af- og indsætte Oldermænd, men Magistraten fremkom med de 2 senere Breve, der ophævede Kompagniet; derimod er der ikke Tale om Kong Hanses Privilegium. Dommen herpaa blev, at da der var den Artikel i det kgl. Privilegium, at Kristiern I. forbeholdt sig at forbedre og formindske det og da han derefter selv ophævede det, saa skulde i Fremtiden alle tydske Købmænd, som var Borgere, være i Kompagni med Borgmestere og Raad og andre bosiddende Borgere (altsaa i danske Kompagni), medens det tillodes ugifte tydske Købmænd, som ikke var Borgere, at opretholde tydske Kompagni, hvis de vilde, men Kongen forbeholdt sig atter Magt til at formindske eller formere dets Privilegier.¹⁾ Dette er formodentlig sidste Gang det omtales, og det er vistnok efterhaanden uddøet af sig selv, navnlig da den katholske Gudstjeneste ophørte. Fra 1536 til den tydske Menighed oprettedes 1575 var der næppe nogen særlig Sammenknytning mellem Tydskerne i Kjøbenhavn.

Oprindelig havde, som omtalt, fremmede Købmænd ikke fast Bolig i Byen. I den ældste Tid besøgte de kun Markedet, men som Kjøbstadnæringen tiltog, oprettede forskellige tydske Købmandshuse eller Købmandsforeninger Faktorier eller Kontorer her, og holdt Betjente her til at besørge Handlen. De fremmede Handelsmænd kaldtes med et fælles

¹⁾ K. D. I. 364—66.

Navn Gæster; naar de overvintrede her, skulde hver ved Helligtrekongers Dags Tid yde Biskoppen (senere Kongen) 8 Grot og Raadet ligesaa meget i Vinterlage eller Vinterlav (Vinterleje); over denne Afgift besværede Hansestæderne sig til Kong Valdemar.¹⁾ De, der overvintrede, hed Liggere. Det var dem, der dannede tydske Kompagni; de havde egen Jurisdiktion og var ikke skyldige til at opfylde nogen Borgerpligt. Det var først Kong Hans, der 1485 bestemte: „Vil nogen udlensker eller fremmed Købmand blive og have Haandtering i Kjøbenhavn med Købmandskab for Ligger, han gøre i Kongens Tjeneste og i Byens Tyngesom andre vore Borgere, som Foged, Borgmestere og Raad ham derom tilsige efter hans Haandtering.“²⁾ I det af Peder Olsen paa Reformationstiden forfattede Skrift „Danmarks 12 Herligheder“³⁾ omtales, hvorledes Hansestæderne hvert Aar sendte Fiskere og Betjente til de danske Kyster med store Skibe og at de i Kjøbenhavn, Malmø, Dragør, Falsterbo og flere Steder havde egne Gaarde, Kapeller og Pakhuse (fontici), hvori de ophobede deres Varer.

Allerede i Stadsretten 1254 sattes der Bestemmelser om Gæsternes Forhold. Ingen af dem maatte købe ugarvede Huder eller Faareskind, ikke skære Klæde eller Lærred uden hvad der kunde tages under Armen, ej heller sætte Skamler med Varer paa Torvet, at der ikke skulde ske Borgerne Forkøb; de maatte altsaa kun sælge i smaa Partier. Paa den anden Side maatte de kun købe i store Partier, ti det var dem forbudt paa Torvet at købe Korn i Skæppevis eller Flesk.⁴⁾

I Stadsretten af 1294 forbydes det Købmænd at sælge Varer til nogen fra Skibene eller paa Broen (Ladbroen), men de skulde leje Boder paa Torvet og der falbyde Varerne; de ældre Paabud vedligeholdes ligesom ogsaa Forbudet mod at

¹⁾ K. D. I. 113, II. 24. ²⁾ K. D. I. 221. ³⁾ S. R. D. VIII. 500.

⁴⁾ K. D. I. 19.

sætte Skamler paa Torvet. For Gæsterne var der en bestemt Tid, da de maatte købe deres Fødevarer paa Torvet, naar Borgerne havde forsynet sig.¹⁾ Erik af Pommern forbød 1422 „at ingen Gæster eller Købmænd, der ej ere besidne (bosatte) Borgere i Kjøbenhavn, sælge noget Klæde eller Lærred i Alental, men de sælge Klædet ved halve Stykker og hele, og Lærred ved Hundrede eller Reb (et bestemt Maal), helt eller halvt, Hoser i hele eller halve Dusin, Øl i Tønder og ikke i Kander, Salt i hele eller halve Pund eller i Tønder og ikke i Skæpper, Humle i hele og halve Pund eller Træmet (12 Skæpper²⁾) og ikke i Skæpper“. Ingen Gæster maatte gøre Landkøb, ej heller købe af Borgere til Udførsel, men maatte købe paa Torvet til deres Underhold paa Stedet.³⁾

Kristoffer af Bayern bestemte følgende 1443: Naar der kom Gæster eller fremmede Købmænd til Byen og de ikke var Liggere, skulde de falholde Varerne en Maaned og derpaa give Told af det de førte med sig tilbage; vilde de derimod føre Varer ind i Landet til Vogns, skulde de først give Told. De Gæster, der ikke var Liggere, maatte ikke opholde nogen Bod, Gaard eller Hus og ingen af Liggerne maatte tage dem ind til sig, men de skulde ligge til Herbergs og paa Kost hos Borgere, uden de særlig blev fritagne herfor. Gæster, der indførte tysk Øl, maatte ikke tage „Drynke“ (Drank, Bærme) med. Deres Varer skulde ud- og indskibes med Borgernes Pramme, naar de ikke selv førte Baade med sig. De maatte ikke sælge deres Gods uden i deres Herberge, undtagen Korn, Kul, Tømmer og fersk Sild, der maatte sælges paa Skib eller paa Broen. Salt, Humle, Jærn, Smør, Talg og deslige skulde de sælge efter Vægt. Ingen fremmede Kræmmere maatte staa længer ude paa Torvet end 3 Dage, uden Kongens særlige Tilladelse.

¹⁾ K. D. I. 43, 51. ²⁾ Latinsk tremodium, tysk drømt. ³⁾ K. D. I. 152.

Det ses af en Dom af 1492, at fremmede Kræmmere havde Udsalg i Boder og ydede 1 Pd. Peber hver til Magistraten; det er dem, der bar Navnet Pebersvende og da de var ugifte, blev dette en almindelig Benævnelse paa alle ugifte Mænd. De, der solgte Klæde, Lærred eller deslige, skulde føre det op i sit Herberg hos en Borger og have det paa Loftet eller i Huset eller i Gaarden og maatte hænge sit Tegn ud, hvis han vilde; men han maatte ikke have sine Varer paa Gaden eller i et Vindue. Gæsterne skulde yde en Afgift kaldet Gæstes kud engang om Aaret, naar de blev tilsagte ved Stadens Bud.

En vigtig Bestemmelse, der siden ofte paaberaabtes, var at Gæst ikke maatte handle med Gæst og at Borgere ikke maatte købe med Gæsternes Penge, hvorved disse fik Varerne bedre og billigere. ¹⁾

Kristiern I. forbød 1475 og 1477 fremmede Købmænd at overvintre, men de skulde komme om Somren ved første aabent Vand og fare bort igen inden S. Andreæ Dag; de skulde ligge hos Borgerne i Kost og ingen andensteds og maatte ikke gøre Borgerne Forkøb. ²⁾ Hvis denne Bestemmelse er bleven overholdt, blev Liggerne nødte til at tage Borgerskab, og, da Borgere ikke maatte handle med fremmede Penge, nedsætte sig som selvstændige Købmænd. Det er ogsaa foran ved Omtalen af tyske Kompagni vist, hvorledes gifte tyske Købmænd nu havde Borgerskab og saaledes ikke havde Tilladelse til at danne et eget Samfund. Ved dette Paabud hævedes Kjøbenhavn til en selvstændig Handelsstad og frigjordes for en stor Del af sin Afhængighed af de tyske Stæder, og den fik en Mængde ny Borgere, der var fortrinlige Handelsmænd.

De fremmede Byer, der handlede paa Kjøbenhavn, var selvfølgelig især de 3, der nævnes som Hovedbestanddele af det tyske Kompagni, nemlig Vismar, Stralsund og

¹⁾ K. D. I. 166—68, 224—25. ²⁾ K. D. I. 209, 211.

Stettin; dernæst alle de andre nordtyske Stæder. Allerede 1280 nævnes i Stralsund en Gerhard fra Coopmanhauene, der pantsatte en Pram, 1303 havde 2 Borgere frarøvet Hennike Rød fra Kopenhauene en Hest, og ved samme Tid nævnes Folmer fra Kopmehauen.¹⁾ Forbindelsen med Lybæk var vistnok meget stor; ved 1340 skriver Raadet i Kjøbenhavn til det i Lybæk og beklager, at en Borger Mester Didriks Gods var beslaglagt i Frisland med Urette. Nu havde Magistraten skrevet til Øvrigheden der, men bad Lybæks Raad at ledsage dets Brev med et andet, hvori det bevidnede, at det var det rette kjøbenhavnske Segl, der hang under; desuden bad den Raadet om at hjælpe til, at det omtalte Gods blev givet tilbage²⁾; dette tyder bl. a. paa en jævnlig Forbindelse mellem de 2 Byer. Paa Markedets Tid søgte ogsaa hertil de frisiske Vesterhavsstæder Kampen, Stavern og Hardervik, der 1341 fik frit Lejde til at komme hertil, paa Markedets og Sildefiskeriets Tid.³⁾ Staden Kampen fik 1342 Valdemar Atterdags Stadfæstelse paa sin gamle Toldfrihed, og han gav Borgerne Tilladelse til at have samme retslige Frihed i Kjøbenhavn, Dragør og „Redesholt“, som de tidligere havde haft i Skaane; de var altsaa fritagne for at dømmes efter Stadens Ret.²⁾ Handelsforbindelse med Deventer ses af, at da Henrik Spyllenrump 1385 udlejede en Grund i Tydskemannegade, skulde Lejen betales hvert Aar mellem Mikkels- og Mortensdag i Deventer i det Hus, hvor Vineke van Aldensale da bode.⁴⁾

Et Par tilfældig opbevarede Træk kunde her omtales fra 1528. 2 Skippere fremstod paa Raadhuset og gav tilkende, at nogen Tid i Forvejen faldt en „Købsvend“ Klavs Rode ud af et Skib under Kurlandsside og druknede; 5 Matroser vidnede desuden, at Klavs Rode havde drukket i 3 Dage og var meget drukken; han gik frem og tilbage ved Masten, medens Skibet var under fulde Sejl, og faldt bag-

¹⁾ Stralsundisches Stadtbuch, ved Dr. F. Fabricius (se Registret).

²⁾ K. D. I. 74. ³⁾ K. D. I. 81. ⁴⁾ K. D. I. 82. ⁵⁾ K. D. I. 123.

lænds overbord og Ingen voldte hans Død i nogen Maade. Høvedsmanden paa Slottet, Hr. Johan Urne, modtog nu den druknedes Ejendom, der bestod i 20 Læst Tjære, 2800 store og 700 smaa Klapholt (Træ, som Bødkerne brugte til Bunden af Fade), 100 Vognskud (Træ med lige Aarer, som brugtes til Paneler, eg. Wandschütz) og et Fad Hør; han betalte den afdødes Gæld og udstædte et Brev, at naar dennes Arvinger kom inden Aar og Dag, skulde de faa hans Efterladenskab, dog med Fradrag af Omkostninger. Raadmand Thomas Guldsmid havde af Skipperne faaet 30 Degger rødt russisk Skind og 81 Handsker og derfor havde han betalt Fragten og andre Udgifter.¹⁾

Af Skotter har her ogsaa været en liden Koloni, der havde et særegt Gilde helliget S. Ninianus. 1550 omtales, at „Væverembedet formerede sig baade af danske og synderlig skotske Folk“. 1529 modtog Hr. Hans, som var Kapellan ved Skottealtret, af en Borger i Lyet, en Borger i Dundee, og 2 Borgere i Kjøbenhavn samt Kæmneren, endel Penge, som havde tilhørt Jakob Nymand, Borger i Dundee, og som døde i Klemen Badskærs Hus.²⁾ Efter Reformationen gav 7 navngivne Mænd „med menige Skotters Nation, Borgere i Kjøbenhavn, som ere Tilsynsmænd til S. Niniani Alter i Frue Kirke“ til Helligaands Hospital 1539 alle dette Alters „Rente, Penge, Indkomster og Opgæld, med Kalk, Disk, Messe- og al anden Klenodie, Ornament og Rettighed“, som havde været til dette Alter, til Oprettelsen af 2 Senge og Underhold i Hospitalet for syge og fattige af den skotske Nation og ellers til andre fattige syge Mennesker. De Brødepenge (Bøder) af „Taffelret“, som kom i Bøsserne i den skotske Nations Gæsteherberg, skulde ogsaa tilfalde Hospitalet, og naar nogen af Skotterne døde, vilde de ogsaa betænke det med Lagner, Dynner, Sengeklæder eller andet.³⁾ Det Opløb, der under Kristiern II. fandt Sted af Skotter og Tydskere, er bekendt.

¹⁾ K. D. I. 274. ²⁾ K. D. I. 275. ³⁾ Hofmans Fundatser X. 156.

XX. Indfødte Købmænd.

Om Handlen end for en stor Del var i udenlandske Købmænds Hænder, har der selvfølgelig ogsaa været indfødte Købmænd, men førend det 15de Aarhundredes Midte vistnok kun Detailhandlere. 1254 bestemtes, at ingen Borger kunde tvinges til at give Kredit paa sine Varer og man havde Ret til at sætte sin Skyldner fast, naar han ikke betalte til den Tid, der var bestemt i 2 Vidners Nærværelse.¹⁾ 1275 fik de Borgere, der sejlede til Malmø, Toldfrihed.²⁾ 1280 fik Borgerne fuldstændig Frihed til at hente Kalksten paa Saltholm.³⁾ I Stadsretten 1294 bestemmes, at naar en Handel er sluttet ved „Handsal“ (given Haand), maa Køberen hæve den samme Dag imod at give Sælgeren 2 Ører, men naar han havde haft det købte Natten over, kunde Handlen ikke gaa tilbage; naar der var drukket „Lidkøb“ (Ølkøb, af oldn. lið, Øl), stod Handlen altid ved Magt.⁴⁾ 1319 fritoges Borgerne for en ny paalagt Told, men advaredes mod at indføre Gæsters Varer sammen med sine egne.⁵⁾ 1348 fik de Tilladelse til paa Dragør Marked at købe og sælge, „skære Klæde“ (sælge Klædevarer) og drive anden Slags Købmandskab, som de hidtil havde gjort paa Skanør Marked, men dette var ikke tilladt Gæsterne.⁶⁾ 1422 gav Erik af Pommern dem samme Frihed som andre Købstadmænd paa Kronens Markeder og Fiskerlejer, nemlig i Skanør, Falsterbo, Malmø og Dragør, dog skulde de give den samme Bodegæld af de Boder, der blev staaende om Vintren, som andre gav paa Dragør; naar de drog ud af Byen til andre Købstæder til Marked, skulde de som andre Borgere være toldfri, undtagen paa Kongens Fiskemarkeder.⁷⁾ Boderne paa Dragør var siden blevne

¹⁾ K. D. I. 20. ²⁾ K. D. I. 24. ³⁾ K. D. I. 29. ⁴⁾ K. D. I. 58.

⁵⁾ K. D. I. 66—67. ⁶⁾ K. D. I. 88—89. ⁷⁾ K. D. I. 152.

fravendte Byen, og de var hjemfaldne til Kronen „i dette Orlog og haarde Tid“, men de blev givne tilbage 1458, saaledes at enhver skulde give Bodegæld af dem, der ikke stod øde om Høsten.¹⁾ 1469 tillod Kongen paany, at de Boder paa Dragør, der laa øde og ikke blev udlejede, naar Fiskeriet ikke duede, maatte være fri for Afgift; „men naar Gud giver Sildefiske, hvis Boder da vorde lejede eller de personlig bruge dem og ej øde og ulejede staa“, skulde Kronens Ret og Rettighed gives.²⁾ 1475 forbødes det danske Borgere at udføre Varer til Tydskland, hvilket var overladt til tyske Købmænd, men derimod var det dem tilladt at sejle til de andre 2 nordiske Riger; danske Borgere maatte dog nok fragte tyske Skibe og paa dem udføre Tydskernes Varer, men maatte ikke sende deres egne Varer med.³⁾

Et Vidnesbyrd om Handelsstandens Fremgang var Oprettelsen af det danske Kompagni eller Hellig Trefoldigheds Gilde. Dette er sikkert dannet med det tyske Kompagni som Forbillede, og havde vistnok den store Indflydelse at det efterhaanden brød Tydskernes Magt, der, som vi ovenfor har set, efterhaanden aftog. Hvis Kjøbenhavns Handelsstand ikke havde udviklet sig stærkt i det 15de Aarhundrede, vilde Handlen være kommen udelukkende i Tydskernes Besiddelse og Staden om ikke være bleven en Hansestad, saa dog i lange Tider været regeret af tyske Købmænd og Haandværkere som f. Ex. Bergen; her opnaade Tydskerne aldrig Ret til at besætte Pladser i Raadet. Trefoldigheds Gilde var oprindelig bestaaende af Skrædere og Overskærere og var til allerede 1275. Men under den Skilsmisse, som efterhaanden opkom mellem handlende og Haandværkere, dannede Skræderne et andet Gilde, og Overskærerne eller Klædehandlerne har sluttet sig sammen med de andre handlende. Navnet danske Kompagni forekommer første Gang i Kristoffers Stadsret 1443 med den Bestemmelse, at Slotsfogden, Borg-

· 1) K. D. I. 195—96. 2) K. D. I. 202. 3) K. D. I. 208—209.

mestre og Raad skulde indsætte Oldermænd; hvis nogen blev det paa anden Maade, skulde han bøde 20 Mk. til Kongen og lige saa meget til Raadet, og hver af dem, der udvalgte ham, skulde bøde 3 Mk. til Kongen og 3 Mk. til Byen.¹⁾ Da tyske Kompagnis Oldermænd i lignende Fald skulde bøde det dobbelte, ser man, at en saadan Egenraadighed ansaas for større Krænkelse af disse end af danske Borgere. Det er sandsynligt, at Kompagniets Stiftelse ligger noget længer tilbage i Tiden, og at det er ved en Fejltagelse at Langebek har kunnet sætte dets Stiftelse til 1447 og 1448,²⁾ da det dog faktisk var i Virksomhed 1443. Kompagniets Medlemmer bestod af Købmænd og Magistraten og var, som omtalt, tillige et religiøst Gilde, helliget Trefoldigheden. Det ældste Trefoldigheds Gilde synes ikke at have haft noget Alter, helliget Treenigheden, i Frue Kirke, men da det fremstod i sin ny*Skikkelse, var et saadant stiftet i Frue Kirke 1424 af Ridder Anders Jepsen Lunge af en Gaard ved Stranden og Gods i Herlev; da Patronatsretten skulde blive i hans Familie, havde han dog næppe stiftet det for Gildets Skyld, der ellers var nærmest til at være Patron. 1463 omdannede derimod den rige Borgmester Jep Klavsen dette Alter til et Vikariat og gav meget Gods dertil; han forbeholdt sin Slægt Patronatsretten og, naar denne var uddød, skulde Borgmestre og Raad have Præsentationsret og Biskoppen i Roskilde Kaldsret. Et andet Trefoldigheds Alter stiftedes i Nikolaj Kirke af Hans Metzenheim Bogbinders Svigerforældre. Da vi ikke har danske Kompagnis Gildeskraa fra den katholske Tid, kan vi imidlertid ikke med Sikkerhed se, om noget af disse har været dets Alter.

Gildehuset var bygget i det Stræde, der derefter optog Navnet Kompagnistræde (i tidligere Tid Ladbrostræde, Læderstræde). Det er nuværende Nr. 16 (Matr. Nr. 68) og Nr. 5 (Matr. Nr. 76) i Brolæggerstræde; endnu 1689 tilhørte først-

1) K. D. I. 105. 2) Rørdam S. 364.

nævnte Grund Kompagniet, medens Grunden i Brolæggerstræde var frasolgt; denne sidste nævnes 1543, idet der da tales om 2 Boder i Per Brolæggers Stræde, østen næst Danske Kompagnis Bod, som Agterudgangen er af samme Kompagni.¹⁾ At Kompagniet allerede 1459 havde sin egen Gaard, ses af et Fæstebrev, udstædt af Magnus Jensen Skriver, Raadmand, og Dankord Lange, Oldermænd i Danske Kompagni, og hvori disse lejer til Niels Hjort en Grund østen for Kompagniet, 17 Alen i Længden og 8 Alen i Bredden.²⁾ I Kompagnihuset har været store Værelser, hvis Benyttelse ved festlige Lejligheder ofte omtales efter Reformationen. At det ogsaa i en ældre Tid er benyttet af andre end Kompagniets Medlemmer, ses af, at 1516 holdt Borgmester Hans Klavsen her Stævne med Tømmermændene og alle S. Andreæ Gildebrødre, og vedtog med dem deres Lavsskraa; 1524 gjorde Raadmand Thomas Guldsmed her Regnskab for sine Udgifter paa Byens Vegne.³⁾

Der er ingen Spørgsmaal om at allerede i den katholske Tid dette Selskab ogsaa var et Skydeselskab, ti i Tydskland var dette Tilfældet med Købmandsgilder, hvor Fugleskydning blev almindelig udbredt i det 14de og 15de Aarh.⁴⁾ Det er formodenlig ved en saadan Fest, at man har beværtet Fredrik I. og hans Dronning; ti 1527 optegnedes, at Byen solgte en Jord for 100 Mk.; „disse forskrevne 100 Mk. fik Thomas Guldsmed Raadmand og Anders Ludvigsen Borger for den Kost, som gjordes i Danske Kompagni, der vor

¹⁾ K. D. II. 260. Skydeselskabets Historieskriver, min afdøde Frænde Prof. P. N. Nielsen, har i sit Skrift fejlagtig opgivet Nr. 63 istedetfor 68 som Kompagniets Gaard. Med Nielsens Skrift maa sammenholdes Rohmans og Molbechs Anmeldelse i Maanedsskrift for Literatur XX. 82—100. ²⁾ K. D. I. 197 efter en defekt Orig. Siden har jeg fundet en god Afskrift, taget medens Orig. var hel. ³⁾ K. D. I. 341, II. 207. ⁴⁾ Maurer Städtewesen I. 523.

naadige Herre Kong Fredrik med Hans Naades højbaarne Fyrstinde Dronning Sofie og flere Herrer og Fruer vare til¹⁾.

Om Selskabets Forbindelse med Tydske Kompagni er talt foran. Nærmere Oplysninger findes dog kun fra en senere Tid, da dets ældste Broderbøger er tabte og vi egentlig først fra 1542 kan forfølge dets Historie, der ogsaa deri har særegen Interesse, at Kompagniet endnu bestaar som det kgl. danske Skydeselskab.

Af den endnu bevarede Skraa for det ved samme Tid (1441) dannede Guds Legems Lav eller Papegøjegildet i Aalborg²⁾ faar man ikke faa Oplysninger om et Købmandsgildes Indretning, der selvfølgelig maa have været ensartet med det kjøbenhavnske. Man ser blandt andet deraf, at om Fastelavn holdtes en stor Sammenkomst med Dans; ved denne Lejlighed var der vistnok festlige Optog til Hest, og man kastede Lod om, hvem der skulde klæde sig ud som Somren og hvem der skulde forestille Vintren. Valborg Dag (1. Maj) valgtes en Majgreve og man red da Sommer i By. Pinsedag skødes efter Papegøjen, og den, der nedskød den, blev Papegøjekonge, kort sagt, de folkelige Forlystelser, der har holdt sig henimod vor Tid, genfindes i den samme Skikkelse ved det 15de Aarhundredes Købmandsgilder, og en stor Del af dem er formodentlig indførte ved de tydske Købmænd, optagne af de danske Købmænd og derfra udbredte paa Landet, hvor festlige Optog og Udklædninger næppe er nogen gammel, fra Oldtiden nedarvet Skik.

¹⁾ K. D. I. 341. ²⁾ D. Mag. 3 R. I. 89—125.

XXI. Haandværkere og Gilder.

Foruden de 2 omtalte Købmandsgilder nævnes en stor Mængde andre, mest Haandværker-gilder, men ogsaa flere, om hvilke man maa antage, at de samlede forskellige Klasser. I en Stad med saa gejstligt Præg som Kjøbenhavn kan man ikke undre sig over, at Biskoppen søgte at hæmme de Gilder, der ikke lod deres Vedtægter stadfæste af ham, og vi finder allerede i Stadsretten af 1294 som den første følgende Bestemmelse: „Da man ikke alene skal afholde sig fra det onde, men ogsaa undgaa Anledningen dertil, saa maa aldeles ingen af de Foreninger, som i Folkemaal kaldes Gilde eller Hvirving, holdes i Kjøbenhavn, hverken hemmeligt eller aabenbart, ej heller nogensomhelst andre Samlinger, der paa nogen Maade kan omgaa denne Bestemmelse og træde istedetfor de omtalte Gilder eller Samkvem, og hvorved denne nyttige Bestemmelses Øjemed paa nogen Maade kan hindres, uden de Gilder, som Biskoppen indstifter med sit Kapitels Samtykke. Men den, som overtræder denne Bestemmelse, skal bøde 40 Mk., det halve til Biskoppen, det halve til Byens Kasse, eller ogsaa skal han med Vanære udjages af Byen og maa ikke vende tilbage; den, der med sit Vidende modtager ham i sit Hus, bøde 3 Mk.“¹⁾ Denne Bestemmelse fremkaldte stort Røre og var vistnok en af Grundene til det kort efter paafulgte Oprør, ti det omtales, at Borgerne under dette højtideligholdt de af Biskoppen forbudte Gilder, hvis Ejendomme, baade Grunde, Huse, Klokker og Indtægter, Biskoppen derpaa konfiskerede.²⁾ Disse forbudte Gilder kender vi iøvrigt intet til, men der er dog et, der fik Lov til at bestaa, nemlig Skrædernes og Overskærernes, der var stadfæstet af Biskoppen 1275; de andre har altsaa ikke villet søge en saadan Stadfæstelse og har i deres

¹⁾ K. D. I. 42. ²⁾ K. D. I. 63.

Vedtægter indeholdt Bestemmelser, som Biskoppen har anset for indskrænkende hans gejstlige og verdslige Magt. Vi finder med Undtagelse af nysnævnte ingen Haandværkergilder nævnte førend det 15de Aarh., og det er næppe nogen Tilfældighed. Derimod var der religiøse Gilder, der efterhaanden gik over til at blive Lavsgilder, idet det saaledes var af S. Knuds Gildes Medlemmer Vognmændene 1478 dannede sit eget, og S. Andreae Gilde blev 1515 omdannet til et verdsligt Gilde for Tømmermændene; de vedligeholdt dog deres religiøse Karakter. Hvorfor Lavene var helligede denne eller hin Helgen, laa ofte i en Tilfældighed, f. Ex. i at deres Gudstjeneste blev henlagt til et allerede stiftet Alter, men ofte var der en Skytshelgen for hvert Haandværk, saaledes S. Eligius for Guldsmedene. De Bøder, som ydedes i Lavene, fremtraadte ofte i Skikkelse af Voks, nemlig til Vokslys til at brænde for Skytspatronens Alter eller foran Lavets Helgenbillede, der paa Helgenens Navnedag bares omkring i Procession.

Haandværk kaldes i Middelaldren Embede. Det tilsvarende tyske Amt hed Ambacht, paa Latin officium, hvilket Ord forudsætter Begrebet af en personlig tjenende i Forhold til Kommunen og især til Raadet;¹⁾ beslægtet hermed er oldnordisk ambátt, en Trækvinde; en Haandværker hed en Embedsmand, hvilket Ord i det 16de Aarh. paany indkom i Sproget i Betydning af Befalingsmand paa et Slot, saaledes at der var en Tid da Ordet Embedsmand baade brugtes om en Haandværker og en Adelsmand, der som Lensmand var Kongens underordnede. Ordet i begge Betydninger er indkommet fra Tydskland og viser, hvorledes Haandværkeren dér i sin Opkomst betragtedes som ufri og ikke havde Borgerret, hvilken han i de tyske Byer først efter mange Uroligheder tilkæmpede sig. Her i Landet har vi ingen Oplysninger om slige Rivninger, og det synes at Haandværk-

¹⁾ Wehrmann: Die älteren Lübeckischen Zunftrollen S. 23.

standen har haft lige Ret med andre Borgere, indtil Handelsstandens Opkomst i det 15de Aarh. lod den en Tid synke noget tilbage, men den kom vistnok allerede til større Myn- dighed i Slutningen af det 15de Aarh. (se hvad foran er bemærket S. 73 i Anledning af Borgmestervalg“.

Oprindelig var ogsaa beslægtede Haandværkere samlede i et Lav, som det viser sig med Pungmagere og Remsnidere, Bundtmagere og Skindere, de 5 Slags Smede i de nedenfor med- delte Uddrag af Skraaer, især naar hvert for sig ikke var talrigt nok til at danne et Lav for sig. Den Udmærkelse, som i Tydskland tildeltes Bagere, Smede, Skrædere og Skomagere fremfor andre Haandværkere, kender vi intet til her, men en viss Rangfølge er dog sikkert tidlig bleven fulgt.

Hvert Lav havde sin egen Vedtægt, der kaldtes Skraa, hvilket egentlig er Navnet paa de Afdelinger, hvoraf den bestod. De blev givne af Lavsbrødrene selv, men blev kun gyldige, naar de billigedes af Raadet. De bærer Præg af at være forfattede af Folk, der ikke var øvede i at ud- trykke sig; mange vigtige Ting er ikke medtagne, nogle Skraaer behandler fortrinsvis en, andre en anden Side af Lavets Forhold, som det synes paa Grund af tilfældige Om- stændigheder. Man maa nemlig ikke slutte, at et Lav ikke var ældre end dets Vedtægter, men disse er sat i Pennen ved en bestemt Anledning; Uordener ved Møderne, andres Indtrængen i Haandværket kunde jo være tilstrækkelig Grund til at søge Øvrighedens Hjælp til at sikre sig mod Gen- tagelser. Hvad der mest behandles er Opførslen i Lavs- husene, der her i det mindste for flere Lavs Vedkommende tidlig er opstaaede.

En Betingelse for Optagelse i de yngre Lav, men ikke i de ældste, var, at Medlemmerne var „ærlige“ (ikke af Rakkerslægt) og ægte fødte, og at deres Hustruer, hvem de ofte skulde ægte inden et Aar efter Optagelseu, var ube- rygtede. 2 Gange betaltes Afgift, nemlig naar man blev Lærling og naar man blev Mester; Svendestykke omtales

aldrig, men man blev Svend, naar man havde lært i et visst Aaremaal. Et Gilde for hele Lavet var altid knyttet til Optagelsen, og man kan af de Retter, der bestemmes, se, hvilke Fordringer man den Tid stillede til et Festmaaltid.

At Svende rejste udenlands synes ikke at have været begunstiget af Lavene, da de mistede deres Broderret, og maatte købe denne tilbage ved deres Tilbagekomst. Giftermaal udenfor Lavet var endnu ikke forbudt, men Ægteskab med en Mesters Datter eller Enke begunstigedes. Undertiden nævnes Penge til Harnisker i Bøde, hvilket viser, at Lavene selv holdt de Rustninger, som Brødrene skulde have i Tilfælde af Krig. At Øvrigheden maatte begunstige Lavs Oprettelse, naar den kunde have et Overtilsyn dermed og især, som det blev Skik ved de yngre Lav, naar det paabødes, at en Raadmand skulde være Bisidder, er tydeligt, ti gennem Oldermændene var der saa skarpt et Polititilsyn og en saa stærk Paavirkning af Sæderne, som man kunde ønske sig, ligesom det var en stor Lettelse at alle mindre Trætter paadømtes paa Lavssamlingerne.¹⁾

Det er ovenfor S. 121 paavist, hvorledes flere Haandværkere i Stadens ældste Tid ydede en Afgift af deres Arbejde til Biskoppen, men iøvrigt er der fra den ældre Tid kun faa Oplysninger om disse Forhold. I Stadsretten 1294 § 48 hedder det, at den, „der er født i Staden og vil og kan udøve noget Haandværk som Skomager, Skinder og deslige, skal ikke betale noget derfor uden 1 Øre til Fogden og 1 Øre til Staden for Lavstegn“. Der synes saaledes for indfødte at være en temlig stor Næringsfrihed, ja de, der gjorde Barnesko, skulde intet betale, og Skomagerne maatte uden Afgift købe de Huder og Skind, de behøvede, ligeledes maatte en Bager bage saa ofte han vilde, uden at de andre

¹⁾ En interessant Skildring af det lybske Lavsvæsen findes i Indledningen til Wehrmanns: Die ältesten lübeckischen Zunftrollen 1864.

Bagere kunde hindre ham deri. At allerede tidlig Haandværkerne sluttede sig sammen i Lav eller Gilder, ser vi af Skræderskraaen for 1275, men i det hele har der næppe været nogen strengt gennemført Lavsordning førend 1422. Erik af Pommern udgav nemlig dette Aar en Forordning af følgende Indhold: „Alle Embedsmænd (Haandværkere) bjerge og nære sig af deres Embede, saa som er at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embeder have, som herefter nævnes, de bjerge sig med deres Købmandskab og med deres Brygning og saadan Købmandshaandtering; Bager bjerge sig af sin Bagning, Suder af hans Skogerning, Smed af hans Smedegerning, Guldsmed af hans Embede, Skræder af hans Embede, Kræmmer af sit Embede, Skinder af sit Embede, og særdeles alle Embedsmænd, i hvad som helst Embede de have, at hver af dem bjerger sig af sit Embede. Dog saa om nogle af disse Embeder vilde vorde ens derom i nogen Købstad og fare uskellig med sin Haandtering, enten med Brygning eller Bagning eller med Skogerning eller med noget af disse forskrevne Embeder, da skulle Borgmestre og Raadmænd med Fogdens Hjælp granske det ud saa ofte, som det Behov gøres, saa at dette forskrevne jo skælligen holdes og tilgaar efter det, som Vor Herre under og sætter Tiden i Landet til.“

Kongen bestemte saaledes, at der skulde være særskilte Lav for nævnte Haandværk og at de ikke maatte forenes uden særegne Omstændigheder paabød det. Han underordnede videre efter tydsk Mønster Haandværkerne under andre Borgere og forbød dem at blive Borgmestre eller Raadmænd. Den, der vilde vinde noget af disse Embeder „som de kalde deres Lag“, skulde give for sin Indgang lige saa meget som han gav Byen for at blive Borger og ikke mere. Denne Bestemmelse er ogsaa optaget i Kristoffers Stadsret¹⁾, men er anvendt paa dem, der ikke er fødte i

¹⁾ K. D. I. 165, 170.

Byen, derimod skulde Byens Børn give en Øre Penninge. I Kristoffers Stadsret paabydes, at Oldermændene i Lavene skulde indsættes af Borgmestre og Raad, og han gav Øvrigheden Fuldmagt til at ophæve de Lav, der syntes den unyttige og Byen til Skade.¹⁾ 1525 havde Staden følgende Lav, ordnede efter deres Rangfølge; 1) Bryggere, 2) Guldsmede, 3) Bagere, 4) Smede, 5) Skomagere, 6) Skrædere, 7) Remsnidere og Pungmagere, 8) Kødmagere, 9) Bartskeerere, 10) Bundtmagere og Skindere, 11) Vognmænd og 12) Dragere. De mange Haandværkere, der ikke hørte under disse, havde da vist nok Næringsfrihed og var ikke bundne til visse Læreaar eller nogen prøvet Kunstfærdighed; de sidste 6 nævnte er komne til efter 1422, da der dog nævnes Skindere, hvilke her er spaltede i 2 Lav.

Bryggerne synes 1422 at have været i Lag med Købmændene og regnes for lige med dem, ikke med Haandværkere, men 1525 var de et Lav med 2 Oldermænd.

Guldsmedene fik en tydsk Skraa 1429²⁾, stadfæstet af Kongen og Dronningen og bekendtgjort for Høvedsmanden paa Slottet, Hr. Esge Brok, og for Borgmestre og Raad; til Guds, alle Helgenes og især S. Eligius's (Loyge) Ære var den sammensat af de beskedne Folk, som fordem havde været Guldsmede i Staden, nemlig i Evert Lynings, Oluf Guldsmeds, Verner Guldsmeds, Mester Johans, Andreas Regensteins og Markvards Tid. Den er altsaa forfattet en Del Aar i Forvejen. Lavet kaldtes Kompagni.

Det var en Betingelse forat komme i Lære at være ægtefødt. Ingen Svend maatte arbejde paa egen Regning uden Mesterens Vidende, ej heller gøre Stykværk³⁾ eller arbejde for Ugeløn. Naar en Svend forsømte sin Mesters Arbejde, skulde Oldermændene vælge 2 Mestre (twe sulues heren) til at undersøge Arbejdet, og hvad de afgjorde skulde gælde. Enhver Læredreng skulde inden 12 Ugers Forløb

¹⁾ K. D. I. 165, 170. ²⁾ K. D. II. 52—55. ³⁾ Akkordarbejde.

indskrives i „Kompagniets“ Rulle. Ingen Svend kunde blive Mester, uden han havde tjent et Aar i Staden. Ingen Mester maatte drage en andens Svend til sig, ej heller forlokke en andens Svend eller Dreng til at give eller sælge sig Sager fra hans Bod (formodentlig forat man ikke skulde udgive en andens Arbejde for sit eget); i sidste Tilfælde skulde han være Mindremand. Det var under streng Bøde forbudt at arbejde i andet end lødigt Sølv og godt Guld; gjorde nogen herimod 3 Gange, maatte han desuden rømme Staden. Naar nogen nedsatte sig som Mester, skulde han eje 5 Mk. lødigt Sølv og Værktøj til 1 Mk.'s Værdi, desuden skulde han give Lavet (Kompagniet) 1 Tde. Øl, 1 Mk. Vox, Lys og Bægere. Det var fra Arilds Tid en Skik, at naar nogen leverede Sølv til Forarbejdning, gav Guldsmeden ham den halve Vægt igen, men skulde denne tillige forgyldte med sit eget Guld, var Fortjenesten saa stor som den hele Vægt. Og naar et Arbejde ikke var forsvarligt udført og nogen Mester saa det, skulde han give det tilkende for Domstolen. Skraaen indeholder flere Bestemmelser om Mestrenes Forhold indbyrdes. Mestre i dette „Kompagni“ maatte ikke sidde og drikke med hinanden i Kroer eller Ølhuse (in tauernen edder yn birbenken); Bøder udkrævedes ogsaa, naar Mestre skældte hinanden ud, eller slog hinanden paa Øret; slog en Mester en Svend, skulde han bøde en Fjerdedel lødig Mark, men slog en Svend en Mester, skulde han bøde en halv lødig Mark og stille Borgen. Den, der drog Kniv mod en anden, skulde bøde 1 lødig Mark. Den, der slog en anden et Bæger Øl i Hovedet, skulde bøde en Fjerdedel Mark lødig, men slog han det i hans Skød 4 Mk. Voks. Den, der fratog en anden hans Plads paa Torvet, skulde bøde 1 Tde. Øl, men kom der onde Ord imellem, dobbelt Bøde. Guldsmedenes Gilde var opnævnt efter S. Eligii Dag (1. Decbr.) var Helligdag, ingen maatte da arbejde; i modsat Fald bødede en Mester 1 Tde. Øl, en Svend det

halve og en Dreng 1 Mk. Voks. Dagen i Forvejen kom Brødrene sammen til Drik og paa selve Festdagen holdtes Sjælemesse vistnok ved Eligii Alter i Frue Kirke, hvor da baade Mænd og Kvinder ofrede. Oldermændene atgjorde Stridigheder mellem Brødrene, og naar en Broder saaledes ikke betalte til den af hine bestemte Tid, skulde han bøde 3 Øre; ligeledes skulde Oldermændenes Samtykke til, naar nogen vilde anklage en Broder for Raadet. Naar en Mester eller hans Hustru døde, skulde den afdøde følges til Graven efter „Kompagniets“ Ret; en Enke skulde der vises samme Ære som en Mester, ligesaa en Svend, der havde tjent hæderligt (suuerlikn).

1496 fik de en ny Skraa, stadfæstet af Kong Hans, der i det væsenlige var grundet paa den ældre, men har faaet flere Tillæg og desuden er paa dansk, hvilket viser en Fremgang i den indenlandske Industri. Mesterstykket skulde være en Kalk, et Kors (Kruz), en Guldring, hvori en Sten var indfattet, og en Ring og et Forblad (Beslag paa et Spænde i Form af brede Blade eller Plader)¹⁾ til at bægte sammen, enten til en „Borvæ“²⁾ (Brudekrands) eller til et Bælte; desuden skulde den ny Mester give 4 Mk. Penninge til at lade afholde en Messe ved S. Eligii Alter og 3 Mk. Voks, samt et Maaltid for de andre Mestre til 4 Mk.'s Værdi. Alt Arbejde skulde mærkes med Byens Mærke. Oldermænden og 2 Mestre skulde hver 14de Dag eller mindst hver Maaned gaa omkring og se paa de andre Mestres Gerning, og naar denne ikke var som den burde, havde de Ret til at slaa Arbejdet itu og give ham Advarsel; naar han efter 2 Advarsler ikke raadede Bod paa sit Arbejde, skulde han bøde 1 Mark Sølv. Møntmestren og 2 Guldsmede skulde paa Markeder undersøge alt Arbejde, om det var som det skulde være og var mærket, og for

¹⁾ Wehrmann: Lübeck. Zunftrollen 523. ²⁾ Molbechs Dialekt Lex.: Bore.

Overtrædelse var haarde Bøder; udenlandske Guldsmede, som førte daarligt Arbejde, blev det forbudt at sælge saadant. Det var nu tilladt at arbejde i Kobber og Messing og forgylde og forsølve det, naar der var sat et Mærke paa, der viste, at det ikke var ægte. Foruden ægte Fødsel hos Mesteren krævedes nu ogsaa, at hans Hustru var „ægte af rette og efter den hellige Kirkes Sædvane og uberøgtet“. En Svend skulde 2 Gange om Aaret begære Embedet, nemlig ved Paaske og Mikkelsdags Tid, og inden Aar og Dag skulde han gifte sig. En fremmed Mester skulde fremkomme med Bevisligheder om Lære og Fødsel, inden det blev ham tilladt at nedsætte sig. I Tilfælde af Uenighed mellem en Mester og en Svend, havde hver Lov til at vælge 2 Op-mænd, med hvis Kendelse de skulde være fornøjede. En Dreng skulde lære i 5 eller 6 Aar og maatte sætte en eller 2 Dannemænd som Borgen for at han ikke løb af Læren; en Svend skulde tjene et eller 2 Aar her hos én Mester, inden han kunde nedsætte sig. Den yngste Mester i Lavet skulde tilsige de andre Brødre til Stævne. Den Mester, der drog bort af Byen med Bo og Boskab og blev Aar og Dag borte, skulde vinde Embedet paa ny. Naar en Guldsmeds Søn eller Svigersøn vilde være Mester, skulde han kun give den halve Indgang. 3 Gange om Aaret skulde alle Brødrene samles og holde 3 Vigilier og Messer for alle kristne Sjæle.¹⁾

1490 bestemte Kong Hans, at da han var kommen til Kundskab om, at Guldsmedene i Købstæderne gjorde og arbejdede meget „ondt“ Sølv, hvorved hans kære Under-saatter, den menige Mand, blev besvegne, havde han nu efter Overvejelse med Rigens Raad fastsat, at hver Guldsmed skulde sætte Byens og sit eget Mærke paa al sin Gærning, og af hver vejet Mark skulde han yde Arbejde, der holdt 14 Lod og 1 Kvintin rent Sølv; hvad der vejede under

¹⁾ K. D. III. 16—20.

14 Lod, skulde regnes for falsk Gods og Mesteren skulde staa til Ansvar efter Loven.¹⁾

Bagerne synes fra Begyndelsen af ikke at have været stor Lavstvang underkastet. I Stadsretten 1294 tillodes det saaledes enhver at bage saa ofte han vilde²⁾; dog ses det af Svendenes Skraa, at der allerede 1403 har bestaaet et Lav af Mestre.³⁾ I dette Aar dannede Svendene med Borgmestre og Raads Tilladelse, Fuldbyrd og Tilladelse af Oldermændene og alle menige Brødre i Bagergildet et Broderskab og Lav stiftet S. Kathrine til Lov og Ære og deres Sjæle og alle kristne Sjæle til Salighed.⁴⁾ Hvert Aar, nemlig Torsdag efter Pinse og S. Knuds Dag efter Jul skulde de lade holde Messe for S. Kathrine Alter i Frue Kirke, og den Broder, der da ikke mødte og ofrede, uden han havde lovligt Forfald, skulde give Bøde. Ved Indtrædelse i Gildet skulde man give en Hvid til dets „Broderlys“ (Lys foran Altret), hvilken hed „Gudspenning“. En Udlænding skulde give en lybsk Skilling og 3 Hvid til Lavets Drikkekar (stob); disse var kostbare, ti den, der slog et Ølstob eller et Glas itu, skulde bøde 1 Mk. Voks. Hvert Medlem skulde fremdeles give 2 Hvid om Aaret til at forbedre Lysene med, men den, der rejste bort i et halvt Aar, mistede sin Broderret og skulde hver Gang han kom tilbage give 3 Hvid i Indgang; havde han derimod været udenlands, skulde han give 4 Skilling i Indgang. Ethvert nyt Medlem, hvad enten det var en Mand, Svend, Kvinde eller Jomfru, skulde give Oldermændene, Skafferen og alle Brødre Haanden og love at ville holde Skraaens Vedtægt. Skafferen skulde afgøre Brødrenes Stridigheder; kunde han ikke forlige dem, skulde de søge hen til Oldermændene for Mestrene; men de maatte ikke klage over hinanden, førend det første Stævne var holdt, hvormed Meningen vel var, at der skulde gaa nogen Tid

¹⁾ K. D. I. 223—24. ²⁾ K. D. I. 51. ³⁾ K. D. II. 34, 36, 40

⁴⁾ K. D. II. 34—40.

hen, da de mulig selv indbyrdes kunde slutte Forlig. 2 af Brødrene udvalgte Forstandere (vistnok en Oldemand og en Skaffer) skulde staa i Spidsen for Gildet, og den, der ikke vilde modtage Valget, skulde bøde 1 Mk. Voks til Lavets Lys. Til Stævne skulde hver møde, naar han blev tilsagt. Naar nogen ved deres Stævner („første vi sidde tilhobe“) gjorde Bulder og Ustyr og ikke vilde høre Forstanderne og ringeagtede dem, skulde han bøde. Ved Drikkegilderne udvalgtes 2 Skænkere. Den Broder, der blev drukken eller spildte Øl paa en anden, skulde bøde. Det var forbudt Brødre at drikke andre end Gæster til tværs over Bordet, men de skulde „drikke hverandre retsinniges om til“. Ingen maatte møde væbnet med sin Kniv (Stemest), ej heller maatte nogen bringe Væрге eller lang Kniv med sig, da derved Blodudgydelse let vilde fremkomme. Den, der spildte saa meget Øl paa Bordet, at det ikke kunde dækkes med en Haand, skulde bøde. Gildet betaltes ved Sømmensud („Ølskud“), og den, der ikke mødte (der bliver hjemme fortruden og vil ikke søge Selskabet og forsmaar det), skulde betale halv Ølskud. Enhver havde Lov til at bede én Kvinde med, men for flere skulde han betale. Den, der fortørnede Oldemanden eller Skafferen, skulde bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl. Naar en Broder blev syg, skulde han have 4 lybske Skilling af Bøssen; blev han ikke bedre, skulde han have 4 Skilling til; naar han blev rask, skulde han betale Pengene tilbage af sin første Løn, men vilde han vandre til et andet Sted, skulde han sætte Borgen for Tilbagebetalingen. Døde han og intet efterlod, „da skal det være gjort i Guds Hæder“. Brødrene skulde vaage over den afdøde om Natten efter Dødsfaldet og om Morgenens følge Liget til Kirken, og da skulde alle Brødre ofre til Messen for ham og bringe det til Graven, men ingen maatte gaa sin Vej, førend Liget var lagt i Jorden. Det var forbudt at følge barbenet til Graven eller iført en „Skjortesæk“. Naar man fik at vide, at en Broder var død andre Steder, skulde Lavet lade afholde en Vigilie og Messe,

ligesom hvis han var død her. Det var Brødrene strengt forbudt at lege med Terninger, og enhver, der saa det og ikke aabenbarede det for Forstanderne, skulde give samme Bøde som de, der havde doblet. Brødrene maatte ikke under høj Bøde tiltale hinanden i vred Hu med Ord, der rørte paa Rygte og Ære; det var ogsaa Bøde underkastet at slaa hinanden paa Tænderne eller Kindbenet, at drage hinanden i Haaret for Alvor eller drage Kniv mod hinanden i vred Hu. Den Broder, der fandt en anden fuld paa Bovepladsen¹⁾ og fortav det, skulde bøde lige saa meget som den drukne. Den, der spillede („legede“) om Penge, naar han skulde sælge siu Herres Brød, eller den, der kaldte en Køber bort fra det „Led“, hvor en Broder solgte Brød, skulde give Bøder; for den sidste Brøde skulde han pantes til en Værdi af 2 engelske Penninge, men kunde løse Pantet samme Dag for en Hvid; gjorde han det ikke, maatte det gives bort til en fattig („da maa man det give i Guds Ære“).

Enkelte senere Bestemmelser er tilføjede, saaledes, at naar nogen gjorde Ustyr og ikke vilde give sig tilfreds, skulde han skydes ud af 4 Karle og siden bøde 1 Td. Øl og 4 Mk. Voks, naar han blev roligere. En Fortegnelse over alle Brødre fra 1403 og til henimod Reformationstiden er vedføjet Lavsskraaen.

Smedene fik 1512 af Kong Hans Stadfæstelse paa deres Skraa.²⁾ Deres Lav, der ligesom Guldsmedenes var helliget S. Eligius, omfattede alle de forskellige Slags Smede, nemlig 1) Sværdfejerne, hvis Mesterstykke var et „Pasholteræsværd“, en „Rytting“ (Dolk) og en Kaarde; 2) Kedel-smedene, der skulde gøre en Bryggepande, en Bryggekedel og en Sodekedel (Suppekedel); 3) Grovsmedene, der synes at have dannet Lavets Hovedbestanddel, skulde smede en Hestesko af 3 „Osmunder“ (Klumper Smedejærn), en „Bindeøkse“

¹⁾ Legeplads ved Lavshuset? ²⁾ K. D. II. 190—96.

(Tømmermands Økse) og en Jærngreb i 4 Mestres Nærværelse, hvem han skulde traktere med for 6 Skilling Øl, og Mad til „som han vil have Tak“; derpaa skulde hans Arbejde synes i Lavet af Oldermænd og Brødre og naar det blev fundet godt, skulde han give Brødrene 1 Td. Øl, et Fad fuldt af Mad, en Ost, et Fad Smør og 2 ferske Retter. Videre bestod Lavet af 4) Klejnsmede, der under Tilsyn skulde smede et Par Sporer, en „Spenrighel“ og en Stang i et bayersk Bid (til et Ridehestehovedlav) eller et Laaseblad; endelig 5) Knivsmede, der ogsaa under Tilsyn skulde smede Blade til en „Stegemetz“ (Dolk), en „Weymetz“ (Jagtkniv) og en Kvindekniv; de 2 sidste Slags Smede skulde i Henseende til Beværtningen gøre ligesom Grovsmedene.

Naar et Mesterstykke var blevet antaget, skulde den ny Mester igen gøre Gilde, ved hvilket hver Broder skulde have 2 Hvedebrød, 1 Skonroggen (Sigtebrød), og desuden skulde Maaltidet bestaa af 3 Bøster Flesk (Skinker), 4 Retter fersk Mad, 3 Oste, 3 Fade Smør, 4 Tønder dansk Øl og 12 ny Bægere. Dette „Mesterøl“ skulde ske senest 14 Dage efter Optagelsen i Lavet. Det var imidlertid ikke saa let at opnaa dette, ti en Svend skulde 3 Gange om Aaret, et Fjerdingaar mellem hver Gang, møde for Oldermænd og Brødre og lade dem forstaa at han agtede at vorde sin egen Mand; første Gang skulde han give 2 Skilling; naar han saaledes havde „æsket paa Embedet“ og man havde forhørt sig om hans „Omgængelse, Mandhed og Kunst, som han skal bjerge sig med og gøre Kongen og Staden fuldt (Fyldest) med, Embedet uden Omtale og Forhindring, og den han sig til Husfru faar uden Fordærv“ og naar saa hans Kunst var prøvet og hans Mestergærning godkendt, skulde han fæste sig Giftermaal og Borgerskab og ikke før.

To Gange om Aaret læstes Sjølemesser ved S. Eligii Alter i Frue Kirke, og da skulde alle Medlemmer ofre. En Gang om Aaret, nemlig Søndagen før Andreæ Dag (30 Nov.) holdtes den vigtigste Sammenkomst („Adeldrik“). Paa

Lavsmøderne „opklappede“ Oldermænden, og da skulde alle være rolige og først rejse sig op og bede Gud om Fred og Naade for sig og for alle kristne Sjæle; den, der da ikke tog sin Hætte af, skulde bøde en engelsk Penning; ellers sad man vistnok med bedækket Hoved. Til Gildet maatte man bede Gæster, men de skulde sidde paa Bænken, medens Brødrene og Søstre sad paa Forsædet. En Søster, som drev en anden af hendes Plads og gav hende Ukvemsord, skulde bøde 1 Mk. Voks. Naar nogen Broder gik bort af Lavet med „Øverdaadighed“ (Overmod) og ikke vilde lyde Oldermænden, skulde der paalægges ham en Bøde, og naar han ikke vilde betale den, skulde han sættes ud af Embedet. Der var ogsaa Straffe bestemte for den, der i Lavshus blev vred med Ukvemsord eller forsmædelig Tale, som trak nogen i Haaret, slog ham i Hovedet eller ved Kindbenet, som drog Sværd eller Kniv i Lavshuset eller i Gaarden, om han end ingen Skade gjorde. Ingen maatte blive til Efterdrik, uden han særlig var indbudt af Oldermænden. En Svend maatte vel komme med Ærinde til sin Husbonde i Lavshuset, men naar han havde drukkert med ham og syslet sit Ærinde, skulde han gaa; kom han oftere, fik han intet at drikke, men skulde gaa sin Vej høvisk. Der er flere Bestemmelser om Opførsel i Lavshuset, som vi her ikke vil medtage, men som viser, hvilken Raahed der har været, naar det var nødvendigt at udstæde slige Forbud.

Foruden de sædvanlige Bestemmelser om Ligfærd, Gæld, Oldermændens Myndighed og deslige, er der flere andre af Interesse. Naar en Broder saarede en anden Broder, skulde 6 Brødre fastsætte hans Bøde til Lavet, foruden den, han skulde bøde til Byfogden; dræbte han ham derimod, blev han udstødt af Lavet og kunde aldrig blive Medlem igen, uden Drabet skede af Nødværge. Selv naar Medlemmer gjorde „Spe“ ad hinanden, skulde de bøde; naar nogen ikke vilde betale til bestemt Tid, skulde han give dobbelt eller være skilt ved sit Embede. Naar en Broder eller Søster

vilde fare Pilgrimsfærd, skulde hver af de andre give en engelsk Penning; led han Ildsvaade, skulde hver give en Grot til Hjælp. Den, der for Retten skulde være i „Lov og Ed“ (sværge til Fordel for ham, være Mededsmænd) med sin Broder og undslog sig, eller naar nogen overtalte en anden til i saadanne Tilfælde ikke at hjælpe sin Broder i hans Nød og Trang, „da er han regnendes værre Nidding udi sin Ondskab end den, som Sagsøger er, idet han ikke gør det som han er pligtig af Ære og Ret, men hjælper sin Broder paa Fald imod Gud og sin Ed“, og han kunde udstødes af Lavet.

Naar en Mester fik en ny Lærling, skulde han give 1 Tde. Øl eller 12 Skilling. Ingen maatte tage nogen i Kompagni med sig, men kun have Folk, der fik en forud bestemt Løn. En Enke maatte nyde Embedet Aar og Dag og kunde faa Tilladelse til at beholde det i Fremtiden. Ingen Svend maatte sælge Arbejde uden Oldermændens og alle Brødrenes Tilladelse; hans Husbonde skulde derfor bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl og han selv mistede Varerne. Naar nogen Smed nægtede at arbejde for en Mand, der skyldte ham Penge, saa maatte ingen anden Smed opfylde Mandens Ønske, naar han af den første var advaret om Forholdet. En fattig Broder, som led Nød, maatte 2 Gange om Aaret søge Lavet og drikke frit, dog skulde han først spørge Oldermænden om Forlov. Skiftedage var Mikkelsmesse og Paaske, og kun paa disse Tider maatte en Mester tage en andens Svend i Tjeneste. Fremmede Smede maatte kun sælge i større Partier, undtagen paa offentligt Marked. Smedenes Lavshus var 1547 paa Graabrødreklosters Grund.²⁾

Skomagerne fik 1509 en Skraa af Kong Hans²⁾, men Lavet havde da bestaaet længe. 1434 var Kanniken Hans Kortsen den der læste Sjælemesse i Frue Kirke for Skomagerlavet, uvist foran hvilket Alter, men i dette Aar

¹⁾ K. D. II. 181—86. ²⁾ K. D. I. 415.

overdrog han til Markus's, Lukas's og Aniani Alter, som han havde stiftet, en Gaard i Tydskemannegade, af hvis Lejeindtægt Alterpræsten skulde nyde 2 lødige Mark Sølv aarlig for at læse Lavets Sjælemesser. Altret hed almindelig Skomageralter.¹⁾ Den omtalte Gaard skødedes 1517 af Altret til Lavet selv; den er omtalt foran S. 138.

Forat blive Medlem af Lavet skulde man bevise at man var ægte født og havde et godt Rygte og at man havde tjent 2 Aar i Staden som Svend; Mesterstykket var et Par gode Støvler og 3 Par gode Sko. Svenden skulde bede 3 Gange om Optagelse og skulde første Gang give 1 Tønne Øl, men kunde da endnu trække sig tilbage; anden Gang skulde han gøre sin Mestergærning og igen give 1 Tde. Øl; derefter skulde han endnu bede tredje Gang og have 2 Gildebrødre til Borgen; han skulde straks give 6 Skilling til Huspenge (Lavshuset) og saa gøre en Igangs Kost med 4 Tønder Øl, Brød og Bøster (Skinker), 2 ferske Retter, Steg, Smør og Ost i tilstrækkelig Mængde og samme Dag give 4 Mk. Penninge til Messer og Gudstjeneste; Aarsdagen derefter skulde han gøre sin anden Kost med 4 Tdr. Øl, Brød og Bøster, og desuden give 2 Mk. Voks og 6 Ørtug (72 Skp.) Byg; derefter skulde han skænke ved Gilderne saa længe han var den yngste Mester. De Gildesøstre, som blev optagne, skulde give til Igang 1 Pund (24 Skp.) Byg, 1 Mk. Voks, 1 Bøste, 1 Ost og 1 Skaal. En Enke maatte bruge Embedet i 3 Aar efter sin Mands Død. En Skomagersvend, der vilde gifte sig med en uberygtet Skomagerdatter, skulde have mere Frihed end nogen anden, idet han skulde alene give den bedste Igangskost og desuden 4 Ørtug Byg, 2 Mk. Pendinge, 3 Mk. Voks og ikke mere; samme Frihed nød en Skomagers Søn. En „Sudersvend“ derimod, der vistnok var Betegnelse for de tyske Skomagersvende, havde ingen Lettelse, om han end giftede

¹⁾ Rørdam S. 201.

sig med en Skomagere Enke, der ej heller maatte lade en saadan bestyre hendes Værksted („bruge Embedet med sig“). En Mester, der havde været borte Aar og Dag, skulde vinde Embedet igen med en halv Kost. Den, der vilde have Skofal, skulde udstille dem i sit Vindue i det Hus, han bebode, og i ret Skobod.¹⁾ Hver Lørdag gik 2 Mestres omkring til alle Gildebrødrene og besaa deres Arbejde; fandt de noget, der var daarlig gjort („ond Gerning“), havde de Ret til at tage det med og fremvise det paa Stævne, hvor Gildebrødrene paalagde vedkommende en Bøde. Naar en Mester antog en Læredreng („Kendedreng“), skulde han gøre en „Kendekost“ med 2 Tønder Øl, Brød og Bøster (Skinker), 2 ferske Retter, Smør, Ost og Steg; men for sin egen Søn skulde han ikke gøre Kost. 2 Svende maatte enhver have, men havde nogen 3, skulde han give Afkald paa den ene, hvis nogen anden Mester behøvede ham. Kom fremmede Skomagere til Byen og falbød Fodtøj paa Torvedage eller paa andre Tider, skulde Byfogden, Skomagernes Oldermænd og „Lensmænd“ have Ret til at beslaglægge det, indtil de gav Bøder til Byfogden. Der maatte ingen Skomagere bo i 2 Mils Afstand fra Byen, som gjorde Støvler eller Sko for Bønder eller andre, dog maatte de nok arbejde for Adelsmænd og Præster.

Ved Gilderne skulde Brødrene lægge deres Vaaben fra sig, naar det blev forlangt, og det var strengt forbudt at slaas eller udskælde hinanden i Gildehuset. Ved Begravelser skulde hver „skyde sit Ligskud“, nemlig give 12 Skilling i Sjølegave til Messer og Gudstjeneste, førend Liget var i Jorden. De almindeligere Bestemmelser er omtalte foran.

Skræderne fik allerede Lavsskraa 1275; denne er vel ikke bevaret i Original, men der haves dog et Uddrag i en maadelig dansk Oversættelse,²⁾ hvori man desværre ikke kan

¹⁾ Der var altsaa dengang endnu et bestemt Tal Skoboder. Jfr. foran S. 137—38. ²⁾ K. D. I. 26—28.

skælné det oprindeligt fra senere Tillæg. Lavet var helliget til Trefoldigheden. Kristi Legems Dag gik Brødrene i Procession med Lavets tændte Lys i Spidsen. Formodentlig var Lavet senere det samme som Guds Legems Lav, der omtales 1527 (jfr. dog S. 250), men oprindeligt dannede Skræderne et af de mest ansete „Embeder“, idet de havde fælles Lav med „Overskærerne“, de senere Klædekræmmere; saa længe de var sammen, var deres Gilde helliget Trefoldigheden, men da Kræmmerne som Handlende hævede sig over Haandværkerne, gik de ud af Forbundet og sluttede sig sammen med de andre Købmænd. Derfor finder vi ogsaa at „Skræderhuset“, der maa være Skrædernes Lavshus, laa ligeoverfor Helligtrefoldigheds Kompagni i Brolæggerstræde.¹⁾

Mesterstykket bestod i at skære „et Par Klæder“, der skulde sys paa Oldermændens Bord. I Indgang skulde gives 3 Mk. Voks og 4 Sk. Grot, 2 Tdr. dansk Øl, 10 ny Bægere, 2 Fade salt Mad, 2 Fade Smør, 2 Oste med tilhørende Brød. Efter Dødsfald skulde 4 Brødre holde Ligvagt og alle Brødre følge Liget til Kirken. Den, der drog bort fra Byen, enten i Pilgrimsfærd eller anden Rejse, maatte alene overdrage sit Embede til en Lavsbroder eller hans Svend. En Enke maatte bruge Embedet i 1 Aar. Enhver Trætte mellem Brødrene skulde først stævnes for Oldermænden. Ingen maatte dadle sin Lavsbroders Gærning eller sy de Klæder han havde skaaret. Ingen maatte holde Svend „til halv Gærning“, d. v. være i Kompagni med ham. Ingen maatte have mere end 2 Svende og 1 Dreng. Tog man en Lærling, skulde man give Oldermænden det tilkende. Ingen Lavs-

¹⁾ Jfr. foran S. 227. I Duntze: Geschichte der Stadt Bremen I. 502 omtales et Forbud mod at Vandtsnidere tillige var Hosenidere, og disse sidste oplyses at være dem, der paa Tydskehed „Scrodere“, af scrodern, skære itu. En Skræder, hvilket Ord er afledet af Scroder (Schröder), er altsaa egenlig den, der forfærdigede Hoser (Benklæder og hvad der svarede til Strømper i et).

broder maatte tilstæde, at der blev spillet Hazard (doblet) i hans Hus; og hvis Brødrene væddede i Lavshus, skulde „Vedfæ“ (hvad de væddede om) tilfalde Lavet. Den, der skar eller syde, førend han havde vundet Lavet, skulde give Bøde for hvert Stykke Arbejde.

Remsniderne og Pungmagerne fremkom 3. April 1460 paa Raadhuset for Ridder Joakim Grubbe, Hovedsmand paa Slottet, og for Borgmestre og Raad og fik Stadfæstelse paa en Skraa, som de havde sammensat.¹⁾ Remsniderne skulde som Mesterstykke gøre et Bidsel, „fade“ Hovedlavet i 5 Ringe, med „Forøl“ (den forreste Rem) fadet i 3 Ringe og loddede Dupper paa alle „Knotte“ (fremstaaende Knuder), desuden fade „en slet Hage“ og gøre et Spændebælte. En Pungmager skulde skære et Par dobbelte Handsker og rede dem op med Silke, desuden gøre en Ringepung og en Kvindepung. Naar Mestergærningen blev udført i Oldermændens Hus, skulde Svenden lægge $\frac{1}{2}$ Td. Øl ind for Brødrene og et Fad salt Mad med Brød til. Kun uberygtede Folk kunde optages, og til Indgang skulde gives 1 lybsk Mk. og siden et Maaltid, bestaaende af 2 Bøster (røgede Skinker), 2 Fiske-retter, 2 Fade Smør, 2 Oste, Hvedebrød og Skonroggen (Sigtebrød), som hørte dertil, samt 2 Tønder Øl. Hvis der blev klaget over, at en Broder ikke gjorde ret Købmandsgods, skulde han godtgøre Tabet og bøde 2 Mk. Voks til Lavets Messe. Fremmede maatte kun sælge i større Partier, undtagen staaende Kræmmere, „som ude pleje at stande med mangehaande Ting“. Oldermænden og Stolsbroderen skulde undersøge indførte Varer, om de var „retfærdige“, i modsat Fald skulde den fremmede bøde til Kongen og Staden. 4 Gange om Aaret skulde der holdes Stævne, og da skulde Oldermænden og Stolsbroderen bese hver Broders Gærning; var da nogens Arbejde daarlig udført, skulde denne bøde i Lavet efter alle Brødres Sigelse. En Raadmand blev udnævnt

¹⁾ K. D. II. 109—112.

af Borgmestre og Raad til at være tilstede ved deres Stævne. Naar en Dreng vilde lære Embedet, skulde han give 1 Td. Øl, et Fad salt Mad med Brød til og 1 Mk. Voks til Messen. En Broders Søn skulde kun give den halve Kost for at blive Mester. En Enke maatte bruge Embedet, til hun fik en Dannemand igen. Naar nogen Broder eller Søster døde, skulde Lavet bekoste Ligbegængelse med en Vigilie og 3 Messer, og visse af Medlemmerne blev tilsagte at følge til Jorden.

1514 mødte 2 Pungmagere paa Raadhuset tilligemed alle Brødre af Remsnider-, Pungmager- og Taskemagerembede og klagede over, at de ikke maatte nyde deres Embede med barkede, allunede og sømske¹⁾ Handsker og Læder, hvilket Skindere og Bundtmagere nu brugte men deres Privilegier og Skraa ikke udviste, hvorfor de begærede en ny Skraa.²⁾ I denne bestemtes, at ingen maatte gøre Handsker af nævnte 3 Slags Læder uden Remsnidere, Pungmagere og Taskemagere, „fordi det er deres Embede“. Man kan se nogen Forandring i Levemaaden, „ti nu bestod Mesterkosten af 2 Fade salt Mad og 4 ferske Retter, istedenfor 1460 2 Skinker og 2 Fiskeretter. De 4 Stævner om Aaret var Søndag efter Paaskemarked, S. Knud Konges Dag, Søndag efter Mikkelsdag og 14 Dage før Fastelavn. Ved Ligbegængelser skulde nu alle Lavssøskende følge. Den, der sidst blev Broder, skulde gaa Oldemandens Ærinde til Brødrene, og glemte han at tilsige nogen til Stævne, skulde han bøde saa meget som den forbrød, der blev siddende hjemme for hans Forsømmelses Skyld. Han skulde ogsaa tænde Lysene i Lavets Lysekroner (i Kirken), nemlig Paaske- dag, Juledag, Pinsedag, Hellig Legems Dag, Vor Herres Op-

¹⁾ sämisch kaldes Læder, naar det er garvet med Fedt (Seim), Wehrmann Lüb. Zunftrollen S. 519; i barkede og allunede Handsker er Læderet garvet med Bark eller Allun. ²⁾ K. D. II. 198—202.

farelse Dag, alle Helgenes Dag, alle Apostlenes Dage og alle Jomfru Mariæ Dage. Paa Helliglegems Dag blev visse Brødre tilsagte af Oldermændene eller Stolsbroderen til at bære Lavets Stage eller Lys i Procession. Deraf sluttes, at Lavet var Guds Legems Gilde, som Skræderne ogsaa synes at have tilhørt, se foran S. 247.

Kødmangerne skulde i det 14de Aarh. yde Biskoppen hver Søndag for 1 Sterling Kød hver. 1443 gav Kristoffer af Bajern dem, der om Høsten var Kødmangere paa Dragør, den Frihed, at de alene, som er Kødmangere i Kødmangerboder, maatte der have flaat Kød falt. Der skulde kun være 25 Kødmangerboder i Kjøbenhavn, og ingen andre end de, som bode der, maatte holde Slagtere, hvilke sidste altsaa var Kødmangerne underordnede. Dette Brev stadfæstede Kong Hans 1508, idet han forbød, „at ingen Købmand skal her-efter føre flaat Kød til Dragør det der at sælge.“ Kristiern I. gav dem 1451 nogle Privilegier, af hvilke her kan nævnes: Ingen uden de maatte sælge Kød, ikke engang i store Stykker, fra S. Nikolaj Dag til S. Hansdag (6. Dec. til 24. Juni); de var ogsaa de eneste, der maatte sælge fersk Marsvineflesk i Stykketal. Indtil 6 Borgere maatte slaa sig sammen og købe en Ko af en Bonde til egen Føde; naar man havde et Lam, maatte man nok sælge sin Nabo det halvè, men kun for den Pris, det stod enhver i. Alle Kødmangere maatte ride ud paa Landet og købe Øksne, Kør, Grise, Faar og Marsvin uden nogen Hinder, men opdagedes det, at man ikke købte til sit eget Vindues Behov, men til en Købmand eller anden Mand, skulde det være forbrudt Gods. Klagedes der over, at der solgtes til for høje Priser, skulde Borgmestre og Raad sende en Mand eller 2 til dem, naar de huggede en Okse op, og undersøge, hvad de tog for det. Ingen skulde bruge Embedet uden baade han og hans Hustru var uberygtede og uden de bode „i de Gader Kødmangerboder, som af Arilds Tid har været Kødmanger-

boder, som de nu udi bo“ (jfr. S. 142). Ingen uden de og andre Borgere maatte lade slagte i Staden.¹⁾

Paa Grundlag af disse Bestemmelser fik Kødmangerne en Skraa, der vel ikke er dateret, men sandsynligst fra 1496.²⁾ En Kødmanger skulde være ægte og ret, saa at han kunde staa i Lov og Tov med hver Dannemand, og skulde have en uberygtet Dannekvinde til Hustru. Der maatte kun bo Kødmangere i de dertil bestemte Gaarde og der maatte kun hænge Kød i et Vindue i hver Gaard. Ved Indtrædelse i Lavet skulde man gøre Kost med 2 Tdr. Vismarø og 4 Tdr. dansk Øl, salt Mad og 4 ferske Retter, og give et Bismerpund Voks og 1 lødig Mark. Oldermænden skulde give visse Bestemmelser om Slagtning („om Slet og Lammeslet“), og den, der slagtede anderledes end Embedet havde vedtaget, skulde bøde 1 Td. Øl og 2 Mk. Voks. Det synes at Slagtning har gaaet paa Omgang („skal og 2 Stalbrødre være tilsammen og Sletten skal gange ret om“). Ingen maatte raabe fra en andens Vindue, eller sælge selvdødt Kød under sit Embedes Fortabelse. Ingen maatte gøre en anden Forkøb paa Gaden eller ved Stranden. Naar der var flere, der vilde købe Lam fra en Vogn, maatte hver kun købe ét; købte man mere end 1 Par Øksne og 1 Degger (10) Lam, skulde man spørge Lavbrødrene, om de ikke vilde købe det. Naar nogen ikke betalte hvad han havde købt, maatte Oldermænden tillukke hans Vindue. Flere maatte ikke slaa sig sammen og i Fællesskab paa Gaden falbyde Marsvinefesk eller paa anden Maade forbinde sig imod de andre. En Enke maatte nyde Embedet i Aar og Dag, men siden kun halvt Embede. Naar nogen løb vred af Stævne og ikke vilde lyde Oldermænden og Medbrødre, blev han udsløttet af Embedet, og hans Vindue blev slaaet til, indtil han gjorde Lavret og et nyt Stævne var blevet holdt, dog kunde han vinde Embedet igen, naar han satte Borgen for

¹⁾ K. D. I. 113, 163—64, 278, II. 97—100. ²⁾ K. D. II. 488—91.

at sligt ikke vilde ske mere. Talte nogen paa en andens Ære og Liv og ikke kunde bevise det, skulde han rømme Embedet og selv anses for en saadan, som han vilde beskyldte den anden for at være. Ved Lavsgilder maatte man ikke tage flere "Hjon" med end en Svend og en Mø, men nok sine Børn.

Om Kødmanderboderne er talt foran S. 141—43.

Bartskærernes Skraa er ikke bevaret fra Middelalderen.

Bundtmagerne og Skinderne fik en Skraa af Kristoffer af Bajern, og det synes at Lavet da alene har heddet Skinderembede, men Skraaen stadfæstedes af Kong Hans 1495 for begge Embeder¹⁾. Mesterstykket var en Kvinde-Skindkjortel og en Suben (Mandstrøje?), der skulde forfærdiges paa Oldermændens Værksted; som Indgang skulde gives 10 Sk. og en Kost saa god som 4 Mk. og 6 Sk. Grot. En Læredreng skulde give $\frac{1}{2}$ Td. Øl og 2 Mk. Voks. Lavet holdt Gudstjeneste i Graabrødrekloster „den almægtigste Gud, Jomfru Marie og Guds Helgene til Lov og Ære og Gildebrødrene og alle kristne Sjæle til Nytte og Salighed“. Det er saaledes formodenlig et Mariegilde. Oldermænden skulde overdrage en Broder Nøglen til Lysene i Kirken (Klostrets Kirke?), og denne skulde tænde Lysene ved festlige Lejligheder. Naar en Broder døde, skulde 2 Brødre vaage over Liget og alle Brødre og Søstre følge det til Graven og ikke gaa bort førend det var begravet. Ved Gilderne maatte Oldermænden have 2 og Stolsbroderen 1 Gæst frit.

1515 stadfæstede Kristiern II. en ny Skraa²⁾ og gav tillige det Privilegium, at herefter maatte ingen fremmed Bundtmager eller Købmand offentlig paa Gaden eller i Vindue falbyde nyt Foder. Den ny Skraa adskiller sig fra den gamle ved at den gør Mesterstykket forskelligt for Bundt-

¹⁾ K. D. II. 170. ²⁾ K. D. II. 203, III. 26—27.

magere og Skindere; de første skulde gøre et graat Almusien (Pelsværkskaabe?), et Bugfoder og et graat Rygfoder, men Skinderne et Overliv til en Kvinde-Skindkjortel, en Mands-Suben (se foran), og et Par „skallen barken“ Handsker.¹⁾ En Enke maatte bruge Embedet et Aar, men tog hun førend dets Udløb en Mand, som ikke forstod Embedet, maatte hun ikke bruge det. En Mesters Søn skulde nyde Embedet for halv Indgang. Ingen maatte gøre Kvinde-Skindkjortel af „utugen“ (ugarvet) Gærning.

Vognmændene vedtog 1478 en Skraa, der stadfæstedes 1518 af Borgmestre og Raad.²⁾ De havde, næst Gud og Jomfru Maria, udvalgt Apostlen S. Peder til deres Patron, „saa at ham skal vides Lov, Hæder og Tjeneste for hans Alter i S. Peders Kirke“; her skulde hvert Aar ved S. Peders Dag Midsommer, og saa ofte dem ellers tykkedes, holdes Messe for S. Peder og Sjælemesse for de afdøde Lavssøskende; hver Broder skulde dertil give 1 Grot aarlig. S. Peders Dag Midsommer, Fastelavn og Pinse skulde de alle komme sammen til „Adeldrik“; da maatte ingen forsømme at møde undtagen de, der var Medlemmer af S. Knuds Gilde og som deltog i dettes Pinsegilde. Noget efter Adeldrik skulde der være Messe for S. Peders Alter for de afdødes Sjæle og derpaa igen Adelstævne. Lavet forestodes af en Oldermænd og en Stolsbroder, en Raadmand skulde være Bisidder; Brødrene skulde udvælge 2 og af dem skulde Magistraten beskikke den ene til Oldermænd. Den, der vandt Vognmandslav, skulde sværge at ville overholde Skraaen og være Bisidder, Oldermænd og Stolsbroder lydige, og skulde gøre en Kost med 4 Fade salt Mad, 2 ferske Retter, Smør, Ost og Brød samt 3 Tdr. Øl. Vognmændene skulde efter en vis Omgang være rede til at køre Kongens eller Stadens Ærinde mod en passende Be-

¹⁾ If S. 249 maa det være Handsker, der ikke er garvede. ²⁾ K. D. II. 211—17.

taling. De skulde have tætte Vogne, der var lukkede for og bag, til at køre Gødning i, og der skulde gaa 3 Tdr. i Vognen; de skulde aflæsse inden eller uden Byen, hvor Magistraten paaviste Oldermænden. „Tredje Pending Karle“, der var i et Slags Kompagniskab og derfor nød Tredjedelen af Indtægten, skulde være forbudte, men enhver Vognmand maatte have en Svend eller Dreng. De maatte ikke skære Tørv paa Byens Mark, ej heller grave Ler eller Sand, uden hvor Borgmestre og Raad havde paavist Oldermænden. Denne skulde hver Fredag i hver Gade tilskikke saa mange Vognmænd, som var nødvendige til at bortføre det Møg, der laa sammenstuvet paa Gaden; faldt der Helligdag om Fredagen, da Søgnedagen tilforn.

En bestemt Taxt var sat for Kørslen. For et Læs Ler fik de 2 Hvid, for et Læs Kakkelovns Ler 2 Sk., et Læs Sten fra Teglladen 1 Sk., et Læs Brosand 2 Hvid, et Læs Mursand 2 Sk., en Læst Kalk 4 Sk., 3 Tønder at age fra Stranden og op i Byen eller omvendt 2 Hvid, det samme for et Læs Ved og en Sæk Humle; for et Læs Malt til og fra Mølle 4 Hvid, for et Læs tomme Tønder 1 Hvid, et Læs Tømmer 2 Hvid, et Læs Flyttegods 1 Sk.

Den, som doblede i Lavshus, skulde bøde 2 Grot. Til Forebyggelse af Raaheder i Lavshuset findes mange Bestemmelser, der sigtede til Ordens Opretholdelse. Man ser, at det ikke var forbudt i Lavshuset at være væbnet med Sværd, Kniv, Økse eller andre Vaaben, men vel at bruge dem.

Vognmændenes Lavshus var hvor Kultorget nu er, se foran S. 192.

Dragernes Skraa er ikke bevaret fra Middelalderen; i en stor Handelsby maa deres Tal have været betydeligt. Deres Oldermænd nævnes 1525, men derimod ikke ligesaa lidt som Vognmændenes 1542.

Tømmermændene nævnes hverken 1525 eller 1542 og har altsaa indtaget en for lav Rang til at kunne have Indflydelse paa offentlige Anliggender. Deres Lav havde dog

allerede bestaaet i længre Tid som S. Andreae Gilde. 1515 fik de med Magistratens og Byfogdens Samtykke en Skraa „S. Andreas Apostel til Lov, Hæder og Ære“, „paa det at S. Andreae Gilde ej skulde nedlægges og at Guds-tjeneste ydermere øges og opholdes“. Der var ikke Tale om Mesterstykke, men den Mand eller Svend, som da var tilstede i Staden eller herefter kom dertil og kunde Tømmermands Embede, skulde blive Borger inden 6 Uger og Broder i S. Andreae Gilde. Oldermannen og Stolsbrødrene skulde følge ham paa Raadhuset og med Ed vidne, at han kunde gøre Fyldest i Embedet, og han selv skulde gøre Ed paa Skraaen; dernæst skulde han give 1 Td. Øl i Embedet og 1 Mk. Voks til S. Andreae Gilde. Den, der ikke havde vundet Embedet, maatte ikke opføre nogen ny Bygning. En Svend skulde give 1 Mk. Voks til Gildet, og det første Læreaar skulde han kun have 2 Sk. om Dagen. Stævne skulde holdes i Oldermannens Hus. Naar de havde holdt Drik, skulde der være Adelstævne inden 14 Dage derefter, og da skulde Drikken være betalt. De andre Bestemmelser er mere almindelige.

Ovennævnte Haandværkere havde altsaa særegne Gilder, men der var vistnok ikke faa Gilder, som ikke bestod af nogen bestemt Art næringsdrivende. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes i Egnen omkring Gammeltorv 3 Jorder, som tilhørte S. Mariæ Gilde, Helligaands Gilde og S. Peders Gilde, og desuden ejede S. Nikolaj Gilde en Jord, uvist hvor. Af disse 4 genkende vi siden Marie Gilde som Skindernes og S. Peders Gilde som Vognmændenes, men det er ikke sikkert, om de da udelukkende har bestaaet af disse „Embeder“ eller om nævnte Haandværkere allerede havde sluttet sig sammen til Lav. S. Knuds Gilde er nævnt foran S. 253, og det ses, at det ikke har været dannet af bestemte Haandværk. 1526 omtales en Sjelømæssø, som det holdt for S. Knud Konges Alter i Frue Kirke. S. Eriks Gilde nævnes 1514, da Stolsbrødrene bortlejede en Jord i

Kattesund. 1538 skænkede Kristian III. dets Ejendomme til Helligaands Hospital, og Thomas Brygger overgav Hospitalsforstanderen Gildets Segl og Skraa.¹⁾ „Hellig Kong Eriks Boder“, der nævnes 1547 som Hospitalets Ejendom, indbragte den betydelige Lejeafgift af 96 $\frac{1}{2}$ Mk.²⁾ S. Hanses Gilde havde 1496 fæstet en Jord af Byen mellem Østergade og Nikolaj Kirkestræde.³⁾ S. Antonii Gilde nævnes 1521. Kalentelaget har bestaaet af Gejstlige, men verdslige, ja Kvinder kunde optages. 1531 overgav Kapitlet til Borgmestre og Raad alle dets Klenodier, nemlig en Bolle, 9 Stobe og 2 Skaaler, der tilsammen vejede 241 Lod Sølv, „hvilket Sølv vi nu straks udi vor store Nød og Trang agte at bruge til Kjøbenhavns Stads mærkelige, store Nytte og Behov, som hannem i denne Tid paahænger“. ⁴⁾

Middelalderen var meget forskellig fra vor Tid: Riddere, Bønder, Købmænd og Haandværkere var skarpt begrænsede Samfund, og en Klasse, der i den nyere Tid ved en fuldstændig Omstøbning af Regeringsmaaden har faaet en saa stor Betydning, fandtes dengang ikke, nemlig Embedsstanden. Dog begyndte det første Spor af denne som særlig Stand at fremtræde under Kristiern I. 1464 stadfæstede denne Konge nemlig Indstiftelsen af S. Karine Gilde, der nylig var stiftet af Kongens Vaabenherold (Persefant) Kristiern Sæland og af „Spillemand, Stegere og andre flere vore Tjenere“. Kongen, eller den han overdrog det, var den eneste, der skulde have nogen Myndighed over Gildet, og han havde formodenlig Ret til at indsætte Oldermænd. 1517 oprettede Gildet i Forening med Nikolaj Sognefolk for S. Nikolaj Alter i Nikolaj Kirke en sungen Guds Legems Messe hver Fredag med Orgelspil og Procession i Kirken, hvori Medlemmerne skulde deltage med tændte Lys i Hænderne, og

¹⁾ Hofmans Fund. X. 149. ²⁾ K. D. I. 416—17. ³⁾ K. D. I. 235. ⁴⁾ Jfr. om Gilderne Rørdams Kirker og Klostre S. 359—70.

Biskop Lage Urne skænkede 40 Dages Aflad til den, der deltog i denne Gudstjeneste eller skænkede Altret Gaver. Afladskræmmeren Arcibold tillod Gildebrødrene selv at holde og lønne en Kapellan og med Tiden selv at oprette et nyt Alter. 1518 gav Kristiern II. Stadfæstelse paa Gildet og dets Gudstjeneste.¹⁾

XXII. Slottet og dets Tilliggende.

Hvorledes Kjøbenhavns Slot eller, som det i den ældste Tid hed, Borgen, i det 14de og 15de Aarh. Kjøbenhavns Hus, har set ud, vides ikke. Det laa paa Slotsholmen, der da var meget mindre end nu, men det var vistnok fra gammel Tid af omgivet af en Grav, der, som vi ser af senere Grundtegninger var af rund Form, hvilken Skikkelse den vistnok har faaet ved at Borgen oprindelig var et rundt Taarn. Det var en gammel Forpligtelse, som Borgerne havde, at ise Slottets Grave, hvilken Byrde var en af de faa Levninger fra den Tid den gamle Landsby Havns Indbyggere var Biskoppens Vordnede. 1457 tillod Kristiern I. „af Vor synderlige Gunst og Naade saa og for Troskab og villig Tjeneste, som Vore elskelige Borgmestre, Raad og Menighed i vor Købstad Kjøbenhavn Os og vort Rige Danmark hertil gjort have og herefter troelig gøre og bevise skulle og maa, da have vi undt og tilladt og unde og tillade med dette vort aabne Brev, at de maa og skulle være fri for Isning, som de her til have været vane at ise omkring vort Slot Kjøbenhavn, til evig Tid“.²⁾

Om Borgens Opførelse og ældste Tilværelse er talt foran S. 25—27. Den blev allerede 1248 opbrændt af Lybækkerne, og 1368 lod Hansestæderne den fuldstændig ned-

¹⁾ Rørdam, Kirker og Klostre S. 367—68. ²⁾ K. D. I. 193—94.

bryde. Der kan altsaa ikke hverken nu være eller i det 1731 nedbrudte Kjøbenhavns Slot have været nogen Levning tilbage af Absalons Borg. Et er der dog levnet; fra Kældren under Slottets østlige Fløj fører en hvælvet Gang ind under den indre Slotsgaard og her findes omtrent midt under Gaarden et Kildevæld, der kaldes Absalons Brønd og som formodentlig har været til fra en meget gammel Tid.¹⁾

I Biskoppernes Tid har Slottet næppe været anseligt, Hovedvægten har ligget paa, at det var en stærk Fæstning, der kunde beherske Indløbet i Havnen. Biskopperne havde ej heller fast Bolig her, men opholdt sig kun her af og til. I fredelige Tider afgav Vingaarden og Hovedgaarden i Serridslev vistnok større Bekvemmeligheder; vi ser ogsaa, at Erik af Pommern benyttede denne sidste. Derimod maa Kristoffer af Bajern have indrettet og udvidet Slotsbygningerne, da han ellers næppe kunde have holdt sit Bryllup her. Endnu under Kristiern I. var her dog næppe større Sale, da vi finder, at denne Konge oftere holdt Retterting i Borgeres Huse.

Et Slotskapel blev indrettet af Valdemar Atterdag, der 1361 fik Pavens Stadfæstelse paa sin Stiftelse af Kapeller paa Vordingborg, Kalundborg, Søborg, Gurre, Korsør og Kjøbenhavn Slotte og de Indtægter, han havde lagt dertil; ligeledes gaves der Aflad til dem, der paa Højtidsdage besøgte disse Kapeller.²⁾ Det er dog rimeligt, at der ogsaa i Bispe-tiden havde været et Kapel, der nævnes i alle Fald i Stadsretten 1294 en Slotsklærk. Arcimbold tilsagde 1517 dem, der besøgte Kapellet, samme Aflad, som naar de besøgte de andre Kirker i og udenfor Byen. Kristiern II. stiftede en større

¹⁾ I Oldn. Museum under Nr. 10711 findes 2 Trækander, der udvendig er beklædte med forgyldt Sølv og saaledes indrettede, at naar et Glas anbringes over en lille Ventil paa Fodstykket, udflyder Vinen af en Tap paa Kanden. De faudtes i Kristian VI.'s Tid i en lille tilmuret Hvælving i Grunden af det gamle Slot (meddelt af Hr. Justitsraad Strunck). ²⁾ Ny kirkeh-Saml. V. 850—51.

Gudstjeneste her, som det synes til Ære for S. Olav, og Povl Eliesens Prædiken 1522, der havde saa skæbnesvangre Følger for Karmeliterkollegiet (se S. 173), er bekendt nok. Samme Mand prædikede 4 Aar efter igen i Kapellet for Fredrik I., hvor han atter paadrog sig Uvilje for sin Fremstilling af Luthers Lære, idet han atter gik imod Strømmen og viste, at han var en Mand, der ikke frygtede for at udtale, hvad han ansaa for Sandhed. Klokkernes Indskrifter tydede ogsaa paa Kappellets Udvidelse under Kong Hans og Kristiern II., idet de bar Aarstallene 1491 og 1520.¹⁾

Man véd, at Kristiern I. byggede Slottets vestlige Fløj og at Kong Hans fuldendte den; i den øverste Etage var den store Riddersal, hvortil førte en bred Trappe, ved hvis Opgang var indsat de udhugne Stenbilleder af Kong Hans og Dronning Kristine med Aarstallet 1503, der nu findes ved Indgangen til det store kgl. Bibliothek. Det ses ogsaa, at der 1493 omtales Vinduer, Kalk og Bly til „det ny Hus paa Slottet“. Men iøvrigt er der ingen Oplysninger om de ældre Bygninger, og det er først efter Reformationen at Efterretningerne bliver noget righoldigere.²⁾

I Fredrik I.'s Tid maatte de sælandske Bønder 1529 gøre Arbejde med Udbedringen af Slottets Grav og Vold; nogen egenlig opkastet høj Vold indenfor Graven har der dog næppe været, men maaske nok paa Slotsholmen udenfor denne. Saaledes nævnes 1549 en Vold norden for Slottet.³⁾

Op til Slotsholmen stødte Skarnholmen, hvor nu Thorvaldsens Museum er, og vesten for denne laa en anden større Holm, hvor nu Ridehuset er, ligesom der vist alt i Middel-

¹⁾ Rørdams Kirker og Klostre S. 267—74. ²⁾ Om Kjøbenhavns Slot findes nogle Oplysninger samlede i F. R. Friis: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie S. 172 fig. Det Inventarium fra det 15de Aarh., der nævnes i en Anm. til Allens „De tre nord. Rigers Hist.“, for Kjøbenhavns Slot, angaar ikke dette, men er saaledes urigtig indført i den der nævnte Registrant. ³⁾ K. D. I. 423.

aldren har hævet sig Holme, hvor Fredriksholms Kanal og Tøjhuset nu findes.

De foran S. 27 til 42 omhandlede Stridigheder mellem Biskopperne i Roskilde og Kongemagten om Kjøbenhavn angik foruden Slottet og Staden ogsaa et Lauddistrikt, der væi sjeldnere udtrykkelig nævnes, men sikkert altid underforstaas under Slottet og dets Tilliggende. Dog omtales 1493 som Genstand for denne Strid „Kjøbenhavns Slot, Amager, Birket og deres Tilliggelse“¹⁾, foruden at Amager flere Gange nævnes i Forbindelse med Slottet. 1328 og 1350 omtales rigtignok kun henholdsvis Serridslev og Solbjerg eller Serridslev alene som følgende med dette, medens der 1343 tales om tilliggende Herreder,²⁾ men dette er sket undtagelsesvis, ti det maa anses for sikkert, at med et Slot var det tilliggende Birk i en uadskillelig Forbindelse.

Af Biskoppens Jordebog fra c. 1380, der er forfattet kort efter at Kjøbenhavn efter Valdemar Atterdags Død var kommen tilbage til Bispestolen, ses at til Birket hørte Serridslev, Solbjerg, Nyby, Valby og Vigerslev, medens det øvrige Bispegods i Sokkelunds Herred hørte under Hjortholm.³⁾ I tidligere Tid havde Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot vistnok haft under sig alt Biskoppens Gods i de nærmeste Herreder, men da det kun var selve Kjøbenhavn Striden drejede sig om, forblev Jordegodset med Undtagelse af Birket selvfølgelig i Bispestolens Eje, naar Kongerne besad Kjøbenhavn. At Birket fulgte med Slottet forudsættes bestemt, naar Serridslev, der 1525 udtrykkelig siges at ligge i Birket,⁴⁾ og Nyby allerede før 1536, i hvilket Aar først Bispegodset i det hele inddroges under Kronen, kunde bortforlenes eller sælges af Kongen.⁵⁾ Det gamle Kjøbenhavns Birk vedblev at bestaa med samme Omraade, dog med Fradragelse af Serridslev,

1) K. D. I. 227. 2) Foran S. 33, 35—36. 3) S. R. D. VII. 58—59, sammenholdt med 101—103. 4) K. D. I. 361, 368. 5) Foran S. 5 og 12.

der, som ovenfor S. 107 er fortalt, overlodes til Kjøbenhavn 1525, indtil omtrent 1620 da Solbjerg blev nedlagt, og da blev Hvidovre lagt dertil; endnu 1666 bestod det af Vigerslev, Valby og nævnte By. Senere lagdes det under Sokkelunds Herred, der 3 Marts 1683 lagdes sammen med Smørum og Ølstykke Herreder til en ny Jurisdiktion, der ogsaa kaldtes Kjøbenhavns Birk, men altsaa ikke maa forveksles med det gamle Birk.

I næsten lige saa nær Forbindelse stod Amager. Denne Ø var fra gammel Tid Krongods, og allerede 1085 gav Knud den Hellige til Lunds Domkirke 5 Bol i Sundbyvester. I den gamle Fortegnelse over denne Kirkes Præbender nævnes desuden blandt disses Ejendomme 3 Bol i Sundbyøster, og et Bol til i Sundby, hvilket formodentlig er i Sundbyvester, der i det hele havde 6 Bol; i Magleby ejede Kirken desuden 2 Bol.¹⁾ Valdemar I. gav Biskop Absalon, som ovenfor S. 27 nævnt, Borgby, hvilket var Kongsgaarden i Taarnby, og hvortil formodentlig hørte hele denne By; idetmindste havde Absalon Patronatsret til Kirken og lagde den under Kjøbenhavns Borg.²⁾ Af Biskop Absalons Gavebrev til Roskilde Bispestol fremgaar ikke at han ejede andet paa Amager end Borgby, men det er sandsynligt, at han i sin Egenskab af Erkebisp har udvirket, at Lunds Kapitel har overdraget Roskilde Bispestol sine Ejendomme paa Amager. Ved Absalons Død ejede Bispestolen dog endnu ikke hele Amager, ti Præsten Eskil, der overlevede ham (se S. 148), skænkede for sin Sjælemesse til Kjøbenhavns Kapitel 2 Bol Jord i Tømmerup paa Amager.³⁾ Derimod forudsætter Omtalen af Biskoppens Vragret 1275 og 1294, at Amager tilhørte denne, ligesom det noget senere Tillæg til Stadsretten af 1294, at hans gejstlige og verdslige Ret strakte sig fra Tuleshøj til Gamlebodehavn over Amager og Kjøbenhavn (se S. 23),

¹⁾ S. R. D. III. 427, 428, 429. ²⁾ K. D. I. 3. ³⁾ K. D. II. 12, 845.

bestemt udtaler det. 1341 kalder Valdemar Atterdag Amager Biskoppens Land¹⁾, og at denne \emptyset fulgte med Slottet og Birket, da Erik af Pommern bemægtigede sig dem, ses af Tingsvidnet 1493 „at Kjøbenhavns Slot, Amager, Birket og deres Tilliggende“ ikke kunde mindes at være illet og kæret paa Sokkelunds Herredsting.²⁾ Det er ogsaa klart, at Amager var i Kronens Eje, da Kristiern II. flyttede Holændere derind og opsagde de danske Bønder deres Fæste.

Da Roskilde Bispestol havde faaet Amager igen efter Valdemar Atterdags Død, bestod den af følgende Byer³⁾: Sundhyvester, 6 Bol, Sundbyøster, 6 Bol, Maglebylille, 6 Bol, Magleby søndre (Store Magleby), 10 Bol, Tømmerup, 4 Bol, Karstorp (Kastrup), 4 Bol, Thörnby (Taarnby), 4 Bol, af hvilke 1 Bol laa til Bispegaarden; til Bispegaarden var 4 Bol, hvilke Bol tidligere laa til Burgby³⁾; i Ullæthorp (Ullerup), Viberup og Utlundæ (Raagaard?) var 5 Bol, der ogsaa var underlagte Bispegaarden. Af hver Fjerding Jord ydedes 2 Pund Korn, altsaa af hvert Bol 8 Pund Korn aarlig eller 12 Tdr. Byg, desuden gav Bønderne tilsammen 30 Stykker Kvæg, 80 Lam og enhver 1 Gaas og 4 Høns i Sommer og Vintergæsteri. Endelig havdes af Dragør Fiskerleje en betydelig Indtægt (se foran S. 216), og Græspenge; Magleby Kirke var allerede til paa denne Tid.

Som Slottets nærmeste Tilliggende hørte dog især en betydelig sammenhængende Grund, der i den ældste Tid laa udenfor Byen, men som det foran S. 53 er antaget, i Slutningen af det 13de Aarh. blev forenet med den, nemlig hele den Strækning, der laa østen for Slotsholmen og Amagertorv

¹⁾ K. D. I. 77, 79, 80. ²⁾ K. D. I. 227. ³⁾ S. R. D. VII. 108.

⁴⁾ Da Kirken hed Borgby Kirke, hvilket Navn den endnu bevarede i en anden Afdeling af Bispens Jordebog end den, hvori ovenskrevne er indført (S. R. D. VII. 112), saa er Borgby Taarnbys gamle Navn, og Meningen er, at de 4 Bol er tagne fra denne By og lagte til Bispegaarden, der fra først af kun havde 1 Bol.

lige til Østergade og maaske endog alt hvad der da laa østen for Købmagergade. Foruden de foran nævnte Holme norden og vesten for Slotsholmen, maa her endnu omtales Bremerholm, nu Gammelholm, hvis Navn vistnok er meget gammelt; det var i Stadens ældste Tid kun en lille Holm, der ved Opfyldning er vokset lige til vore Dage, da den indlemmedes i Bygrunden. At Borgere fra Bremen her har haft Fed paa Markedets Tid, er sandsynligst, og det er sikkert at Holmen aldrig har tilhørt Byen. Bremen var i det 13de og noget af det 14de Aarh. særlig bekendt af sit Øl og dette var paa den Tid det eneste fremmede Øl man kendte, indtil det aføstes af det hamborgske.¹⁾ Holmen har altid været skilt fra Byen ved Vand, hvoraf Holmens Kanal endnu var en Levning for faa Aar siden; imellem denne og Østergade tilhørte al Jorden ogsaa Slottets Herre, altsaa henholdsvis Biskoppen og Kongen.

I Egnen østen for Nikolaj Kirke laa, som det synes paa en Holm, men i alle Tilfælde omgivet af Vand mod vest og syd, Gaarden Østergaard, der er omtalt foran S. 21—22 og 54.²⁾ Denne Gaard nævnes sidste Gang i Jordebogen fra c. 1380, og 100 Aar efter omtales paa samme Sted Vingaarden, der vistnok har været en kongelig Lystgaard, omgiven af den Frugthave, der gav den Navn. At virkelig Vindruer har været dyrkede her ses af et Brev af 1510 fra Kong Hans til Esge Bilde, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, hvori han beder ham om at sende til Kalundborg „en Kurv fuld af de bedste Vindruer udi vor Vingaard er“, foruden 7 Tønder frisk Hamborger Øl; Apothekeren

¹⁾ Bremisches Jahrbuch II. 109. ²⁾ At den Sorø Kloster tilhørende Grund ikke, som det ovenfor er antaget, laa sønden men østen for Nikolaj Kirkegaard ses af et Skøde af 1442 paa en Grund, hvilket Skøde opbevarede paa Sorø Akademi, der har arvet Grunden efter Klostret og maa have oppebaaret Jordskylden (K. D. II. 73). Østen for denne Grund laa altsaa Østergaards Grav.

skulde sende Klaret.¹⁾ 1496 brugtes Vingaarden imidlertid ikke af Kongen, medens Kongens Have dog stødte op dertil; i dette Aar hedder den nemlig Hr. Benedikt von Ahlefelds Gaard.²⁾ Siden var den en kgl. Mønt, men ogsaa dette var ophørt 1529, da Fredrik I. med Rigens Raads Samtykke skødede og gav Hr. Johan Rantzau „vor og Kronens Gaard, liggende udi vor Stad Kjøbenhavn ved den Østerport, som nu kaldes Møntergaarden og tilforn kaldtes Hr. Benedikt von Anefelds Gaard“; med Gaardsplads og Haverum strakte Grunden sig fra en gammel Mur, der stod sønden derfor, og imod nord til de ny Kongens og Kronens Boder, som Rentemester Anders Glob paa Kongens Vegne havde ladet opbygge (Lille Kongensgade), 119 Alen og fra Kongens Kaalgaard og imod øst 63 Alen.³⁾ Johan Rantzau har kort efter afhændet Gaarden til Rigens Hovmester Hr. Mogens Gøye, der af Kongen 1532 fik en øde Jord imellem Gaarden og „det Bys Stræde, som løber ud med Muren og tilforn plejede at ligge til forskrevne Hr. Benedikts Gaard“, hvorved han altsaa opnaade at faa sin Grund forlænget mod øst, vistnok en 40 Alen, ud til Voldgaden.⁴⁾ Paa Skiftet efter Mogens Gøye skødedes Vingaarden („og kaldtes førre Hr. Bendixes Gaard“) til hans Svigersøn Hr. Movrids Olsen (Krogno) til Bollerup 1546; da siges Grunden at gaa paa den søndre Side langs det lille Stræde, som løber fra S. Nikolaj Kirkegaard, fra det østre Hjørne af den gamle Mantelmur og indtil Anne Per Villadsens Enkes Boder, nær paa indtil Kongens lange Boder (Lille Kongensgade), derpaa langs disse mod øst indtil den Grøft, som gaar mellem det Stræde hos Muren og Volden, og paa Østsiden indenfor denne Grøft langs et Havegærde indtil det sønderste og østerste Hjørne af den gamle Mantelmur. Vingaarden har bevaret sit Navn indtil vore Dage og er Nr. 6 i Vingaardstræde. Allerede i det

¹⁾ Ny Danske Magazin V. 124. ²⁾ K. D. I. 234. ³⁾ K. D. II. 223—30. ⁴⁾ K. D. I. 381.

17de Aarh. var 3 Grunde norden for den ud til Gaden frasolgte og før 1755 en Grund sønden derfor, men den store Have og Gaard bagved disse var endnu bevaret. Haven er siden fraskilt, og en Levning deraf, der endnu er beplantet med Træer, tilhører Stedet Nr. 25 i Lille Kongensgade, men den vil forsvinde i den nærmeste Fremtid. „Hotel du Nord“, hvis Strækning langs Vingaardstræde er 50 Alen, er altsaa bygget udenfor den gamle Grænse og paa den gamle Vold og Mur;¹⁾ det er derfor ikke saa underligt, at man i dens yderste Gaard har fundet Levninger af det gamle Taarn, der i Jordebogen af 1496 siges at ligge „paa det Hjørne sønden for Østerport og østen for Hr. Benediktes Gaard“.²⁾

I Kristiern II.'s og Fredrik I.'s Tid, lod Rentemester Anders Glob, der var i denne Stilling fra 1517 til sin Død 1546, opføre Boder til Embedsboliger for Kongens Betjente, navnlig Skippere og Tømmermænd. Lille Kongensgade betegnes ovenfor som Kongens de lange Boder og det ses, at paa Vingaardstrædes søndre Side var 6 andre Boder. Her fik saaledes Troels Tømmermand 1530 og 1536 Brev paa den vesterste Bod, næstved ham Kristiern Vendelbo 1529 og 1532, den 3dje er maaske den Kristiern II.'s Herold David bebode, den 4de Jens Nielsen Skriver 1533, den 5te Per Skriver eller Per Klavsøn og den 6te Skipper Knud 1526 og 1536;³⁾ den sidste var 9 Alen til Gaden og 30 Alen lang.

Østen for disse 6 „Kongens Boder“ blev Jorden ligeoverfor Vingaarden solgt. Op til Skipper Knuds Bod solgtes en Grund 30 Alen til Gaden og 42 Alen lang 1526 til Mag.

¹⁾ Ifølge det kgl. Skøde af 9 Maj 1661 (K. D. III. 530) til Henrik Bjelke fik denne en Grund, 65 Alen fra Hjørnet af Vingaardstræde til Graven, langs med Graven 103 Alen, fra en Stenkam i Graven til Kristoffer Urnes Gaard 66 Al. Den Gaard, samme Mand samme Aar købte af Kaj Lykke (K. D. I. 725—27) var 49 Alen fra Vingaardstrædes Hjørne til Vingaarden og er netop „Hotel du Nord“; førstnævnte Grund er altsaa senere udlagt til Torvet. ²⁾ K. D. I. 234. Jfr. S. 52. ³⁾ K. D. II. 219—220, 222, 231, 235, 240, 249.

Lavrids Ølmand, der siden afhændede den til Rentemestrene Anders Glob og Kristiern Hvid, hvilke 1529 fik Tilladelse til at indpæle 6 Alen langs Enden af Grunden, der altsaa gik ud mod et Vand.¹⁾ Østen op dertil fik Povl Hansen en Jord, 18 Alen til Gaden og 42 Alen lang; det er vist samme Jord „tvært over fra Vingaarden ud mod Stranden“ som 3 Borgere 1532 fik Stadfæstelse paa.²⁾ Anders Ludvigsen fik 1526 Skøde paa en Jord østen op til Povl Hansens Jord imellem vor og Kronens Myntergaard og Bremerholmen, 11 Alen til Gaden, og paa den anden Led saa bred som de andre Jorder, der nu var indhegnede; han skulde bygge et godt Hus paa Grunden, dog ikke saa højt, „at Vinduerne og Luften paa vor Møntergaard dermed forbygges, saa at man ligevel kan se ud i Stranden“.³⁾ Østen op hertil fik Borgmester Niels Stemp en Jord 22 Alen til Gaden; denne solgte den til Peder Gørtze, der afhændede den til Ridder Johan Urne, der 1529 fik Tilladelse til at indtage en 6 Alen bred Jordstrimmel langs bagved denne Jord og indpæle den fra Vandet; østen op til Niels Stemp fik Jørgen Stemp en Jord, der ogsaa var 22 Alen bred til Gaden,⁴⁾ hvilken sikkert var den yderste nærmest ved Volden. Disse afhændede Grunde strakte sig saaledes 103 Alen langs Vingaardstræde, og det er derfor, vi ovenfor har beregnet den Jord, som Mogens Gøye fik mellem Vingaardens daværende Grund og Voldgaden, til 40 Alen, ti nævnte Grunde vides med Sikkerhed at have ligget ligeoverfor Vingaardens Grund.

Ved to af disse Grunde er foran omtalt, at de gik med Sydsiden mod Vandet og fik Tilladelse til at forøge deres Ejendom ved Inddæmning; da de tilmed i Skøderne siges at ligge mellem Vingaarden og Bremerholm, ser man, at der 42 Alen sønden for Vingaardstræde og i Retning af øst og vest var Strand og bagved denne laa Bremerholmen, hvilket Forhold

¹⁾ K. D. II. 223, 232. ²⁾ K. D. II. 223, 240. ³⁾ K. D. I. 363—64.

⁴⁾ K. D. I. 374—75, II. 223, 229.

50 Aar efter betydelig var forandret, idet Vandet da var opfyldt og kun den smalle Kanal, som vi har kendt, var tilbage; i disse 50 Aar er sandsynligvis det meste af Strækningen mellem Admiralgade og Holmens Kanal opdæmmet og indtaget til Kongens Brug.

At Vandet har gaaet op omtrent i samme Afstand sønden for Nikolaj Kirkegaard som for Vingaardstræde, ses af, at Byen 1533 solgte en Grund i Nikolaj Sogn norden op til det Dyb, som løber mellem Staden og Bremerholm og sønden for 2 Præsteboliger, samt en anden Grund op til fornævnte, sønden op til 2 andre Præsteboliger. Den ene af disse sidste, der bebodes af Hr. Hans Køge, vides at have ligget paa Nikolaj Kirkegaard, saa nævnte Grunde altsaa har strakt sig mellem denne og Stranden,¹⁾ der paa den Tid har gaaet over Dybenggade, som vel har Navn af det omtalte Dyb. Jfr. hvad S. 54 er fremsat om Byens ældste Tid, da der allerede gik en Landtunge saa langt, men da der paa den anden Side var Vand mellem Nikolaj Kirkegaard og Vingaarden.

Paa Vingaardstrædes nordre Side og vesten for Vingaarden fik Peder Villadsen 1529 en Grund tvært over for Skipper Knuds Jord (se foran), og vesten op til denne havde Tile Gisler faaet en Grund.²⁾ Videre gik Kongens Kaalgaard vesten for Vingaarden og formodentlig lige til Nikolaj Kirkegaard. Naar vi nu medtager den sydlige Side af Lille Kongensgade, der fik Navn af de ovenfor nævnte „Kongens lange Boder“, saa er vistnok omtalt al den Udvidelse, Byen havde faaet østen og sønden for Nikolaj Kirkegaard, paa hvilket Strøg Vingaarden indtil omtrent 1520 var den eneste Bebyggelse. Den nordlige Side af Lille Kongensgade var Baggarde til Østergade. I det vi ved Kongens Nytorv kan afskære omtrent 50 Alen af de deri udmundende Gader, maa

¹⁾ K. D. I. 346. Rørdam Kirker og Klostre S. 258, Tillæg S. 152. ²⁾ K. D. II. 230.

Nr. 1, 3, 2, 4, 6, 8 paa Østergade have ligget udenfor Bebyggelsen og dels været Voldgade, dels selve Muren og Volden.

I Biskoppens Jordebog omtales en Grund, der var Slottets Kaalhave, og som laa norden for Østergade.¹⁾ Denne fremtræder igen i Byens Jordebog for 1496, hvor Niels Pedersen Oxes Have (se foran S. 210) siges at ligge nordvest op til Hushaven (Slotshaven, af Hus, ældre Navn paa Slot) og Hans Tømelslavere at have en Gaard norden op til Husehaven.²⁾ 1491 nævnes en ubygget Grund norden for Østergade mellem Knardrup Klosters og Hr. Jost Pedersens Gaarde, hvilken strakte sig 132 Alen imod nord og paa den nordlige Ende gik 20 Alen langs „det store Dige;“³⁾ dette Dige er formodenlig Hushavens Grænse. At denne ikke nævnes i senere Tid maa have sin Grund i, at det netop var dens Grund, som Kong Hans skænkede til Klare Kloster og som ogsaa efter dettes Nedlæggelse vedblev at tilhøre Kronen. Dennes Grund gik mellem Pilestræde og Volden og vistnok mellem Grønnegade og Møntergade, hvilket maa antages for Hushavens Omraade. Grønnegade nævnes rigtignok i Jordebogen fra c. 1380⁴⁾, men den maa antages paa den Tid at have været et lille kort Stræde, der mod øst har gaaet fra Pilestræde, paa sin sydlige Side havde Haverne til Østergades Gaarde og paa den nordlige 8 ubebyggede Jorder, vistnok ogsaa Haver, der opregnes i nævnte Jordebog. Den har følgelig sit Navn af, at den førte gennem ubegyget Grønjord, paa samme Maade som Grønningen ved nuværende Østerport. Grønnegade har vel ikke gaaet saa langt mod øst som nysnævnte Ejendom, der gik langs det store Dige.

Idet vi saaledes finder Slottets Jord paa begge Sider af Østergade, er det i højeste Grad sandsynligt, at denne Gades

¹⁾ „*terram, in qua olera ad castrum episcopi solent plantari*“ K. D. I. 105. ²⁾ K. D. I. 235. ³⁾ Rørdam Kirker og Klostre, Tillæg S. 101. ⁴⁾ K. D. I. 108.

østlige Del, formodenlig fra S. Jørgensgade, ikke er ført gennem Byens Grund, men er Jorder, der af Slottets Herre er overdraget til Bebyggelse, medens Byen har ejet de vestligste Grunde i Gaden; dog har Byen 1496 oppebaaret Jordskyld af de Grunde, der laa nærmest omkring Østerport, hvilke formodenlig som Del af Fæstningsværkerne er overdragte den til Ejendom.¹⁾

I nær Forbindelse med Hushaven stod Rosengaarden, der laa umiddelbart nord for den og strakte sig langs Volden omtrent lige til Nørreport, medens den mod vest omtrent begrænsedes af nuværende Købmagergade. Idet Biskoppens Jordebog fra c. 1380 opregner Grunde i den nordlige Del af Byen, omtaler den, at Nikolaj Kirke havde en Jord, som hed Rosengaard og som Kong Valdemar med Uret og Vold fratog denne Kirke.²⁾ Denne Omstændighed er vanskelig at forklare og kan næppe nogensinde oplyses. Det kan tænkes, at Rosengaarden oprindeligt ogsaa har hørt til Slottet, der saaledes har ejet en sammenhængende Jord lige fra Vingaarden til Nørreport, og at den ved Nikolaj Kirkes Oprettelse er henlagt til denne; at dernæst Valdemar Atterdag, der i hele sin Regeringstid besad Kjøbenhavn, har frataget Kirken denne Jord, som den maaske ingen rette Adkomstbreve havde til. Idet Biskopperne igen har faaet Staden i deres Besiddelse, maa de have givet Rosengaarden tilbage til Nikolaj Kirke og denne have afhændet den til Kommunen, der fra Midten af det 15de Aarh. faktisk var Ejer deraf og efterhaanden bortsolgte Grundene, medens der aldrig er Tale om Jordskyld deraf til Nikolaj Kirke. Men idet vi nu kommer tilbage til vor tidligere Omtale af Byens Udvidelse i det 13de Aarh.³⁾ synes det at dens Forøgelse mod øst er med Jorder, der tilhørte Slottet, medens den ældste Bygrund med Undtagelse af Stranden alene var Kommunens.

¹⁾ Se Jordebogen 1496, K. D. I. 234—36. ²⁾ K. D. I. 106. ³⁾ ovenfor S. 53.

Om Rosengaarden vil der blive nærmere talt i det følgende.

Paa den østlige Side af Færgebrostræde laa Slottets Smedje „Husesmethen“, der nævnes 1475 og 1477.¹⁾ Det i Dokumenter fra 1557 til 1579 omtalte Gamle Tøjhus eller Gamle Smedje, der har ligget omtrent hvor siden Boldhuset var og hvoraf Boldhusstræde har Navn, var vistnok ogsaa ældre end Reformationen.²⁾

Et Tilbehør til de gamle Borge var sikkert altid en Vandmølle, hvor Forholdene paa nogen Maade kunde tilstede en saadan. Den sydligste Ende af Raadhusstræde har til den nyeste Tid bevaret Navnet Vandmøllestræde, og selve Vandmøllen fandt man for faa Aar siden Spor af paa den Plads, der nu hedder Vandkunsten.³⁾ Forholdene her er fra det 17de Aarhundredes Midte blevne saa forandrede, at det er vanskeligt at sige, hvorledes her har set ud førend den Tid. Det maa dog antages, at der for at drive den kongelige Vandmølle maa have gaaet et Vandløb fra Graven ved Vesterport og at dette er opdæmmet foran Vandmøllen og bagved denne er løbet i Stranden. Hvor længe her har været Mølle vides ikke, dog nævnes 1479 „det Stræde, som er mellem Gammeltorv og Vandmøllen“⁴⁾, men den er sandsynligvis meget ældre; i Jordebogen fra c. 1380 nævnes vel i den øde Del af Byen en Jord med en Mølle paa, hvilken Jord Didrik Krokarl havde skødet Biskoppen som Bøde fordi han havde saaret en Mand,⁵⁾ men det er dog rimeligst at Vandmøllen er et endnu ældre Tilbehør til Slottet. 1526 modtog Staden Vandmøllen i Forpagtning af Kongen for en aarlig Afgift af 16 Mk., men forpligtede sig til at male for Slottet, dog for Betaling; en Maaned efter fik Byen Møllen i Pant for 300 Mk., fordi den havde overladt Kongen $\frac{1}{2}$ Læst Krudt;

¹⁾ K. D. I. 210, II. 137. ²⁾ K. D. I. 354, 355, 372, II. 307—308, 327. ³⁾ 1547 omtales Gaasebryggerens Gaard ved „Vaterkonsten“ og 1574 som „liggende tvært over for Vandmøllen“ (K. D. II. 273, 342). ⁴⁾ K. D. II. 144. ⁵⁾ K. D. I. 109.

og beholdt den til 1547, da Kongen indløste den.¹⁾ 1597 fik Magistraten atter Brev paa den og beholdt den vistnok til dens Forandring under Kristian IV.

XXIII. Skolen, Universitetet og Bogtrykkerkunsten.

I Tydskland var der i Middelaldren foruden de lærde Skoler ogsaa Folkeskoler i de større Byer, og Lærerne dannede der et eget Lav, hvis Medlemmer som hos Haandværkerne kaldtes Mestre; deraf Navnet Skolemester.²⁾ I Danmark findes næppe Spor af disse saakaldte „Skrive- og Regneskoler“ førend efter Reformationen, om det end ikke er urimelig³⁾ at antage, at saadanne har været til før. Den eneste Skole vi kender fra den katholske Tid er Frue Latin-skole, der var knyttet til Kapitlet og som Hovedformaal havde Uddannelse af Præster. Kyndigheden i det latinske Sprog var her Hovedsagen og forresten vænnedes „Peb-linge“ allerede fra smaa af til kirkelige Forretninger, idet de brugtes som Kordreng, for hvilke der under den stadige Gudstjeneste jævnlig var Brug. Skolen er sikkert lige saa gammel som Kapitlet; 1247 nævnes ogsaa en Magister Toti som „rector scholarum“. 1340 skænkede Hertuginde Ingeborg af Samsø og Halland Asminderød Kirke til Skolen imod at Skolemestren („scolasticus“) aarlig skulde holde visse Sjølemesser. De fattige Peblinge³⁾ var som

¹⁾ K. D. I. 362, 363, II. 272, 496—97. ²⁾ Maurer Städtewesen II. 472—73. ³⁾ Grunden til at disse har givet Navn til Peblingesøen kendes ikke. H. Svaning fortæller i sin Christiernus II. S. 443, hvorledes Sigbrit 1520 vilde, alene ledsaget af en Pige, gaa ud at se Lejren ved Solbjerg, men da hun var kommen i Nærheden af S. Jørgen, blev hun overfalden af 2 Soldater, som kastede hende i Peblingesøen („lacus qui a scholasticis nomen habet“). Den foran S. 104 omtalte Landevej

oftest henviste til at søge deres Brød for hver Mands Dør og de betænkte jævnlig i Testamenter; saaledes skulde Besidderen af Dr. Peder Albertsens Alter i Frue Kirke hver Tamperlørdag give dem 100 Hvedebrød. Historiegrafen Hans Svaning, der under Kristiern II. gik i Kjøbenhavns Skole, fortæller hvorledes Peblingene, forat skilles fra andre Tiggere, bar en særegen Dragt, nemlig en Kappe, som naade til Anklerne og hængte over den venstre Skulder, medens den højre Arm alene stak udenfor til at modtage Almisse med og gæmme denne i Kappen; paa Hovedet bar de en rund Hætte, oftest af sort Farve, fra hvilken en buftet Hale hang ned i Nakken; 2 store Bugtninger paa Halen skulde tilkendegive, at de Danske 2 Gange var faldne fra Kristendommen, og derfor advare Drengene for Vildfarelser. Sigbrit kunde ikke lide disse kappeklædte Skoledrengene, der gik omkring i Gaderne og tiggede om Brød; hun mente, at deres Dragt var en Tyvedragt og bevægede Kongen til at forbyde Peblingene at tigge, hvorfor mange blev nødte til at blive Bønder eller Haandværkere.¹⁾ Streng- heden i Disciplinen fremgaar af Kristiern Pedersens bekendte Ord, hvorledes „samme ufornumstige Skolemestre og Hørere flængte, slede og hudstrøge og sloge de fattige Børn, Peblinge og Degne, at Blodet løb ned af Ryggen paa dem i deres Hoser for en Tøddels eller Ords Skyld“. „Forsømte og nogen ung Dreng eller Pebling sin Skolegang paa en Time eller 2 eller paa en halv Dag, da skulde han slide saa mange Ris som en Tyv, der havde stjaalet en Hest eller en Ko, og fast flere; de lode dem ikke nøje dermed, at de saa hudstrøge dem selv, men der skulde og hver af de andre Peblinge give hannem et Slag med Riset paa hans Bag;

mellem S. Jørgens Sø og Peblingesø har vistnok noget norden for nuv. Ladegaard delt sig, saaledes at den ene Vej er gaaet til Serridslev og den anden til Solbjerg og videre. ¹⁾ J. Svaningius: Christiernus II. S. 224—26.

tilmed slog han og ikke saa hardt som Mestren vilde, da fik han selv paa Arsen derfor¹⁾

Skolen har vistnok altid ligget mellem Frue Kirkegaard og Klædeboderne. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes paa Nørregade (Saltboderne) en Gaard nærved Skolen og 2 Boder, der tilhørte denne (ex parte scolarium²⁾). 1478 var Skolen en kort Tid indrømmet Universitetet til Forelæsninger. Da der 1539 omtales en Gaard paa Nørregade ved den gamle Skole, maa man forudsætte, at der da har været en ny og denne maa være anlagt tæt op til den gamle paa det vestre Hjørne af Lille Fiolstræde og Skindergade, hvor den var indtil 1807.³⁾

Erik af Pommern havde allerede 1419 faaet Pavens Tilladelse til at oprette et Universitet i et af de 3 nordiske Riger, men de urolige Tider havde hindret Iværksættelsen heraf, indtil Kristiern I. under sit Ophold i Rom 1474 fik fornyet Tilladelse og udvirkede den pavelige Bulle af 19. Juni 1475. Kongens Pengemangel trak dog Sagen i Langdrag, men under 4. Oktober 1478 kundgjorde han, at han havde stiftet et Universitet i Kjøbenhavn og havde overdraget Mag. art. og Lic. med. Peder Albertsen at rejse ud af Landet forat antage Doktorer og Magistre til at holde Forelæsninger; han fritog desuden det ny Universitet for verdslig Jurisdiktion og stillede det umiddelbart under Biskoppen, Dekanen og Domprovsten i Roskilde samt Dekanen i Kjøbenhavn som dets „Konservatorer“. 1. Juni 1479 foregik Indvielsen i Frue Kirke, idet Peder Albertsen, der kort efter blev Doktor og nu blev Visekansler, havde medbragt de fornødne Lærerkrafter fra Kølñ. 79 Personer, deriblandt dog flere ansete ældre gejstlige og verdslige, blev indskrevne som akademiske Bergere, og Dekanen ved Kjø-

¹⁾ Kristiern Pedersens Skrifter IV. 503—504. ²⁾ K. D. I. 101.

³⁾ Om Skolen se Rørdams Kjøbenhavns Kirker og Klostre S. 82—87.

benhavns Kapitel Mag. Jesper Henriksen blev den første Rektor. Denne sidste Omstændighed har særlig Interesse, ti der kan ikke paavises nogen Slags Indtægt, som Kongen har henlagt til Universitetets Opretholdelse; han har ligesom henvist det til Kapitlet med de rige Midler, idet han saavidt muligt lønnede Lærerne med Præbender og Vikarier under dette. Han havde nok henvendt sig om Hjælp til Landets Biskopper, men som det synes uden Frugt.

De første Forelæsninger holdtes ogsaa i Kapitlets Skole, men da denne Plads formodentlig vanskelig kunde undværes, formaade Kongen Magistraten til paa 10 Aar at overlade Universitetet den gamle da nedlagte Raadstuebygning paa Hjørnet af Studiestræde og Nørregade (se S. 92, 94—95), hvor nu Bispegaarden er. Da de 10 Aar var gaaede, tog Magistraten sin Bygning igen under Kongens Fraværelse 1491, ikke uden Modstand fra de højlærde og vistnok kun ved Hjælp af Tvangsmidler,¹⁾ da Kong Hans siger, at det blev taget tilbage „vældelig“. Ved Kongens Forestilling overdrog Magistraten dette gamle Raadhus næste Aar i Mageskifte til Kapitlet, der altsaa ogsaa ved denne Lejlighed har maattet afgive af sine Ejendomme til Fordel for Universitetet, som nu igen indtog det gamle Raadhus og 1512 forøgede dette med en Bygning ud til Nørregade. Paa dette Sted vedblev nu at være „Studiegaard“ indtil Universitetets Opløsning, hvorom den tilstødende Gade endnu bærer Vidnesbyrd, idet dens Navn ændredes fra Raadhusstræde til Studiestræde.

Kong Hans kom 1484 overens med Rigsraadet om at Gejstligheden og Adelen skulde yde Pengebidrag, for hvilke der skulde købes Jordegods til Studiets Opholdelse, og han lagde selv Fakse og Sæby Kirker til Underholdning for 2 Læsemestre. Rigens Hovmester Povl Laxmand bestemte 1491 at en Universitetslærer skulde have Indtægten af et af ham stiftet S. Peders Alter i Frue Kirke, og Dr. Peder

¹⁾ Se Marmora Danica I. 127.

Albertsen gav 1512 den østligste Del af Regensens Grund til dette Alter, ligesom han lagde Grundstammen til Bibliotheket. 1497 afstod Dekanen S. Margrete Alter til Universitet, og 1505 henlagde Biskoppen i Roskilde Gladsakse og Herlev Kirker til Underholdning for en Professor i det filosofiske Fakultet. 1511 blev S. Jakobs Alters Vikariat forenet med et filosofisk Professorat. Professorernes Tal var næppe større end 8, deraf 2 Theologer og 2 Jurister; den første medicinske Professor var Alexander Kinghorn, der indkom i Landet 1513 og tillige var Kongens Livlæge; efter Kristiern II.'s Bortrejse 1523 kom han, der da var i Skotland, ikke tilbage. Universitetet var næppe meget besøgt, da Udlandet vistnok tilbød rigere Midler til Studenternes Underhold. Kong Hans forbød danske Studenter at rejse til andre Universiteter undtagen til Upsala, førend de havde studeret her 3 Aar, og Kristiern II. paabød, at de i saa Fald først skulde tage Bakkalavreigraden her hjemme. 1514 vedtoges, at hver Kirke i Landet aarlig skulde yde 1 Skilling til Universitetets Vedligeholdelse. En væsenlig Fremgang for Studierne frembød det Kollegium, som Karmeliterne 1519 oprettede i det nuværende Valkendorfs Kollegium i Lighed med hvad der fandt Sted i Paris og Oxford, hvor Studenterne levede sammen i klosterlig Tugt under en Forstander, der tillige var akademisk Lærer. Dette varede kun i 4 Aar (se foran S. 173). Under Kristiern II. forøgedes ogsaa Professorernes Tal, og Biskop Lage Urne stiftede 1522 et nyt Kannikedømme paa Smørum og Ledøje Kirker, hvis Besidder skulde holde Forelæsninger ved Universitetet og undertiden prædike for Almuen.

Biskop Lage Urne forbød den, der ikke var Bakkalavr eller Præst, at høre theologiske Forelæsninger og paabød at Lærerne skulde henvise de studerende til de Studier, der mest kunde gavne og mindst skade og hvortil de syntes dem mest skikkede, men de kunde ikke selv vælge. Dette var vistnok en Pind til Universitetets Liggiste. Da nævnte

Biskop døde 1529, kunde de Professorer, der var Luther hengivne, ikke længer dølge deres Sympathier og tog Ansættelse ved den lutherske Præsteskole i Malmø; dette var Tilfældet med Frands Vormordsen og Oluf Krysostomus. Hans Tavsens Optræden i Kjøbenhavn fremkaldte en saa gennemgribende Forandring i den religiøse Stemning, at det ikke slaar Fejl, at Studenterne ogsaa forlod det katholske Universitet. Vel blev Kongens luthersksindede Sekretær M. Peter Svave 1530 Rektor og flere ny Lærere ansattes, der var den ny Lære hengivne, ligesom Kongen paatænkte Forbedringer ved Universitetet, men de urolige Tider bragte Stansning heri og 1531 valgtes ingen ny Rektor. Hermed er Universitetets Opløsning givet. De Lærere, der havde Præbender, vedblev vel at nyde disse, men Forelæsninger holdtes næppe. Efter Kongens Død 1533 vedtoges Universitetets Genoprettelse paany ved den kjøbenhavnske Reces, men Grevefejden begyndte kort efter, og det blev først givet Kristian III. efter Rolighedens Tilvejebringelse at oprejse det ny Universitet paa Katholicismens Ruiner.¹⁾

At Lyset ikke blot skulde være for den lærde, men ogsaa efterhaanden udbredes til den menige Mand, dertil har intet virket saa meget som Bogtrykkerkunsten. Den første Bogtrykker i Kjøbenhavn var Godfred af Ghemen, der bode her fra 1489 eller 1490 til 1510. Han var en Nederlænder og virkede først i sit Fædreland. Her arbejdede han i smaa Kaar, men udgav dog en Mængde af de Skrifter, til hvilke der var størst Trang, saasom Skolebøger, Folkeskrifter, religiøse og juridiske Bøger; kun de første var paa Latin, de andre var danske Bøger, der, skjønt de vrimlede af Trykfejl, dog hurtig udsolgtes, hvilket vidner om den store Betydning, et fast Bogtrykkeri fik for Folkets Ud-

¹⁾ Om det katholske Universitet se Werlauffs Universitetsprogram 1850 og Rørdams Kjøbenhavns Universitets Historie 1537—1621 I. 7—29.

vikling. Større Værker, der krævede en smuk Udstyrelse, tryktes derimod i Udlandet.⁴⁾ Da Godfred af Ghemen hørte op, begyndte Tydskeren Matthæus Brandis, der 1485—97 havde trykt i Lybæk og 1504 i Ribe, men han fortsatte ikke Ghemens Trykkeri, førte derimod sit eget med sig. Han trykte her fra 1510—12 og hans Trykkeri er rimeligvis købt af Povl Ræf, Kannik i Kjøbenhavn og 1508 Universitetets Rektor. Denne var, ligesom vistnok ogsaa hans For-gængere, selv Forhandler af sine Bøger og virkede lige til 1520; senere trykte han Bøger i Aarhus. 1519—20 har de rejsende Bogtrykkere Melchior og Balthasar Blumme trykt Bøger her og 1528 Peter Brandis, men i Aarene 1521—27 er intet Skrift trykt her, ej heller 1529—31. 1532 begyndte Tydskeren Hans Vingartener eller Hans Vingaard, som hans danske Navn blev, sin mangeaarige Virksomhed, der har været af den største Betydning for Udbredelsen af Reformatørernes Ideer. Fra en meget tarvelig Udstyrelse udviklede hans Tryk sig efterhaanden til det bedre, men store Værker, som den danske Bibel, kunde han ikke trykke.²⁾

XXIV. Træk af Borgernes Samfundsforhold.

Beregningen af Indbyggernes Tal i de forskellige Tider af Middelalderen er meget usikker, dog haves et Udgangspunkt i den Jordebog, der er forfattet c. 1380 og hvori Grundenes Tal opgives til 577, iberegnet den Del af Byen, der ødelagdes af Hansestæderne 1368 og endnu ikke var opbygget, hvorfor dette Tal Grunde passer til sidst-

¹⁾ C. Bruun: Aarsberetninger fra det store kgl. Bibliothek I. 54—59, 176—78, 176—78, II. 394—95. ²⁾ Smstds. I. 196, II. 391, 395—98.

nævnte Aar. Dog kan man ikke overalt se af Jordebogen, hvilke Jorder der var bebyggede, ti det fremgaar af flere Oplysninger, at Grunde, der alene kaldes „terræ“, dog havde fast Bebyggelse; man kan ikke heller se, hvor store Grundene var og hvilke Dele af Byen der vare udlagte til Havepladser, men andre Kilder gør det sandsynligt, at den nordlige og østlige Del kun havde liden Bebyggelse. Vi maa derfor vistnok reducere de bebyggede Grundes Tal til 500. 1645 beregnes Indbyggertallet til 7245 Personer over 15 Aar¹⁾ og da var Grundenes Tal omtrent 1842, idet vi fradrager Grundtaxten af 1661 de Dele af Staden, der endnu ikke var bebyggede 1645. Men fradrages endnu Øster og Købmager Kvarterer, der 1368 saa godt som var ubebyggede;²⁾ faar vi 1047 Grunde i den Del af Byen, der var bebygget 1368, altsaa dobbelt saa mange som dette Aar. Indbyggertallet over 15 Aar var 1645 noget over 4000 i denne Del af Byen og da nu Grundenes Tal 1368 var det halve, kommer vi til det Resultat, hvis der 1368 og 1645 var samme Forhold mellem Huse og Indbyggertal, at dette 1368 omtrent var 2000 over 15 Aar eller 3000 i det hele af Borgerstanden. Regnes hertil fattige, Præster, Munke, fremmede Handlende og Haandværkere, der ikke havde Borgerskab, bliver Folketallet i 1368 højt beregnet til 4000.

Fra den senere Del af Middelaldren kunde man have et Udgangspunkt i en Rulle over vaabenført Mandskab fra omtrent 1510³⁾, der da opgives til 811; 1588 var det 1614⁴⁾ og 1627 2722⁵⁾, hvilket viser en stærk Tiltagen i det 16de og 17de Aarh., nemlig Folketallets Fordobling i 70 Aar og Stigning til over det tredobbelte i 117 Aar. Antages nu Folketallet 1627 for ens med det i 1645 (det var nok

¹⁾ J. Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1872 S. 229. ²⁾ Østergade og nogle Egne der omkring havde vel Beboelse, men paa den anden Side blev siden navnlig Snarens Kvarter betydelig udvidet, saa det gaar vel lige op ³⁾ K. D. I. 281—85. ⁴⁾ D. Saml. i Geh. Ark. ⁵⁾ K. D. I. 640.

mindre), vil vi ved at gaa tilbage faa 2150 Personer over 15 Aar i 1510 eller med Tillæg af 50 pCt. 3225 Personer foruden fattige, gejstlige og fremmede. Men dette Tal er sikkert for lidet, ti, naar vi alene medtager de 5 gamle Kvarterer, var Mandskabet i dem kun 478, og da det er nødvendigt at fraregne dem, der stod i andre Folks Tjeneste, findes kun et Tal af 357 Borgere i den Del af Byen, der 1368 havde 500 Grunde, og dette er umuligt; deres Tal har vistnok været 3 Gange saa stort, ti Grundenes Tal var vel ikke stort forskelligt i denne Egn af Staden i 1510 og 1661, da det var 1047 og da ser vi at vor Beregning maa multipliceres med 3. 1510 altsaa knap 9675 Personer foruden fattige osv., eller med et rundt Tal 9000 til 10000. Fortegnelsen over vaabenført Mandskab fra 1510 er af en anden Natur end de fra 1588 og 1627 og maa ikke sammenlignes med dem.

Den udprægede Følelse af Forholdet til Gud, som gaar gennem Middelaldren og det katholske Samfund i det hele, viser sig selvfølgelig ogsaa i Kjøbenhavn. „Efterdi vi og alle Mennesker, naar vi skilles af denne Verden, da gives Kroppen den mørke Jord, som han er kommen af, og Sjælen skal igen komme til Gud, som hende har givet, annamme skullendes hvad de have forskyldt her i Verden, ondt eller godt. Dog (skønt) vor Brøde er stor, tro vi alligevel stadeligen, haabendes til Gud, al Tings Skaber, hvis Miskunde overgaar alle hans mange underlige usigelige Gærninger, at maa med dette Verdens forgængelige Gods hverve os det evige liggende Fæ i Himmerige, at vi da jo have noget frem at bære for theligen (en saadan) Dommer, der os maa skikke hans Naade og Miskund, vide vi ingen Ting bedre dertil end Almissegave, ti hun aftor Synden og igen skikker Mennesken hans (Guds) Venskab.“ „Jeg Gertrud Nielsdatter besinder denne Verdens Ustadighed og vaadelige (farlige) Skikkelse med Falsk og Svig, baade blandt dem som leve og med dem som afdø, at hvad som de skikke efter der til deres Sjæles Bestandelse, der vorde de tit i besvegne af

den, som de bedst tro. Og besinder jeg at alt det Gods, som Menneske gør sig Umage for her i Verden at sammen-sanke, der beholder han intet af uden det som han kan skikke for sig til Kirke eller Kloster, Gud i Himmerige til Lov og Ære, Jomfru Maria og andre Helgene til Værdighed og Tjeneste.“ Disse Indledninger til 2 Gavebreve¹⁾ viser klart Forskellen mellem Middelaldrens Opfattelse af de gode Gærninger som Middel til at opnaa Syndsforladelse og vor, der alene søger denne gennem Guds Naade formedelst Jesus Kristus. Foruden ved Gaver til Kirker og Klostre aftvættedes Synderne ogsaa ved Pilgrimsfærd; Bestemmelser om Forholdet under saadanne er ovenfor omtalt under Skrædernes og Smedenes Lavsskraaer; 1401 toges et Tingsvidne at en Borger Peder Jakobsen, førend han drog til Rom, baade paa Raadhuset og paa Tinget lod læse et Pantebrev paa en Gaard.²⁾

Ogsaa Gaver til Fattige mentes at forkorte Sjælenes Pine i Skærsilden, derfor hed en Gave ved Testament Sjølegave, et Hus, der var givet fattige til Bolig, en Sjølebad eller Sjølehus, fri Badstuegang for fattige hed Sjølebad. I samme Øjemed læstes mange Sjølemesser for de afdøde, og det var en Betingelse i de fleste Gavebreve til gejstlige Stiftelser, at der skulde læses saadanne ikke alene for Giveren og hans nærmeste Slægt, men ogsaa for alle kristne Sjøle. De Messer, som hvert Lav og Gilde en eller flere Gange om Aaret lod holde, gik ogsaa ud herpaa. En af de Borgere, der viste sig mest gavmild mod gejstlige Stiftelser, var Borgmester Jep Klavsen. Foruden at han oprettede Hellig Trefoldigheds Vikariat i Frue Kirke, indstiftede han i Æbelholt Kloster en lang Gudstjeneste for Gud, Jomfru Maria og S. Vilhelm. Der skulde holdes en daglig sungen Messe, om Søndagen for Treenigheden, om Måndagen for Englene, om Tirsdagen for alle Helgene, om

¹⁾ Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg S. 63, 66—67. ²⁾ K. D. I. 29.

Onsdagen for Patriarkerne, om Torsdagen for Apostlene, om Fredagen for det hellige Kors, om Lørdagen for Jomfru Maria; hver anden Søndag for Kristi Legem og hver anden Mandag for de afdøde. 3 Gange om Aaret skulde de ovennævnte Messer holdes paa højtideligere Maade med tændte Lys og en Gang en Begængelse med Messer og Vigilier med 11 Lektier af alle Klosters Præster for Jep Klavsens og alle kristne Sjæle og da skulde 6 fattige have Mad og Øl og hver et Par Sko.¹⁾ I Katholicismens sidste Tid viste Borgmester Niels Stemp sig som „en god fattige Folks Ven“, Kanniken Jørgen Hindze som „sin egen fattige Slægts gode Ven“, Sidsel Apothekers som „fattige Studenters gode Ven“. ²⁾

Den, der gik i Kloster, skulde først sælge sine faste Ejendomme og kun medbringe de Penge, han havde faaet ind ved Salget, og hvis nogen som Barn gav Klosterløfte imod sin Faders Vilje, fik han i Fremtiden hverken fædrene eller mødrene Arv, hvilken kloge Bestemmelse sigtede til at hindre Klostrene i af Havesyge at drage umyndige til sig.³⁾

Troen paa Helgene som Mellemmænd mellem Gud og Menneskene ses af Navnene paa de mange Altre i Kirkerne og af at Gilderne altid havde en saadan til Skytspatron. En betegnende Fortælling om Troen paa deres Magt findes i en gammel Optegnelse. Nogle kjøbenhavnske Borgere var engang i første Halvdel af det 13de Aarh. i Havsnød og Skibet var lækt. Man vidste ikke hvilken Helgen man skulde paakalde og kastede da Lod om S. Knud, S. Vilhelm og S. Niels af Aarhus. S. Niels gik af med Sejren og da de sejlende havde raabt: S. Niels, hjælp os, stansede Uvejret. Og de drog siden alle til hans Grav, forkyndte at han var en Helgen og ofrede Gaver.⁴⁾ Man ser, at det da endnu var de nationale Helgene, man anraabte, men det er et

¹⁾ K. D. I. 141—43. ²⁾ Peder Plades Visitatsbog ved S. Grundtvig S. 105—106. ³⁾ K. D. I. 57. ⁴⁾ S. R. D. V. 307.

Spørgsmaal, om man dog ikke har ment den anden Helgen af Navnet Niels, der særlig var de søfarendes Patron.

Abbed Vilhelm af Eskilsø synes særlig at have været yndet af Kjøbenhavnerne, og der fortælles, at en Kvinde fra Kjøbenhavn, der havde været blind fra sin Barndom, kom til hans Grav og med Taarer bønfuldt ham om at gengive hende Synet, hvilket ogsaa straks skede. En anden Kvinde herfra kom S. Hans Aften til Graven; hun var Krøbling og kunde ikke gaa. Der var saa stor Trængsel i Kirken, at hun ikke kunde bringes derind, men hun blev om Natten siddende sønden for Kirken, og medens hun bad om sin Helbredelse, viste der sig en gammel Mand for hende, der sagde: „Kvinde, gaa ind i Kirken“. Men da hun svarede, at der var saa mange Mennesker, og at hun ingen havde, der kunde lede hende, sagde han: „Kryb til den nordre Kirkedør og der vil du træffe en Mand i en graa Kappe med en hvid Hue, som vil lede dig ind“. Dette skede saaledes, og da hun kom ind mellem de syge, mærkede hun, at hendes Helbredelse var nær, men hun var dog ked af at hendes Klæder var saa korte, idet hun ikke havde kunnet krybe i lange Klæder; hun bad da S. Vilhelm om, at hvis han vilde gengive hende Sundheden, han ogsaa vilde hjælpe hende til at undgaa Skam og Spot, og da Natten var tilende, kunde hun strække sine Ben ud og rejse sig og hendes Klæder var samtidig voksede.¹⁾ Hvor anset S. Vilhelm, Biskop Absalons Ven, var, har vi ovenfor set ved at omtale den store Berøring det af ham stiftede Kloster i Æbelholt havde med Kjøbenhavn.

Hvorledes overtroiske Folk bliver Genstand for Bedrageri viser en gammel Beretning, at Juleaften 1357 kom en Mand med en ung Kone til Vallensbæk og fik Lov til at bo i en Bondes Bagerovn. Men Manden var usynlig og viste sig aldrig for Folks Øjne; derimod talte han baade dansk og

¹⁾ 8. R. D. V. 486, 492.

latin, fortalte at han hed Petrus Jordanis, var født i Trælleborg i Skaane og havde gaaet i Roskilde Skole. Han haade drak og spiste, helst Æg. Der kom mange Folk og talte med ham, ja han besøgte flere Bondegilder og kunde fortælle sin Vært hvad der var foregaaet. Kvinden lavede Mad til ham af de Fødevarer, som Folk skænkede dem. Men da Bonden ikke syntes om det store Rykind af Gæster, kørte han Konen til Kjøbenhavn Lørdag efter Askeonsdag, og den usynlige Petrus Jordanis fulgte med. Desværre faar vi ikke noget at vide om, hvorledes det gik denne mærkelige Familie i Kjøbenhavn, men den gamle Krønike fortsætter: „Skrækkelige Ting fulgte paa“, idet han nemlig ansaa disse Folk for Forløbere for Jordskælv og Krige.¹⁾

De mange kirkelige Fester, det stadige Kirkebesøg, Processjoner gennem Gaderne med Helgene i Spidsen gav Livet dets Præg. Selvfølgelig var der dog ogsaa verdslige Fester, hvortil i den senere Middelalder Fastelavngilder og Papegøjegilder kom (se foran S. 229). For Overdaadighed ved Bryllupper satte Øvrigheden Skranker. 1275 paa lagdes der Borgerne at overholde de Vedtægter, der holdtes i Ribe og Lund ved slige Fester, og Overskridelser maatte bødes med 3 Mk. Penninge til Biskoppen og ligesaa meget til Staden. Det er samme Bestemmelse, der er optaget i Stadsretten 1294, hvor det forbydes at have mere end 30 Diske (scutellæ), og 5 Retter, og for hver Disk skulde hver Dag gives 4 Skilling til Biskoppen dog ikke for gejstlige Gæster;²⁾ i Kristoffers Stadsret nedsattes Diskenes og selvfølgelig de tilstedeværendes Tal til 20 og Retternes Tal maatte kun overskrides, naar der var nogen Herre eller Fyrste eller Biskop tilstede: det samme gjaldt ved Barselgilde (barnsøl) og andre Gæstebud.³⁾ Grunden til at saadanne Anordninger

¹⁾ S. R. D. VI. 530. ²⁾ Bøden for Overtrædelse var 1 Mk. Sølv, der er det samme som 3 Mk. Penninge. ³⁾ K. D. I. 24, 54, 165—66.

sjelden blev overholdte angiver Povl Helgesen med disse Ord: „Naar Herrer og Fyrster have ofte gjort Reformats paa Bryllup og Gæstebud og det kan da ikke hjælpe, mange Mænd ville gjerne at saadanne Skikke skulle holdes ved Magt, men Kvinders Hovmod er saa stort, at Mændene maa vige, naar de (Kvinderne) kunne ingen Tid saa vel lade sig se og skue, som udi Bryllup, Gilde og stort Gæstebud“. Han siger ogsaa, hvad der kunde være skrevet den Dag idag: „vi danske Mænd have saa meget at gøre med Drik og Gæstebud“, at vi ikke har Evner til at tænke paa højere Formaal; „dersom de store Brudeskænke og Fadderpenninge, som nu almindelig gives og mest de rige, der ingen Nød have, gaves til et fattigt Hospital, da skulde de mærkelig slaa frem baade til Lægedom og anden Hospitals Tynge at oppeholde.“¹⁾

Om selskabelige Lege oplyses vi af et Notarialinstrument af 8. Juni 1482, hvor Præsten Hr. Morten ved S. Mikkels Alter i Frue Kirke berettede, at han Nyaarsaften sad ved Borgmester Esbern Skrivers Bord sammen med hans Familie paa samme Maade, som han saa ofte gæstede ham baade om Middagen og Aftenen. Da opførte hans Familie efter Maaltidet en Leg i Stuen og han og Esbern sad en Stund og saa til, hvorpaa de ogsaa rejste sig og deltog i Legen. Denne endte rigtignok bedrøveligt, ti lidt efter opkom en Ordstrid imellem dem, og Esbern trak Hr. Morten hen over Bordet og gav ham nogle drøje Nævehug paa Ryggen, hvorpaa Præsten vilde forføje sig bort, som rimeligt var. Men Esbern sagde: Hvis du gaar ud af mit Hus, skal du aldrig tilbringe nogen lykkelig Time her mere. Ved Paasketid blev de vel paa en Maade forligte og Hr. Morten kom igen i Huset, men han spiste aldrig mere af Esberns eget Fad som før; han maatte sidde ved Siden af Tyendet ved Bordet og dele

¹⁾ Povl Eliesens danske Skrifter I. 160.

med det.¹⁾ I Jordebogen c. 1380 omtales fistulatores,²⁾ hvilket vistnok betegner Stadens Spillemand, særlig Pibere.

Som et Forlystelsessted maa det „Balstath“, der omtales c. 1312, vistnok opfattes, idet det formodenlig var en Plads, hvor man spillede Bold. 1466 nævnes en Gaard, Hus og Jord vesten næst Bent Krabbes Gaard, „som de Bolstower nu paa staa“, hvilket, hvis Afskriften er rigtig, maa være samme Ord som Boldhus.³⁾

De Drikke, som i Middelalderen havde mest Tiltrækning, var Øl og Vin, hvilket sidste blev nydt i meget større Maal end nu. Det gamle danske Øl, paa hvilket man satte Pors i Mangel paa Humle, brugtes endnu i det 14de Aarh., hvilket ses af et Inventarium af 1328, hvori nævnes 4 Tdr. Humleøl og 8 Tdr. Porsøl,⁴⁾ men dette var vistnok bittert og ildsmagende. Stor Tiltrækning udøvede det tydske Øl. Det er ovenfor S. 83 omtalt, hvorledes Magistraten skulde smage paa fremmed Øl og Vin og sætte Prisen derpaa. 1475 bestemtes, at Kongen skulde have en Lod Sølv af hver Læst tydske Øl, og en Tønde deraf maatte ikke sælges dyrere end for 18 Sk.; denne kgl. Told hed Sølvtoold. 1516 tillodes det Byen ogsaa at nyde den halve Accise af Vin og fremmed Øl, ligesaa af den Afgift som Bryggerne skulde give af deres Brygning. Vi ser her, hvilke Slags Vin man fornemlig drak. Det er Rinskvind, Basterth, Rommenie, Assoye, Malmersi, Gubyn, Poytto, Piliath,⁵⁾ af Øl nævnes Einstøl⁶⁾,

¹⁾ Utrykt. Dok. ²⁾ K. D. I. 111. ³⁾ K. D. I. 201, II. 8, ⁴⁾ K. D. I. 69. ⁵⁾ Bastard eller Bastert skal først være kommen i Mode i Dronning Elisabeths Tid i England og siges ikke at nævnes tidligere, hvilket af ovenstaaende ses ikke at forholde sig saa; den var baade hvid og brun. Romania er vistnok Fællesnavn for alle spanske Vine. Assoye er burgundisk fra Auxois. Malvasier, oprindelig fra Napoli di Malvasia paa Morea og derfra udbredt til Sicilien, Sardinien, Provence. Gubyn og Piliath er formodenlig ogsaa franske. Pøjt er fransk Vin fra Poitou. ⁶⁾ Sikkert det samme som det der 1461 kaldes Emekerøl (K. D. I. 199, 200) og betegner det i Tydskland

Momme (fra Brunsvig), Pryst Øl eller Pryssing (fra Prøjsen), Hamborgsk Øl, Bernonst Øl (fra Bernau), ogsaa fra Rostok, Stralsund, Barth, Vismar og Lybæk. Desuden nævnes Kirse-drunk (Kirsebærvin).¹⁾ Udsenkning af Øl fandt Sted i Boder, der holdtes af Kvinder, og af saadanne Boder ydedes en vis Afgift. Disse Boder var berygtede, hvoraf Ordsproget hos Peder Laale „Æ ris kif i ølkonæ hus“, altid opstaar Kiv i Ølkonens Hus.

Hazardspil var i den første Tid tilladt, men naar man spillede Terninger og fik en Kindhest eller blev trukken i Haaret af sin Medspiller, kunde man ikke kræve Bøder derfor, og den, der dræbtes under Spillet, maatte ikke jordes paa Kirkegaarden, efter Kristoffers Stadsret skulde han endog jordes under Galgen. En Borgers Søn eller Tjener behøvede ikke at betale mere end en Øre, som han havde tabt i Spil, men hvad han vandt blev konfiskeret; derimod var det ikke forbudt Borgerne og fremmede at spille.²⁾ I flere Lav var Spil aldeles forbudt.

Med Hensyn til Slagsmaal og Overfald var der mange Bestemmelser i Stadsretterne fra 1294, af hvilke her skal nævnes:

Den, der saarer en anden med Sværd, Spyd eller andet Slags Vaaben, bøde for hvert enkelt Saar til den saarede 6 Mark, for et dobbelt ligesaa meget og samme Sum til Biskoppen og til Byen, for hvert Ben, der trækkes ud deraf, efter de gamle Landslove, og bliver der noget Lyde

saakaldte Emsche eller Eimbeckische Bier, der opkom i Midten af det 15de Aarh. Det hed ogsaa Gheysmer Bier, og det berømte hamborgske Handelshus „Eimbecksche Haus“ havde Navn deraf. Om flere af ovennævnte Vine og Ølsorter haves interessante Oplysninger i J. G. Kohls Beiträge zur Geschichte des Rathskellers in Bremen i Bremisches Jahrbuch II. 89 fig.
¹⁾ K. D. I. 209, 299—300. ²⁾ K. D. I. 53, 57, 172, 177. Det foran S. 225 omtalte Lidkøb, Ølkøb, hed i Tydskland Vinkøb og havde samme retslige Betydning (Kosegarten Pommersche und Rügische Geschichtsdenkmäler I. 107).

af Saaret, skal det vurderes af Fogden og Raadmændene. Den, der afhugger en andens Ben eller Haand eller river hans Øjne ud, bøde den saarede 40 Mark, Biskoppen og Staden hver 20 Mark. Den, der slaar en anden med Stav, udraget Sværd, Sten, Kølle, Ben eller lignende, bøde den skadelidte 6 Mark, Biskoppen og Staden hver 3 Mark, men den, der slaar en anden saaledes, at det kaldes velslaaet (trælslaaet?), bøde den fornærmede 40 Mark, Biskoppen og Byen hver 20 Mark. Den, der giver en anden en Kindhest eller drager ham i Haaret eller paa en haanlig Maade tager ham i Næsen eller Ørerne eller river i hans Kinder eller Klæder med Hænder, Sværd eller Kniv uden at der bliver Kødssaar eller støder ham ud i Skarnet, bøde til den skadelidte, Biskoppen og Staden hver 3 Mark. Den, der gaar ind i en andens Hus for med velberaad Hu at slaa Husbonden eller nogen anden i hans Hus, bøde til den slagne, Biskoppen, Staden og Husbonden 40 Mark til hver, men den, der gaar ind i en andens Hus og dræber nogen, sættes i evigt Fængsel, fordi det kaldes Orbodemaal (hvad der ikke kan bødes for). Naar nogen skyder Pil, Spyd eller Sten af Slynge eller noget lignende ind i en andens Gaard eller Hus, saa de skader og dræber nogen, kaldes det Orbodemaal, men dør den ramte ikke, bøde Gerningsmanden til den skadelidte, Biskoppen, Staden og Gaardens eller Husets Ejer 40 Mark til hver, og den, der dræber eller saarer nogen paa Skib, straffes nærmest paa denne Maade. Den, der styrter en anden i Vandet, bøde til den skadelidte, Biskoppen og Byen hver 20 Mark. Den, der tilbageholder en Ugærningsmand, der vil fly af Staden, og overgiver ham til Fogden, skal have en Del af de Bøder, denne skulde give, efter Fogdens og Raadmændenes Tykke. Den, der overtræder Stadens Love og ingen Ejendom har i den, som er tilstrækkelige til at bøde for hans Forseelse, skal stille Borgen, men kan han ingen faa, overgives han til Biskoppens og Stadens Varetægt, indtil han har tilfredsstillet dem. Den, der over-

bevises om at have truet en andens Persons eller Ejendom, skal stille Borgen for, at han hverken med Raad eller Daad vil skade ham ved sig selv eller andre; vil han ikke stille Borgen, mister han alt hvad han har i Kjøbenhavn og ud-drives af Byen (de sidste 4 Ord forbigaas i deu yngre Text).

De samme Bestemmelser gentages i det væsenlige i Kristoffers Stadsret. 1485 bestemte Kong Hans, at „hvo anden dræber, slaar, saargør eller bærjer (slaar) i Kjøbenhavn, han skal hindres af Foged, Borgmestre og Raad og Bymænd og sættes i Byens Hægte og Gæmme, til des han er forenet med Sagvolderen og med Kongen og Byen, eller og stande sin Ret, som Sagen er til. Undkommer og nogen, der saa gør, da have Sagvolderen og Fogden Magt at kræve Nævn til 12 nærmest besidne Borgere, der som Skaden er sket; de skulle inden 14 Dage dernæst efter, at de vorde tilkrævede, komme til Ting med deres Ed, enten fælde eller værge dem eller den, som den Sag gives. Fælde de dem, som paakæres, da bøde de deres Faldsmaal efter Privilegierne eller Loven eller og rømme Land fredløs inden 6 Uger dernæst efter. Værge de dem, da blive de kvit.“¹⁾

Til Ordenens Haandhævelse var beskikket Vægttere, om hvem Stadsretterne udsiger: Den, der overbevises om at have slaaget en Vægter, bøde 40 Mark til Biskoppen og ligesaa meget til Staden, og har han intet, skal han sættes i Stadens Fængsel. Men kan han ikke overbevises og Formodningen er imod ham, skal han rense sig med 6 Nævninger. Vægteren skal lide samme Straf, hvis han slaar nogen uden bestemt Grund. Vægterne skal føre den, der om Natten vanker om i Byen, til hans Herberg, og har han intet, skal han stille Borgen; ellers skal han være under Byens Bevogtning til Morgen, at han kan klare for sig. Naar Vagtklokken ringer, skal alle Vægterne være paa deres Poster til samme Klokke ringer ad Morgen, og da

¹⁾ K. D. I. 220.

skulle Portvægterne være tilstede, til der ringes med den ad Aften; den, der ikke gør det og overbevises derom, skal bøde 3 Mark til Staden eller sættes i Fængsel. Ved samme Klokkens Ringning skal Portene og Havnen lukkes og aabnes.

Man kunde altsaa hverken komme ud eller ind om Natten. Naar Brandklokken lød, skulde alle give Møde, og naar nogen Borger, Kannik, Købmand eller nogen af deres eller Biskoppens Folk blev overfalden, skulde alle de nærmest boende Borgere, enten det var Nat eller Dag, enten Klokken ringede eller ikke, løbe den angrebne til Hjælp, og Undladelse heraf straffedes med Tab af Hovedlod (i Kristoffers Stadsret med Bøde paa 10 Mark).¹⁾

Under Ildebrand var der haardere Straf for Forbrydelser end ellers; saaledes i Stadsretten af 1294: Saarer eller slaar en med Vilje en anden under Ildebrand og overbevises derom, skal han bøde til den skadelidte, Biskoppen og Byen hver 40 Mark, og den, der i en saadan Tid gribes i Tyveri, skal lide Tyvs Straf (hænges). Nedbrydes nogens Hus paa saadan Tid, eller det nedhugges med Økse eller nedrives med Hager, skal de, der bor foran Ilden, holde ham skadesløs efter Raadmændenes Skjøn.

Ingen maatte ifølge Stadsretten af 1294 bære Vaaben indenfor Byens Porte, eller han skulde betale Biskoppen og Staden hver 10 Mark. Fra denne Bøde var dog undtagne Biskoppens Folk, der skulde vogte Byen, men den Gæst, der kom hertil, skulde nedlægge Vaabnene i det Herberg, hvor han tog ind, og Husbonden skulde meddele ham, at saadan var Byens Lov; men vilde han ikke aflægge Vaabnene, maatte Borgeren ikke beholde ham i sit Hus; gjorde han det, skulde han bøde 10 Mark til Biskoppen og ligesaa meget til Staden. Kristoffers Stadsret paabød, at den, der ikke vilde aflevere sine Vaaben, skulde miste dem. Denne Bestemmelse

¹⁾ K. D. I. 45, 56, 175—76, 178.

har været vanskelig at føre igennem; derfor blev den igen fornyet af Kong Hans 1485: „Ingen skal eller maa gange eller ride i Kjøbenhavn med spændt Armbrøst nogen til Skade Dag eller Nat; djærves det nogen at gøre og fanger der Skade over af nogen, han have Hjemgæld; og skal eller maa ingen gange med Sværd, Armbrøst eller anden Væрге længer end han kommer i sit Herberg; mister han derover saadant Væрге, have Hjemgæld.“¹⁾ Det er foran under Gilderne flere Gange omtalt, hvorledes selv Haandværkere gik væbnede og hvor omhyggelig man var for at Vaabnene nedlagdes før Drikkegildet.

Herberger for rejsende omtales 1422, da der befaledes at „de som Herberger og Gæsteri oppe holde skulle“ skulde have Øl, Mad og Foder til Salg og Plads til saa mange Heste som Fogden og Raadet fastsatte. Ingen andre end disse maatte sælge Hø og Korn med Undtagelse af „Hugitzen“. Dette sidste Ord forekommer endnu under Fredrik II. med Formen „Huggetzer“, „Huggitzer“ og „Huggerske“²⁾ og betyder Sælgekvinder eller Høkere, i det hele Smaafolk, der handlede med Fødevarer. Fra omtrent 1523 har vi en Fortegnelse over Herberger, hvoraf desværre kun enkeltes Beliggenhed opgives; dog synes de at have ligget paa Gammeltorv, Vestergade, Amagertorv, Østergade og ved Stranden; der var ialt 30.³⁾

Ogsaa den offentlige Moral havde Øvrigheden Tilsyn med. Naar nogen holdt Frille, skulde begge straffes efter Biskoppens Dom, og var det en gift Mand, skulde han sættes i Band i et Aar; hvis dette ikke hjalp, overgaves han til Fogdens og Raadets Dom. Saaledes Stadsretten af 1294, men Kristoffers Stadsret er haardere. Naar de ikke vilde tage Skrifte og gøre Bød og Bedring, kom de i „Madband“ (en Art Fredløshed). „Siden skal Kongens Sværd rette der-

¹⁾ K. D. I 50, 170, 220—21. ²⁾ K. D. II. 445. ³⁾ K. D. I. 152, 329—30.

over, Manden Halsen af og Kvinden sættes levende udi Jord, og deres Hovedlod forbrudt udi Kongens og Stadens Værge.“ Samme Straf gjaldt Jomfrukrænkere og andre aandelige Sager, naar man sad overhørig og kom i „Madband“. ¹⁾

Læger nævnes kun sjældent, 1307 omtales Vilikin Læge i Hafn ²⁾ og i Jordebogen c. 1380 en Hannes Læghæ; Kongerne havde vel deres Livlæger, men det er først henimod Reformationstiden at der bliver Tale om Nødvendigheden af andre Læger. Det var ogsaa først omtrent 1513, der blev ansat en Professor i Lægevidenskaben ved Universitetet, se foran S. 275.

Sygeplejen besørgedes mest af Gejstlige eller under disses Tilsyn, og i Hospitalerne var der i alle Fald Lejlighed til at gøre Erfaringer. Apotheker maa her alt have været i Begyndelsen af det 15de Aarh., ti som Medlem af Bagersvendenes Gilde nævnes da Annæ Abbætekens, formodentlig Apothekerens Tjenestekvinde, ligesom man vel endnu betegner Tyendeforholdet i visse Egne af Jylland. ³⁾ 1427 købte Hans Brandt, der kaldtes Mester Johan, en Gaard nord for Tydskemannegade, med 15 Alens Brede til denne. Han ejede 1465 en anden Gaard vesten for Rosengaarden og kaldes da Mester Johan Apteker. 1479 var han død, ti da omtales en Gaard nord for „Købmannegade“ østen næst ved „Apetekræn“, hvilken Gaard Mester Johan ibode, men da var solgt til Borgmester Jep Klavsen; 1481 betegnes Gaarden endnu som liggende østen næst Appotekeren. 1518 nævnes endnu en Gaard i Købmannegade vesten næst op til den Gaard, som Villum Apotheker fordum ibode. ⁴⁾ I Slutningen af det 15de Aarh. laa Apotheket paa den sydlige Side af Ny Amagertorv, og var en Del af den Gaard som Myntmester i Malmø Henrik Dringenberg købte 1485. 1496 havde Apo-

¹⁾ K. D. I. 49, 57, 172. ²⁾ Suhm XI. 547. ³⁾ K. D. II. 38. Endnu i min Barndom betydede Anne Fogeds, for at tage et bestemt Exempel, Anne som tjente Herredsfogden. ⁴⁾ K. D. II. 49, 122, 141, 143, 145. Vid. Selsk. Skr. IV. 1750 S. 269.

thekeren en Have paa Hjørnet af Studiestræde og Volden.¹⁾ Disse gamle Apothekergaarde svarer ikke ganske til de nuværende: de var sikkert kun Oplagssteder og Udsalg for fremmede Handlende, hvor der baade solgtes Lægemidler og Vin, Kryderier og desl. Det første bekendte Apothekerprivilegium er fra 1514 for Hans Apotheker, men deri faar denne „saadanne Friheder og Privilegier, som fremfarne Apothekere før hannem nydt og brugt have“, hvoraf altsaa ses, at der har været en Række Apothekere forud; han fik tillige Eneret paa at sælge Klaret og stødt Krudt. 1519 nævnes Dionysius Villumsen som Kongens Apotheker, og denne antages at være fulgt med Kristiern II. i Landflygtighed. Det er i alle Fald sikkert, at der intet Apothek var 1525 og 1526, og endnu 17. Jan. 1531 udstædtes følgende Kongebrev til Magistraten:²⁾

„Vider, at som I selv vel kunne formærke at I selv, eders Borgere og menige Mand der omkring i eders By storligen behøver en Doktor og Apotheker at bo udi eders By, som I og de besøge kunde udi Sygdom og Krankhed, da efterdi at der er nu Rum og Plads udi Graabrødrekloster udi eders By for saadan Lejlighed, ti bede Vi eder og ville, at med allerførste udlægge nogle bekvemme Rum og Plads udi forskrevne Graabrødrekloster, som en Doktor og Apotheker alle Tid bekvemmelig kunde have deres Vaaning og Værelser udi, eder selv og den menige Mand til Gavn og bedste.“

Dette skede dog ikke (se S. 169), men Kongen forlenede en Gaard paa Hjørnet af Amagertorv og Højbrostræde til et Apothek 1536 (jfr. S. 146).

Sundhedens Bevarelse fremmedes ved Badstuer, af hvilke der i Jordebogen fra c. 1380 nævnes 3. Den ene af

¹⁾ K. D. I. 239, 240, II. 151. ²⁾ Mansa, Apothekernes Oprindelse i Danmark i Nyt historisk Tidsskrift I. 242 fig. K. D. II. 197, 237.

disse omtales der saaledes: „Købekinus Suder en Jord, paa hvilken stod en Badstue ved Siden af Anders Holbeks Jord“, og da sidstnævnte Mand havde en Jord nær ved Stranden, menes hermed vistnok den saakaldte Strandbadstue¹⁾, der efter sit Navn har ligget nær ved Stranden; den Gade, der førte til den, hed Strandbadstuestræde og i nyere Tid alene Badstuestræde. 1485 nævnes en Gaard og Bolig „norden ved det Stræde som er fra danske Kompagni“ (Kompagnistræde) og „østen næst Strandbadstuegaarden“. 1581 betegnes samme Gaard som liggende paa den nørre Side udtill Lærstræde (norden for Kompagnistræde), østen op til Badstuen og vesten op til Mads Vingaards Porthus. 1460 nævnes en Gaard nordvest fra Strandbadstuen paa et Hjørne; samme Gaard udlejer Kapitlet 1492 til Bo Jakobsen, og den betegnes da som liggende ligeoverfor den Badstue, som almindelig kaldes Strandstuen; den er altsaa den vestre Hjørnegaard mellem Badstue- og Kompagnistræde, og Badstuen har været den østre Hjørnegrund.²⁾

Den anden Badstue hed Vombadstuen og laa nær ved Vestergade, hvor den nævnes i Jordebogen fra c. 1380: „Benechinus Sudena en Gaard, i hvilken holdes Badstue“. ³⁾ 1448 skødede Oluf Platz og Jens Tygesen i Strøllille til S. Olafs Alter i Frue Kirke „en Badstue Hus og Grund, som kaldes Womestue“, og en Gaard vesten op dertil, som Mikkell Vinnere fordum ibode. 1581 nød Frue Kirke en Jordskyld af Vombadstuen af 3 Mk. Den omtalte Gaard vesten op til betegnes endnu 1581 som tilhørende S. Olafs Alter: „en Gaard sønden i Vombadstuestræde og vesten næst op til Vandbadstuen“ og den gav 7 Mk. i Jordskyld. S. Olafs Alters Ejendomme tilfaldt 1559 Sognepræsterne, og disse faar nu Jordskyld af Nr. 7 i Vestergade, hvortil denne

¹⁾ K. D. I. 92, 105. ²⁾ K. D. I. 198, 245, II. 152, 168. ³⁾ K. D. I. 98, 508, 525, 591, II. 60. Rørdams Kirker og Klostre, Tillæg 48, 64.

Grund altsaa er henlagt efter Ildebranden 1728; det er vel ikke sikkert, da Ejendommene efter denne Brand her er meget blandede sammen og Jordskylden lagt om, men det er dog sandsynligt, at Vombadstuens Grund paa samme Maade er tilfalden Nr. 5 i Vestergade og har ligget i dettes Baggaard eller dog der omkring. 1466 skødede Værkmester Niels Pedersen til Frue Kapel i Frue Kirke en Gaard paa Vestergade norden for Vombestuen. Frue Kapel tilfaldt siden Universitetet og dette oppebærer Jordskyld baade af Nr. 1 og 3 paa Vestergade, hvilken sidste det formodentlig er, der 1466 betegnes som liggende norden for Vommestuen. Hvorfor denne Badstue har faaet Navn af Vommen, Maven, vides ikke; det kan have været et Øgenavn, f. E. paa Grund af, at der har været saa lidt Vand, at man ikke kunde komme dybt nok under, eller deslige. Det Stræde, hvori den laa, fik Navn derefter og hed Vommebadstuestræde, eller Vommestræde, forvansket til Vognbadstuestræde; omtrent 1620 hed det lille Badstuestræde.

Omtrent 1380 nævnes som den tredje Badstue: „Mathes Suder en Gaard i hvilken holdes Badstue“; den ses at have ligget omkring ved Nikolaj Kirke. Kannikebadstuen laa i Klosterstræde og tilfaldt efter Reformationen Helligaands Hospital.¹⁾ Helligaandshus havde ogsaa sin Badstue, og maaske var der flere offentlige, for ikke at tale om private. Saaledes brugte Kong Hans Hans Bogbinders Badstue. Hvilken Pris, man satte paa Badstuerne, ses af, at man ansaa det for en fortjenstfuld Handling at skaffe fattige et Bad; til en Badstuegang hørte ogsaa et godt Maaltid. Torben Billes (se S. 207) Enke Sidsel Lunge betænkte i sit Testamente 1503 alle de kjøbenhavnske Klostre og Hospitaler og „item en Badstuegang ibidem til fattige Folk med 4 Tønder Øl og Spisning, som dertil hører.“²⁾ De mange smitsomme Syg-

¹⁾ K. D. I. 418, Rørdam S. 91, 301—02, 315. ²⁾ Kirkehist. Saml. 3 R. I. 554. Jfr. S. 280.

domme, som fremkom i Slutningen af den katholske Tid, udbredtes imidlertid videre gennem Badstuerne; „hvad Skade deraf er kommen i nogle Aar have vi alle set og kunne det nu daglig begræde, dog det er nu for silde med mange“, siger Povl Helgesen, der anbefaler forskellige Badstuer for syge og for sunde.¹⁾

Forat blive Borger udkrævedes at man havde skriftlige Vidnesbyrd eller gode troværdige Vidner fra det Sted, hvor man før bode, om sine Forhold og om at man var skilt fra sin tidligere Husbonde med hans Minde; dernæst skulde der aflægges Troskabsed, henholdsvis til Biskoppen eller Kongen. Borgerretten mistede man, naar man forlod Staden med Hustru og Ejendomme og ikke kom tilbage inden Aar og Dag, og den skulde købes paa ny, hvis man vilde bo her igen. Ingen maatte ifølge Kristoffers Stadsret bo i Staden i 6 Uger uden at vinde Borgerskab.²⁾ Herfra undtoges selvfølgelig „Gæster“ og Adelsmænd. At mange Bønder ønskede at blive Borgere og derved opnaa Fritagelse for Vornedskabet for sig og Efterkommere, kan man vel antage, men det vedblev at være et omtvistet Spørgsmaal, om en Adelsmand ikke kunde kræve de Bønder tilbage, der ikke var løste af Stavnsbaandet. Saaledes udstædte Kong Hans et Brev, hvori han forbød alle at dele nogen kjøbenhavnsk Borger til Stavns, „før Hans Naade havde det overvejet med Hans Naades Raad, hvorledes det skal holdes med de Borgere, som ej ere fødte i Kjøbenhavn“. Dette Brev blev oplæst 1501 paa Lille Herreds (en Del af Smørum Herred) Ting, da Abbeden i Esrum lod en Borger Jens Olsen „dele til Stavns“, det er, ad Rettens Vej gjorde Krav paa ham som Vorned paa Klosters Gods. Jens Olsen mødte med en Borgmester og en Raadmand, af hvilke den første spurgte, om der var nogen, der havde Tiltale eller Skyldning til

¹⁾ Povl Eliesens Skrifter I. 151—52. ²⁾ K. D. I. 43, 50, 58, 168—69, 172—73.

Jens Olsen. „Da var der ingen, som ham tiltalte eller skyldede i nogen Maade, og menige Almue, som Ting havde søgt, sagde, at han havde været i Lille Herred baade Svend og Mand og levede ærligen den Stund han hos dem var; den Tid der ingen var ham tiltalede eller skyldede“. ¹⁾)

De fleste Borgere var selv Husejere; vel var der mange, som bode paa offentlige Stiftelsers Grund, men Huset tilhørte som oftest ikke disse, og Jordskylden var kun Afgift af Grunden til Forskel fra Husleje; dog er Husleje sikkert i Tidens Løb ofte gaaet over til at betragtes som Jordskyld. Huset skødedes „med Jord og Muld, med Haand og Mund“, idet Sælgeren symbolsk overleverede Jord af Grunden til Køberen. Var man ikke i Stand til selv at møde paa Tinge, var Overgivelse af Nøglerne til Huset i Vidners Overværelse tilstrækkelig. ²⁾) En Kvinde, der havde en Væрге, lagde sine Hænder paa dennes Skuldre, medens han f. E. sagde: „Hæderlige Mænd og Herrer, Foged, Borgmestre, Raad og denne Stads gode Borgerskab, her er Fru Marine, Niels Viders Efterleverske, som idag med velberaad Hu skøder og giver sin egen Gaard med Stenhus og alt dens tilliggende, hvilken hun selv har bebot og endnu bebor, som det derom udstædte offentlige Brev udsiger“ osv. Det hedder om en anden Kvinde, „at efterdi hun var en elende (fremmed) Kvinde og havde her ej Frænde eller Næste nærværende, som hende kunde svare fore eller til Hjælp komme, da kejste hun velbyrdig Mand Erik Bille i Sande, vor elskelige Mand og Tjener, til sin Lavvæрге og kallendes ham sin højre Arm“. ³⁾)

Om Testamenter var den Bestemmelse, at de ikke maatte fuldbyrdes, førend den afdødes Gæld var betalt. Naar nogen efterlod umyndige Børn, skulde den nærmeste Slægtning modtage Arven i Fogdens og Raadets Nærværelse imod at stille tilstrækkelig Borgen; kunde han ikke dette,

¹⁾ K. D. I. 252—53. ²⁾ K. D. II. 146. ³⁾ K. D. II. 71, 120.

skulde Raadet bevare Arven til Børnenes myndige Alder. En Enke skulde tage Værge inden 6 Uger eller bøde 3 Mk. til Biskoppen og 3 Mk. til Staden.

Naar nogen ikke betalte sin Gæld, skulde Raadet sætte en viss Frist, efter hvilken Fogden og Raadet lod 2 Vurderingsmænd tage saa meget af hans Gods som Gælden var værd og anviste Kreditoren; vilde denne ikke tage derimod, skulde Vurderingsmændene beholde det vurderede Gods og betale Kreditor rede Penge inden 14 Dage, hvis det var en Borger, og inden 3 Solemærker, hvis det var en Gæst. Hvis nogen slet ikke kunde betale og han var forfulgt ved Retten, skulde han overgives til sin Kreditor, men denne var det paalagt at sørge for, at han ikke mistede sin Sundhed. Hvis en udenbys Mand var noget skyldig, maatte Øvrigheden beslaglægge („besætte“) hans Gods, saa længe til han betalte; dog herfra undtoges de, som var kaldte hid i Kongens Tjeneste.¹⁾ I et Skøde af 1446 paa en Gaard, som Byen købte paa Nørregade op til Raadhuset, var den Betingelse, „at Kjøbenhavns Raad skulde paa Byens Vegne fri den Besætning, som Mogens Gøye haver besat i forskrevne Gaard“; denne Gaard var altsaa beslaglagt for Gæld og Byen maatte som Køber selv faa denne hævet. Samme Udtryk bruges ogsaa om den, der bliver arresteret; i et Privilegium af Kong Hans af 1485 omtales nemlig, at naar nogen anklager en anden for Øvrigheden for Gæld eller en anden Sag og han lovlig vorder „besæt“ af Foged eller Bysvend og rømmer af „Besætning“, kunde man nedsætte et Nævn af 12 bosiddende Borgere, og dømte disse ham skyldig, maatte han bøde 40 Mk. „for det Vold udover Sagvolderens rette Bøder“ eller rømme fredløs.²⁾

Byen havde sit eget Maal (bystoop), der var det samme som det der af Arilds Tid havde været brugt i Ros-

¹⁾ K. D. I. 20, 39, 47, 50, 56, 57, 167, 168, 172, 174, 176. ²⁾ K. D. I. 174, 184, 221.

kilde. Falske Varer, falsk Guld, Sølv eller Mynt, som førtes til Staden, skulde konfiskeres. Naar nogen med sit Vidende solgte det eller brugte det ved Salg, skulde han straffes haardt efter Fogdens og Raadets Kendelse. Den, der ikke havde ret Alen, Skæppe, Vægt, Punder, Bismer eller deslige, skulde første Gang bøde 3 Mk., anden Gang 6 Mk., tredje Gang mistede han sin Hovedlod og var æreløs eller skulde rømme Staden ifølge en senere Bestemmelse.¹⁾

I et Privilegium af 1275 bestemtes, at ingen af Raadet behøvede at være Mededsmænd og at denne Rettergangsmaade ikke maatte anvendes mod Vidnesbyrd af 2 Medlemmer af Raadet („imod tvende af Raads Vidnesbyrd maa ingen Lov gaa“). Stadsretten 1294 søgte yderligere at indskrænke Brugen af Mededsmænd, idet den ophævede den, naar 2 eller 3 troværdige Vidner var til Fordel for den anklagede, men den, der overbevistes om falsk Vidnesbyrd, skulde være æreløs og maatte i Fremtiden ikke stædes til nogen retslig Handling. Kun naar en Sag var tvivlsom og ikke tilfulde kunde bevises, skulde den anklagede værge sig paa gammel Vis med Nægtelsesed, der bestod i at 12 Mænd svor paa den anklagedes Paalidelighed og at de ansaa hans Ed for sand, hvorved megen Misbrug kunde indsnige sig, da Mededsmændene ikke behøvede at have noget Kendskab til selve den omhandlede Sag. Et kongeligt Privilegium af 1319 indeholder flere Vanskeligheder. Naar en Borger blev anklaget for Toldsvig, skulde han rense sig med 6 Borgere og 6 omkringboende Bønder, der udvalgte af Kongens Foged, og i dette Nævn skulde Stemmeferhed gælde; derpaa kunde Kongen udnævne 4 Borgere og 4 omkringboende Bønder, hvis skriftlige Vidnesbyrd kunde fælde den afsagte Dom.²⁾ At Kongen har kunnet give en saadan Bestemmelse kan næppe forklares paa anden Maade; end at han har været i Besiddelse af Kjøbenhavn paa den Tid.

¹⁾ K. D. I. 43, 55, 175, 221. ²⁾ K. D. I. 25, 47—48. ³⁾ K. D. I. 86—87.

I Kristoffers Stadsret fremkommer de første Bestemmelser om Stadens Renlighed. Det var forbudt at lade den Urenlighed, man førte ud af sin Gaard, Hus eller Stald, ligge paa Gaden for sin Dør længer end 3 Dage. Ingen maatte have sit „hemmeligt Hus“ nærmere end 1 Alen ved Gaden eller Naboen og skulde jordgrave det og ikke lade Urenlighed flyde ud paa Gaden eller ind paa Naboens Grund.¹⁾ 1485 bestemtes, at „ingen skal eller maa føre eller lægge nogen Gødning eller Urenlighed andensteds inden Byen eller udenfor Byen end der som (hvor) Borgmestre og Foged dem lade forevise“; at dette ikke blev overholdt ses af den Bestemmelse i Vognmændenes Skraa fra 1478 og 1518, at hvor Gødningen laa sammenskuffet paa Gaderne, skulde Vognmændene hente det hver Fredag; altsaa laa Gødningen nu paa Gaden i 8 Dage. 1518 omtales en Skarnkiste, som Byen lod anlægge ved Møndrikkebroen (Færgebroen),²⁾ hvortil der formodenlig henførtes Fejeskarn. Det store Svine- og Kohold gjorde ikke Renligheden bedre, især da Svin vistnok tumlede sig temmelig frit, navnlig i de mindre befærdede Gader, men det var først efter Reformationen, man søgte at gjøre Ende paa Svineholdet, og længe forgæves.

Med Hensyn til Levemaaden, da giver de ovenfor meddelte Oplysninger om Lavsgilderne Underretning om, hvad der udkrævedes til Festmaaltider. Røget Flæsk (Bøster) var en yndet Føde, men til et godt Maaltid hørte ogsaa ferske Retter. Af Fødevarer, som vi ikke kender, omtales Marsvineflesk og Sælhundespæk.³⁾ Glas til at drikke af omtales allerede 1403 i Bagersvendenes Gildeskraa, men de store Ølstob og Bægere var det almindeligste; en Glasmager nævnes c. 1510.⁴⁾ Inventarier over Bohave er særdeles vigtige til Oplysning om Levemaaden, men dem har vi saa godt som ingen af. 1328 nævnes paa Slottet og Østergaard:

¹⁾ K. D. I. 174. ²⁾ K. D. I. 221, 269, II. 216. ³⁾ K. D. II. 99, 100, 277, 491. ⁴⁾ K. D. I. 285, II. 35.

400 Brød, 4 Tdr. Humleøl, 8 Tdr. Porsøl, 1 Skp. Smør, 40 Sider Flesk, $\frac{1}{2}$ Okse, 5 levende Søer, 6 Tdr. Salt, en Stegepande, 2 Tder, 4 Kedler(?), 5 Potter, 1 Morter, 1 Borddug, 1 Haandklæde, 1 Bækken, 7 store Dyner, 2 mindre, 80 Læs Byg, 100 Læs Havre, 5 Skp. Hvede, 1 Lispund Byg, 3 Plovheste, 3 Hopper med et Føl, 6 Plovjern, en Vogn, 1 Skæppe, 1 Læst Pors, 1 Sennopskværn, 1 Maltmølle, Byggeredskaber og 3 Blider, som kaldes Ryggearmbyrst¹⁾. 1531 nævnes i en Gaard en Træseng, 3 gamle røde Skindhwyder, stoppede med Mos, en gammel brøden (brudt) Gryde, et brudt Bækken, en Kiste, 2 Foldeborde, et langt Bord, 2 Bænke og en gammel Bolsterdyne; Tilbehør til Gaarden var 6 Glasvinduer, en Karm med 2 Vinduer, som stande næst Gadedøren, et Fjælegulv, en Kakkelovn, 2 Herbergsdøre (Døre til Gæstekamre eller Folkestuer); en Stuedør og en Laas for hver Herbergsdør.²⁾ 1530 fandtes i Graabrødrekloster, foruden hvad der hørte Gudstjenesten til, flere Tønder Sild, 1 Tde. Bajsalt (spansk Salt) og 1 Tde. Lyneborgersalt, 5 Løvekar (Vaskekar), 8 Hynder, 2 stakkede Bænkedyner (til at sidde paa), et gammelt Foldebord, 4 Bogstole, en Ildske (Ildskovl), en Brannetyve (en Fork til at rage i Ilden med), en Puster, et Bækken, 2 smaa Saltkar, 7 Tønder Kød, 6 Senge, 7 Sengedyner, 11 Hoveddyner, 20 Sengeklæder og uldne Lagen, 5 Bækken, et Par Tusind ny og gamle Astrag (Fliser), Mel, røget Kød, Flesk, Smør, Malt, Rug, Lys, en lille Kedel, i Stegerset en Vandpande af Kaaber, 15 Kedler, 7 Gryder, 2 smaa Haandpander, 4 Rister, 1 Morter, 4 Slev (Skeer), 3 af Jærn og 1 af Kaaber, en Ildske, et Brandjærn og 1 Ildfork (Brannetyve), en Slibesten med Jærnaksler; i Kældren Most, Ædike, dansk Øl, Hvilling, Bergfisk, paa et Loft 2 Urtekedler og et Bækken, i Bryggerset en stor Bryggepande med Bryggeredskab, en stor Kedel i Jorden under Tappekarret, en Sodekedel (Suppe-

¹⁾ K. D. I. 69—70. ²⁾ K. D. II. 238.

kedel), 4 Messing- og 14 Kobber-Lysetager, 14 Ampler (Krukker, Flasker), 8 smaa Tinfade og 1 Tinkande osv. Vi faar her paa mange Maader et Indblik i vore Forfædres huslige Liv.

Om Borgernes Forpligtelse til Leding udenfor Staden er talt foran S. 72—73. Denne var begrænset, derimod var de forpligtede til selv at forsvare deres Stad, og Fæstningsværkerne tilhørte alle Kommunen, hvem det paalaa at holde dem vedlige. I en senere Tid paalægges det Væverlavet og Købmændslavet at holde Rustning i al Skikkelighed baade med Harnisk, Spyd, Hellebarder, lange Rør, Stormhuer og anden Del,¹⁾ og dette har sikkert ogsaa fundet Sted i ældre Tid. At der her er forfærdiget en Mængde Vaaben er uden Tvivl; der nævnes baade Vaabensmede, Platten-slagere og Harniskmagere. Af Skydevaaben nævnes i Stadsretten 1294 § 64 Slynge, og under Borgernes Angreb paa Slottet ved samme Tid skød de Pile med Blider imod dette. I Slottets Inventarium 1328 nævnes 3 Blider, som kaldes „Ryggearmbyrsth“²⁾ og spændtes formodentlig med en Rem man tog over Ryggen; de, der forfærdigede Blider, hed Blidemestre, og saadanne nævnes oftere.³⁾ Da Krudtets Opdagelse havde fremkaldt de gamle Skydevaabens Undergang, om disse end bevarede længe, som naar i en Forordning af 1485 Armbrøst endnu nævnes som almindeligt Vaaben, blev Kanoner anvendte til Byens Forsvar. Disse kaldtes lange Bøsser og i Begyndelsen af det 16de Aarh. støbtes de her; saaledes levede i Fredrik I.'s Tid Fader Bøssestøber, der f. E. 1532 fik Betaling for 1 Slange og 1 Falkonet han støbte til Byen.⁴⁾ Andre Bænævnelser var Skarpmetz, Kartove, Notslange, Feltslange, Halvslange. Byen havde ogsaa selv Hage-

¹⁾ K. D. II. 294, 463. ²⁾ kaldtes paa Latin balistæ dorsales (Kopmann: Hamburgische Kämmererechnungen I. S. C.J. Pommersche Geschichtsdenkmaeler III. 146—47. ³⁾ K. D. I. 108, 112, II. 80. ⁴⁾ K. D. I. 345.

bøsser,¹⁾ der er Navn paa hvad vi kalder Bøsser. Kugler kaldtes Kloder.²⁾ Stødt Krudt solgtes paa Apotheket, men idetmindste 1510 lavede Kommunen selv Krudt.³⁾ Fra omtrent 1510 har vi en Fortegnelse over Borgervæbningen⁴⁾, ordnet efter Stadens 8 Kvarterer (Rodemaal), men der gives ellers ingen anden Oplysning end den man kan faa ud af den selv; den fremtræder ikke som en Rulle paa hele Borger-skabet, men kun over den Del, der var udskreven til Kongens Tjeneste og som lønnedes af Kongen selv, hvilket ses af en Opskrift ved Slutningen af Rentemester Anders Glob over hvad han til forskellige Tider havde faaet af Kongen til „at betale Folk med“. Det var som oftest Borgerne selv, der mødte, og mange mødte selv anden, selv tredje, enkelte selv fjerde eller femte.

Uagtet Navnet nu bruges, men i en anden Betydning, saa kendte man her næppe de saakaldte Spidsborgere, hvilket Ord afledes af Spids, Spyd, og betydede de Lejesvende, som Borgerne stillede i deres Sted i Krigstjeneste og som derfor havde visse Fordele, men ikke fuldkommen Borgerret.

Gaderne var Kommunens Ejendom og det var tilladt at expropriere en privat Ejendom til Anlæg af ny: „Behøver Byen noget Stræde eller Vej gennem nogen Borgers Gaard eller Jord til Kongens eller Stadens Nytte, da skal han det tillade og tage der Gengæld fore; vil han ikke, da maa Foged og Borgmestre og Raadmænd alligevel ramme Byens Bedste, og det staa siden til Kongen, om han nogen Gengæld have skal.“⁵⁾ Gaders Brolægning omtales ikke i denne Periode, undtagen den der 1518 skede foran Raadhuset, men da der i Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarh. levede en anset Mand Jens Brolægger, maa det antages at hans Profession dog paa den Tid har været almindelig

¹⁾ K. D. I. 262, 312, 318, 324, 334, 345. ²⁾ K. D. I. 315, 318, 325. ³⁾ K. D. I. 260, II. 197. ⁴⁾ K. D. I. 281—86. ⁵⁾ K. D. I. 20, 46, 47, 169.

brugt. En Forordning af Kristiern I. 1458 forbyder Borgerne at „lade gøre højere Gader for deres Gaarde eller højere sættes deres Fod af deres Hus, end som Borgmestre og Raad forevise at skælligt er. Hvo sin Nabo forlægger med saadan Højfærd, han skal bøde tvende 40 Mk., Halvdelen mod Os og halvt til Byen og skal dog skikke sin Bro og Husfod efter Borgmestres og Raads Sigelse inden saadan skællig Tid, som ham vorder forelagt, hvilket om han ej gør, da skal saadan ulovlig Bygning være forbrudt til os og Kronen.“¹⁾ Herved tilsigtede Kongen at gøre Gaderne jævne og farbare og hindre Folk i at forulempe Naboerne med at lade Afløbet løbe ind paa en lavere Grund. Det er rimeligt, at man ikke skulde brolægge hele Gaden foran sin Grund men kun Fortovet; dette ses i det mindste oftere at tilhøre Ejendommen, men er dog vistnok tit købt af Kommunen, ofte formodenlig forat man kunde bygge Boder og Skur derpaa. 1504 solgtes en Gaard paa Østergade med sin „Forthaa“. 1541 og 1546 solgte Staden til Grundejere i Studiestræde 2 smaa Stykker Jord til en „Forthaa“. 1511 købte en Mand af Staden „den Forthaa liggende ud med Stranden neden for hans Gaard“, og som i sin Brede langs Stranden var $13\frac{1}{4}$ Alen; da hans Gaard laa ved Siden af Markvard Rønnovs Gaard, laa den altsaa paa Nordsiden af Snaregade, men denne var endnu ikke udlagt og var alene Strandbred.²⁾

Om Bolværk til Stranden udsiger en Forordning 1461: „Skal hver holde og have sit Bulvirke færdigt fore sin Jord eller Gaard ved Stranden, det være sig egen Jord eller Pantejord, ihvem hun helst kan tilhøre, Lærd eller Læg; hvo dette ikke vil gøre, da skal Borgmestre ham lade til Tings stævne og Lavdage (Stævnedage) forelægges, og for

¹⁾ K. D. I. 196. ²⁾ K. D. I. 287, 346, 347, II. 178. Taa betyder Vej, Fortaa altsaa den smalle Vej foran Huset. Fortaa bruges ogsaa om Driftsvej for Kvæget til Bymarken, derpaa om selve Græsgangen. 1529 gav Kannik Jep Heye Staden 100 Mk., (ordi han havde sit Kvæg gaende paa Stadens Forthaa.

hver Lavdag ham overganger, bøde efter Stadens Privilegier. Sidder han over fjerde Lavdag, da blive saadan Jord eller Gaard forbrudt under Os og Kronen“. ¹⁾

Husene var i Stadens ældste Tid lave. Gavlen vendte til Gaden og havde ofte en meget lille Brede, især i den gamle Del af Byen, hvor Grunden var kostbar og hvor det gjaldt at bo saa tæt sammen som muligt i Nærheden af Torvet. Bag Husene var saa Gaarde og ofte Haver, hvilke sidste sædvanlig vendte ud imod en anden Gade. Træhuse var almindelige. 1385 udlejedes en privat Grund i Tydskemanagergade paa den Betingelse, at hvis Lejeren i de 20 Aar, Lejemaalet varede, tømrede et Hus paa Grunden, skulde Tømrets Værdi godtgøres ham. ²⁾ Senere blev klinede Vægge (opmurede af Straa og Ler) almindelige, saa at der endnu saa sent som 24de Okt. 1520 kunde komme kgl. Befaling at alle, „som have deres Gaarde og Huse her i Kjøbenhavn ud til Gade og Stræde, som ere klinede med Ler, at de skulle lade nedtage de Ler-Vægge og Gavle og mure dem op igen med Mursten imellem Stolper“; dette skulde ske inden næste Pinse, ligesom alle øde Jorder ogsaa skulde „opbygges med mærkelig Bygning“; i modsat Fald skulde de paagældende Ejendomme være hjemfaldne til Staden og Kongen. ³⁾ Fra den Tid skriver sig altsaa det tredje Trin i Bygningsmaaden, nemlig Paabud af Bindingsværk. En Uskik, som først afskaffedes 1549, var Fjælegavle, og det paabødes da at bygge stærke Lergavle eller Mur og at de øverste Lofter i Husene blev lerslagne ligesom de nederste. ⁴⁾ At Brandfaren var overordenlig stor i hine Tider, kan man vel slutte sig til, og fra Øvrighedens Side var der intet andet at gøre end saa vidt muligt at sørge for Opførelsen af Stenhuse eller idetmindste for Tegltag. Hertil virkede den ved Anlægget af Teglgården, ligesom Graabrødrekloster ogsaa havde en saadan (se S. 98 og 167).

¹⁾ K. D. I. 199. ²⁾ K. D. I. 123—24. ³⁾ K. D. I. 304. ⁴⁾ K. D. II. 282.

Særlig Fortjeneste af Bygningsmaaden havde de gejstlige Stiftelser, idet Kapitlet allerede fra 1433 af gjorde det til Betingelse for dem, der byggede paa dets Grunde, at lægge Tegltag paa ny Bygninger¹⁾; undertiden siges det udtrykkeligt, at Taget skal være „med Sten og ej med Straa“. Allerede i et Lejebrev af 22 April 1463 betinges det af en Lejer af en Stenbod i Saltboder, at han skulde bygge et Hus paa 2 Stokværk (in altitudine duorum soliorum) og desuden vedligeholde Stenboden paa Tag og Mur. Senere blev det en almindelig Betingelse for Lejeren inden 3 Aar at bygge en ny god, duelig Bygning, muret mellem Stolper ud til Gaden og med Stentag (1525), eller et Stenhus, 2 Loft højt ud til Gaden, eller, hvis Lejeren ikke formaade dette, et „mærkeligt“ Hus, 2 Loft højt, muret mellem Stolper til Gaden og med anden god Købstadbygning i Gaarden og med Stentag (1529); dette sidste var overensstemmende med en Formular, som Kapitlet vedtog 1524.²⁾ S. Peders Kirke bestemte 1497, at hvad en Lejer byggede, skulde tækkes med Sten- eller Straatag.³⁾ En Tid synes man at have foretrukket Træ for Straa, ti da Nikolaj Kirke 14 Septbr. 1464 udlejede en Gaard, skulde hvad der byggedes ud til Gaden tækkes med Sten, „og hvor der anden Sted paa bygges, maa tækkes med Fjæle og ikke med Straatag“. Magistraten fastsatte lignende Bestemmelser, men da Byens Grunde laa udenfor den mest bebyggede Del, tog den dog ofte intet Forbehold. Da den 1472 udlejede en Gaard paa Amagertorv, paalagdes det Lejerne „hvad som nu bygget er eller de her efter paa forskrevne Gaard lade bygge, skulle de lade tække med Stentag“. En Grund ved Nørrevold skulde Lejerne 1525 bygge og forbedre med god, nyttelig Bygning, og „hvis de bygge skulle de tække med Sten og ej med andet Tag“; samme Aar skulde Lejerne af en Gaard paa Østergade „bygge og forbedre med god

¹⁾ K. D. I. 160, II. 65 og mange flere Steder. ²⁾ K. D. II 222, 225, 243, 251. ³⁾ K. D. I. 247.

nyttelig Købstads Bygning muret imellem Stolperne, Egetømmer og Stentag“. ¹⁾ Vi vil saaledes paa Reformations-tiden finde Bygningernes Udseende til Gaderne gennemgaaende af Bindingsværk eller Grundmur, for en stor Del forsynede med Tegltag, derimod vil man inde i Gaardene endnu finde baade Ler- og Træhuse. Til Opførelsen af Stenhuse var det en Lettelse, at Borgerne allerede 1280 havde faaet Tilladelse til at skære Kalksten paa Saltholm uden nogen Afgift. ²⁾ Af de ovenfor S. 199—210 opregnede gejstlige og adelige Gaarde var sikkert mange Huse af Sten, i alle Fald af Bindingsværk; men i Løbet af det 15de Aarh. blev Stenhuse mere almindelige; det nævnes dog altid udtrykkeligt, naar et Hus var Grundmur, hvilket viser, at dette dog var en Afvigelse fra Reglen. I Jordebogen fra c. 1380 nævnes kun faa Stenhuse og Stenboder, alle i Nærheden af Gammeltoiv.

At der ogsaa har været store Gaarde tilhørende Borgere, kan man f. E. se af, at flere Borgergaarde har givet Navn til Gader, som det nedenfor vil ses. Mærkeligt er det at der ofte holdtes offentlige Møder i Borgeres Huse, der altsaa maa have været rummelige og anselige. 21 Septbr. 1463 var der kongeligt Retterting i Kjeld Nielsens Gaard, 10 Sept. 1464 i Hemming Jensens Stue. 1468 bestemtes ved en Forhandling mellem danske og svenske Deputerede i Halmstad, at de 12 svenske Herrer, der besvor Forliget, i Tilfælde af at dette alligevel ikke blev holdt, skulde møde til en bestemt Tid i Gerlag Flors Hus „og holde der et viderligt Fængsel til Ende ud, og aldrig at udkomme uden Kongens og Rigsraadets Samtykke“. ³⁾

Af Stenhuse nævnes 1364 et nordøst for Kødmanagerboder, altsaa i Vimmelskaft; den nævnes som tilhørende Frue Kirke i Jordebogen fra c. 1380 og liggende i Tydske-

¹⁾ K. D. I. 206, 372, 373. ²⁾ K. D. I. 29. ³⁾ K. D. II. 120, Kristian I.'s Dipl. 200, utr. Dipl.

mannegade; i Jordebogen fra c. 1380 Torbern Gunnersens i Nørregade og et, som Biskoppen havde købt af Botulf Avesen; videre Thomas Tagesens i Tydskemannegade 1401, Morten Gregersens i Raadhusstræde (Studiestræde) 1402, Katrine Wædikens Stenbod imellem Klædeboderne 1421, et Stenhus i Vombadstuestræde 1433 op til Niels Pedersen Værkmesters Hus, Erkebispens Stenhus østen for Gammeltovej samme Aar, Stenhusgaard i Skomagerboderne 1434, Niels Videns Enkes Stenhus 1441, Væbner Anders Jensens Stenhus norden for Gammeltovej 1450, Skipper Hennikes Stenhus i Klædeboderne 1450, Jep Klavsens Stenhus paa Hjørnet af Saltboderne og Klædeboderne (S. 91—92), Henrik Klavsens Stenhus vesten for Frue Kirkegaard 1462, som han selv havde opført, Frue Kirkes Stenbod i Saltboderne 1463, Torben Billes Stenhus østen for Gammeltovej (S. 95), Henrik Dringenbergs Stenhus ud til Læderstræde 1488, Byens Stenhus paa Hjørnet af Gammeltovej og Klædeboderne 1492, Stenhusboder i Klosterstræde 1491, osv. Stenhusenes Tal tiltog sikkert stærkt henimod Reformationstiden.

XXV. Stadens Topografi.

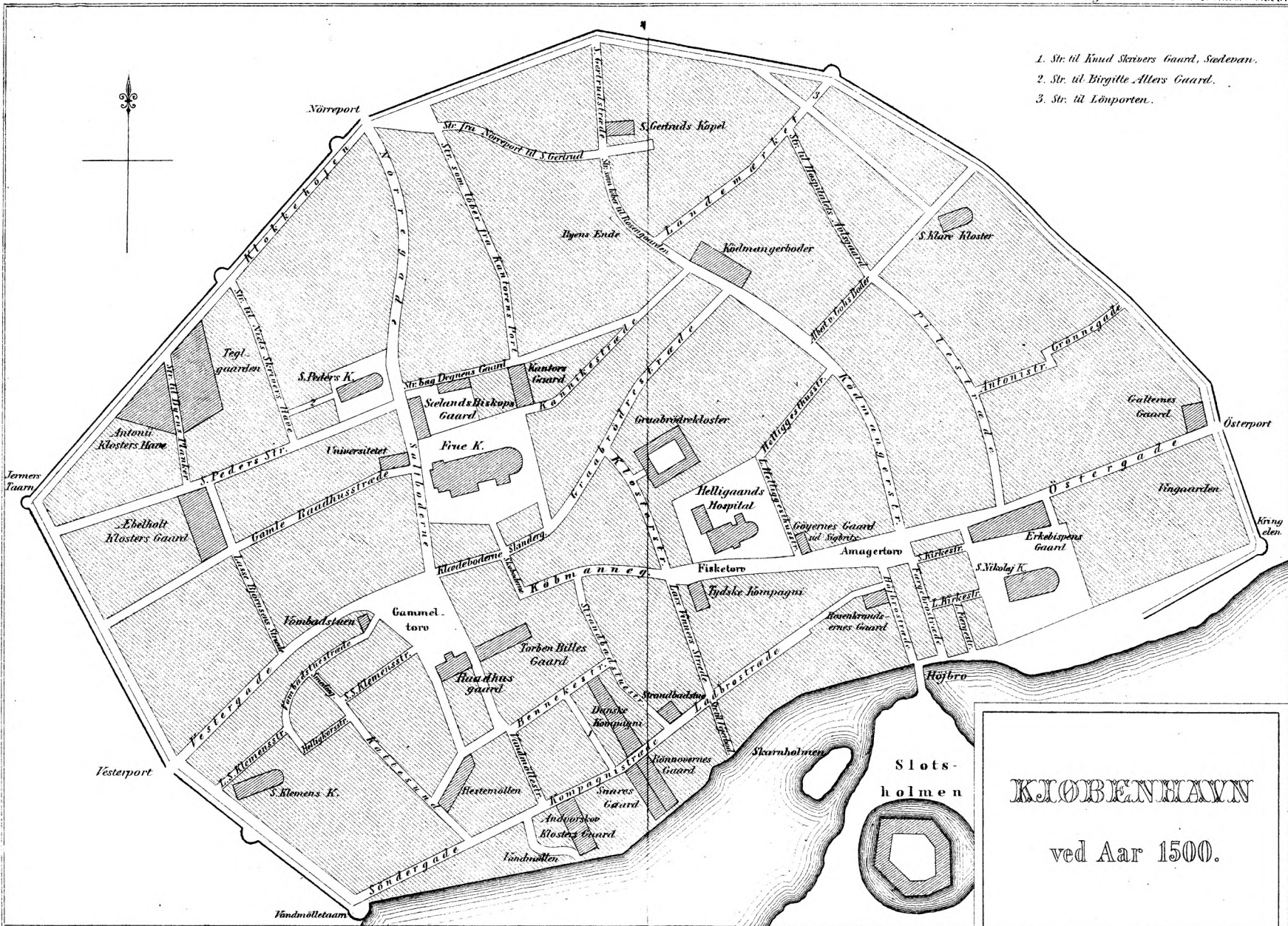
Stadens ældste Inddeling kender vi intet til, men i Lighed med andre Byer maa den have været delt i Fjerdinger, hvilket ogsaa fremgaar af Benævnelsen Fjerdingsmænd (S. 123—25). Samtidig med at disses Navn ændres til Rodemestre i Slutningen af det 15de Aarh. er der sandsynligvis ogsaa foregaaet en Forandring med Inddelingen i Fjerdinger, idet Skattekredsens Tal forøgedes, og da Navnet Fjerding saaledes blev meningsløst, fik de ny Kredse Navnet Rodemaal. I Jordebogen 1496 ses østre Rodemaal at indbefatte hvad der laa østen for Færgestræde og Købmagergade, Arild Vogns Rodemaal gik langs Stranden vesten for Færgestræde

og sønden for Vimmelskaft og S. Klemensstræde, Vestre Rodemaal norden for S. Klemensstræde, vesten for Gammeltorv og Nørregade og sønden for Studiestræde, Nørre Rodemaal norden for Studiestræde og vesten for Nørregade, Kødmander Rodemaal østen for Nørregade, norden for Frue Kirke og vistnok over hele Rosengaarden; naar Jordebogen under samme Rodemaal opfører Badstuestræde, er dette sikkert en af de mange Unøjagtigheder, som Afskriften af denne Jordebog, hvis Original er tabt, indeholder; samme Grund maa det tilskrives, at 4 Boder paa Rosengaarden nævnes under Klædeboders Rodemaal, der maa have gaaet mellem Skindergade og Vimmelskaftet. Aar 1510 var Arild Vogns Rodemaal delt i Strand og Snares Rodemaal¹⁾, og Mogens Lavrensens Rodemaal var Navnet paa et nyt, der kort efter hed Frimans Rodemaal.

Der gives ingen Grundtegninger af Byen, der er ældre end en fra sidste Halvdel af det 16de Aarh., men ved Hjælp af denne og en anden fra 1731, der viser de gamle Gaders Stilling i Forhold til de ny indrettede efter Ildebranden 1728, i Forening med de Oplysninger, de gamle Dokumenter afgiver, har Forfatteren udarbejdet omstaaende Grundtegning, der kan give et Begreb om Stadens Udseende og Udstrækning ved Aar 1500. Det er vel overflødigt at bemærke, at Gadernes Brede ikke har kunnet tilkendegives blot tilnærmelsesvis, da vi fra den Tid ingen Oplysninger har derom, men de maa tænkes meget smalle, de fleste vistnok som den nys forsvundne Peder Madsens Gang, mange vel endnu snevrere.

Det er allerede foran vist, hvorledes i Byens ældste Tid Gammeltorv, Byens oprindelige Midtpunkt, havde et noget forskelligt Udseende fra det nuværende, idet det mod nord gik lige til Studiestræde og mod øst til Skovbogade; det er ligeledes paavist, hvorledes Husene mellem Torvet og

¹⁾ Foran S. 125 er Arild Vogns Rodemaal urigtig gjort til det samme som Frimans.

1. Str. til Knud Skrivens Gaard, Sodenan.
2. Str. til Birgitte Allers Gaard.
3. Str. til Lønsporten.

Slots-
holmen

KJØBENHAVN

ved Aar 1500.

nævnte 2 Gader ligesom Klædeboderne og den Del af Nørregade, der gaar mellem Frue Plads og Gammeltoiv, oprindeligt var Boder, der efterhaanden omdannedes til fast Byggelse. Ud fra Gammeltoiv gik Hovedvejene mod vest, nord og syd, hvilke maa være lige saa gamle som Staden. Vestergade gik altsaa oprindeligt ud fra Midten af Torvets vestlige Side, ikke som nu fra dets nordvestlige Hjørne; den gik til Vesterport, der laa lige for den. Fra Torvet gik ogsaa Vommebadstuestræde, en lille bugtet Gade, der gik mod sydvest (jfr. S. 294) og stødte sammen med Lille S. Klemensstræde, der gik til S. Klemens Kirke og Kirkegaard, der laa syd for den (jfr. S. 160—61). Videre udgik fra Gammeltoiv lidt norden for nuværende Frederiksberggade i samme Retning Store S. Klemensstræde, der ogsaa førte til samme Kirke. Det kaldes 1496 „det Stræde, som løber af Gammeltoiv og ned til Kattesundet“ og 1478 „det Stræde, som er mellem Gammeltoiv og S. Klemens Kirke“. ¹⁾ Den Del deraf, der laa mellem Kattesund og Mikkelbryggersgade, hed senere Helligkorsstræde. 1505 fik Æbelholt Kloster en Haveplads i S. Klemens Sogn paa Sydsiden af den Gaard, der hed Korsgaard, og som tilhørte Helligkors Alter i Frue Kirke. ²⁾ Af denne Gaard, der siden hed Helligkors Boder og vel laa paa Hjørnet af Kattesund, da disse 1575 siges at ligge i Kattesund, ³⁾ havde Strædet Navn. Omtrent hvor nu Ny Kattesund, tidligere Smedebakken, er, løb Smedegade (S. 139). Kattesundet var vistnok langt ind i det 16de Aarh. Navnet paa al den Jord, der laa sønden for S. Klemensstræderne og var mest Have-

¹⁾ K. D. I. 214, 239. ²⁾ S. R. D. VI. 206. ³⁾ K. D. I. 509.
Den foran S. 52 formodede Oprindelse til Navnet Kattesund har man ikke villet lade gælde, men henvist til oldn. kati, der skal betyde en Baad, men Ordet forekommer kun faa Gange og dets Betydning er meget usikker; der er ej heller truffet noget tilsvarende Ord i nordiske Dialekter, og paa dansk vilde det nærmest hedde Kade. Derimod findes i Molbechs Dial. Lex. fra Fæmø: „et Kat, en Grund eller et udybt Sted i Havet“.

jorder; som opfyldt Strand (jfr. S. 52) var Jordbunden i lang Tid næppe skikket til Beboelse. 1527 nævnes en Jord, „liggende i Kattesundet norden for Byens Grav, sønden for Byens Stræde“; dette Stræde har altsaa gaaet i øst og vest og er vistnok første Spor af Farvergade. Det Stræde, der nu hedder Kattesund, havde vistnok oprindelig Navn af at det førte til Kattesund; det nævnes 1496, idet S. Klemensstræde da nævnes, som omtalt, som det Stræde, der gik fra Gammeltorv til Kattesund; samme Aar omtales en Gaard i Klemens Sogn „hos Kattesund“ i en Gade, der gik fra nord til syd, og 1525 omtales Gaden Kattesund som „det Stræde vesten for Ny Raadhushave“¹⁾. Farvergade hed tidligere Søndergade; saaledes købte Niels Fikkeseu til Sandbygaard 1543 2 Boder i denne Gade „østen ud med Stadens Vold og vesten næst op til de andre mine fire Boder norden for Vandmølletaarnet“;²⁾ Vandmølletaarnet har omtrent staaet hvor Vartov nu er.

Fra Gammeltorv gik mod syd en Gade, der omtrent svarer til nuværende Raadhusstræde og fra først af vistnok førte til Ladbroyen (jfr. S. 114), da denne Byens Ladeplads var omtrent imellem Kompagnistræde og Magstræde og langs den sidste. I det 15de Aarh. betegnes denne Gade som Strædet mellem Gammeltorv og Vandmøllen (S. 270). 1490 nævnes en Gaard paa vestre Side af Vandmøllestræde ved Siden af „Munkegaard“en. Fra denne Gade udgik mod øst Brolæggerstræde og Ladbroystræde. Brolæggerstræde hed oprindelig Bennikestræde, af et Mandsnavn Bennike (latinsk Benichinus); 1486 solgte nemlig Frue Kirke til Per Jensen, som kaldes Brolægger, en Gaard nord for dette Stræde østen for samme Per Brolægger's Gaard, som han selv bebode, og vesten for S. Mikkels Alters Gaard; dette Alter ejede endnu en Gaard i Brolæggerstræde 1581. I Jorde-

¹⁾ K. D. I. 238, 239, 243, 256, 337, II. 222, 225, 266. Rørdams Tillæg S. 116. ²⁾ K. D. I. 403.

bogen 1496 kaldes Strædet Per Brolæggers Stræde, og han havde da endnu en Gaard vesten op til sin egen Gaard foruden en Have, der laa ud til nuværende Nytorv (jfr. S. 95); denne velstaaende Mand, Fader til Borgmester Jens Brolægger, har altsaa givet Anledning til Gadens ny Navn¹⁾. Det Stykke af Knabrostræde, der gaar mellem Brolæggerstræde og Kompagnistræde, var til 1496 og kaldes „det lille Stræde, som man gaar ned til Knud Skrivers Gaard“, men det havde endnu ikke Navnet Knagerøgstræde, som siden blev almindeligt; det er vistnok det samme som det, der i en Afskrift af et Brev fra 1504 kaldes „Sædevan“.²⁾ Læderstræde hed, som det ovenfor S. 112—14 er fremsat, oprindelig Ladbrosstræde; det var i Slutningen af det 14de Aarh. den egenlige Strandgade og indbefattede Kompagnistræde under samme Navn, indtil denne Del optog sit særegne Navn efter Danske Kompagni (S. 227—28); saaledes nævnes 1419 3 Boder i Lathbrostrede ved Stranden østen for Møllen; 1485 betegnes den Gaard, der laa østen for Strandbadstuen (S. 293), som liggende i „Lerdstredith“; allerede 1428 har Gaden faaet sit nuværende Navn, idet der da nævnes en Gaard mellem „Lædherstrædet“ og Stranden³⁾. Magstræde var ikke til før Reformationen, men er opstaaet ved at Grundene i Ladbrosstræde efterhaanden har indtaget Jord fra Stranden. Det samme er Tilfælde med Snaregade. Paa den sydlige Side af Kompagnistræde laa en stor Gaard, der tilhørte Erland Jonsen Snare, der 1485—99 var Raadmand. 1527 tilhørte den Kapitlet, der da udlejede en S. Birgitte Alter tilhørende Gaard liggende ved Stranden, som kaldes Snares Gaard, vesten for Ridder Markvard Rønnovs Børns Gaard, østen for Boder, der dels tilhørte Karine Snares, dels Danske Kompagni, og Elsebe Mylings Gaard; den strakte sig langs Stranden 27¹/₂ Alen og imod

¹⁾ K. D. I. 237, 536, II. 153. ²⁾ K. D. I. 237. Rørdams Kirker og Klostre S. 312. ³⁾ K. D. I. 148, 156, II. 152.

Kompagniet, der laa ligeoverfor i Kompagnistræde, 32¹/₂ Alen. 1584 kaldes Snaregade „det lidet Stræde, som løber i vester fra Stadens Vejerhus“. Hvorledes her endnu ikke var Gade 1511 er foran S. 303 víst, idet den anden Grund østen for Snares Gaard da købte Fortovet ud til Stranden nedenfor. Snares Gaard er nu Nr. 14 i Snaregade (Fabrikant Brøndums Gaard) og Nr. 21 i Kompagnistræde.

Om Badstuestræde er talt S. 293 og om Hyskenstræde S. 211—12; sidstnævnte Gade gik til den S. 116 omtalte Hyskebro, der nævnes 1373; dette Aar gik Stranden altsaa op til denne Gades Ende, men i det følgende Hundredaar er der i denne Egn blevet meget opdæmmet, hvilket ses af at Højbro allerede forekommer 1433 og maa forudsætte en stor Inddæmning; 1514 fik Alle Helgens Alter 2 Boder, den ene „paa det Hjørne norden fra Vejerboden“ og østen op til en anden Bod; 1581 var de en Gaard „paa det vestre Hjørne tvært over for Byens Vejerhus“. Da dette Alters Gods tilfaldt Præsterne efter Reformationen, er det sikkert Naboløs Nr. 4 og 6, hvilken Gade altsaa var til 1514.²⁾

Da Gammeltorv var i sin ældste Skikkelse, gik Tydskemannegade umiddelbart ud derfra mod øst, men da Klædeboderne og Skoboderne (S. 133—34) var blevne faste Gader, frembragte disse 3 Gader en Lighed med Skaftet paa Snedkernes Bor, hvorefter Tydskemannegade ændrede sit Navn til Vimmelskaftet. Tydskemannegade var i Stadens ældste Tid Strandgade (S. 16—17) og her maa da de fremmede Købmænd have haft deres Pakhuse. Det var vistnok Stadens anseligste Gade; dens østligste Del fra Hyskenstræde og Klosterstræde hed Fisketorvet (S. 144), nu Ny Amagertorv. 1476 nævnes Lille Fiskerstræde i Nikolaj Sogn, der ses at have gaaet i nord og syd³⁾ og maaske er et andet

1) K. D. I. 370—71, 545. 2) K. D. I. 297, 529 jfr. S. 85. 3) K. D. II. 126.

Navn paa Hyskenstræde. Tydskemannegade nævnes 1479 og 1518 med Navnet Købmannegade (S. 207 og 291), hvilket viser, hvorledes den har bevaret Præget af Hovedgade. En Tid kunde Navnet Suderboder synes at have villet trænge igennem, som naar der 1488 nævnes „Tydskemannegade eller Suderboder“ og 1597 „Skoboderne som nu kaldes Vimmelskaft“ (S. 138), men man maa dog være mest tilbøjelig til at antage, at det er den større Gades Navn, der er overført paa den mindre, saaledes at der i de 2 nævnte Tilfælde alene er ment nuværende Skovbogade, der til visse Tider saaledes bar Navnet Tydskemannegade og Vimmelskaft. Østen for Fisketorv begyndte Amagertorv (S. 145), fra hvilket Højbrostræde (S. 111) førte over Højbro til Slottet. Lidt længer mod øst førte fra Amagertorv Færgestræde ned til Færgebroen (S. 116), ved hvilken Færgemændene eller Møndrikerne laa; sidstnævnte Gade er næppe ældre end det 15de Aarhundredes Midte; 100 Aar tidligere gik Stranden vistnok over det halve af nuværende Højbroplads. Fra Færgestræde førte Lille Kirkestræde til Nikolaj Kirkegaard, og fra dette Stræde gik mod syd Lille Færgestræde, der nævnes 1520, da der nævnes en Grund mellem Store og Lille Færgestræde.¹⁾ Store Kirkestræde førte fra Amagertorv til Nikolaj Kirkegaard og kaldes 1496 „det Stræde, som man gaar af Amagertorvet og til S. Nikolaj Kirke“²⁾. Paa Nikolaj Kirkegaard var vel en Del Bebyggelse, men ellers var der ikke andre Gader end Vinggaardstræde og Lille Kongensgade, og det endda først fra Begyndelsen af det 16de Aarh., paa den søndre Side af Østergade, som det S. 265—67 udførlig er paavist, foruden de 2 smaa Stræder, der begrænsede Erkebispens Gaard (S. 200—201), nuværende S. Jørgens Gade og Halm-

¹⁾ K. D. II. 219. ²⁾ K. D. I. 235. Det 1496 nævnte Stræde mellem M. Bertels Gaard og Hr. Laxmans Boder (K. D. I. 235—36) har maaske været en Fortsættelse af Lille Færgestræde til Østergade.

stræde. De nævnes allerede 1402, da der udstædtes Skøde paa den Gaard, der siden blev Erkebispens og hvis Beliggenhed betegnes som værende væsten for Nikolaj Kirkegaard mellem 2 lovlige Gader.¹⁾ 1423 nævnes en Gaard Strandgaard; den laa ved Siranden, og nordøst for denne laa 2 Boder, der skødedes til Roskilde Domkirke; dens Beliggenhed har maaske været her omkring, men kan ogsaa have været andre Steder²⁾. Østergade nævnes først sent, men maa altsaa have gaaet til Halmstræde i det mindste 1402; det er dog sandsynligt at den tidlig er bleven bebygget henimod Porten Rødeport, da vi kun finder faa Havegrunde ud til Gaden her i senere Tider. Fra Østergade gik kun 1 Gade mod nord, nemlig Pilestræde. Denne Gade, der ogsaa kaldes Pilegaardstræde, havde Navn af en stor Gaard Pilegaard, der 1432 og 1433 ejedes af Jens Klemensen, der gav den til Nikolaj Kirke, hvilket 1446 stadfæstedes af hans Enke. 1419 udstædtes Skøde paa en Grund sønden (australiter) for Pilegaard, hvilken Grund gik 19 Alen langs Algaden (platea communis, Pilestræde) og 53 Alen langs Povlstræde; sidstnævnte Stræde nævnes kun denne ene Gang, men er sandsynligvis det senere Antonistræde, der havde Navn af Antonii Klosters Gaard og 1531 hed Lille Pilestræde (S. 204); Fortsættelsen af dette Stræde mod øst var Grønnegade, der formodentlig ogsaa fra først af har givet Navn til dette (S. 268). Pilegaard har saaledes ligget paa den anden Side af Antonistræde, og her ejede Nikolaj Kirke virkelig paa Pilestrædes

¹⁾ K. D. II. 32. Der staar inter ambas plateas regales, men afset fra at Byen paa den Tid ikke tilhørte Kongen men Biskoppen, saa der ingen kongelige Gader var, saa betegnes som kongelig Gade ellers kun Købstædernes Hovedgade, „Kongens Hærstræde“. Man er derfor berettiget til at antage regales som Fejlskrift for legales, hvilket altsaa giver god Mening, som Gader Øvrigheden har udlagt og som ikke igen maa bebygges; jfr. S. 201, hvor en Dom netop hævder dette. ²⁾ K. D. II. 45.

østre Side Nr. 26 (Hjørnegrunden til Antonistræde) og Nr. 30 og 32, hvilken sidste er en stor Grund og saaledes vistnok Hovedparcellen af Pilegaard¹).

Hvor Østergade og Amagertorv stødte sammen udgik mod nord Bjørnebrogade. Navnets Oprindelse maa være af en Bro, der hed Bjørnebro, men om denne har været en Landingsbro i Stranden, hvor nu Gadens sydlige Ende eller Amagertorv er (jfr. S. 17 og 57), eller en Bro over et Vandløb, er usikkert; dog maa man anse det sidste for rimeligst, da der er Spor af at Byens Rende har gaaet over Købmagergade (S. 46). Bjørnebrogade nævnes i Jordebogen fra c. 1380 og var da bebygget paa begge Sider. At den 1412 gik til Kannikestræde ses af, at Kødmanderboderne da siges at ligge i denne Gade; mellem 1448 og 1471 ændredes Navnet til Kødmanderstræde (S. 141). Fra denne Gade udgik mod vest Helligstesstræde til Helligaands Hospital, der ogsaa havde Udgang til Fiskertorvet gennem Lille Helligstesstræde, der nævnes 1516 (S. 146). Fra Bjørnebrogade gik man til Graabrødre-kloster gennem Graabrødrestræde, nu Skindergades østlige Del, hvis forskellige Navne opregnes S. 168. Klosteret havde Udgang til Tydskemannegade gennem Klosterstræde, der nævnes 1433²). Den nordlige Del af Klosterstræde udgjorde i Forbindelse med et Stykke af Skindergade „den Gade, som løber fra Frue Kirke og til Klosteret“³). Den gamle Skindergade bliver saaledes kun det lille Stykke af den nuværende, der gaar fra Klædeboderne til Fiolstræde (S. 139).

Fra Gammeltorv gik mod nord Nørregade, der egentlig først begyndte ved Studiestræde, da den sydlige Del oprindelig var en Del af Torvet, hvor Boderne efterhaanden blev faste og fik Navnet Saltboderne (se S. 140), men alle-

¹) K. D. I. 157, 159, 509—10, II. 43, 60, 80. ²) K. D. II. 62.

³) Dok. fra 1448, K. D. II. 86.

rede i Jordebogen fra c. 1380 er de gaaet ind under Navnet Nørregade, skønt deres særskilte Navn endnu er bevaret 1464 (S. 91—92). Hvorledes Nørregade vistnok mindst fra Slutningen af det 13de Aarh. har gaaet omtrent saa langt ud som nu, idet Porten for Enden af Gaden, der var synlig til Voldens Sløjfning for et Par Aar siden, efter den Tid ikke kan have skiftet Plads, er omtalt S. 47—48. Mod vest udgik fra Nørregade Raadhusstræde, der nævnes 1419 og har Navn af Byens andet Raadhus (S. 89, 94); da dette Raadhus flyttedes, fik Strædet Navnet Gamle Raadhusstræde, og da Raadhuset forvandlede til Studiegaard, Studiestræde, der forekommer 1528. Raadhusstræde var forbundet med Vestergade ved Lars Bjørnsens Stræde. 1479 lod Kirkevægerne til S. Peders Kirke tage Tingsvidne om at de for nogle Aar siden havde paa S. Klemens Kirkegaard begæret af Povl Mikkelsen af Valby, der altsaa maa have hørt til S. Klemens Sogn, at han skulde paavise dem, hvor bred den Part og Jord skulde være, som hans Søster Sidse, Lasse Bjørnsens Hustru, havde givet til S. Peders Kirke af den Gaard nord for Vestergade, som Lasse Bjørnsen ejede; da fulgte han med dem til Gaarden og overdrog dem et Hus paa Vestergade og en Grund mod nord midtvejs over Brønden, der skulde være fælles for denne Grund og Gaarden¹⁾. Lars Bjørnsens Gaard har sandsynligvis strakt sig langs den ene Side af det Stræde, der fik Navn efter den, men om det er „Tre Hjorter“ eller den modstaaende Gaard, er uvist.

Længer mod Nord udgik fra Nørregade S. Pedersstræde, der nævnes 1350²⁾, men vistnok er meget ældre, da den gik forbi den gamle S. Peders Kirke. Den var forbunden med Raadhusstræde ved det Stræde, der nu hedder Lille Lars Bjørns Stræde men ikke ganske løb paa samme Sted som nu. Dette maa forudsættes at have været til 1435 (S. 203), idet en Ejendom, der siden laa deri, da

¹⁾ K. D. I. 215—16. ²⁾ K. D. II. 6.

betegnes at ligge sønden for en anden Ejendom og ellers ikke laa ud til nogen Gade. I vester fra S. Peders Kirke-
taarn gik et lille Stræde 1495 og 1499 til en Bolig, der
tilhørte Vikaren ved S. Birgitte Alter¹⁾. Larslejsstræde
betegnes i Jordebogen for 1496 som „det Tværstræde, som
løber af S. Pedersstræde og indtil Niels Skrivers Have“²⁾.
Teglgaardstræde, der førte til Teglgaarden (S. 98—99),
kaldes 1519 „det Tværstræde, som løber af Algaden (S. Pe-
dersstræde) og udi nær ned til Byens Planker“; at der
endnu 1571 bode faa Grundejere her ses af, at der da gaves
Tilladelse til 3 Mænd „at maa med Plankeværk indlukke
Teglgaardstræde for Urenselse Skyld, dog de skulle samme
Plankeværk igen optage, naar dennem tilsiges“³⁾. I det hele
var sidstnævnte Gader kun lidet bebyggede ud imod Volden,
hvor der mest laa Haver, som Byen udlejede.

Den nuværende Krystalgade, tidligere Skidenstræde,
har ikke altid gaaet paa samme Sted som nu, men en Del
sydligere omtrent som Fortsættelse af S. Pedersstræde. 1496
omtales „det Stræde, som løber af Nørregade og hart bagved
Bispens Gaard af Sælland“⁴⁾, altsaa norden op til den nu-
værende Konsistoriumsbygning. Dette ses ogsaa deraf, at en
Gaard, der 1603 af Johan Barnekovs Enke skødedes til
Kommunitetet og da strakte sig fra Studiegaarden til Skiden-
stræde langs Nørregade, 1493 tilhørte Roskilde Bispestol og
da laa norden op til Bispegaarden; 1559 betegnes den som
liggende „i det lidet Stræde ved den Rende, som løber tvært
over Nørregade“, hvoraf ses, at den nuværende Krystalgade,
tidligere Skidenstræde, var denne Ejendoms Nordgrænse⁵⁾,
og Strædet „hart bagved Bispens Gaard af Sælland“ dens
Sydgrænse. Dette lille Stræde har sandsynligvis været fortsat
et langt Stykke mellem Kannikestræde og Krystalgade, hvor
der mellem nogle af disse Gaders Baggaarde endnu findes et

¹⁾ K. D. II. 170, III. 25. ²⁾ K. D. I. 241. ³⁾ K. D. I. 353, II. 218.

⁴⁾ K. D. I. 242. ⁵⁾ Danske Samlinger VI. 125, 129.

kort Stykke af et smalt Stræde, der maa have gaaet ud i Kannikestræde i den vestlige Del af Regensens Grund, ti 1567 købte den daværende Ejer af Regensens vestlige Del, Kansler Johan Friis til Hesselager, af Byen et Stræde vesten op til hans Gaard, hvilket rigtignok da gik fra Kannikestræde til Skidenstræde, men først i senere Tider formodenlig var forlænget ud til sidstnævnte¹⁾. At Skidenstræde er af nyere Oprindelse ses af, at det 1524 kaldes „det ny Stræde, som løber norden for Kannikegaardene“²⁾, og da den Grund, der da nævnes deri, siges at ligge østen næst op til de 24 Oldefædres Alters Gaard, der 1517 laa paa et Hjørne østen for Nørregade „norden op til den Rende, som løber bag Bispegaarden³⁾, saa er nuværende Krystalgade anlagt netop hvor denne Rende var i Aarene mellem 1517 og 1524. Renden er sandsynligvis gaaet mod sydost, hvor Universitetsbibliotheket er, i hvis Grund man har fundet Spor af et Vandløb. 1528 kaldes Krystalgade „det Stræde bag Kantors Port, der strækker sig fra Nørregade til Kødmangergade“⁴⁾. Det nedlagte lille Stræde hed 1496 Strædet bag Degnens Gaard⁵⁾. Norden for Skidenstræde laa i Begyndelsen af det 16de Aarh. en Mængde Boder, nemlig Anne, Niels Stemps, østen derfor Peder Godskes 5, østen derfor Joakim Beks 4, hvilke sidste 1543 i øst gik ud til „det Stræde, som løber til Byens Vold“ (Fiolstræde)⁶⁾.

At Grænsen for Byen eller den bebyggede Del af den fra gammel Tid af var regnet for at være ved Regensens Nordside, skønt mange ubebyggede Pladser laa mellem denne og Volden, ser vi af, at Dr. Peder Albertsen havde en Del af denne Gaard 1496 i Fæste af Byen norden for Kannikestræde paa det østre Hjørne ved Kødmangerstræde; denne Gaard købte han 1511 af Byen og den var da langs Kannikestræde 31 $\frac{1}{2}$ Al.

¹⁾ K. D. I. 437. ²⁾ K. D. I. 336. ³⁾ Rørdams Kirker og Klostre S. 186. ⁴⁾ K. D. I. 371. ⁵⁾ Foran S. 152, hvor det urigtigt er forklaret som Krystalgade. ⁶⁾ K. D. I. 403—404. Werlauff Univ. Hist. S. 91.

og i nord og syd 51 Alen fra Kannikestræde og indtil Byens Ende; 1512 gav han den til S. Peders Alter i Frue Kirkes Højkor og 1543 solgte Universitetet den til Rentemester Joakim Bek. Den blev siden lagt sammen med Johan Frises vesten for liggende Gaard, og da den 1618 solgtes til Kommunitet, var den 120 Alen langs Skidenstræde, 62 Alen langs Købmagergade og 165 langs Kannikestræde. 1511, da Byens Ende altsaa var Navnet paa Regensens Nordside, var der dog ikke saa liden Bebyggelse baade nord og øst herfor, saa Byens Ende var et fra ældre Tider opbevaret Navn. Landmærket, hvis Betydning netop er Grænseskæl, er samme Navn som Byens Ende, og da denne Gade er lagt tværs igennem Rosengaarden, der oprindelig laa udenfor den bebyggede Del af Byen, saa betegner dens Retning ikke nogen saadan Grænse, men det er den Gade, der gik op til Landmærket eller Byens Ende¹⁾. Norden for Byens Ende var indtil Midten af det 15de Aarh. sikkert kun Haver og et enkelt ensomt liggende Hus.

Kannikestræde er selvfølgelig en gammel Gade, idet Kannikernes Boliger vistnok i en tidlig Tid blev her; saaledes var Degnegaarden (S. 152) allerede opstaaet i det 13de Aarh. Strædet, som benævnes efter sin Beliggenhed norden for denne Gaard, er foran omtalt. Fiolstræde, der 1496 betegnes som „det lille Stræde, som løber fra Hr. Kantors Port“, eller „ind til Hr. Kantors Port“, (1529 nævnes en Jord norden for Hr. Kantors Gaard og vesten ved det lille Stræde, som løber til Nørreport), gik da igennem Haver, indtil der lige omkring ved Nørreport var enkelte Gaarde²⁾. Den Gade, der nu hedder Rosengaarden, hed saaledes ikke fordi den laa paa, men fordi den førte til Rosengaarden; saaledes 1496: „inden for Nørreport, som man gaar til

¹⁾ K. D. I. 245. Rørdams Kirker, Tillæg S. 142. Werlauff Univ. Hist. S. 84—85. Danske Saml. VI. 131—32. ²⁾ Se Jordebogen 1496 K. D. 242—43. K. D. I. 342.

Rosengaarden“ og „det Stræde, som løber fra Nørregade og indtil S. Gertruds Kirke“. ¹⁾ Lille Købmagergade kaldes 1496 „det Stræde, som løber ned til Rosengaarden“ ²⁾. Fra Nørreport fulgte man Voldgaden et Stykke mod sydøst og fulgte saa „det Stræde, som løber ind til S. Gertrud“ ³⁾, hvøraf nuværende S. Gertrudstræde er en Del. Den Del af Nørrevold, som var imellem Nørreport og Larslejstræde, hed endnu ind i dette Aarh. Klokkerhøjen; dette maa i sin Tid have været et højtliggende Sted og 1432 stod her en Vejrmølle (jfr. S. 156); Navnet Klokkehøjen (Klochehøffue) er fra det 15de Aarh.

Idet vi saaledes har gennemvandret den gamle Del af Byen, vil vi gaa over til den nyere Del, der indtil Midten af det 15de Aarh. kun var en ubebygget Grund, nemlig Rosengaarden. Dens Beliggenhed er foran omtalt S. 269 som strækkende sig fra Møntergade henimod Nørreport østen for Købmagergade. 1581 siges vel en Grund i Peder Hvidtfeldstræde at ligge paa Rosengaarden ⁴⁾, men hermed menes Gaden af det Navn, ti Lille Købmagergade var sikkert dens vestligste Grænse. Rosengaarden har været en Samling af Haver. Den første evangeliske Superintendent Peder Plade siger i sin Visitatsbog ⁵⁾ ved at omtale de Farer, som utugtigt Leved fremkalder: „Ja, hvor mange mistede deres Liv i Kjøbenhavn, for den Rosengaard var ved Magt. Ikke visker Bøddelen sit Sværd saa tit nu udi denne Tid, som han gjorde i den Tid“. Her har altsaa været et Forlystelsessted, der ikke var i det bedste Ry, og det er i den Anledning at det hedder i S. Anne Hospitals ny Fundats, da det anlagdes ved S. Gertruds Kirke 1524, at utugtige Kvinder ikke maatte bo det nærnere end 80 Favne. Her synes altsaa en Tid at have været et af Øvrigheden tilladt Tilhold for saadanne ⁶⁾. Paa Rosengaarden var i den katholske Tid

¹⁾ K. D. I. 242. ²⁾ K. D. I. 243. ³⁾ K. D. I. 242. ⁴⁾ K. D. I. 514. ⁵⁾ S. Grundtvigs Udgave S. 127. ⁶⁾ Se S. 195.

Byens Rettersted, og det er derfor Torben Oxe henrettedes paa S. Gertruds Kirkegaard, hvor Forbrydernes Lig begra-vedes; i Kapellet er da holdt Sjælemesse for disse. Rakkeren havde ogsaa Bolig her, ti 1516 købte Albert von Gok en Jord „ved S. Klare paa Rosengaarden, som Rakkeren bode oppaa“¹⁾.

Fra Midten af det 15de Aarh. begyndte Byen at sælge Parceller af Rosengaarden. Kristoffer af Bayern havde overladt Lydike Skomager en Grund ved S. Gertruds Kirke, og Kristiern I. gav den til Væhner Jørgen Lavridsen 1453. Næste Aar skødede Byen ham en Gaard sønden for hans egen, norden for Per Sjundesens Gaard; da den laa østen for Gaden, bliver det Hjørnegrunden mellem Pustervig og Lille Købmagergade, der paa den Tid altsaa gik saa langt (jfr. S. 207—8). 1464 skødede Guldsmed Evert Lyning til S. Peders Kirke en Gaard paa Rosengaarden norden næst Margrete Arilds Gaard og sønden for Byens Jord, som Hen- nike Verle fordum ibode. Omtalte Margrete Arild Kruses solgte næste Aar sin Gaard „vesten ved Rosengaarden“, der paa sin nordre Side havde Mester Johan Apothekers Gaard. Dette er sikkert ogsaa paa Lille Købmagergade. Nysnævnte S. Peders Kirkes Gaard udlejedes 1490 til Hr. Tyge Ma- thiesen og betegnes da som liggende vesten ved Rosen- gaarden, norden for Landsdommer Hr. Henrik Meynstorps Gaard og sønden for en Gaard, som Raadmand Klavs Ny- mand havde i Leje²⁾. Lille Købmagergades østlige Side vedblev længe at regnes til Rosengaarden, saaledes endnu nuværende Nr. 60 i Jordebogen 1581, hvilket man ikke har kunnet forstaa 1656³⁾.

1528 købte S. Peders Kirke en Grund paa Rosen- gaarden vesten for Per Skottes Boder og østen for Per Skriver; denne Grund hed siden Lavrids Hansens Boder og gik mod

¹⁾ K. D. I. 266. ²⁾ K. D. II. 117, 122, 163—64. ³⁾ K. D. I. 494.

syd ud mod en Gade¹⁾, der altsaa har gaaet i øst og vest (Landemærket?). Landemærket nævnes vistnok allerede i Jordebogen 1496, da der omtales en Gaard paa Rosengaarden „paa det Hjørne østen tvært fra Hr. Henrik Meynstorps Gaard“²⁾. 1514 købte Peder Jensen Skræder af Magistraten en Jord paa Rosengaarden imellem Prioren af Helliggestes og Byens Jord, som Anders Skriver havde i Værge; den strakte sig ud til Gaden af øst til vest 25 Alen, paa den østre Ende gik den ud til Jørgen Marsvins Gaard. Den har ligget ud til en Gade, der gik sønden for Landemærket. 1516 betegnes den at ligge norden for Helligaands Klosters Gaard og sønden for Anders Skrivers Have, hvorved der fremkommer en Modsigelse, idet Grunden derefter maa have ligget ud til Springgade, hvilket er sandsynligere, da den dette Aar solgtes til nævnte Hospital, der havde Ejendom her³⁾. Der har imidlertid der omkring været et senere nedlagt Stræde, ti 1529 købte Anders Lavridsen en Jord paa Rosengaarden og gav 30 Mk., „paa det at Strædet maa have sin Gang, som ligger op til samme Jord“. 1532 købte Raadmand Lavrids Jensen en Jord norden op til Anders Lavridsens Have, sønden op til Oluf Møllers Jord og „vesten op til det lille Bys Stræde“; 1541 købte Kristiern Eskilsen „et øde Stræde liggende paa Rosengaarden østen op til Anders Lavridsens Boder og Have og vesten ud mod Hospitalets Gaard“⁴⁾. Dette Stræde har gaaet i nord og syd mellem Springgade og Købmagergade.

Fra Købmagergade udgik i Begyndelsen af det 16de Aarh. et Stræde ned til Klare Kloster og som først benævnedes efter Albert van Goks Boder, som laa der, men snart ændredes Navnet til Klare Boder. De nævnte Boder laa norden for Strædet, hvilket ses af et Skøde af 1518, hvorved samme Mand afhænder til Helligaands Hospital

¹⁾ K. D. I. 340, II. 226, III. 27. ²⁾ K. D. I. 243. ³⁾ K. D. I. 295—96, 301—2. ⁴⁾ K. D. I. 344, 345, 347.

2 Boder „i det Stræde, som løber ret nær fra Albert v. Goks Boder, som nu kaldes Klareboder“. Det Stræde, der betegnes som liggende nær fra disse Boder er nuværende Springgade, hvilket ses af, at Grunden fra Adelstrædet strakte sig af øst i vest og af nord til syd til Albert v. Goks Boder. Det er vistnok ogsaa Springgade, der nævnes, naar Povl Hansen 1528 købte en Jord „norden op til Byens Stræde, som løber til Volden (Møntergade) og østen op til det Stræde, som løber til Klare“¹⁾. Den Jord, som Albert v. Gok købte ved Klare 1515, som Rakkeren bode paa, kan vi finde endnu. 1547 solgte hans Enke en Grund ved Klare sønden for Raadmand Laurids Mullies Have og nord for hendes Boder, østen for Gaden og vesten for Stadens Vold. Lavrids Mullies Have betegnes 1563 som liggende sønden næst „det lille Stræde, som løber til Lønporten“, hvilket er den østlige Ende af Landemærket, som til den nyeste Tid hed Slippen. Hans Have laa mellem denne og Store Brøndstræde, Albert v. Goks Grund mellem dette og Møntergade, Vognmagergade og Volden; dette ses af, at de 14 Sjæleboder, som Albert v. Goks Enke 1550 gav til de Husarme, er nu Nr. 31 i Møntergade, der gaar ud til Brøndstræde²⁾.

1524 nævnes „det ny Spitaliestræde“ paa Rosengaarden, der har gaaet i nord og syd³⁾. Hermed betegnes vistnok S. Gertrudsstræde, der ændrede Navn, da S. Gertruds Kapel dette Aar omdannedes til det ny S. Anne Hospital; det er ikke Strædet, der var nyt.

¹⁾ K. D. I. 302, 338. ²⁾ K. D. I. 266, 407—8, 434, 805. ³⁾ K. D. I. 335, 336.

Tilføjelser og Rettelser*).

- S. 12 L. 12: Kongebreve af 1431, 1433 og 1434, daterede in curia nostra Seritzloff, findes i Diplom. Norv. IV. 621, V. 457, D. Mag. I. 99.
- S. 16 L. 8: vesten for Købmagergade, læs: vesten for den daværende Købmagergade, og Haverne i Byens Udkanter.
- S. 21 L. 6 fra neden: vestre, læs: østre.
- S. 21 L. 5 fra neden: sønden, læs: østen.
- S. 33 L. 2 fra neden: 1333, læs: 1332.
- S. 40 L. 2: væres, læs: været.
- S. 48 Anm. Ifølge Meddelelse af Hr. Etatsraad Herholdt kan der intet være i Vejen for at sætte Taarnets Alder til 1290.
- S. 49 L. 18: Dr. Burmann Becker mener, at de Broer, der nævnes i Forbindelse med Plankerne, er Træstolper bagved disse, paa hvilke Forsvarerne stod op, naar de vilde skyde.
- S. 49 Anm. Ifølge Oplysning af Hr. Registrator Plesner oplyses Hommej af Bremisch-niedersachsiches Wörterbuch S. 574: Hameine som en Barriere udenfor en Port og i videre Forstand som enhver Indhegning, Pallisader, jfr. Hovmeden i Randers og Ny D. Mag. II. 304.
- S. 52 L. 23. Kattesund kan godt være Navnet paa en aaben men grundet Strand, som f. E. i Aalborg, hvor det er en Del af selve Limfjorden, der hedder saaledes. Om Navnets Oprindelse findes en anden Oplysning S. 309.
- S. 71 L. 9. Borgmestrenes Tal var vist altid 2, saaledes K. D. I. 279: bode borgmestere.
- S. 75 L. 2 fra neden: nævner, læs: nævnes.
- S. 85 L. 15: 1524, læs: 1523.
- S. 85 L. 17: det, læs: den.
- S. 93 L. 17 fra neden: 1496, læs: 1492.
- S. 112 L. 15. Hamber, Hambore, betyder et Hul til at lade et Tov løbe igennem, opr. húnbora, af hún, Mastetop, paa norsk endnu hambora og honbora (Molbechs Glossarium I. 324, Aasen norsk Ordbog S. 298). Da der skulde lægges Hamber ovenpaa Pælene ved Højbro, saa maa det være Plan-

*) Flere af disse skyldes Hr. Bibliotheksassistent C. Bricka.

- ker med Huller i til at befæste Skibene ved og jeg har derfor formodet, at Jærnringe var befæstede paa Hamberne. Endnu hedder det øverste af et Bolværk Hammer, hvilket altsaa er afledet af det gamle húnbora.
- S. 119 L. 11: Matkap, læs: Matskap.
- S. 121 L. 16: oc vti kruwen maa dog vist med Rosenvinge oversættes ved foruden udi Kroen, idet Meningen er, at hver Borger maatte baade have Øltapning i Ølhuse og i sit eget Hus for siddende Gæster.
- S. 125 L. 6: Om Arild Vogns Rodemaal rettes efter S. 308.
- S. 130 L. 11. Rettersted var formodentlig ogsaa paa Rosengaarden ved S. Gertrud. Jfr. S. 321.
- S. 135 L. 13: Kongens Foged, læs: Biskoppens Foged.
- S. 141 L. 16: A. Holbæk, læs: J. Holbæk.
- S. 150 Anm. Dekanus Olaf Bjørnsen døde 1313 (S. R. D. I. 298).
- S. 163 L. 4 fra neden: minores, læs: minores.
- S. 167 L. 13. 1824 fandt man ved at grave i Trompetergangen en stor Mængde Menneskeben, se O. Wolffs Journal 1825 I. 153.
- S. 167 L. 23. Det fremgaar ikke bestemt af det paaberaabte Dokument, at Klosterstrædes nordre Ende gik i en anden Retning end nu som en Fortsættelse af Skindergade, hvorfor jeg ej heller har turdet betegne det saaledes paa Grundtegningen.
- S. 171 L. 11: paa Rosengaarden, læs: ved Rosengaarden.
- S. 173 L. 8. A. Heise mener (Ny kirkehist. Saml. V. 297), at Povl Helgesens Prædiken angik Kongens Forhold til Dyveke.
- S. 179 L. 8 fra neden: Afladshandlne, læs Afladshandlen.
- S. 182 L. 4 fra neden: Graabrødre Hospital, læs: Graabrødre Kloster. L. 12 f. n.: Beravelleskapel, læs: Begravelseskapel.
- S. 193 L. 3 fra neden. Eskilstorp antager Allen (De tre nord. Rigers Hist. IV. 1. 242) for det i Smaaland.
- S. 198 L. 18: fattigt, læs: „fattigt.
- S. 200 L. 20. Frederiksborggade gaar ud.
- S. 206 L. 9: Frue (domina), læs: domina (Frue).
- S. 206 L. 10: som, læs: om.
- S. 207 L. 15: Rytter, Profos, læs: Rytterprofos.
- S. 218 L. 7 fra neden: den, læs: det.
- S. 231 L. 2: verdsige, læs: verdslige.
- L. 13: hvert, læs: visse.
- S. 232 L. 5: Borgmestervalg“, læs: Borgmestervalg).
- S. 283 L. 11: Krønike, læs: Krønikeskriver.
- S. 286 L. 20: Stadsretterne, læs: Stadsretten.

Sted- og Sagregister*).

<p>Aage Axelsens Gaard 207.
 Aahus 195.
 Aarsmarked 134—36.
 Adelens Gaarde 205—10.
 Adeligt Raad 72—79.
 Adeldrik 242, 253.
 Aflad 179—80.
 Aftenklokke 134.
 Ahlefeld, Benedikt von, hans
 Gaard 264, 265.
 Amager 23, 28, 35, 40, 105, 147,
 261—62.
 Amagertorv 145—46, 313.
 S. Andreæ Gilde 231, 255.
 Andvorskov Klosters Ejendomme
 114, 202.
 Anklam 217.
 S. Anne Bro 196—97, Hospital
 191, 193—97, Kapel 196.
 S. Antonii Gilde 256. Kloster
 45, 203, 204.
 Antonistræde 314.
 Apotheker 146, 169, 291—92, 321.
 Arkeligaarden 218.
 Ambrøst 290, 301.
 Arveafgift 83.
 Assoye, Vin 285.
 Awarthæha 23.
 Avlsgaarden 97, 182, 322.
 Badstuer 25, 175, 198, 292—95.
 Badstuestræde 293, 312.
 Bagere 121, 239—41. Boder 140.</p> | <p>Bagsværd 27.
 Bajersk Bid 242.
 Balstath 285.
 Barbenethed 240.
 Barnsøl 283.
 Barsbæk, Kristoffer 207. Mikkel
 210. Verner 207.
 Bartholomæi Told 120—21, 135.
 Bartskærere 252.
 Bastardvin 285.
 Befæstning 42—63, 324.
 Bennikestræde 310—11.
 Bernousk Øl 286.
 Besætte 297.
 Bilde, Anders, 146, 207. Torben
 95, 207, 294.
 Bindeøkse 241.
 Birket 40, 105, 260—61.
 Bispegaarden 199—200, 317, jfr.
 Universitetet.
 Bjørn, Johan 210.
 Bjørnebrogade 141, 315.
 Blaagaard 99.
 Blider 31, 301.
 Bodegæld 19.
 Bogbinder, Hans, 82, 145—46,
 294.
 Bogtrykkere 276—77.
 Boldek 213.
 Boldspil 285.
 Bolstove 164, 285.
 Bolværk 303—04.</p> |
|--|--|

*) Personernes Navne er alene Henvisning til disses Ejendomme.

- Bom for Havnen 110—11.
 Borgby 27, 261, 262.
 Borgerraad 82—83.
 Borgerskab 83, 295—96.
 Borgervæbning 302.
 Borgmestre 67—88, 324.
 Borwæ 237.
 Boveplads 241.
 Bremen 263.
 Bremerholm 19, 62, 263, 266.
 Bremersløgssel 218.
 Broderlys 239.
 Brok, Axel Lagesen 209. Lage
 209.
 Brolægger, Per: Gaard 95, 311.
 Stræde 227—28, 310—11.
 Brolægning 302—03.
 Bryggere 235. Lavshus 142.
 Bryllupper 283.
 Brøndstræde 323.
 Brønshøj 14, 27, 28, 147, 151.
 Bundtmagere 249, 252—53.
 Byens Ende 319.
 Byfoged 126—27.
 Bylag 83, jfr. jus civitatis.
 Bymarken 99—109.
 Byskat 83, 118—19, 122.
 Byskriver 131—32. Gaard 95,
 140.
 Bysvende 127. Boliger 96.
 Byting 125—28.
 Bøddel 132. Bolig 96.
 Bøste 242, 245, 248, 299.
 Carnifex 141.
 Castrum, befæstet By, 43.
 Consules 68.
 Daarekiste 197.
 Dannemænds Bøn 130, 131.
 Dansk Kompagni 80, 226—29.
 Dansk Forretningssprog 131—32.
 Degnen i Kapitlet 152—53, 318.
 Have 109.
 Deventer 211, 223.
 Disk paa Kagen 130.
- Dobbel 248, jfr. Hazard.
 Domina 206, 325.
 Dragere 254.
 Dragør 19, 135, 170, 214—15,
 215—17, 220, 223, 225, 226,
 250.
 Drik 213, 240, 285—86.
 Dringenberg, Henrik 207.
 Dronningens Enghave 4—5, 8.
 Drynke 221.
 Dundee 224.
 Dyb mod Bremerholm 267.
 Edel af Spangager 206.
 Efterdrik 243.
 S. Eligius 231. Gilde 235—39.
 Embede (Haandværk) 231.
 Embedsmænd 122, 256.
 Emdrup 27.
 Emekerøl, Emstøl, 285, 286.
 Endebod 110, 115, 132.
 Enghave, Magistratens 80.
 S. Eriks Boder 256. Gilde
 255—56.
 Erkebispens Gaard 100—1.
 Eskilstorp 193, 325.
 Eskilsø 282, jfr. Æbelholt.
 Esrum Kloster 202—03.
 Fade 248.
 Falsterbo 220, 225.
 Farvergade 310.
 Fattigvæsen 198.
 Fed 135, 215—17.
 Fiolstræde 153, 318, 319.
 Fiskerbro 116.
 Fiskeri 116, 120—21, 135.
 Fiskerstræde, Lille 312.
 Fisketorv 144—45, 312.
 Fjerdinger 124—25, 307—08.
 Fjerdingsmænd 123—25, 307.
 Flor, Gerlag 306.
 Forblad 237.
 Forkøbsret 70.
 Forlystelser 284—85.
 Fortov 303.

- Forøl 248.
 Frille, Eggert 207.
 Frillelevned 290—91.
 Frimans Rodemaal 125, 308.
 Frue Kirke 13—14, 28, 147—57.
 Fugleskydning 228—29.
 Fuglestangen 9—10.
 Fælledeerne 10—11, 12, 101.
 Fængsel 97, 225.
 Færgebro 116.
 Færgestræde 116, 145, 313. Lille
 313.
 Gader 70, 201, 254, 302.
 Gagge, Anders, 206. Niels 206.
 Galgen 128.
 Galt, Ebbe 209. Mogens 208—09.
 Gamlebodehavn 18—19, 23, 53—
 54, 267.
 Gammeltovej 94, 133—40, 308—09.
 Gøvmildhed 279—80, 281.
 Gentofte 27.
 S. Gertruds Kapel 190—93, 321.
 St. Gertrudstræde 192, 320,
 323.
 Gilder 31, 32, 230—57.
 Glas 239, 299.
 Godov, Anders Persen, 208.
 Gok, Albert von, Boder 158,
 322, 323.
 Graabrødrekloster 62, 163—70,
 214, 252, 292.
 Graabrødrestæde 167—68, 169,
 315.
 Graabrødretorv 167, 169.
 Grave 70.
 Greifswalde 214.
 Grovsmede 241.
 Grubbe, Gevert 209—10. Peder
 209.
 Grøndal 6.
 Grønnegaard 113.
 Grønnegade 268, 314.
 Gubyn 285.
 Guds Legems Lav 247, 250.
 Gudspenning 239.
 Guldsmede 235—39.
 Gurre 258.
 Gyldenstjerne, Knud, 173, 210.
 Gæld 297.
 Gæster 220, 221, 222.
 Gøye, Eskild 209, Mogens 146,
 209, 264.
 Haaadværkslav 105, 230—55.
 Hage, en slet (glat) 248.
 Hakenberg, Børnt 218.
 Halmstræde 200—01, 313—14.
 Halsjærn 128.
 Haløre 24.
 Hamber 112, 324.
 Hammelstrup 3—5.
 Handsal 225.
 Handsker 249, 253.
 Hanetaarn 48—49, 51, 324.
 S. Hanses Gilde 256.
 Hans Klavsens Taarn 50, 52.
 Hans Knudsen i Jonstrup 210.
 Hardervik 223.
 Haver 100—01.
 Hawerthi 27.
 Havn, Landsby, 2—15.
 Havnen 109—18.
 Hazardspil 212, 248, 286.
 Hebele, Fru, 208.
 Helgentilbedelse 281—82.
 Helligaands Gilde 255.
 Helligaands Hospital 32, 173—83.
 Helligstesstræde 315.
 Helligkorsstræde 309.
 Helsingør 205.
 Hemmeligt Hus 299.
 Hemming Jensen 306. Nielsen 209.
 Herberger 290.
 Herrehof 136.
 Hestemølle 97—98.
 Hjon 252.
 Hjortholm 260.
 Hofmey, Hommeid, 49, 50, 324.
 Hoser, 247.

- Hugitzén 290.
 HusesBygningsmaade 98, 304—06.
 Husarnes Stræde 171.
 Husehaven 268.
 Husesmedien 270.
 Husum 1.
 Hvanløse 27.
 Hvidovre 361.
 Hvirving 230.
 Hyskebro 116, 312.
 Hyskenstræde 116, 211—12, 312.
 Høg, Sofie 209.
 Højbro 111—12, 312.
 Højbrostræde 111, 145, 313.
 Høsterkøb 27.
 Ildebrand 289.
 Indbyggertal 277—79.
 Institor 137.
 Inventarier 299—301.
 Iver Axelsen 207.
 Jakob Jensen af Husum 205.
 Jens Pedersen af Husum 205.
 Jens Pedersen af Emdrup 206.
 Jep Klavsen 91—92, 307.
 Jermers Gab 30, 45, 46, 50, 51, 204. Taarn 51, 98.
 Jes Pedersen 205.
 Jordskyld 15—18, 19—20, 119—20.
 Jus civitatis 47, jfr. Bylag.
 Jørgen Lavridsen til Sæbygaard 207—08.
 S. Jørgensgade 200—01, 313—14.
 S. Jørgens Hospital 8—9, 183—90. Sø 6, 7, 8, 11, 104, 181.
 Kag 129—31.
 Kalentelag 256.
 Kallebosund 19.
 Kalundborg 258.
 Kalveboder 8. Kalvehaven 6—8.
 Kampen 215, 216, 223.
 Kanniker 154, 318. Badstue 294.
 Kannikestræde 318, 319.
 Kantoren 153—54, 318.
 Kapitel 148, 150—54.
 Karmeliterne 172—73, 275.
 Kasse, Stadens 67.
 S. Kathrine Gilde 164, 239—41.
 S. Karine Gilde 256.
 Kattesund 52, 202, 309—10, 324.
 Kedelsmede 241.
 Kendedreng 246. Kendekost 246.
 Kirker 147—63.
 Kirkestræde, Lille 313. Store 313.
 Kirsedrank 286.
 Kjeld Nielsen 306.
 Kjøbenhavnsk Kompagni 214—15.
 Klapholt 224.
 Klareboder 171, 322—23.
 Klare Kloster 158, 170—72.
 Klare Mur 50. Rundel 43, 82.
 Klejnsmede 242.
 S. Klemens Kirke 158—61.
 S. Klemensstræde, Lille 159, 161, 309. Store 309.
 Klokkehøjen 156, 320.
 Klokkeringning 288—89.
 Klostergang 281.
 Klosterstræde 167, 315.
 Klædeboderne 91—92, 94, 136, 138, 312.
 Knagerøgstræde, Knabrostræde 311.
 Knardrup Kloster 204, 268.
 S. Knuds Gilde 231, 253, 255.
 Knud Jonsen af Hvessinge 206.
 Knud Skriver 311.
 Kompagni, Guldsmedenes 236, 237. Se Danske, Kjøbenhavnske, Tydske.
 Kompagnistræde 227, 311.
 Kongensgade (Lille) 264, 265, 266, 267, 313.
 Korsgaard 309.
 Korsør 258.
 Krabbe, Gertrud 145.
 Kringelen 52, 265.
 Krognos, Movrids Olsen, 264.
 Krummedige, Hartvig 209.

- Krystalgade 317—18.
 Kræmmerboder 137.
 Kæmnere 81—82.
 Købmandsgade 202, 203, 207,
 291, 313.
 Købmænd, fremmede 211—24,
 indfødte 225—29.
 Kødangere 142, 250—52. Boder
 140—43, 250, 251.
 Kødmanagerstræde 141, 315. Lille
 320, 321.
 Køge Barfred 50, 51.
 Ladbro 113—16, 220.
 Ladbrostræde 112—14, 311.
 Landemærket 319, 322.
 Lang, Jep, 208. Per 208.
 Langebro 116.
 Lars Bjørnsens Gaard 316.
 Lars Bjørnsens Stræde 203,
 316—17.
 Lars Lejs Stræde 317.
 Lars Vinders Stræde 212.
 Laxman, Povl 209.
 Leding 72—73.
 Lege 284.
 Lidkøb 225, 286.
 Liggere 211, 220, 221, 222.
 Lov og Ed 68, 244, 298.
 Lunge, Anders Jepsen, 206.
 Lybæk, 217, 223.
 Læger 169, 291.
 Lækkerbidsken 145.
 Lønporten 323.
 Løveapotek 145, 211, 218.
 Løvstræde 169.
 Maal, Byens 297—98.
 Macelli 141.
 Madband 290—91.
 Mag, Vestre 51.
 Magstræde 311.
 Magistraten 67—68, 203.
 Malmø 180, 196, 198, 220, 225.
 Malversi 285.
 Mantelmur 45, 264.
 S. Marie Gilde 252, 255.
 Markeder 134—36.
 Marsvin, Jørgen 209, 210, 322.
 Marsvineflæsk 250, 251, 299.
 Matskap 119.
 Mededsmænd 68, 244, 298.
 Mesterman 132. Bolig 96.
 Mesterøl 242.
 Meynstorp, Henrik 209.
 Middelgrunden 118.
 Midsommersgæld 119.
 Mikkel Vibes Kro 7.
 Mogens Lavrensens Rodemaal
 125, 308.
 Munkegaarden 310.
 Mure 26, 43.
 Møller 156, jfr. Vandmøllen.
 Møn 35, 39.
 Møndrikkebro 116, 299.
 Møntergade 171—72, 264, 323.
 Møntmester 237.
 Mørkhøj 27.
 Naboløs 312.
 Niels Skriver 317.
 Nikolaj Kirke 31, 53, 54, 161—63,
 267, 269.
 Nikolaj Gilde 255.
 Niniani Gilde 224.
 Norby, Søren 210.
 Nyby 5—6, 109, 260.
 Næbbe 36.
 Nærum 27.
 Nørregade 47, 315.
 Nørreport 49.
 S. Olafs Blok 114.
 Oluf Axelsen 202, 207.
 Oluf Jørgensen 208.
 Omkreds 42—63.
 Opfylding 55—62.
 Osmund 241.
 Overdaadighed 243, 283—84.
 Overfald 286—88.
 Overskærere 226—27, 230, 247.
 Overtro 282—83.
 Ovre 27.

- Oxe, Johan 210. Niels 210, 268.
 Peder 210.
 Paaskemarked 136, 249.
 Papegøjestang 9. Papegøjeekyd-
 ning 228—29.
 Pasholteræsø 241.
 Peber i Afgift 80, 84, 222.
 Pebersvend 222.
 Peblinge 271—73.
 Peblingedam 11, 104.
 Peblingesø 6, 104, 271.
 S. Peders Gilde 253, 255.
 S. Peders Kirke 9, 157—58.
 S. Pedersstræde 316.
 Peder Jensen af Emdrup 206.
 Peder Villadsens Boder 264, 267.
 Pilegaard 314—15.
 Pilestræde 268, 314. Lille 204, 314.
 Pilgrimsfærd 195, 244, 280.
 Piliat, Vin, 285.
 Placitum commune 86.
 Planker 44—45, 48, 62, 127.
 Plovskat 123.
 Pødebusk, Henning 205.
 Portenes Lukning 289.
 Prisonet 165—66.
 Proconsules 68.
 Præco 127.
 Præstø 204.
 Psalterlæsning 151—52, 218
 Punder 85.
 Pungmagere 248—50.
 Pøjt 285.
 Raad, Raadmænd 67—88.
 Raadhuse 88—97, 274.
 Raadhushave, ny 90, 96.
 Raadhusstræde, gamle 89, 91,
 92, 316.
 Raadmaudskost 80.
 Rakkeren 321, 323.
 Ramsø Herred 36.
 Rantzau, Johan 210.
 Ravensberg, Albert, 170, 210.
 Reberbanen 50, 52.
 Rebvinderboder 139—40.
 Refshaleborg 118.
 Regensen 318—19.
 Regnskaber, Byens 81—82.
 Remsnidere 248—50.
 Rende, Byens 46—47, 153, 318.
 Renlighed, Gadernes 299.
 Rettersted 130, jfr. Rosengård.
 Ringeping 248.
 Rodemaal 125, 307—08. Stævne
 83, 133.
 Rodemestre 81—82, 123—25.
 Romaniavin 285.
 Rosbæk 11, 12. Mølle 101—02.
 Rosengård 53, 269—70, 319—23.
 Rosenkrands, Erik Ottesen 207.
 Kristoffer 145. Niels Eriksen
 207. Otto Kristoffer 207.
 Otto Nielsen 207.
 Roskilde 36, 205.
 Rud, Jørgen 208. Knud 208.
 Mikkel 208.
 Rygen 35, 211.
 Ryggearmbørst 301.
 Rytting 241.
 Rævshalen 47, 117—18.
 Rødeport 16.
 RødovreAa, 14. Kirke 151, jfr. Ovre.
 Rønno, Markvard 210.
 Sagefald 83.
 Saltboder 91—92, 94, 134, 140,
 315—16.
 Saltholm 23, 225.
 Saltkarret 140.
 Saxia de Urbe 175.
 Segl, Byens 70.
 Septa civitatis 44.
 Serridslev 8—12, 27, 82—83,
 104—08, 157, 260, 324.
 Sigbrits Gaard 146.
 Sild, se Fiskeri.
 Sisehus 82, 85.
 Sjølebad 198, 280, 294. Sjølebod
 198, 280. Sjølegave 280—81.

- Skaanefarer Kompagni 214—15.
 Skamlar paa Torvet 220.
 Skanør 215, 225.
 Skarnholm 259—60.
 Skarpretteren 128. Bolig 202.
 Skatter 118—25.
 Skidenstræde 317—18.
 Skiftetid 244.
 Skindere 139, 249, 252—53.
 Skindergade 139, 142, 167, 168,
 315.
 Skjortesæk 240.
 Skoboder 246, jfr. Suderboder.
 Skolen 271—73.
 Skomagere 121, 138, 244—46.
 Skonroggen 242, 248.
 Skotter 224.
 Skovshoved 23.
 Skraa 232.
 Skrædere 71, 226—27, 230, 246—48.
 Skræderboder 139. Skræder-
 huset 247.
 Skøde 83, 296.
 Skøger 195, 320.
 Slagsmaal 286—88.
 Slagtere 121. Slagterboder 142—
 43, jfr. Kødmagere.
 Slet, Slagtning 251.
 Slippen 323.
 Slottet 21, 23, 25, 41, 43, 257—60.
 Slotsfoged 64—67, 68, 70, 83, 226.
 Slotsholmen 27.
 Smede 241—44.
 Smedebakken 139, 309.
 Smedegade 139, 309.
 Smørhætten 50, 52.
 Snares Gaard 210, 311—12. Rode-
 maal 308.
 Snaregade 311—12.
 Sodekedel 241.
 Sokkelunds Herred 1—2, 33.
 Solbjerg 5—6, 27, 260—61.
 Sortedam 11, 104.
 Sorø Kloster 202, 263.
 Spanske Tønde 129.
 Spedalskhed 182—84.
 Spiser 299.
 Spitaliestræde, ny, 323.
 Springgade 322, 323.
 Springpenge 97.
 Stadsbøger 85—88.
 Stadskælder 84, 97, jfr. Fængsel.
 Stadsretter 64—67.
 Stavern 223.
 Stemest 240, 242.
 Stemp, Niels 210.
 Sten, Byens, 129—30.
 Sten, Peder 209.
 Stenboderne 144—45.
 Stenhuse 306—07.
 Sterling 119, 121.
 Stettin 212, 215, 216, 223.
 Stob 239.
 Stokkelund 1.
 Straatag 305—06.
 Stralsund 211, 212, 215, 216, 222,
 223.
 Stranden 16—18, 52—62, 311.
 Strandbadstuen 293.
 Strandgaard 314.
 Studiestræde 316.
 Stykværk 235.
 Støvnæs Herred 1—2.
 Suben 139, 252, 253.
 Suderboderne 94, 137—38, 312,
 313.
 Sudersvend 245.
 Sudervraa 138.
 Svaneapotheket 146, 292.
 Svinehold 107, 121.
 Sværd, Symbol 126.
 Sværdfegere 241.
 Sædevangade 311.
 Sælhundespæk 299.
 Søborg 35, 258.
 Søerne 85, 104.
 Sølvtold 285.
 Sømme Herred 36.

- Sømske Handsker 249.
 Søndergade 310.
 Søtønder 80.
 Taarnby 14, 147, 151, jfr. Borgby.
 Taarne 35, 49—52, 54, 110—11.
 Tagens Hus 10.
 Tange, Helmeke 209.
 Taskemagere 249—50.
 Teglgård, Stadens 49, 98—99.
 Klostrets 166—57.
 Teglgårdstræde 45, 317.
 Termin 168, 170.
 Tærningspil 241.
 Testamenter 296—97.
 Thott, Erik Aagesen 208.
 Tidemand, Markvard 208.
 Tienden 13—14, 147—48, 159, 162.
 Tingbænke 126.
 Toldbodret 132.
 Torve 133—46. Torvedage 134.
 Tredie Pendings Karle 254.
 Trefoldigheds Gilde 218, 226—29.
 Vikariat 80, 227.
 Træmet 221.
 Tuborg, Store 109.
 Tugthusport 183.
 Tuleshøj 23.
 Tydske Kompagni 144, 164, 212
 —19.
 Tydskemannegade 138, 211—12,
 312.
 Tyve 68, 128. Tyvestød 119.
 Tøjhus, Gamle 270.
 Tømmermænd 254—55.
 Universitet 92, 273—76.
 Urbs 43.
 Urne, Johan 210.
 Utterslev 1, 27.
 Utugen 253.
 Vaaben, at bære 289—90, 301—02.
 Valby 2—3, 27, 260, 261.
 Vandsnidere 136, 247.
 Vandmøllen 50, 80, 270—71.
 Vandmøllestræde 310.
 Vandmølletaarn 42, 51.
 Vartov, Gamle 103—04.
 Vedfæ 248.
 Veje, udenfor Byen 104, 271—72.
 Vejerhus 69, 85, 112, 312.
 Vesterfælled 6.
 Vestergade 309.
 Veymetz 242.
 Viborg Biskops Gaard 201—02.
 Vigerslev 27, 260, 261.
 Vikarer 155.
 Vin 285.
 Vindebroen 111.
 Vingaarden 263—65.
 Vingaardstræde 264, 265—68, 313.
 Vinkælder, Stadens, 80.
 Vinsise 83—84.
 Vinterleje 84, 220.
 Virum 27.
 Vismar 212, 215, 216, 222.
 Vogn, Arild, Rodemaal 307—8.
 Vognmagergade 323.
 Vognmænd 253—54. Lavshus
 192, 254.
 Vognskud 224.
 Volde 49, 50—51, 70.
 Vombadstuen 293—94.
 Vombadstustræde 139, 294, 309.
 Vordenberg, Fredrik 208.
 Vordingborg 258.
 Vægtene 288—89.
 Vordnede 295—56.
 Værnedamsvej 7.
 Zutphen 216.
 Zürichsee 216.
 Æbelholt Kloster 203—04.
 Øl 285—86. Ølkone 286. Ølsalg
 121. Ølsise 84. Ølskud 213, 240.
 Østergaard 21—22, 33, 43, 263.
 Østergade 200, 268—69, 314.
 Østerport 49.
 Østertorv 143—44.
 Øverød 27.

I nærværende Skrift har det været Forfatterens Opgave at give en Skildring af Kjøbenhavns Oprindelse og Udvidelse til Reformationen og af det indre Liv, der har rørt sig i den katholske Tid. Det er kun meget mangelfulde Efterretninger, de fleste Kilder giver, og derfor er det i mange Henseender højst vanskeligt for den, der søger Sandheden for dens egen Skyld og ikke sin egen Ære, at skildre hvad der er uklart. Det vilde vel have været muligt at give mere levende Billeder af mange Forhold, naar Forfatteren havde dristet sig til at overføre Tilstande fra andre Byer, navnlig nordtydske, paa Kjøbenhavn, men hertil havde han ikke tilstrækkeligt Mod, uagtet den store Overensstemmelse, der paa mange Punkter har vist sig paa Grund af den stærke Tilstrømning af Tydskere, maaske paa en Maade kunde synes at maatte tillade dette. Ti det er rigtignok en Sag for sig at oplyse de enkelte i Kildeskrifter forekommende Fænomener af lignende i fremmede Kilder og en anden uden videre at overføre Ting, for hvilke ingen saadan Hjemmel gives, da man derved kommer ind paa en for Videnskaben farlig Vej, skønt det ikke kan nægtes, at Bogen vilde være bleven interessantere. Jeg maa imidlertid med Tak nævne G. L. v. Maurers Geschichte der Städteverfassung in Deutschland, der har givet mig et Indblik i mange Forhold i Købstædernes indre Liv, som jeg ellers ikke vilde have faaet.

Jeg tvivler ikke om, at hvis Forholdene havde tilladt mig at bese Mindesmærker fra Middelalderen især i nordtydske Byer og at granske i disses Arkiver, jeg da ogsaa vilde have fundet ikke lidet til Oplysning om Kjøbenhavns

ældre Tilstande, men da dette ikke har kunnet ske, er nærværende Skrift saaledes væsenlig kun Udbyttet af indenlandske Arkivstudier efter utallige smaalige Undersøgelser, der Aar efter Aar tilsidst har formet sig til nogenlunde bestemte Billeder, og det fremtræder ikke som noget fuldkomment, der ikke kan gøres bedre eller anderledes, men nærmest som et Grundlag, der kan være et Udgangspunkt for fremtidige Undersøgelser. Det er kun ved en taalmodig og utrættelig Granskning af mange tilsyneladende Ubetydeligheder, at Kjøbenhavns ældre Historie kan skrives, da Ildebranden 1728 ødelagde Raadstuearkivet og dermed de vigtigste Kilder, der andre Steder foreligger i samlede Rækker. Vel er de fleste levnede Brevskaber om Kjøbenhavn i det paagældende Tidsrum nu trykte i Rørdams Kirker og Klostre, et Skrift af sjælden Grundighed, Paalidelighed og Nøjagtighed, og i det af mig udgivne Kjøbenhavns Diplomatarium, men dels kan der dog sikkert efterhaanden fremdrages ny Kilder, især af udenlandske Arkiver, dels kan ogsaa Undersøgelse af senere Forhold give Underretning om de ældre, dels kan ved Udgravninger mange uventede Opdagelser bringes for Dagens Lys; det af Colding og Thomsen i 1853 udgivne Skrift, der paa beraabes S. 53, paaviser en Vej, der er altfor forsømt, til Bestemmelse af Stadens Omfang til forskellige Tider, og det vilde være et fortjenstfuldt Arbejde, om nogen vilde fortsætte, hvad der var begyndt. Det er kun mange forenede Kræfter, der med Tiden vil kunne oprette det Tab, som hin ulykkelige Ildebrand tilføjede Byens Historie. Gid da vor Tid maa lære bedre at frede om hvad der er bevaret, og mindes at alt, hvad vi ser omkring os, har sin Historie, uden hvilken alle Samfundsforhold vilde være løsnede fra deres Rod og i Fare for Sammenstyrning.

Bogen har faaet det dobbelte Titelblad, da Forfatteren haaber at kunne fortsætte dette Skrift til en nyere Tid.
